

Волинська обласна рада
Рожищенська міська рада
Управління культури, з питань релігій та національностей
Волинської обласної державної адміністрації
Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців
України
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Луцький національний технічний університет
Центр дослідів Волині при ВНУ
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти
Волинський краєзнавчий музей
Рожищенський історико-краєзнавчий музей
Державний архів Волинської області

«Минуле і сучасне Волині та Полісся: місто Рожище в історії України та Волині»

Науковий збірник

Випуск 72

**LXXII Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча
конференція, присвячена 700-річчю першої писемної
згадки про місто
8–9 грудня 2022 року**

Луцьк–Рожище 2022

УДК [93 + 02] (477.82) 08

М 62

Минуле і сучасне Волині та Полісся: місто Рожище в історії України та Волині: матеріали LXXII Всеукр. наук. іст.-краєзнавч. конф., присвяч. 700-річчю першої писемної згадки про місто (м. Рожище, 8–9 груд. 2022 р.) : наук. зб. / упоряд.: Г. Бондаренко, В. Малиновський, С. Чибирак. Луцьк: ФОП Іванюк В. П., 2022. Вип. 72. 256 с.

Збірник містить статті про місто Рожище і територіальну громаду, їх історію від найдавніших часів до сьогодення, культуру, релігію, спорт, етнографію, населені пункти, історичні постаті тощо.

Розрахований на широке коло читачів: краєзнавців, дослідників, науковців, студентів, учнів, учителів, усіх, хто цікавиться історією рідного краю.

Оргкомітет конференції

Поліщук Вячеслав – Рожищенський міський голова, співголова оргкомітету

Бондаренко Геннадій – голова ВООНСКУ, кандидат історичних наук, професор, співголова оргкомітету

Важатко Оксана – директор Волинського краєзнавчого музею

Карасюк Сергій – директор Державного архіву Волинської області

Кузава Ігор – начальник гуманітарного відділу Рожищенської міської ради

Малиновський Валентин – доктор політичних наук, професор

Олешко Петро – ректор ВІППО, кандидат історичних наук, доцент

Чибирак Світлана – відповідальний секретар ВООНСКУ, кандидат історичних наук, доцент

Чубара Ольга – начальник управління культури, з питань релігії та національностей Волинської облдержадміністрації

Матеріали надруковані в авторській редакції

Технічний редактор:
Іванюк В. П.

На обкладинці фото В. Гергеші, Н. Шестакової та із сайтів «Волинські новини»,
Photogoroda.com

Валерій Єфіменко

Спадає день надворі,
Вже спати хоче Стир,
Блищать вогні вечірніх Рожищ
І наша пісня ген летить.

А місто наше, як алея,
Гіллям зеленим шелестить,
Квітує в барвах, мов лілея,
І як нам Рожищ не любить.

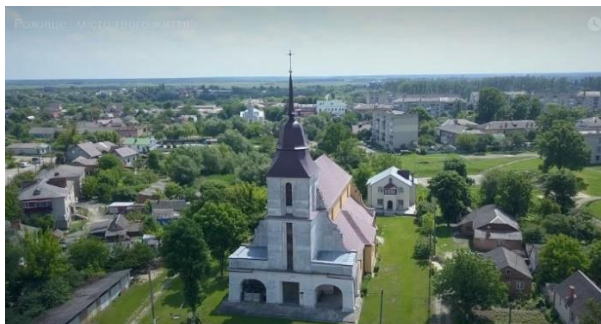

Фото з архівів В. Гергеші, М. Катеринюка, Л. Козярчука, В. Малиновського та сайтів «Волинські новини», Photogoroda.com

Шановні учасники конференції, науковці, дослідники, краєзнавці!

Я маю за честь відрекомендуватися на сторінках цього збірника. А ще – особливу приємність, бо йдеться про славу дату – 700-річчя мого рідного Рожища і пов’язані з нею історичні студії.

Здавалось би чого ще не знаєш про місто, в якому народився, хрестився, навчався, де формувалися твої цінності і особистість? Аж ні – щоразу знаходиш щось нове, як тільки виявляєш найменший інтерес. І щораз констатуєш: ми усе ще мало відаємо про минувшину.

Знати історію своєї країни, міста, села, родини це – не тільки шляхетно, це – вкрай потрібно. То є коріння і джерело, з яких росте і живиться народ, громада, кожна людина. Але, напевно, тільки зараз, у час кривавої і жорстокої війни, ми ототожнюємо ці знання з життєвою необхідністю, від якої залежить існування нашої держави і нації. Це також шанс нарешті позбутися нав’язаного статусу жертви і тавра меншовартості.

Волинь – давня і невід’ємна історична складова європейського економічного і культурного простору. Літописи наших міст і найменших сіл підтверджують це. Приміром, московія лише виборсувалася з болота, а Рожище, як заможна маєтність, було піднесене князем Любартом у дар кафедральній церкві Івана Богослова, де, як запевняють документальні джерела, висвячували перших московитських єпископів. Великий князь литовський і король Речі Посполитої Сигізмунд II наділив містечко магдебурзьким правом. А впродовж століть його населення складали українці, поляки, євреї, німці і литовці.

Місцеві історики стверджують, що на зорі незалежності десятки тисяч невивчених історичних документів, що ілюструють не одне століття історії Волині, було вивезено до столичних архівів. І досліджувати їх там погоджувалися лише за великі гроші.

Але наша волинська громада має скарб значно цінніший за гроші – маємо сподвижників, патріотів, краєзнавців, дослідників, що є людьми відданими і далекоглядними. Вони довгими роками вивчають історію міст, вулиць, окремих будівель, подій та їхніх значень. Вони знаходять можливість ці дослідження робити доступними для інших.

Переконаний, що і цей збірник науково-історичних праць додасть нам знань і вражень. Справа лишень за бажанням читати і слухати. Маємо спонукати до цього не лише молодь, а й наворотати зрілих до усвідомленої зацікавленості. І тоді жодна спроба переписати нашу історію не матиме шансу.

З повагою,

Голова Волинської обласної ради Григорій НЕДОПАД

Дорогі друзі!

Щьорогіч виповнюється 700 років від дати першої писемної згадки про наше місто. Для історії загалом цей проміжок не надто значний, а для розвитку окремого міста – це вагомий літопис розвою. І кожна його сторінка багата на події та унікальна на пам'ятки минувшини, починаючи від першої письмової згадки про Рожище, яка датується 1322 роком, коли луцький князь Любарт Гедимінович подарував його соборній церкві Івана Богослова, яка знаходилась в Луцькому замку, і до сучасних днів.

Місто має багато цікавих сторінок для дослідження.

Протягом XIV – XVI століть більшість волинських містечок, серед яких і Рожище, домоглися самоврядування за магдебурзьким правом. Це сталося у 1567 році.

У 1812 році через Рожище проходили французькі війська Наполеона I Бонапарта.

Охопив територію нашого міста у роки Першої світової і так званий Брусилівський прорив.

Окрема сторінка – часи Другої світової, коли місто було під окупацією Німеччини, спроба його визволення у 1943-му членами УПА.

Саме у Рожищі завдяки німецьким колоністам було започатковано виробництво сукна на Волині.

І це лише дециця з того, чим цікаве наше місто як для туристів, так і для дослідників.

700-річчя Рожища – дата, важлива не лише для краєзнавців, а й для кожного жителя міста. Бо тут коріння нашого родоводу, тут джерело прабатьківських традицій, які ми повинні свято берегти, знати та примножувати.

Представлені на LXXII історико-краєзнавчій конференції «Минуле і сучасне Волині та Полісся: місто Рожище в історії України та Волині» дослідження краєзнавців охоплюють різні напрями: від історії та археології, пам'яток архітектури, які є справжньою окрасою міста, до видатних особистостей, які прославили нашу малу батьківщину. Тому дякую всім, хто долучився до поповнення історичної спадщини Рожища, найперше ініціаторам конференції – членам Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України Валентину Малиновському та Геннадію Бондаренку та за такий хороший задум – zorganizувати творчий та дослідницький потенціал краєзнавців і спрямувати саме на дослідження історії міста Рожище.

Вважаю, що упорядкований за результатами конференції збірник стане не просто підсумком вагомий роботи краєзнавців, а цікавим та пізнавальним доробком висвітлення історії Рожища для наступних поколінь. До того ж, краєзнавці не просто досліджували історію виникнення та розвитку нашого міста, а розглядали її через призму історії Волині та України загалом. А це вдвічі цінніше.

З повагою,

Рожищенський міський голова Вячеслав ПОЛЩУК

РОЗДІЛ 1 АРХЕОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ, СУЧАСНІСТЬ

Антонюк Ярослав (Київ)

ДІЯЛЬНІСТЬ РОЖИЩЕНСЬКОГО ОСЕРЕДКУ ОУН

Давня історія Рожище має багато цікавих та маловідомих сторінок. Однією із них є діяльність на території міста осередку Організації українських націоналістів (далі – ОУН). Перші згадки про рожищенських оунівців датуються другою половиною 1930-х рр. Ймовірно у цей період Рожище як «станція» входило до складу Іванчицівського району № 1 Луцького повіту ОУН [1, с. 807]. Місцевими оунівцями були: Геннадій Томашевич, Володимир Богуслав, Леонтій Козачук та Максим Куява. Останній очолював Рожищенський районний молочний кооператив [5, с. 266, 269–271, 273].

Діяльність оунівців в містечку продовжувалася також після першої радянської окупації. Так, 15 грудня 1939 р. в Рожище член комісії з евакуації німецьких колоністів Ботке намагався завербувати співробітника повітової ради Янко. Його завданням було налагодження зв'язку з місцевими оунівцями [17, арк. 521]. Весною 1940 р. Рожище стало центром району, який підпорядковувався Луцькому повітовому проводу ОУН на чолі з Олексієм Степаненком («Коцмолюком») [14, арк. 264]. Посаду районного провідника займав 25-річний уродженець м. Ківерці Василь Кармелюк [11, арк. 3]. У своєму підпорядкуванні він мав заступника, військового референта та зв'язкового. До складу Рожищенського району ОУН входило три підрайони (кожен по три станиці) [14, арк. 271–272]. На початку 1941 р. зазначена підпільна мережа зазнала значних втрат від репресивної роботи органів НКВС. Були заарештовані оунівці з м. Рожище: Клим Патерус, Герачук та Максим Куява. Двох останніх співробітники НКВС розстріляли 23 червня 1941 р. в Луцькій в'язниці [5, с. 267, 270, 272].

Прихід до Рожище німецьких військ був сприйнятий багатьма українцями з надією на відновлення державності. 7 липня 1941 р. місцеві оунівці-«бандерівці» організували міську управу, районну поліцію (Авт. – очолив оунівець Олексій Пархомчук), відновили роботу багатьох установ і підприємств. Координував цю роботу Сергій Козяр («Ленін»), який офіційно в адміністрації, займав лише посаду інструктора. Водночас, за його ініціативи, Степаном Архипчуком («Буревієм») та Олексієм з с. Німецьке було створено Службу безпеки. Три місяці оунівці проводили в Рожище активну організаційну роботу. Відновлювали економічне життя, впроваджували українське шкільництво та засновували культурно-освітні заклади [30, арк. 72–74]. Зазначена діяльність не подобалася оунівцям-«мельниківцям», які також мали в Рожище свій районний провід на чолі з Миколою Куявою [13, арк. 60–61]. Крім того їхній прибічник – Семен Куява, очолював міську управу [3, арк. 62зв].

Супротив діям «бандерівської» адміністрації чинили також місцеві поляки, які намагалися довести німцям господарсько-управлінську некомпетентність українців. Незважаючи на це «бандерівці» намагалися утримувати владу в місті якомога довше. Вночі, завдяки Олексію Пархомчуку («Чумаку»), підпільникам вдалося перевезти поліційну зброю та боєприпаси в с. Рудка-Козинська. Після цього розпочалися арешти «бандерівців». Сергій Козяр перейшов на нелегальне становище, а інші оунівці – діяли напівлегально. Незважаючи на небезпеку Степан Архипчук залишився керувати книгарнею (пунктом підпільного зв'язку), а Олексій Пархомчук – працювати інструктором райспоживспілки. Використовуючи свої посади, вони мали змогу безперешкодно їздити селами району та проводити підпільну організаційну роботу. Зрештою весною 1942 р. більшість «бандерівців» змушені були залишити Рожище [30, арк. 75–77]. Так, співробітниця однієї з районних установ – Надія Бородюк («Стріла»), перейшла на нелегальне становище, очоливши «Жіноцтво» підрайону ОУН [3, арк. 12]. Водночас у Рожище продовжувала нелегально діяти конспіративна квартира районного проводу, яку очолював Степан Архипчук. Через неї проходила важлива лінія зв'язку, керівництво зустрічалось з підопічними, відбувалися призначення на нові посади. Крім того, зусиллями місцевого лікаря, підпільникам надавалася медична допомога [2, арк. 58зв, 99].

Наприкінці травня 1943 р. відбулася наступна хвиля переходу оунівців на нелегальне становище. Зокрема, касир банку Олександр Крук, співробітник міської управи Володимир Майструк та поліцай Василь Римарчук вступили до підрозділу Української повстанської армії (далі – УПА), який базувався в Колках [5, с. 270–273]. У відповідь на це німці вкотре розгорнули репресії. Суспільно-політичний огляд теренів ОУН на Північно-західних українських землях (далі – ПЗУЗ) за червень 1943 р. повідомляв: «В Рожищенському р-ні в перших днях червня проведено ряд арештувань. В

Рожищах арештували заступника посадника і заступника голови району» [15, арк. 71]. За зв'язок з оунівцями у Луцькій в'язниці розстріляли начальника районної поліції Олексія Козачука (колишнього керівника осередку «Просвіта») [20, арк. 19, 23]. Крім того німці посилили свій гарнізон в Рожище з 25 до 150 вояків [26, с. 66], а також сформували поліцію з місцевих поляків на чолі з Станіславом Мачевським, яка активно допомагала в каральних операціях проти українців [21, арк. 13].

Невдовзі це призвело до вибуху кривавого міжнаціонального конфлікту. Олексій Пархомчук («Чумак») згадував: «І хоч поляки мали за собою широкі німецькі плечі, але все одно були вигнані українцями з усіх сіл і колоній до м. Рожище, станції Переспа і шосейного вузла с. Копачівки, де вони під охороною німецьких гармат і танків створили свої так звані «pleuumski», з яких разом з німцями робили наскоки на українські села» [30, арк. 106–107]. Про одну з таких каральних акцій рожищенських поляків (60 поліцаїв та 70 озброєних цивільних) повідомлялося у «Вістках з Луцької округи» від 2 серпня 1943 р. [25, с. 594]. Слід зазначити, що грабунком українських сіл займалися також інші німецькі допоміжні підрозділи. Суспільно-політичний огляд Луцької округи ОУН від серпня 1943 р. повідомляв, що підрозділ «власівців» з Рожище виїхав до навколишніх сіл молотити збіжжя. При цьому вони спалили частину будинків, а цивільних ловити на відправляти на примусові роботи до Райху. Німецький офіцер Гампель цинічно заявляв: «Населення нехай жне, а ми весь хліб заберемо при участі військових сил» [28, с. 94–95].

У цей період УПА створювало на підконтрольних теренах власну військово-цивільну адміністрацію – «запілля». Зокрема, Рожищенський район увійшов до складу Луцького надрайону «Хортиця» Військової округи «Тури» [23, с. 26, 42]. Зазначена робота потребувала від УПА не лише оборонних, а й наступальних дій. Восени 1943 р. повстанська сотня на чолі з Ананієм Федорчуком («Беркутом») здійснила напад на «штатсгут» (німецьке господарство) в Рожище [22, с. 327–328]. Однак переважали операції з відбиття каральних акцій. Підпільний часопис УПА «Вісті з Осередніх, Східних і Південних Українських Земель» повідомляв: «29 вересня 1943 р. на с. Луків (в Луччині) напали польські бандити з Рожища. Вони пограбували село, замордували 17 українських селян і спалили кілька будинків. Відтак взялися руйнувати «Могилу Слави». Дальший погром села припинив український збройний відділ, що вдарив на бандитів. Ляхи в переполосі втікли, залишивши на полі бою свого ватажка» [24, с. 193]. Загиблим виявився заступник керівника Рожищенської поліції – Мар'ян Чернецький [21, арк. 16]. Взаємне протистояння продовжувалося до залишення території району німцями.

Рожище червоноармійцям довелося звільняти двічі. 2 лютого 1944 р. вони без особливого супротиву зайняли райцентр. Після цього були організовані святкові заходи та концерт у будинку на Вовнянці. Безпечністю червоноармійців не забарилися скористатися німці. Добре усе спланувавши, о 13.00 вони завдали несподіваного удару. При цьому загинуло чимало військових та цивільних, які потонули в Стиру, намагаючись втекти з міста. У наступні дні тривали важкі бої біля с. Рудка [4]. За цими подіями уважно стежило підпілля ОУН. Командир загону УПА «Котловина» Степан Коваль («Рубашенко») повідомляв листом шефа військового штабу групи «Заграва» Івана Литвинчука («Дубового»), що біля Рожище «німці червонім дають доброго бобу» [29, с. 318]. У «Інформації» ОУН від 16 березня 1944 р. зазначалося, що за Стиром біля райцентру розміщена друга кавалерійська дивізія першого кінного корпусу Червоної армії на чолі з генерал-лейтенантом Віктором Барановим [16, арк. 47]. Окремі дані стосуються подій безпосередньо в місті. «Вістки з фронту і з-за фронту» від 12 березня 1944 р. інформували підпілля: «В самих Рожищах після відступу німців утворено більшовицький уряд, і до приходу німців в Рожищах зголосилося 150 людей в міліцію, яка з більшовиками відійшла за Стир... В час більшовицької влади в Рожищах до міста прийшло 80 жидів. Жиди відразу захотіли вигнати людей зі своїх хат, але совіти сказали, що хто тепер живе в тих хатах, остається їх власником. Жидів гонили копати окопи. При відступі червоних з Рожищ, всі жиди пішли за Стир. Під Рожищами весь час йшли бої німців з більшовиками на польських колоніях. Вся зброя переходить тому в руки поляків» [15, арк. 90–91].

20 березня 1944 р. сильно поруйноване Рожище вдруге звільнила Червона армія [4]. У «Інформації із за фронту з дня 22–25.3.44 р.» зазначалося: «Майже всі поляки із Рожища, Переспи і Копачівки вибрались і зібралися на колонії Ужова. Багато із них говорять, що ми мусимо перепросити українців і вертати на свої старі місця. Інші знову говорять, що українці їх поб'ють і нема чого їсти. Деякі ляхи пробували виходити в переговори з українцями, але нічого добитися не можуть, бо їх гонять із своїх дворів. Багато поляків переходять в життя волоцюг, які сплять по дядьківських клунях і соломах» [16, арк. 81]. «Вістки з Луччини» за цей період інформували підпілля, що після відступу німців з Рожище, поляки налагодили співпрацю з більшовиками. Багато з них зайняли українські

помешкання, інколи силою. Понад 600 поляків приєдналося до Червоної армії та 23 березня 1944 р. переправилися через Стир [16, арк. 61].

Через кілька тижнів Рожище стало центром мобілізації місцевих чоловіків на фронт. Олексій Пархомчук («Чумак») згадував про ці події: «Мені на той час вже пощастило «знаходитись у глибокому» підпіллі. Перебуваючи під соломою в клуні М.С., яка якимсь чудом уціліла від німецьких палаців і стояла єдиною серед згарищ біля шляху, що йшов з західних сіл району до райцентру м. Рожище, я звідси крізь щілину міг спостерігати на цей шлях, по якому гнали енкаведисти під сильним конвоєм нещасних бранців. До райцентру тягнулась валка за валкою в кілька сот пригнічених мужчин з тлумками на плечах, яка щільно оточувалась енкаведистами, які, гацаючи на конях, для залякування цих нещасних, пускали над їх головами чергу за чергою автоматних пострілів. А вслід за ними з плачем, криком і прокльоном бігли рідні батьки (старіки), матері, жінки і діти» [30, арк. 110].

У цей період розвідувальну роботу для ОУН в райцентрі здійснювали, здебільшого, жителі навколишніх сіл. Наприклад, «пунктовою» зв'язковою у м. Рожище з травня 1944 р. була жителька с. Рудка-Козинська Євгенія Романюк («Троянда»). Крім доставлення підпільної пошти вона збирала інформацію про радянських військових [7, арк. 473]. 4 січня 1945 р. в м. Рожище органами НКВС було заарештовано 13 осіб, які надавали допомогу підпіллю ОУН [6, арк. 134]. Окремі з них працювали у відділеннях держустанов райцентру. Так, 5 червня 1945 р. був заарештований співробітник райсоцзахисту – колишній вояк УПА [7, арк. 399], а 1 вересня – бухгалтер райспоживспілки Галіян Тимошук та інспектор статистичного відділу Ольга Фінюк («Бузина») [7, арк. 411].

У цей період Рожище входило до складу однойменного району ОУН Луцької округи № 300 «Кривonos» [27, с. 435]. Безпосередньо в місті діяли лише розвідники та зв'язкові підпілля. За місцем базування найближчими були боївки районного провідника ОУН Степана Архипчука («Бурового») та референта СБ Петра Левчука («Запорозжця») [8, арк. 94]. Щодо них 22 серпня 1945 р. райвідділом МВС було заведено агентурну справу «Вороги» [10, арк. 40].

Слід зазначити, що більшість жителів райцентру намагалися при звичаїтись до нової влади та не зважувалися на її критику. Хоча, траплялися винятки. Так, місцевий житель Йосиф Степанюк задавав незручні питання лектору ЦК КП(б)У Попову, який виступав 7 червня 1946 р. в кінотеатрі на тему «Міжнародне становище». У перерві, на зауваження колег, він відповів: «Для чого усе це розповідати? Нам все рівно колгоспи непотрібні. Дайте хліб і свободу» [19, арк. 142]. Водночас окремі рожищани були завербовані органами МВС-МДБ до агентурної мережі та виявляли осіб, які надавали допомогу підпіллю ОУН. Зокрема, 29 червня 1946 р. таке зобов'язання підписав колишній поліцай, сторож складу «Заготзерно», житель с. Жалобове Володимир Патерус (агентурний псевдонім «Городовий») [19, арк. 139]. Щоправда робота радянських силових органів не завжди була успішною. Так, 19 серпня 1947 р. опергрупою був затриманий житель хутора Глинище Іван Тупайло. На допиті він зізнався у співпраці з оунівцями та далі утримувався в коридорі райвідділу МДБ під охороною чергових солдат місцевого гарнізону 227 стрілецького полку. У ніч на 26 серпня 1947 р. в'язень скористався відсутністю нагляду, вистрибнув з вікна у двір та втік. За цей випадок начальнику Рожищенського райвідділу МДБ майору Луці Брюханю було оголошено сувору догану, лейтенанта Валентина Зеленова заарештували на 15 діб, а солдат-охоронців Сіушкіна та Іщенка передали для покарання командирі 227 стрілецького полку [18, арк. 279].

Значний вплив на криміногенну ситуації в райцентрі мав голод 1946–1947 рр. Разом із прохачами хлібу, зі східних областей УРСР прибуло чимало злочинців та навіть озброєних банд. Співробітниками МВС було заарештовано грабіжницьку групу, яка діяла в селах Топільне, Дмитрівка, Рудка та Французи. До її складу входили співробітники Рожищенського дитячому будинку на Вовнянці: завгосп Павло Хайсаков з Астраханської області, конюх Анатолій Овсянников з Московської області, заготівельник дров Петро Корякін з Полтавської області та інші [19, арк. 169]. 5 вересня 1947 р. на базарі м. Рожище співробітниками райвідділу МВС було ліквідовано озброєну кримінальну групу з семи осіб. Очолював її уродженець Рязанської області Іван Петров («Циган»). До складу банди входили: Михайло Кульчин з м. Омськ, Василь Пирогов з м. Мотга (Удмуртська АРСР), Валентина Соловійова з м. Ленінград, Дарія Коваленко з Дніпропетровської області, Володимир та Віра Квашуки з Гайворонського району Одеської області [9, арк. 345–346].

Водночас у Рожище продовжували діяти розвідники ОУН. Окремі з них займали високі посади в місцевій адміністрації. 11 лютого 1948 р. в кривці районного «Бурового» біля с. Кроватка співробітниками МДБ було виявлено документ, який засвідчував роботу на підпілля першого секретаря райкому комсомолу, інваліда-фронтовика Івана Зварича. Через два дні він був застрілений при спробі втечі [5, с. 268–269]. 16 березня 1950 р. співробітниками МДБ був заарештований старший

бухгалтер держстрахування райфінвідділу Микола Ткачук. На допитах він зізнався, що з 1948 р. був інформатором підпіллям ОУН та періодично передавав розвідувальні звіти [12, арк. 161].

Отже, упродовж другої половини 1930-х – початку 1950-х рр. в м. Рожище діяв осередок ОУН. Найбільш важливе значення він відігравав з липня 1941 р. до весни 1942 р. У цей період на території міста базувався районний провід ОУН. Влітку 1943 р. Рожище стало базою польської поліції та самооборони. Спільно з німцями вони здійснювали каральні акції на українські села. Після повернення радянської влади у райцентрі залишалися інформатори та зв'язкові ОУН. Частині з них вдалося отримати керівні посади в держустановах, надаючи всебічну допомогу підпіллю.

Список використаних джерел

1. Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто-Львів: видавництво «Літопис УПА», 2014. Т. 13 (Бібліотека). 1069 с.
2. Архів Управління Служби безпеки України у Волинській області (далі – Архів УСБУ у Волинській області). Ф. 4. Спр. 8527. Т. 2. 399 арк.
3. Архів УСБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 5148. 155 арк.
4. Бродосюк М. Як визволяли Рожище у 1944 році. *Район Рожище*. URL: <https://rozhyshche.rayon.in.ua/news/211738-iaak-vizvoliali-rozhishche-u-1944-rotsi>
5. Вавренчук М. Вірні присязі. Учасники національно-визвольного руху. Рожищенський район (1917–1960). Луцьк: «Терен», 2019. 368 с.
6. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 2. Оп. 1. Спр. 159. 400 арк.
7. ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 228. 479 арк.
8. ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 418. 254 арк.
9. ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 522. 378 арк.
10. ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 530. 740 арк.
11. ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1504. 403 арк.
12. ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1527. 232 арк.
13. ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75178. Т. 1. 262 арк.
14. ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75895. Т. 1. 294 арк.
15. ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 30. 201 арк.
16. ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 75. 422 арк.
17. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 381. 582 арк.
18. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 616. 284 арк.
19. ГДА СБУ. Ф. 72. Оп. 1. Спр. 25. 226 арк.
20. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 641. 71 арк.
21. ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 1061. 47 арк.
22. Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. Хронологія подій. У 2-х томах. Рівне: ППДМ, 2008. Т. 1.: Волинь. 448 с.
23. Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.). Торонто-Львів: Літопис УПА, 2006. Т. 7 (Бібліотека). 497 с.
24. Літопис УПА. Т. 2. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга друга: Бойові дії УПА. Торонто: Літопис УПА, 1990. 256 с.
25. Літопис УПА. Нова серія. Т. 2. Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Київ-Торонто, 1999. 723 с.
26. Літопис УПА. Нова серія. Т. 4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943–1959. Книга перша: 1943–1945. Київ-Торонто, 2002. 597 с.
27. Літопис УПА. Нова серія. Т. 9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945. Київ-Торонто, 2007. 896 с.
28. Літопис УПА. Нова серія. Т. 11. Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Київ-Торонто, 2007. 831 с.
29. Літопис УПА. Нова серія. Т. 14. УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Київ-Торонто, 2010. 637 с.
30. Нарис визвольної боротьби Рожищенського району (шкіц). 1939–1959 рр. Автор Пархомчук Олексій Андрійович (псевдо «Чумак»), с. Рудка-Козинська Рожищенського району, 1965 р. Волинський краєзнавчий музей (ВКМ). Ф. КДФ-24808/КВ-105322. 288 арк.

ПРО ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ МІСТА РОЖИЩЕ

Люди, будинки, дороги – саме вони пишуть портрет кожного міста. А от саме слово Рожище зрозуміле не всім. Є кілька ніким не підтверджених версій. Перша і найбільш поширена стосується ймовірного вигуку давньоруського князя «Вот рожище!» про посіви жита, яке росіяни називають словом «рожь». Ця версія не витримує жодної критики з кількох причин. Перша згадка про Рожище датується 1322 роком. У чотирнадцятому столітті найбільш поширену зернову культуру називали житом майже всі слов'яни. До цього часу в російській мові побутує слово «житниця», як, до речі і в українській. Та й в архівах немає відомостей про надзвичайні врожаї жита на цих територіях.

Не менше популярним є романтичне пояснення: слово «рожище» позначає територію, порослу дикою рожею. Начебто, колись давно навколо річки Стир росло дуже багато шипшини, яку ще називали рожею. У 1998 р. фольклорний ансамбль середньої школи №1 представляв на обласному конкурсі етнографічну композицію «Народження імені», за яку був нагороджений дипломом. Нам дуже хотілося оприлюднити своє тлумачення назви міста і пов'язати його з романтичними легендами. Для цього ми навіть написали свою баладу. Можливо ця поетична спроба не була досконалою в літературному плані, але наближала до красивої, як нам здавалося, розгадки імені міста. На очевидні недоречності ми тоді не зважали. А слід було б.

Навіть елементарне звернення до словника української мови дає підстави для заперечення романтичної гіпотези, адже слово «рожа» означає дику мальву, яка поширена на Прикарпатті, але не у нас. Правда, у Лесі Українки в «Лісовій пісні» згадується дика рожа, яка питає у ясена про свою вроду: «Чи я хороша?». Може, не варто зовсім відкидати романтичне припущення? І все ж логіка підказує, що таке пояснення мало передаватись хоча би в якихось переказах, а їх, на жаль, не зафіксовано ніким із фольклористів. Обидві версії не видаються переконливими, оскільки вони не підтверджені жодними аргументами.

То де ж істина? Як завжди, на поверхні. Ми майже ніколи не помічаємо особливостей топографії міста. А саме вони наближають до розгадки. Через усе наше Рожище прокопані канали і ставки. Якщо поглянути на мапу, то видно, що всі вони сполучені між собою. Звивистою лінією з району вулиці Граничної через центр, а звідти паралельно до головної аж автостанції, ну а далі – у Стир. Всі ці водойми штучні, викопані людськими руками. Виникає логічне запитання: для чого стільки ставків і каналів? Та ще й зі стоком у річку? Відповідь напрошується сама собою: люди осушували болотисту місцевість, роблячи її придатною для проживання. Значить, на місці поселення колись було болото.

Звертаємось до етимологічного словника і знаходимо порівняння коренів «ржда» (старослов'янський), «rzda» (польський), «ржда» (давньоруський), «іржа» (український), які мають праслов'янську основу «rud». З цієї ж основи утворене слово «ржавець» – болото. Одне із значень слова «іржа» – руда плівка на поверхні болота. Можна припустити, що в основу назви Рожище покладений корінь «рж», який за законами українського повноголосся видозмінений у «рожь». Отже, ім'я нашого міста походить від поняття болото. А от суфікс у назві вказує на місцевість, певну територію, таких топонімів навіть на мапі Волині досить багато: Дубище, Лище, Брище.

Якщо прийняти висунуту гіпотезу за достовірну, то зрозуміли стає той факт, що назва Рожище з'явилось раніше, ніж поселення, бо так позначили пропаще болото – місце, непридатне для проживання, хоча й зручне своєю близькістю до річки. То хто ж тоді міг поселитись на болоті, нехтуючи всіма небезпеками, що на кожному кроці підстерігали людину? Очевидно, той, хто був гнаний, кимось переслідуваний, кого виштовхали на болото лиха доля, кому потрібно було на деякий час сховатись. Звичайно, ті, хто вижив, виборсався з трясовини, мусили подбати про твердий клопоть землі під ногами, тому взялись відводити воду до річки. Це лише на словах усе робиться швидко, а скільки то рук перетворювали мочарі на землю обітовану? Мабуть, тільки надзвичайна любов до волі могла живити надлюдську працьовитість перших поселенців на рожищі – болоті з іржавою поверхнею. В пам'ять про них сучасним рожищанам варто було б хоча на теперішньому гербі міста записати ключові слова: воля і праця. Як у народній казці про двох жабок, що борсались у глечики зі сметаною і збили грудку масла, так і наші предки творили собі основу, придатну для життя. Напевне, у сьогоденні вони заслужили поваги і шанобливої пам'яті! Непрямими доказами висунутої версії є назви околиць і навколишніх сіл: Жалобово (місце провадження жалоби), Топільно (місце на Стиру, де часто топились люди), Рудня (земля з рудими ґрунтами, як і в Рожищі). До речі, хто бував біля топільненського джерела, знає, як чітко видно на його зрізі руді, іржаві пласти.

Є й ще одне цікаве, на наш погляд, підтвердження – це особлива прихильність до свята Івана Купала, яка передається із покоління в покоління. У міфах Купало – головний персонаж свята літнього сонцестояння, його символами є вогонь і вода, відповідно – жовтий (рудий) колір і синій. А конкретним втіленням цих символів стала скромна квітка, яку в народі любовно називають братиками, адже в ній ці два кольори постійно зв'язані. Тому в купальських вінках вона мала бути обов'язково. Хотілось би сказати і ще про одну річ. Люди на болоті оселялись тимчасово, сприймаючи це як місток між двома різними станами буття. Це сформувало ментальність стихійності, постійного переміщення, яка проявляється в незавершеності діянь. Чи не тому у нас так багато смітників, що спрацьовує принцип – ми тут ненадовго? Нинішні болота ми творимо власними руками замість позбуватись їх. Чи не час щось змінювати?

І от тепер ми підійшли до конкретних пропозицій, які звертаємо до міської влади. Щороку немала кількість випускників наших шкіл вступає на різні факультети волинських університетів, пише курсові роботи, далекі від реальних потреб студентів. Але ж міська влада може запропонувати їм дослідження особливостей ґрунтів на території нашого міста, вивчення різних варіантів назви, проведення опитувань серед старожилів, систематизацію історії Рожища, узгодивши за посередництвом Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді співпрацювати з університетами. Можливо, варто встановити премію міського голови за подібні дослідження. А найперше – потрібно оголосити конкурс на кращий літературний твір про наше місто, адже у ньому так багато талановитих людей, небайдужих до роду свого і коріння. Такий конкурс можна зробити щорічним. А кращі роботи покласти в основу свята міста. Патріотизм формується на основі морально-етичних цінностей, закладених малою батьківщиною, тому знання її історії й розвитку – необхідність, навіть потреба, бо з дня теперішнього проектується у майбутнє.

Ця публікація – не намагання переконати у власній правоті, а спроба залучити до діалогу якомога більшу кількість людей, відкрити загальноміський форум обговорення, зрештою, пробудити інтерес до свого міста.

Козярчук Леонід (Єлизаветин)

ВИШЕНЕЦЬКИЙ КОСТЕЛ – РИМО-КАТОЛИЦЬКА СВАТИНЯ

Вишеньки – це село, розміщене над Стиром. Першу писемну згадку про Вишеньки знаходимо в дарчій грамоті князя Любарта Гедиміновича від 8 грудня 1322 року. Пізніші дані про населений пункт подано в книзі О. Барановича «Залюднення України перед Хмельниччиною Волинське Воєводство, 1629 р.». Тоді Вишеньки називалися Новий Острів і були містом, у якому нараховувалося 154 дими, із них дві хати були церковні. Тобто в містечку існувала церква, найімовірніше, що уніатська. Ціле містечко Вишеньки – власність Єроніма Харлезького з Харлежа. Також йому належали села Суськ (43 дими), Смердин (11 димів), Олешковичі (9 димів) і Носачевичі (7 димів). Проте частиною селян у селах Суськ (8 димів) і Смердин (16 димів) володіла пані Александра із Соколя Криштофова Шимковичова Шклінська. До її власності належало містечко Сокуль (294 дими), яке було чи не найбільшим в окрузі [1, с. 56, 59–60].

Ця ж сама пані, власниця маєтку Сокуль, за іншими джерелами її прізвище – Александра 1. voto Загоровська 2. voto Словіцька 3. voto Шклінська у 1639 р. збудувала у Вишеньках перший дерев'яний костел, названий на честь ікони Вознесення Найсвятішої Марії Панни. Костел був повністю зруйнований у часи шведських і татарських нападів. Наступний, теж дерев'яний костел у Вишеньках, під тією ж самою назвою збудовано в 1771 р. власником села Станіславом Манецьким. Тоді на будову костелу Манецький отримав 30 тис. злотих фондушу, із яких 2100 зл. він щороку брав на свої потреби. Після пожежі костел частково відбудовано в 1847 р., а в 1858–1859 рр. повністю відреставрований біскупом Каспром Боровським. Водночас для вірних у Рожищі й Словатичах збудовано дерев'яні каплиці [2; 3, с. 78–79; 4].

Згідно з метричними книгами Вишенецького костелу за 1792–1826 рр., які наявні в Державному архіві Волинської області, поляки (вони ж римо-католики) проживали у таких населених пунктах: м. Рожище, Рудня Рожищенська, с. Ретово, Майдан Ретівський, село Своз, вілла Дубище, Суськ, Копачівка, Майдан Озерський, Словатичі, Вишеньки, Вишенецькі Буди, Солтиси, Чебені, Носачевичі, Смердин, Луків та ін. Наприклад у с. Свози (villa Swoz) у 1790-х рр. мешкали селяни-римо-католики: Хмельовські, Іванюки, Скрипчуки, Радевичі, Маліновські, Яніцькі, Словіковські, Подольські, Пікуліньські, Клімуки, Міхаловські, Філюки, Голембійовські, Карнатовські та ін. У цих же метричних

книгах згадуються священники Вишенецького костелу. До 1800 р. правив ксьондз Александр Гаховський (Gachowski), після 1800 р. – Теодор Гаховський, із 1805 р. у костелі правив Габріель Смородські (Smorodzki).

Цікаво, що німці-голендри з Олешкович, поселившись тут у 1816 р., хрестили своїх дітей у Вишенецькому костелі, вважаючи себе поляками. Згідно з метричними книгами, після наполеонівської війни кількість поляків у цих селах різко зменшилась і в період з 1818 по 1826 рр. вони згадуються лише у Свозах, Солтисах, Рудні, Олешковичах (голендри), Володьківщині, Рожищі, Копачівці та ін. [5]. У 1852 р. село Вишеньки належало поміщику Ружицькому, тут була Хрестовоздвиженська православна церква й римо-католицький костел. У селі нараховувалося 13 $\frac{1}{4}$ дворів, у яких проживали кріпаки східного й західного обряду. До православних належало 100 мешканців села, римо-католиків було 81 особа [6].

Згідно зі сповідальними відомостями римо-католицького приходу, до костелу села Вишеньки в 1860 р. належали м. Рожище – 80 прихожан, Рудня Нова і Стара – 83 прихожани, с. Вовнянка – 35 осіб, кол. Ретівка – 21 особа, с. Суськ – 53 особи, кол. Станіславка – 23 осіб, село Луків – 15 осіб та багато інших сіл із меншою кількістю прихожан [7].

Цікаві відомості про с. Вишеньки і його костел знаходимо у «Словнику королівства Польського» та в праці О. Цинкаловського. Так, наприкінці ХІХ ст. у Вишеньках було 56 домів і 367 жителів. Тут проживали римо-католики, православні та євреї. Для їхніх духовних потреб існували костел, церква і жидівський молитовний дім, працювала гарбарня. Римо-католицька парафія належала до луцького деканату і нараховувала 1288 вірних. У селі Вишеньки проживало 112 католиків у 10 будинках [8; 9, с. 206].

Згідно зі сповідальними відомостями за 1906 р., до римо-католицького приходу костелу в Вишеньках входили села й колонії, а саме: м. Рожище – 74 родини, Копачівка – 45 родин, Олександрівка Стара і Нова – 30 родин, с. Жолобово – 5 родин, с. Топільне – 11 родин, с. Дубище – 12 родин, с. Вовнянка – 20 родин, с. Рудня – 33 родини та інші [10].

Достеменно невідомо, чи костел був зруйнований під час Першої світової війни, оскільки бої точилися під Вишеньками. На початку ХХ ст. настоятелями костелу були Антоні Бужинські, Антоні Ясенас, Юліан Діффенбах (1914 р.), Кліментій Словіковські, Владислав Селава (1923 р.), Казімеж Тесаревіч, Станіслав Симон (1932 р.), Вітольд Ковальські. Останній ксьонд парафії Вишеньки – Станіслав Домбровські [1886–1962]. Він правив у костелі в 1937–1944 рр. [11; 12; 13, с. 424].

*Ксьондз Станіслав Симон – адміністратор парафії Вишеньки в 1931–1933 рр. Фото 1968 р.
[Debowska Maria, Leon Popek Duchowinstwo Diecezji Luckiej Ofiary wojny i represji okupantow 1939–
1945. Lublin: wyd. POLIHYMNIA, 2010. str. 260]*

Станом на 1938 р. парафія Вишеньки нараховувала 1830 вірних. До неї належали такі населені пункти як Антонівка, Хопнів, Човниця, Дубище Старе, Єлізаветин, Франівка, Климентівка, Кошелівка, Луків, Носачевичі, Олешковичі, Перчуха, Пляшова, Ретівка, Словатичі, Смердин, Солтиси, Станіславка, Свози, Суськ, Тарноволя, Вахівка, Вишеньки, Володзьківщина, Запусти, Зелене Багно та ін. [14, с. 83].

З приходом Червоної Армії наприкінці вересня 1939 р. відбулося пограбування села й Вишенецького костелу. Червоноармійці, проходячи через село, увійшли до костелу й почали брати, що їм припало до вподоби. Забрали образ із вітваря на простирадлі, багато свічок тощо. У заможніших сільських родин офіцери відбирали гарні нічні блузи, які пізніше відправляли своїм жінкам [15].

Село Вишеньки перед Другою світовою війною було мішаним. Станом на жовтень 1940 р. воно нараховувало 107 господарств. Тут проживало близько 15 сімей євреїв, понад 10 родин поляків, решта – українці. У селі були українська церква, польський костел та єврейський молитовний дім [16, с. 32–33].

Під час загострення польсько-українського конфлікту в липні 1943 р. польські мешканці Вишеньок на чолі з ксьонзом Станіславом Домбровським покинули село й переїхали до колоній Василівка та Єлізаветин, де проживали довгий час. Ксьонз Домбровський прибув у Єлізаветин із частиною інвентарю католицького костелу, який організували в одному з класів Єлізаветинської школи. Настоятель із матір'ю жив у половині хати родини українців Андріюків, пізніше – у канцелярії школи [17; 18].

Під час нападу поляків на Вишеньки в серпні 1943 р. згоріла православна церква, а дзвони з неї поляки забрали й закопали на своєму цвинтарі за костелом. Того ж дня приїхали бандерівці з Крижівки й зібралися спалити польський костел на знак помсти. Але місцеві українці їх умовляли, мовляв, не треба, казали, що підуть у костел і будуть молитися Богові. Так і сталось – Вишенецький костел слугував православній громаді села аж до його закриття «советами» у 1954 році. Тут відбувалася служба, проводились обряди, правив священник Воїна [19; 20, с. 323, 606].

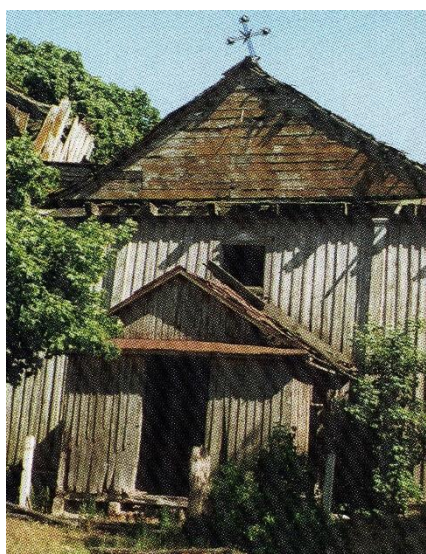

Ксьонз Станіслав Домбровський, завідувач Вишенецького костелу в 1937–1944 рр. Фото 1936 р. [Debowska Maria, Leon Popek Duchowinstwo Diecezji Łuckiej Ofiary wojny i represji okupantów 1939–1945. Lublin: wyd. POLIHYMNIA, 2010. str. 281]

Після закриття костел було передано колгоспу й довгий час у ньому знаходився молокозбиральний пункт. Уже на переломі 1980-90 років Вишенецький дерев'яний костел перебував у тотальній руїні. Наполовину обвалений дах, зігніла підлога, стіни в плісняві. Однак усередині збереглися головний і чотири бічні вітварі, які колись були покриті багатим орнаментом. Довкола костелу росли могутні липи. На прикостельному цвинтарі збереглося кілька мурованих пам'ятників із середини XIX ст. На той час це був єдиний дерев'яний костел на Волині [2].

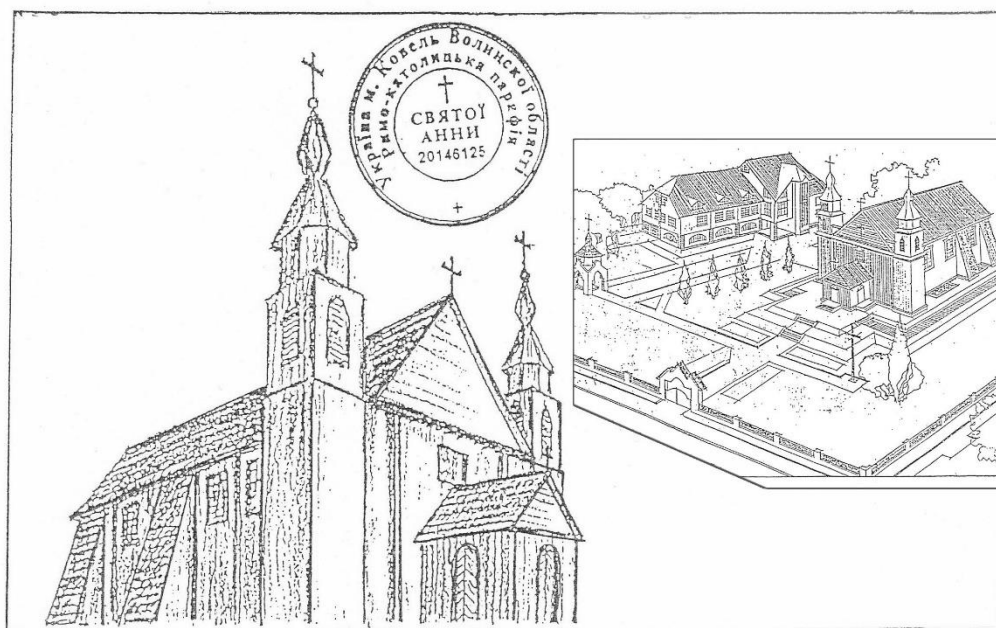

Свято-Миколаївська церква (вона ж – костел) у с. Вишеньки Рожищенського району, знята з реєстрації в 1962 р. Фото орієнтовно 1960 р. (фото з фондів ДАВО)

Римо-католицький костел у с. Вишеньки. Фото 1993 р. Справа – малюнок невідомого художника [Leon Popek Świątynie Wołynia Tom I. Lublin, 1997. S. 358]

У 1993 р. ініціативна група польських архітекторів прибула до Вишеньок і за кілька днів зняла розміри й розробила план реконструкції костелу Успіння Пресвятої Діви Марії. Роботи проводилися під наглядом представників проектно-консерваційного інституту з Києва. У 1994 р. стараннями польської спільноти й сенату РП костел з Вишеньок реконструйовано та перенесено до м. Ковеля, де зараз функціонує як костел Святої Анни. Реставрація та будівельні роботи проводилися під керівництвом ковельських архітекторів О. Ключука й П. Пекарчука. Освячення нового костелу провів львівський архієпископ Мар'ян Яворський 12.10.1996 року. Ще через рік німецька парафія Ліше подарувала костелу орган. Богослужіння в храмі проводиться українською й польською мовами. Найціннішою пам'яткою костелу є старанно відновлений бароковий вівтар із кінця XVIII ст. Парафією опікуються монахи з польського Кракова [21].

Проект Вишенецького костелу в м. Ковелі, 1995 р. [Henryk Dąbkowski Czesław Piotrowski Losy kościołów za Styrem, Horyniem i Sluczą. Warszawa, 1996. S. 11–12.]

Кінець 1990-х рр., м. Ковель. Вигляд новозбудованого та реконструйованого костелу з Вишеньок (фото з Інтернету)

2007–2008 рр. Залишки римо-католицького цвинтаря, який знаходився неподалік від костелу (фото Л. Козярчука)

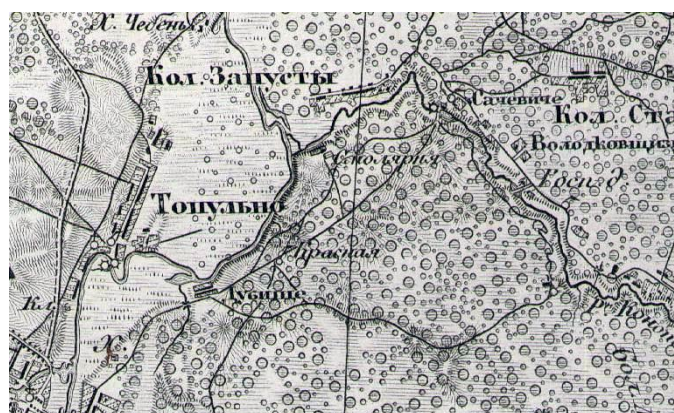
Список використаних джерел

1. Баранович О. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. Київ : Друк. ім. Леніна, 1930. 156 с.
2. Brykowski Ryszard, Spotkanie z zabytkami. № 5, 1994. S. 18–20.
3. Popek Leon, Świątynie Wołynia. tom 1, Lublin: Lubelski Centrum Marketingu, 1997. 256 s.
4. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), Ф-35, оп. 1, спр. 78.
5. ДАВО, Ф-297, оп. 1, спр. 12.
6. ДАВО, Ф-35, оп. 5, спр. 302, арк. 71–74.
7. ДАВО, Ф-35, оп. 1, спр. 78.
8. Atlas geograficzny ilustrowany Królestwa Polskiego / pod redakcją J. M. Bazewicza. Warszawa: Litografia B. A. Bukaty / 1903–1907. S. 875.
9. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся: [краєзнавчий слов. – від найдавніших часів до 1914 року] / Вінніпег (Канада), 1986. Т. 2. 578 с.
10. ДАВО, Ф-22, оп. 1, спр. 294.
11. ДАВО, Ф-35, оп. 9, спр. 2902, 2905, 2906.
12. ДАВО, Ф-35, оп. 9, спр. 735, 767, 1362, 2251.
13. Dębowska Maria. Kościół Katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939–1945. IPN, Rzeszów, 2008.
14. Peretiatkowicz Adam. Polska Samoobrona w okolicach Lucka. Katowice, 1995. 252 s.
15. 66 rocznica napasci Niemiec na Polskę. URL: <http://hotnews.pl/artpolska-553.html/>
16. Пушук Іван. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років, Ківерцівський район. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня». 2008. 312 с.
17. Garczyński Jan, «Gryf» Opis działalności odcinka «Koło» w Rozyszczach. Люблін, машинопис. 18 s. (із приватних зібрань Галини Стахири).
18. Спогади Андріюка Миколи Михайловича, 1928 р. н. (власний архів Леоніда Козярчука).
19. Спогади Сиротюк (Клімчук) Анюти Миколаївної, 1932 р. н. (власний архів Леоніда Козярчука).
20. Рожко В. Православні монастирі Волині і Полісся: іст.-краєзнав. нарис. Луцьк: Медіа. 2000. 692 с.
21. Костел Святої Анни (Ковель). 2010 р. Вікіпедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BB_%D1%81%D0%B2%D1%8F%D1%82%D0%BE%D1%97_%D0%90%D0%BD%D0%BD%D0%B8_\(%D0%9A%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D1%8C\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BB_%D1%81%D0%B2%D1%8F%D1%82%D0%BE%D1%97_%D0%90%D0%BD%D0%BD%D0%B8_(%D0%9A%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D1%8C))

ДУБИЩЕНСЬКИЙ МОНАСТИР – ОДНА З НАЙДАВНІШИХ ПРАВОСЛАВНИХ СВЯТИНЬ ВОЛИНИ

Історію Дубища часто пов'язують із легендарним монастирем. Він згадується ще 1322 році у Грамоті князя Любарта про дарування сіл соборній церкві Іоанна Богослова в Луцьку [1, с. 21]. У 1614 р. ігумен Макарій Созанський згадував церковні книги, колись подаровані монастирю великими князями литовськими. Це свідчить про існування обителі в другій половині XIV ст., тобто за часів князювання Любарта [2, с. 124, 127].

Як бачимо, джерела переконують нас, що Дубищенський монастир – це одна з найдавніших православних святинь Волині. Він розмістився на правому березі р. Стир, у гирлі її притоки – р. Конопельки. Місце для монастиря вибрано дуже вдало. Круті береги Стиру й Конопельки, які утворюють своєрідний рукав, прикривали підступи із заходу та півночі. Із півдня й сходу обитель обнесена високим земляним валом. Цей монастир залишався також літньою резиденцією волинських владик, а його розміщення, безумовно, можна назвати дуже вдалим. Окрім цього, це одне із наймальовничіших куточків Надстир'я.

На території кладовища Введенського монастиря в першій половині XIX ст. поляки Романовські відкрили смолярню, яка існувала п'ятдесят років. Карта з 1855 р. (фото з фондів бібліотеки ім. Лопатинського в Любліні)

*Фрагмент мапи Речі Посполитої XVI–XVII ст., де показано Дубищі Великі й Дубищі Малі
(фото з архіву Сергія Янішевського)*

Територія монастиря розкинулася на висоті до 10 м над рівнем річкових вод і була своєрідним чотирикутником, у центрі котрого споруджено храм на честь Введення Пречистої Богоматері. Церква розмістилася вівтарем на схід і була прикрашена роботами волинських майстрів. Із північної сторони від храму споруджено житлові й господарські будівлі з дерева. За вівтарем церкви розмістилося монастирське, а пізніше – парафіяльне кладовище [3, с. 302].

З книги «Очерки из истории западно-русской литературы» А. С. Архангельського дізнаємося, що в Дубищенському монастирі написано Пролог (православна книга, яку ще називають синаксарієм). «Влітку 1530 р. у Луцьку волею єпископа Макарія, владики Луцького й Острозького розпочалось написання книги Пролог, а за три місяці закінчено рукою священника Макарія Львовича з Гольшан родом у Дубищенському монастирі Введення пресвятої Божої Матері» [4].

Сучасний вигляд території де існував Дубищенський монастир. Еліпсом показано його місцезнаходження. Фото зроблене з мотодельтаплана у 2007 р. (з архіву Л. Козярчука)

Дубищенський Введенський монастир належав до Луцько-Острозької єпископії. Церковні ієрархи часто використовували його для власного збагачення. Про це нам повідомляють акти ревізії Луцького замку за 1545 р., де зазначено, що в монастирі є лише один священник, а добре господарство, яке тут було віддавна, владики привласнив собі [3, с. 303]. До речі, на цей епізод звертає увагу й батько української історії М. С. Грушевський у V томі «Історії України-Руси» [5, с. 486]. 4 жовтня 1560 р. укладено заповіт князя Андрія Михайловича Сангушка Кошерського, у якому він відписав Дубищенському монастирю п'ять кіп литовських грошей [2, с. 126].

Близько 1569 р. с. Дубище з монастирем стали власністю господарського маршалка Петра Богдановича Загоровського. На деякий час ці володіння в Загоровського захопив Луцький ключник Олександр Маркович Жоравницький, син православного єпископа Марка Жоравницького. Проте вирок Луцького гродського суду від 28 травня 1569 р. зобов'язував не лише повернути село з монастирем попередньому власнику, але й компенсувати завдані збитки. Окрім того, за побою урядника та селян Загоровський отримував право на новий позов. Утім, 10 вересня того самого року Луцький гродський суд дозволив Загоровському й Жоравницькому з'явитись у тій самій справі на суд луцького старости – князя Богуша Корецького. Цей конфлікт закінчився тим, що монастир із його земельним фондом приєднано до кафедри луцької православної єпископії [6, с. 494].

Подальша історія монастиря трагічна. Як уже зазначалося, після смерті владики Івана Красенського його невістка, пані Васильєва Барзобогата Красенська, зі своїми синами, Костянтином і Василем, забрали до своїх рук різницю зі сріблом церковним й убори єпископські та скриню з привілеями попередніх власників маєтностей церковних. Серед них – і привілей на Рожище князя Любарта [7, с. 931]. Місцеву церкву зовсім спустошено. Із неї забрали євангеліє в срібній оправі з іншими книгами та всіма образами; у церкви монастиря Дубищенського чотири книги й два дзвони великі, а два малі – залишили. Розігнавши ченців, «келии их побрали и до быту поотвозили где попелы палили, а от тоежь церкви клепало железное взявши сокеры поковати казали». Окрім того, пани Красенські з двору рожищенського забрали ще 20 робочих коней, 50 корів та волів, вісім котлів мідних кухонних, три горілчані, сім коп жита, 500 вівса, 300 пшениці й інше майно. Це все вивезено до маєтку князя Любецького до Козина [7, с. 933–934]. Про ці події повідомляється також у листі королівського коморника Миколи Рокицького від 16 грудня 1585 р. [8, с. 211–212].

1596 р. Дубищенський монастир переходить під унію й отримує назву на честь Святого Спаса. 15 липня 1602 р. Ян Лиховський напав на пресвітера, отця Єремію зі святого Пречистенського монастиря з Дубищ, коли той проїжджав через маєток. Як пресвітер Дубищенського монастиря отець Єремія фігурує ще в одній справі: 30 березня 1602 р. він позивав Петра Раца, який цього дня його пограбував [2, с. 125].

30 травня 1614 р. дубищенський ігумен Макарій Созанський скаржить на князя Стефана Марковича на Четвертні Сокольського, якому Макарій ще два роки тому позичив монастирські

церковні книги («книги животов отцов светых водле религии Грецкое, на пергаменте старосвецком писаных»). Кілька разів ігумен їздив за ними, але той не віддавав, а під час останньої зустрічі образив Макарія «слова неучтивыми» [2, с. 125].

*Свинцева й бронзова печатки, знайдені на території монастиря
(фото з приватного архіву В. Присяжнюка)*

Найвні відомості про те, що до 1612 р. у Дубищенському монастирі зберігалася пергаментна книга «Житія святих», подарована невідомим жертводавцем. У попередньому абзаці, ймовірно, ідеться про цю книгу. Варто також відзначити, що монастир перебував в унії, аж поки 1633 р. його не передали православному єпископу Атанасію Пузині [9, с. 674]. Дослідник Сергій Горін також наводить дані, що на початку 1639 р. луцький православний єпископ Атанасій Пузина відновив Дубищенський монастир, але тепер уже як жіночий, і замінив унійних черниць на православних [2, с. 126].

Із джерел дізнаємося певну інформацію також про духовний клір. Так, під 1602 р. згадано пресвітера отця Єремію, а впродовж 1612–1629 рр. ігуменом монастиря значився отець Макарій Созанський [9, с. 674]. У тому ж таки 1629 р. в Дубищі нараховувалося 17 димів. І, що цікаво, два з них безпосередньо належали монастиреві [10, с. 32].

12 грудня 1629 р. ігумен Луцького монастиря Макарій склав скаргу на Миколу Коптя. У ній зазначено, що перед груднем його брат Матіяш хворим приїхав до монастиря і просив дозволу спочити з дороги. Через кілька днів Матіяш помер, а, оскільки в нього не було грошей, ігумен Макарій здійснив поховання, витративши власні 30 злотих. Невдовзі приїхав Миколай Копть забрати речі брата та, як компенсацію, залишив позивачу коня, котрого Макарій до «монастыря Дубышского, посесии своей, яко до фолварку своего отослал». Пізніше Микола Копть «гвалтом насхавши» до монастиря в Дубищі «оного коня умыслне пограбил обычаем ночным» [2, с. 125, 248].

*Речові докази існування Дубищенського монастиря, знайдені під час розкопок у 2016 р. (фото
із сайту Район.Рожище)*

На думку історика М. Довбишенка, монастир деякий час був сполучений в одне ігуменство з монастирем Успіння Пресвятої Богородиці (Пречистенський жіночий монастир), який розміщувався за р. Глушець на Святій Горі [9, с. 691]. Уважається, що його засновано близько 1132 р. великим київським князем Мстиславом Володимировичем [11, с. 8]. У поборовому реєстрі 1631 р. повідомляється, що з підданих монастирських, а саме з 10 городників, збирали по 4 гроші, а з халуп нужденних – по 2 [12, с. 196].

М. Довбищенко наводить документ від 1620 р., де зазначено, що Макарія Созанського названо ігуменом Луцької та Дубищської обителей. «Подвійне» настоятельство також простежуємо в кількох судових справах. Так, 1622 р. він разом із черницею Євфимією скаржився на Яна Бондара. 19 серпня ігумен послав цю черницю до «мастности церковное, до села Дубисч, до фолварку для отресеня грушок на потребу монастырскую». Вони домовилися, що за 70 грошей можна взяти певну кількість, але Бондар вирішив «другие грушки потрести». На це Євфимія звернула увагу й тоді він з дружиною спочатку образив черницю, після чого «окрутне» її побив [2, с. 248].

На початку 1639 р. черниця Воскресенського жіночого монастиря в Жидичині Марина Гулевичівна Смолиговська позичила єпископу Атанасію Пузині 4 тис. злотих на потреби кафедральної церкви Св. Іоанна Богослова. За це вона отримала в посесію (власність) місцевий монастир разом із селами Великі та Малі Дубищі й Социнським млином на Стиру та підданими. Половину позиченої суми Марині Гулевичівні мали повернути, а за інші 2000 злотих їй передали в посесію Дубищеньський монастир із двома селами. Вона отримала право керувати в ньому на власний розсуд і після себе залишити ігуменею ту черницю, яку побажає. У документах від 16 червня 1642 р. її згадано як померлу [13; 2, с. 126–127].

Останні відомості про існування Свято-Спаського монастиря в Дубищах знаходимо в книзі поголовного податку на 1677–1679 рр. У ній зазначено, що при дворі луцького єпископа Гedeона Святополк-Четвертинського в катедрі Луцькій і в Дубищах законників було 10, слуг стану шляхетного – п'ять, челяді різних служб – п'ять. Із них стягували податок у розмірі 21 золотий [14, с. 258].

Деякі перекази старожилів про Дубищеньський Введенський чоловічий монастир удалося зафіксувати досліднику Костянтину Гвоздіковському. Його статтю опубліковано у 24 номері «Волинських єпархіальних відомостей» за 1895 р. Автор відстоює думку, що стародавній монастир існував на території колонії Старе Дубище, яке в XIX ст. заселили німецькі колоністи. Перші німецькі колоністи з'явилися тут 1856 році [15]. Згідно з переказами старожилів, ще до прибуття останніх ця територія була вкрита величезним і розкішним дубовим лісом. Народна традиція повідомляла й про точне місце розміщення монастиря. Там, де був вівтар його храму, віддавна стояв кам'яний пам'ятник із написом. Однак унаслідок німецького переселення сюди, його піддано руйнуванню – і від нього залишилася лише кам'яна плита, що виступала із землі на декілька вершків. Гвоздіковський стверджує, що сам переконався в цьому. У своїй роботі він наводить розміри цієї плити: довжина – у півтора аршини й три четверті аршина – ширина.

За тими самими переказами, монастирську дзвіницю розміщено на крутому обриві, біля самого берега річки Стир. Унаслідок постійного підмивання водою вона рухнула просто в річку. Автором акцентовано увагу на тому, що колонія Старе Дубище лежить від містечка Рожище в 4-х верстах на північний схід. У той час тоді село Дубище розміщувалося набагато ближче – усього на відстані півтори версти в тому самому напрямку. У представленій статті наявний короткий опис автором території зниклого монастиря, яку він оглядав наприкінці XIX ст. За його словами, місце, на якому стояла святиня, було перетворене в селянське поле, під час орання якого часто знаходили цеглу та людські кістки. На думку Гвоздіковського, це свідчить про існування тут колись будівель і кладовища, розміщеного неподалік [16, с. 822–824].

Уціліла церква Введення Пречистої Богородиці ще довгий час слугувала парафіяльним храмом для Дубища і навколишніх сіл, аж допоки в кінці XVIII ст. стала аварійною й зруйнувалася. Кладовище, яке було за вівтарем храму у 20-х роках минулого століття, польські колоністи стали використовувати як огороди. Пізніше, у 80-х роках, монастирське кладовище перетворилось у кар'єр, сотні людських кісток із піском вивезено на будівництво фундаменту птахофабрики [3, с. 303].

На думку дослідника В. Рожка, стародавнє поселення Дубище, на відміну від теперішнього с. Дубище, тягнулося понад р. Конопелькою від монастиря із заходу на схід. За однією з версій, лише в першій половині XVIII ст. воно переміщене на південь, за бажанням селян-кріпаків, яким було ближче до панської землі. 1793 р. в ньому мешкав 71 житель і нараховувалося 10 дворів [3, с. 302]. Станом на 1798 р. в маєтку Рожище власності генерала П. Б. Пассека значилося два села – Дубищі Великі й Дубищі Малі. Згідно документу, вони однаково розміщені за три версти від Рожища й нараховують 11 дворів, де мешкає 91 житель – усі селяни [17].

Археологічних досліджень на місці святині фактично не проведено. Першим, хто почав вивчати цю територію, був львівський археолог Віталій Конопля наприкінці 1980-х рр. У липні 2016 р. науковцями Волинського краєзнавчого музею проведено археологічні розвідки на місці пам'ятки. У рамках розвідок закладено три шурфи за класичною методикою, розміром 2х2 м. У ході шурфування виявлено культурний шар потужністю 0,7–0,9 м та встановлено наявність фрагментів кераміки періоду

бронзи (тшинецько-комарівська культура), ранньозалізного віку (лужицька культура), римського часу (вельбарська культура), давньоруського періоду XII–XIII ст. й часів існування монастиря XIV–XVII ст.

Дерев'яний пам'ятний хрест, установлений у 2016 р. на місці існування монастиря (фото Л. Козярчука)

До останнього періоду відносяться знахідки монет, переважно дрібних. Це денарії XV ст., два соліди та гріш XVII ст. Виявлено фрагменти кераміки XIV–XV ст., багатий господарський інвентар: наральник, напилек, окуття лопати, зубило, тесло. Знайдені монети – денарії Вітовта з 1392–1430 рр., Казимира IV Ягеллончика з 1447–1492 рр., що дає підставу датувати цю пам'ятку XV ст. Поруч з об'єктом виявлено значне скупчення шлаку, що в комплексі з вищеописаними знахідками уможливають припустити існування на зазначеній території металургійного осередку або ж кузні. Крім того, виявлено залишки печі. Також досліджено одне поховання без анатомічного порядку, було над одним з об'єктів, а отже, датується XVI–XVII ст. [18].

На сьогодні пам'ятку частково зруйновано приміщеннями господарського двору. Вона активно підмивається руслами річок, що призводить до обсіпання берегів. Ще однією важливою проблемою є діяльність «чорних» археологів, які грабують культурну спадщину Дубища. Для того щоб хоч якось позначити місце пам'ятки, 14 серпня 2016 р., за ініціативи місцевих депутатів та громад сіл Носачевичі й Дубище, установлено пам'ятний хрест [19].

Дубищенський Введенський, а пізніше – Свято-Спаський монастир належав до найдавніших святинь Волинської землі. Його захоплення історія приверне до себе увагу ще не одного дослідника старовини. На сучасному етапі для нас найголовніше – зберегти пам'ять про нашу спадщину, тому що вона – це той фундамент, на якому будується майбутнє.

Список використаних джерел

1. Грамоти XIV ст. Київ : Наук. думка, 1974. 255 с.
2. Горін С. Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XV ст.: функціонування і місце у волинському соціумі. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 560 с.
3. Рожко В. Православні монастирі Волині і Полісся : іст.-краєзнав. Нарис. Луцьк: Медіа, 2000. 692 с.
4. Архангельский А. С. Очерки изъ истории западно-русской литературы XVI–XVII вв. Москва: Литографическая типография. 1898.
5. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. Т. 5. Київ: Наук. думка, 1994.
6. Волинські єпархіальні вѣдомости. 1895. № 14. С. 492–495.
7. Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів: Простір-М, 2004. 1284 с.
8. АЮ-ЗР. Ч. 1, Т. 1. Киевъ, 1859. 641 с.
9. Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2008. 882 с.
10. Баранович О. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. Київ: Друк. ім. Леніна, 1930. 156 с.

11. Иванов В. Епископы древней луцкой епархии. Почаев: Тип. Почаево-Успенской лавры, 1891. 136 с.
12. Архів Української Церкви. Т. 3 / [упоряд. М. В. Довбищенко]. Вип. 1.: док. до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. Київ: Укр. держ. наук.-дослід. Ін. архівної справи та документознав., 2001. 464 с.
13. Довбищенко М. Гулевичі у суспільно-релігійному житті православної церкви в кінці XVI – середині XVII століть. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Українознавство. Вип. 11. К., 2007. С. 9–13.
14. АЮ-ЗР. Ч. 7. Т. 2. Киевъ, 1890. 859 с.
15. Немцы России. Населенные пункты и места поселения: энцикл. слов. / сост. В. Ф. Дизендорф. Москва: «ЭРН», 2006. 472 с.
16. Гвоздиковскій К. Где существовал на Волини Дубицскій Введенскій православный монастырь? *Волинскія епархіальныя вѣдомости*. 1895. № 24. С. 820–824.
17. РГВИА, Ф. ВУА, Спр. 18653, Ч.Э. Арк. 6-зв.
18. Вашета М. Результати археологічних досліджень в с. Дубище Рожищенського району: колекція монет. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль та Любомльщина в українській та європейській історії*. Міжнар. істор.-краєзнавч. конф. присвяч. 730-ій річниці часу першої відомої писемної згадки про м. Любомль та 810-й річниці з часу писемної згадки про літописне м. Угровське, 24–25 жовт. 2017 р., м. Любомль–Луцьк: [б. в.], 2017. Вип. 63. С. 153–157.
19. Яковлева Н. Щоб спочивали з миром. *Наш край*, 2016. 20 серп. С. 4.

Костюк Михайло (Луцьк)

РОЖИЩЕНСЬКА ЄВАНГЕЛІЧНО-ЛЮТЕРАНСЬКА ПАРАФІЯ: ДО 160-РІЧЧЯ УТВОРЕННЯ (1862–2022 РР.)

Зростання чисельності німецьких колоністів у західних повітах Волинської губернії у 40–50-х рр. XIX ст. значно ускладнило можливості одного Житомирського пастора відвідувати новоутворені лютеранські громади і задовольняти релігійні потреби поселенців. Виникла нагальна потреба у створенні в західній частині Волині ще однієї євангелічно-лютеранської парафії. Місцем її заснування не випадково було вибрано містечко Рожище Луцького повіту [1, р. 14]. У Рожищенській волості були чи не найшвидші темпи появи нових німецьких поселень та зростання чисельності колоністів. Крім того, як вказував пастор Райнгольд Генке у своїй статті «75 років парафії Рожище (1862–1937)», яка зберігається у фондах ДАВО, з 1833 р. на Вовнянці існувала євангельська громада-канторат. Її заснували перші сім'ї німецьких ткачів-сукноробів, які в 1832 р. прибули до Рожища, робітники, що на них працювали, та ремісники різних спеціальностей. Немаловажну роль зіграв і той факт, що тогочасний власник Рожища князь Багратіон Імеретинський виділив для потреб пастора шматок орної землі та ділянки для саду і городу [2, арк. 2]. Адміністративно новоутворена євангелічно-лютеранська парафія входила до Санкт-Петербурзької консисторії.

Р. Генке наводить цікаву і вражаючу статистику швидкого зростання числа вірян нової парафії. Якщо в рік її заснування (1862 р.) їх налічувалось 1779, то в 1890 р. – 40 тис. [2, арк. 2]. Тобто, за неповних 30 років кількість прихожан в Рожищенському церковному окрузі зросла більш як у 22 рази. Не випадково така кількість стала причиною виділення з її структури у 90-х роках XIX ст. двох ад'юнктур на правах філіалів.

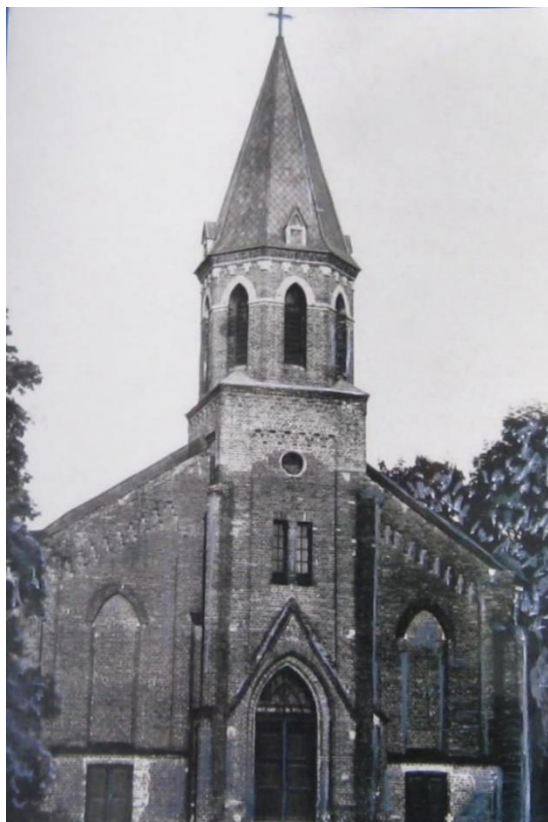
Розбудова нової великої церковно-адміністративної одиниці потребувала величезних зусиль її очільника. Але з невідомих причин перші 10 років у парафію не було призначено пастора, а керували нею вікарії (кандидати на самостійне пасторське служіння) Вільгельм Гоффманн та Йоганн Ротенбергер і пастор-опікун Гайнріх Вазем з Житомира. І лише на початку 1872 р. повноправним пастором Рожищенської парафії був призначений Пауль Гірш.

Постійний масовий приплив нових поселенців і пов'язані з цим проблеми розбудови парафіяльної церковної структури та налагодження релігійної діяльності ставили перед молодим пастором цілий ряд невідкладних завдань. Зважаючи на те, що молитовний дім на Вовнянці під час богослужінь не вміщав всіх бажаючих, одним із першочергових із них він вважав будівництво нової просторої церкви. Спільно із новоствореною у тому ж 1872 р. церковною радою пастор П. Гірш розпочав активну підготовчу роботу до масштабного будівництва. Вже в жовтні того ж 1872 р. був

готовий проект нової цегляної кірхи на 700 сидячих і 300 стоячих місць та вартістю будівництва 9320 крб. Його автором став німецький архітектор, який працював на будівництві залізниці, що пролягала через Рожище, і проживав у містечку. Причому, проект він виготовив безкоштовно. З власником Рожища було домовлено про дарування земельної ділянки під спорудження кірхи неподалік від будівлі, в якій проживав пастор та розміщувався старий молитовний дім. Будівництво нової кірхи розпочалося у 1875 р. і закінчилося у 1878 р. Реальні витрати на реалізацію проекту значно зросли і сягнули майже 15 тис. крб. Вмістимість церкви зросла до 1080 місць [2, арк. 3-4].

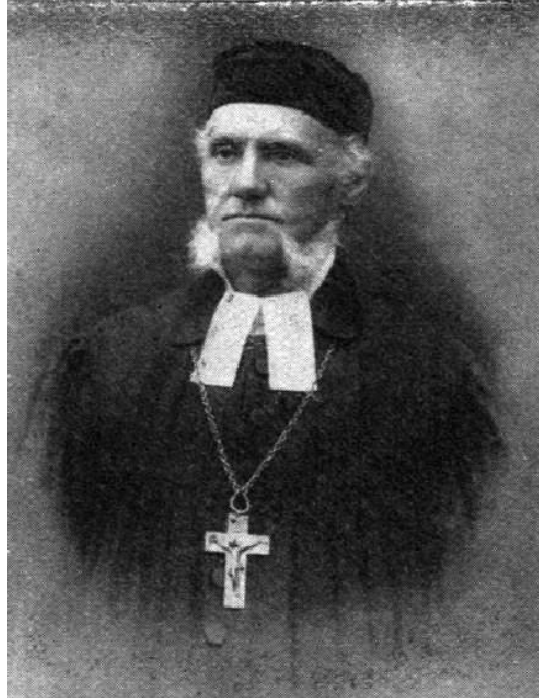
Пастор Пауль Гірш (Джерело: <http://wiki.wolhynien.net>)

Кірха на Вовнянці (фото з архіву В. Дулюка)

З мистецької точки зору нова кірха справляла приємне враження. Збудована у неоготичному стилі, вона стала помітною архітектурною прикрасою Вовнянки. З дня свого освячення вона почала відігравати роль центру духовного життя Рожищенської євангелічно-лютеранської парафії.

Завершення будівництва церкви і початок функціонування її як культової споруди принесли пастору Гіршу глибоку вдячність і високу пошану від парафіян. Але така напружена робота, слабкий стан здоров'я і хвороби не дозволили йому продовжити пасторську діяльність у Рожищі. У травні 1879 р. він провів останнє богослужіння і попрощався з громадою. [2, арк. 5].

Пастор Георг Керм (Джерело: <http://wiki.wolhynien.net>)

20 вересня 1879 р. новим пастором Рожищенської парафії було призначено Георга Керма, який до цього здійснював пасторське служіння в окрузі Глюксталь на Херсонщині. Він перебував на цій посаді 24 роки. Це був тривалий і непростий період діяльності, пов'язаний з подальшим припливом нових поселенців та їх високим природним приростом. А це вимагало подальшої розбудови парафіяльної церковної структури та налагодження якісної культової діяльності в кожній колонії, збереження та підтримки релігійних традицій, організації системи шкільної освіти, об'єднання колоністів, що прибували з різних німецьких, австрійських та польських земель у єдину церковну громаду. А якщо зважити, що Рожищенська парафія охоплювала велику площу Луцького, Володимирського та Ковельського повітів, то вирішення викладених вище завдань для нового пастора не було простою справою. Але завдяки своїй невтомній праці, наполегливості, вмінню комунікувати і знаходити порозуміння зі своїми вірянами та чудовим організаторським здібностям він з честю справився з ними. Напевно не випадково один із чиновників освітнього відомства, оцінюючи його діяльність, дав таку характеристику: «Пастор Рожищенської парафії Керм – дуже розумний, далекоглядний, спритний, з невгамовною енергією, долає будь-які перешкоди у сфері своєї діяльності» [3, арк. 233 зв., 274 зв., 293 зв.].

Взявши до уваги той факт, що більшість нових колоністів прибували із привіслянських губерній Царства Польського, пастор Г. Керм запровадив у церковно-релігійній структурі своєї парафії знайомий їм з місцевостей попереднього проживання принцип формування місцевих територіально-церковних одиниць – канторатів. До складу окремого канторату входили жителі сусідніх колоній, розташованих в радіусі кількох кілометрів. В одній із цих колоній знаходилась і будівля канторату, яка в архітектурному плані відрізнялася від решти житлових будинків і служила одночасно молитовним залом та шкільним приміщенням.

Ключовими фігурами у канторатах були кантори. Їх призначали пастори і вони, з одного боку, були парафіяльними священнослужителями нижньої ланки, які проживали у колоніях і були представниками пасторів на місцях, а з другого, вчителями канторських шкіл. Як священнослужителі, кантори були зобов'язані проводити недільні богослужіння, молебні, похорони, хрещення

новонароджених, кожні півроку подавати звіти про кількість новонароджених та померлих і вписувати їх до церковних книг, опікуватися благоустроєм кладовищ, готувати підлітків до обряду конфірмації, а також бути регентами церковних хорів. Як вчителі, кантори навчали дітей колоністів читанню, письму, арифметиці та основам Святого Письма, що було найважливішою складовою навчального процесу і без чого школярам неможливо було пройти обряд конфірмації. Тому канторські школи ще називали конфірмаційними. При потребі кантори могли також репрезентувати парафію в органах державної влади.

Конфірмаційні школи перебували під повним контролем пасторів. Тому від їхнього ставлення до розвитку шкільної справи на території свого пасторального (парафіяльного) округу часто залежав авторитет і роль шкіл та вчителів у внутрішньому житті колоній. Як свідчили чиновники освітнього відомства з-поміж очільників волинських лютеранських пасторатів саме рожищенський пастор Г. Керм особливу увагу приділяв розвитку освіти. Він ставив за мету на території своєї парафії перетворити кожну школу в своєрідний культурно-просвітницький центр, в храм науки, знань і молитви [4, арк. 113–114]. Розуміючи, що це залежить від особистості шульмейстера (шкільного вчителя), він робив надзвичайно багато, щоб вчителі не лише професійно навчали дітей, але й були добрими господарями, знали передові способи обробітку землі. Він вважав за необхідне, щоб у кожного вчителя була зразкова пасіка, найкращий у колонії сад, щоб вчителі займалися шовківництвом, і навіть розсилав їм для цього яйця тутового та дубового шовкопряда. З метою покращення матеріального становища вчителів у ввіреній йому парафії рекомендував їм вирощувати лікарські рослини і допомагав збувати їх в аптеках. Пастор Г. Керм розумів, що досягти поставленої мети можна лише за умови, коли колоністи будуть потребувати в колонії вчителя не тільки для навчання своїх дітей, але й заради того, що тільки в нього можна придбати найкраще насіння для своїх полів і городів, що саме в нього можна почерпнути найновіші знання зі сфери городництва, садівництва, шовківництва, бджільництва, що саме в учителя можна почерпнути ті знання, які допоможуть їм так спрямувати розвиток своїх господарств, щоб вони швидко підвищили свою ефективність і забезпечили високий рівень матеріального добробуту кожної колоністської сім'ї. Таким чином, він прагнув, щоб вчителі були не лише наставниками дітей, але й дорослих [4, арк. 115]. Звичайно, такі прогресивні на той час ідеї рожищенського пастора далеко не завжди і не повсюди вдавалося реалізувати, але особисто він намагався цього досягати.

Звичайно, Г. Керм знав, що людей з педагогічною підготовкою серед канторів практично не було, а рівень їхніх вчительських знань і майстерності був дуже низький. Щоб підвищити його, він з 1880 р. став організовувати для них регулярні конференції у різних частинах свого церковного округу. Не завжди йому особисто вдавалося брати участь у них, але такі заходи до певної міри давали позитивні результати.

Для пастора Г. Керма важливо було, щоб зразком для інших стала школа в Рожищі. З цієї метою він запросив на роботу Альберта Цільке – випускника Варшавської учительської семінарії зі званням вчителя початкового міського або сільського двокласного училища. Він добре володів не лише німецькою, але й російською мовою і використовував у навчальному процесі російськомовні підручники. Високий рівень його освіти підкріплювався й відповідним рівнем оплати праці: він отримував 250 руб. щорічно і мав 12 моргів землі. Завдяки його професійній педагогічній підготовці школа, в яку він був запрошений вчителювати, стала зразковою і високу оцінку їй давали навіть чиновники освітнього відомства [4, арк. 109, 225–226].

Постійна увага пастора Г. Керма до шкільництва, факт запрошення ним професійного педагога для організації якісного навчально-виховного процесу у центральній школі парафії, наявність у багатьох підпорядкованих йому школах зразкових садів і городів свідчать про його реальні практичні кроки, спрямовані на реалізацію своїх прогресивних задумів щодо реорганізації системи шкільної освіти в межах свого пасторату.

Не обминав увагою пастор і новозбудовану кірху та пасторський будинок у Рожищі. Після завершення будівництва церкви було проведено капітальний ремонт пасторського будинка. У 1881 р. для кірхи було придбано орган за 2450 руб., кошти за який громада виплатила впродовж трьох років. У 1885 р. вдалося розширити територію лютеранського кладовища на Вовнянці. У 1904 р. планувалося відзначення 25-річчя пасторської служби Г. Керма у Рожищі. З цієї метою в 1903 р. в будівлі кірхи було зроблено новий дах і заново пофарбовано його. Але до святкування пастор Г. Керм не довжив. 5 жовтня 1903 р. у віці 67 років він помер [2, арк. 7].

За період пасторства Г. Керма у Рожищенській парафії було засновано десятки нових пасторатів, збудовано десятки нових молитовних будинків і шкіл, облаштовано десятки нових кладовищ. Щороку він об'їжджав сотні колоній, проводив сотні богослужінь, виголошував сотні

проповідей, здійснював сотні релігійних обрядів. Йому вдалося добитися фактично суцільного охоплення дітей у колоніях шкільною освітою та підготовкою до конфірмації. А якщо додати до цього його участь у вирішенні багатьох поточних проблем у діяльності канторатів, у роботі шкіл, в особистому житті окремих колоністів, а також загальне керівництво парафією, то можна лише припустити, який гігантський об'єм роботи йому доводилося виконувати. Але завдяки своїй невтомній щоденній праці та енергійності, він з честю справився зі своїми обов'язками [5].

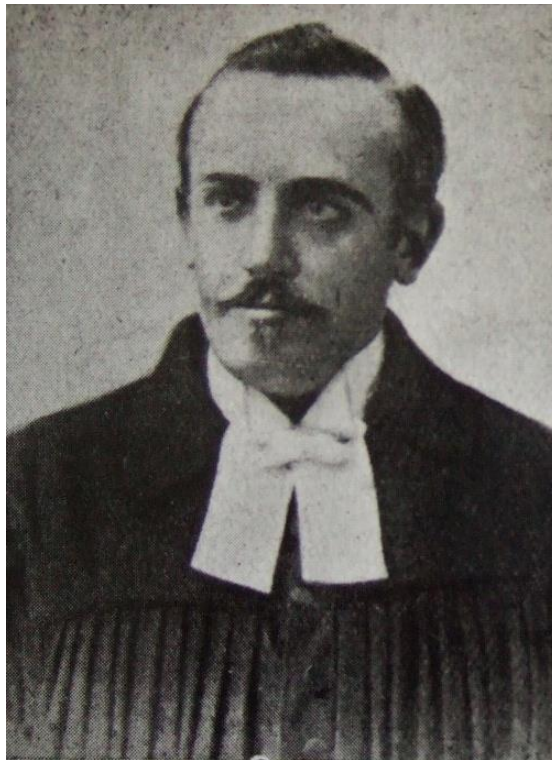
Слід також додати, що за період пасторства Г. Керма Рожищенська євангелічно-лютернська парафія значно зросла чисельно і в 1890 р. налічувала біля 100 канторатів і 40 тис. парафіян. Така кількість парафіян і велика площа парафіяльного округу фізично не давала можливості пастору вести повноцінну церковно-релігійну діяльність і виконувати свої пасторські обов'язки. Виникла потреба поділу парафії на нові церковно-адміністративні одиниці. Ними стали ад'юнктури на правах філіалів зі своїми самостійними пасторами. Першою у 1891 р. відділилася Володимир-Волинська ад'юнктура, а в 1899 р. – Луцька [2, арк. 6].

З висоти часу досить об'єктивно і високо оцінив 24-річну пасторську діяльність Керма у Рожищі один із його наступників, пастор міжвоєнного періоду Р. Генке, справедливо відзначивши його заслуги: *«Він залишив після себе справу життя – до дрібниць врегульований механізм функціонування церкви. Його метод керування церквою був зразковим. Його щорічні звіти в консисторію, яких, на жаль, збереглося мало, описи стану громади, зразково заповнені церковні книги є цінними джерелами до історії волинської євангельської церкви і волинських німців взагалі. Невтомна енергійність та радість творчості, далекоглядність і цілеспрямованість, ясність суджень, мудрість, поєднана з почуттям гумору та винахідливістю, робота з людьми і громадами – це його талант, який він беззавітно присвятив служінню церкві і проповідуванню Євангелія. Він, без сумнів, належить до найздібніших і найстаранніших пасторів німецької євангельської церкви на Волині. Його ім'я невіддільне від історії наших громад, а ми, живі, маємо бути всім серцем вдячні, що в складні і сповнені турбот часи будівництва Бог послав нам цю людину»* [2, арк. 7].

Пастор Арнольд Гоффманн (Джерело: <http://wiki.wolhynien.net>)

Наступним очільником Рожищенської парафії став пастор Арнольд Фрідріх Гоффманн. Він не був чужим для церковної громади, бо вже працював у Рожищі вікарієм під керівництвом пастора Керма, а згодом одружився на його дочці. Тому громада прийняла його прихильно. Особливу увагу новий пастор приділяв релігійному та церковному вихованню молоді. Він особисто розробляв плани та готував відповідні матеріали для ознайомлення юнаків і дівчат з християнським вченням і щомісяця передавав їх канторам. Такі заняття мали відбуватися щомісяця, а ті, хто не відвідував їх, були зобов'язані перед вінчанням здати відповідний іспит. Були налагоджені й богослужіння для дітей, підвищена увага зверталася на збереження і дотримання традицій у громаді. Але пасторська діяльність А. Гоффманна була обірвана його раптовою смертю 8 листопада 1906 року [2, арк. 7].

Пастор Гвідо Радазевський (Джерело: <http://wiki.wolhynien.net>)

Черговий пастор у Рожищі був призначений у 1908 році. Ним став виходець з Польщі Гвідо Радазевський. Він намагався зберегти і примножити надбання своїх попередників. Зважаючи на майже аварійний стан старого пасторського будинку, він у 1910 р. ініціював будівництво нового. Вартість будівництва склала близько 10 тис. руб. Це була простора і красива цегляна будівля. Розташована у гарному місці неподалік кірхи вона стала окрасою серед житлових будівель на Вовнянці. У 1912 р. під наглядом пастора Г. Радазевського біля кірхи була збудована красива дзвіниця. На жаль, того ж року, пастор сильно застудив нирки, захворів і 26 березня 1913 р. помер [2, арк. 7–8].

Незадовго до початку Першої світової війни на посаду керівника Рожищенської парафії було призначено пастора-ад'юнкта Скрібу з Бессарабії. Через початок воєнних дій його приїзд до Рожища так і не відбувся.

Війна завдала нищівного удару і по Рожищенській євангелічно-лютеранській громаді, і по будівлі Рожищенської кірхи. Територія парафії стала ареною активних бойових дій, що спричинило руйнацію і навіть повне знищення багатьох колоній. Рожищенська кірха також зазнала серйозних пошкоджень: було знищено її шпиль і дах, інтер'єр, меблі та орган. Російські військові частини використовували будівлю як солдатську їдальню, а якийсь час – як конюшню. Більшість німців-лютеран у 1915 р. були примусово вивезені російською владою до центральних губерній Російської імперії і зазнали страшних поневірянь, а багато з них загинули від хвороб, голоду і холоду.

Повернення німців Рожищенської парафії почалося у 1918 р. і відбувалось у складних умовах війни і тривало кілька років. Багато сімей застали свої господарства частково, а то й повністю зруйнованими. Великі демографічні втрати майже вдвоє скоротили чисельність прихожан Рожищенської парафії. Було знищено десятки молитовних будинків, сотні господарств. Багатьом сім'ям доводилося жити навіть у землянках. Кілька років пішло на відновлення житла і господарських будівель, на налагодження господарського життя.

У 1919 р. польська влада без будь-якого погодження з вірянами перепідпорядкувала Рожищенську євангелічно-лютеранську парафію Варшавській євангельсько-аугсбурзькій консисторії. Керівництво за нею сумісництвом було доручено Холмському пастору Бергману, який відвідував її не часто. Тому в церковно-релігійному житті лютеран якийсь час панували невизначеність, хаос і дезорганізація [2, арк. 8].

Пастор Рудольф Керстен (Джерело: <http://wiki.wolhynien.net>)

І лише в 1921 р. парафію в Рожищі очолив пастор Рудольф Керстен, який до цього здійснював пасторську службу в Канаді. Йому випав важкий період відбудови церковно-релігійного життя, коли заново потрібно було розбудовувати церковно-релігійну структуру в колоніях та відбудовувати культові споруди. Завдяки суттєвій фінансовій допомозі від лютеранських общин зі США та Канади пастор Р. Керстен зумів розпочати ремонт

Рожищенської кірхи. Було відремонтовано дах, підлогу, хори, встановлено тимчасові лавки. У 1923 р. на свято Трійці кірха було повторно освячена генерал-суперінтендантом Варшавської консисторії Юліушем Бурше. Пастор Р. Керстен розпочав також ремонт пасторського будинка та ініціював будівництво в Рожищі будинка престарілих на 12 місць, який слугував усім лютеранам парафії. Він був введений в дію і освячений в присутності волинського воєводи Станіслава Сроковського та люблінського суперінтенданта Шенайха того ж 1923 р. у день святого Іоанна Хрестителя. Це стало великою заслугою пастора Р. Керстена. Окрім цього, він заснував при пастораті бібліотеку і намагався активізувати релігійне життя парафії. Але восени 1924 р. через непорозуміння з громадою щодо посилок з пожертвуваннями з Америки та зволікання з її боку щодо підвищення оплати його праці він залишив Рожище [2, арк. 9].

Пастор Рудольфа Генке (Джерело: <http://wiki.wolhynien.net>)

1 грудня 1924 р. новим пастором Рожищенської парафії консисторія призначила Райнгольда Рудольфа Генке. З перших же днів перебування на своїй посаді він став прикладати максимум зусиль для швидкого і повноцінного відновлення Рожищенської лютеранської кірхи. У 1925 р. було змонтовано новий орган, у 1928 р. – встановлено нові стільці, у 1929 р. – придбано два нові дзвони, у 1930 р. – збудована нова дзвіниця, у 1936 р. – проведено капітальний ремонт та фарбування інтер'єру будівлі, у 1937 р. – споруджено нове господарське приміщення. Було відремонтовано також будинок пастора і розширено до 25 місць будинок престарілих. Разом з тим пастор Р. Генке активно сприяв відновленню зруйнованих війною і будівництву нових молитовних будинків, кірх і шкіл у громадах-канторатах [2, арк. 9].

Паралельно з масштабним будівництвом церковних та шкільних будівель пастор Р. Генке багато уваги приділяв активізації релігійного життя у всіх громадах парафії. Були організовані курси з метою поглибленого розуміння та сприйняття Святого Письма, проводилися тижні євангелізації та молитов. Велика увага приділялась навчанню та вдосконаленню церковного хорового співу, як важливої складової богослужіння. Особливо вагомий вклад у цю справу зробив парафіяльний органіст Евальд Вайс, який згодом був призначений відповідальним за євангельську музику в лютеранських громадах всієї Волині. Професійну допомогу органістам та хористам Рожищенської парафії надавав і органіст Штрошейн. Завдяки його діяльності в різних громадах діяло 10 хорів, що співали під супровід органу [2, арк. 12].

Особливим напрямом пасторської роботи було піклування про школи. До 1932 р. вони діяли за старим зразком канторських шкіл. З 1925 р. пастор Р. Генке запровадив щорічні 10–14-ти денні курси та щомісячні конференції для канторів під керівництвом досвідчених і професійних вчителів. У 1932 р. у зв'язку з реформуванням освітньої сфери у Польщі канторські школи були ліквідовані і вводились державні з польською мовою навчання. Разом з тим було дозволено відкриття приватних німецьких шкіл, чим і скористались німці-колоністи. За підтримки пастора Р. Генке в межах Рожищенської парафії було організовано роботу 10 приватних німецьких євангельських шкіл з новими приміщеннями і якісно підготовленими вчителями. До 1400 книг було розширено пасторальну бібліотеку [2, арк. 12].

Слід зауважити, що процес утворення на Волині нових євангелічно-лютеранських парафій продовжувався і в міжвоєнний період. Це призвело до відходу деяких громад-канторатів з Рожищенської парафії. Зокрема, у 1930 р. до новоутворених Торчинської та Ковельської парафій відійшло відповідно 6 і 2 громади. Станом на 1937 р. в межах Рожищенського церковного округу налічувалось 18 тис. парафіян і 21 канторальна громада [2, арк. 12].

Парафія в Рожищі залишалась однією з найбільш чисельних, активних і впливових у Західній Волині аж до кінця 1939 року. І роль пастора Р. Генке в цьому була дуже ваговою. Парафіяни високо цінували його невтомну організаторську діяльність, високу освіченість, ораторські здібності, талант проповідника і громадську активність. Він входив до редакційної колегії щотижневика волинських німців «Волинський вісник» («Wolhynische Bote») та «Волинського народного календаря» («Wolhynischer Volkskalender») і був одним із найавторитетніших волинських лютеранських пасторів міжвоєнного періоду.

Початок Другої світової війни став новим великим випробуванням для німців Західної Волині. Згідно радянсько-німецької угоди від 16 листопада 1939 р. всі вони зимою 1939–1940 рр. були виселені на територію Польщі, окуповану гітлерівською Німеччиною, в район Вартегау. Здійснення цієї акції призвело до припинення діяльності євангелічно-лютеранської церкви та всіх її парафій у Західній Волині. Саме нею й закінчилася історія німецької колонізації в цьому регіоні.

Список використаних джерел

1. Wandering Wolhynians. 1990. Volume 3. Nimber 1. March.
2. Державний архів Волинської області. Ф. 296. Оп. 1. Спр. 50.
3. Центральний державний історичний архів України у Києві. Ф. 35. Оп. 9. Спр. 777.
4. Центральний державний історичний архів України у Києві. Ф. 442. Оп. 614. Спр. 238.
5. Pingoud G. Die Evangelisch-lutherischen Gemeinden in Russland. Band 1, St. Petersburg 1909. S. 188–229. URL: https://wolhynien.de/pdf/1909Pingoud_Text.pdf (дата звернення: 07.11.2022).

МІСТО РОЖИЩЕ У ДЖЕРЕЛЬНІЙ БАЗІ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Державний архів Волинської області у своїх сховищах зберігає архівні документи, які мають наукову, культурну та історичну цінність і віднесені до Національного архівного фонду. Це ті документи, які відображають соціально-політичний, економічний і культурний розвиток краю, який в певні історичні періоди входив до складу різних держав.

Відповідно до Ризького мирного договору, що був підписаний у 1921 р., західні повіти Волинської губернії відійшли до складу Польщі. Було створено Волинське воєводство з центром у м. Луцьку, яке існувало до вересня 1939 року. На теренах воєводства було утворено 9 повітів: Володимирський, Дубенський, Горохівський, Ковельський, Кременецький, Луцький, Любомльський, Острозький, Ровенський. Згодом – 11 повітів: Володимирський, Дубенський, Горохівський, Здолбунівський, Ковельський, Костопільський, Кременецький, Луцький, Любомльський, Ровенський і Сарненський.

Станом на 1 січня 2022 р. у Державному архіві Волинської області (далі – ДАВО) нараховувалося 4 878 фондів, у яких зосереджено 1 236 423 од. зб. З них 423 фонди періоду до 1939 року. Про розвиток Волині у міжвоєнний період можна дізнатися з документів 297 фондів, які вигідно вирізняються повнотою комплектування і відображають найрізноманітніші аспекти історії Волинського воєводства: суспільно-політичний і економічний стан, релігійне життя, розвиток окремих галузей промисловості, сільського і лісового господарства, торгівлі, будівництва, культури і освіти.

Друга світова війна негативно відобразилася, як на матеріальній так і на документальній складовій архіву. За період тимчасової окупації Волинської області з 22 червня 1941 р. по 21 липня 1944 р. було знищено, вивезено за межі України 1 163 947 одиниць зберігання.

Про історію м. Рожище періоду до 1939 р. можна дізнатися, у першу чергу, з таких частково збережених фондів. Переважна більшість документів складена польською мовою.

Серед них фонд Ф. 507 «Рожищенський гродський суд». У фонді 1 справа «Дело поліцейського Рогалі Романа, звинувачуваного у зловживанні службовим становищем». Справ розпочата 19 липня 1937 р. завершена 13 січня 1938 року [1, с. 307].

Ф. 243 «Ромуальд Сендзіковський, нотаріус містечко Рожище Луцького повіту Волинського воєводства». Канцелярія нотаріуса міста Рожище Ромуальда Сендзіковського перебувала у віданні Луцького окружного суду. У фонді лише 9 справ – це акти нотаріальні та книги реєстру за 1929-1932 роки [1, с. 221].

Ф. 150 «Рожищенський постерунок державної поліції Луцького повіту». У фонді 145 справ за 1920-1935 роки. Це службові накази Міністерства внутрішніх справ; службові накази та розпорядження воєводського коменданта державної поліції. Повідомлення Луцького повітового староства про вибори солтисів по селам постерунка, про видачу дозволів товариствам і союзам на проведення вистав і зборів. Оголошення староства про правила торгівлі, про ярмарки, про ціни на продукти харчування. Повідомлення Луцької повітової державної поліції про конфіскацію друкованих видань, про ціни на предмети першої необхідності, на нафту, залізо. Листування з Луцькою повітовою командою державної поліції і судом про розшук осіб, про кримінальні злочини, про встановлення поліцейського надзору, про переміщення по місцю служби поліцейських, про проведення наборів в армію. Інформації про розшук осіб, які підозрюються у шпionaжі, комуністів, про діяльність «українських націоналістів». Книги реєстрації арештованих по постерунку. Списки власників промислових підприємств, земельних угідь, горілчаних складів. Списки рекрутів. Списки поліцейських постерунка. Протокол наради в магістраті міста Рожище про ціни на борошно і м'ясо. Розцінки за користування лікарською допомогою. Облікові листи на звільнених з тюрми політичних і кримінальних ув'язнених. Крім того, є список солдат армії Петлюри, список інформаторів поліції, та ін. [1, с. 179].

При проведенні досліджень варто брати до уваги і фонд Ф. 277 «Волинська окружна делегатура Головного земельного управління, 1920-1922 рр. Волинське окружне земельне управління міністерства земельних реформ, 1932 р. – Міністерства землеробства і земельних реформ, 1922-1933 рр. м. Луцьк Волинського воєводства». Де зосереджена інформація про прийом в держфонд маєтку Рожище. Списки орендаторів земельних ділянок, справи про проведення парцеляції землі, про передачу права власності на земельні ділянки в маєтку Рожище, про розгляд скарг громадян Рожищ

щодо наділів землі. Проекти та реєстри обміру землі при проведенні парцеляції. Ескізи, плани класифікації землі, та ін. [1, с. 234].

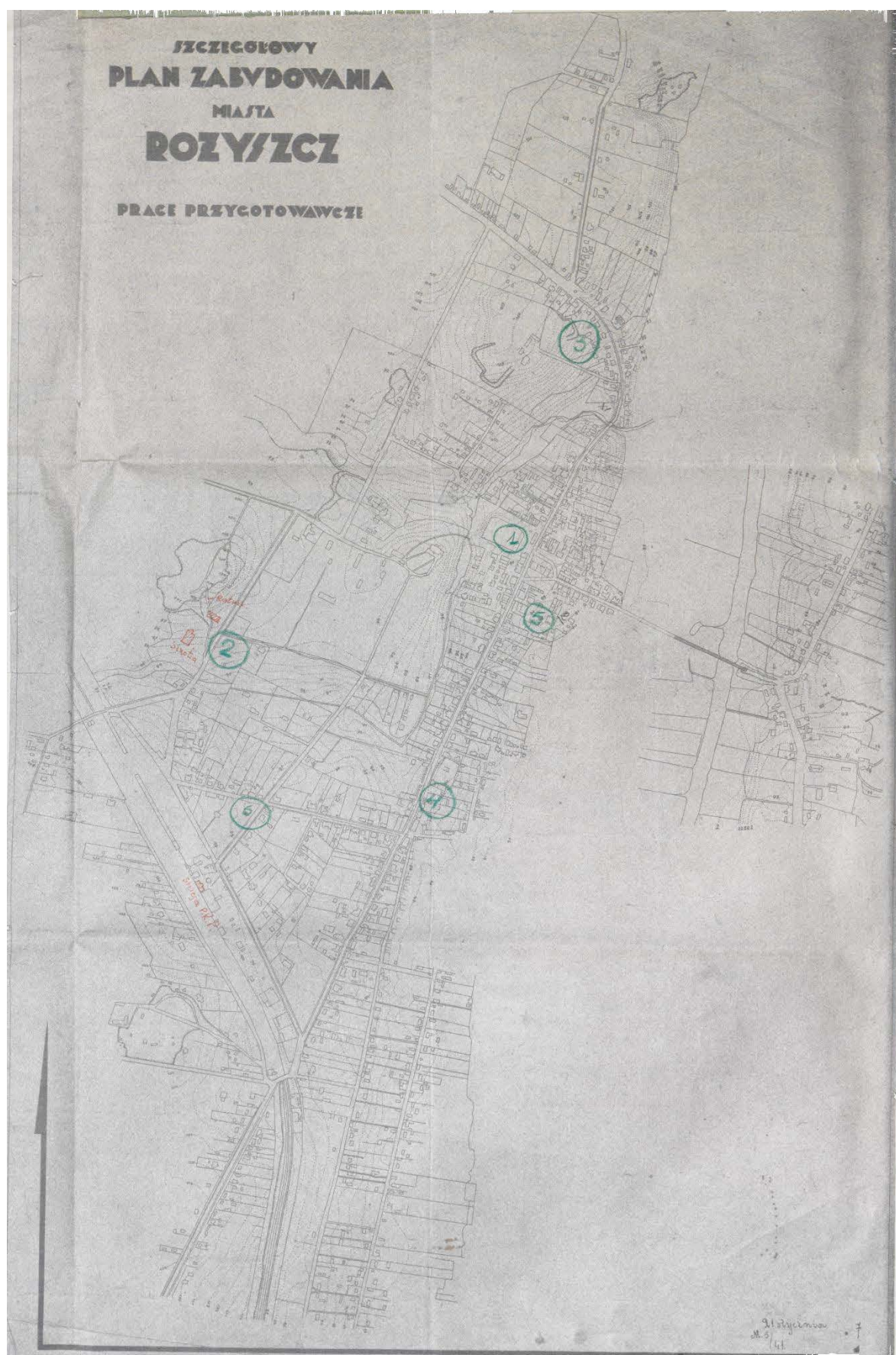
Фонд Ф. 36 «Луцьке повітове староство. м. Луцьк Волинського воєводства, 1919-1939» містить протоколи засідань членів комітету II округу «Ради Мейської» в Рожищах про надання списків жителів, які не мають права голосу на виборах, протоколи виборчого комітету в «раду мейську» в м. Рожище, бюджети гміни Рожище. Є журнал реєстрації шлюбу євреїв м. Рожище за 1921 рік. Листування з Окружним Судом, магістратом м. Рожище і повітовими староствами про встановлення приналежності громадян, які прибули із-за кордону, листування про звільнення Белькевича Никифора з ув'язнення. Виписки з протоколів зборів міської ради в Рожищах про збір податків на гужовий транспорт. Протоколи засідань магістрату м. Рожище, протоколи перевірки діяльності магістрату м. Рожище. Протоколи і листування з гмінним управлінням по виборах віцебургомістра в м. Рожище, список кандидатів у виборчу комісію, список жителів та план міста. Протоколи засідань гмінної ради про будівництво школи в м. Рожище. Списки залізничних будинків, які знаходяться в м. Рожище. Листування громадян з магістратом м. Рожище щодо звільнення рідних з ув'язнення, Заяви рабинів м. Рожище щодо передачі, зберігання і ведення актів громадянського стану. Листування про поліцейські провокації, про емігрантів. Заяви громадян м. Рожище про надання довідок про місце проживання. Списки селян і повідомлення про внесення оплати на проведення оплати парцеляції в маєтку Рожище. Заяви жителів м. Рожище про викуп землі. Списки членів Рожищенської єврейської гміни, список працівників електростанції в Рожищах. Плани будівництва лісопильного заводу, пекарні, план ткацької майстерні, зерносховища, фабрики мила, в Рожищах. Заява Гросса Готфрида про дозвіл на відкриття ковбасної в Рожищах, опис ковбасної. Заяви власників про дозвіл на купівлю солі, про перереєстрацію підприємств та ін. [1, с. 49].

Фонд Ф. 46 «Волинське воєводське управління Міністерства внутрішніх справ, м. Луцьк Волинського воєводства, 1921-1939рр.» в якому є контрольний журнал проведення засідань ради гмінної містечка Рожище, звіти про проведення ревізії магістрату містечка Рожище, списки членів єврейської релігійної гміни в Рожищах. Звіт про виконання адміністративного бюджету містечка Рожище, листування з повітовим сеймиком про заощення вулиць в Рожищах. Списки кандидатів міського суспільно-господарського комітету міста Рожище. Документи про вибори членів в магістрат міста Рожище. Звіти магістрату міста Рожище про виконання бюджету. Документи ревізії магістрату міста Рожище. Бюджет магістрату міста Рожище. Кошторис на будівництво лікарні в м. Рожище. Звіт про діяльність закритого дитячого закладу в Рожищах та ін. [1, с. 105].

У фонді Ф.35 «Волинська духовна консисторія, м. Луцьк Луцького повіту Волинської губернії, з 1921 р. – Волинського воєводства» знаходяться на зберіганні частково передані та частково збережені метричні книги про народження, про шлюб, про смерть церкви Святого Архистратига Михаїла, містечка Рожище Луцького повіту за 1853, 1871, 1875, 1877-1878, 1904-1908, 1917-1943 роки, Рожищенського римсько-католицького парафіяльного костюлу, містечка Рожище Луцького повіту за 1921-1943 роки, Євангелістично-лютеранської кірхи за 1899-1900, 1902-1903, 1906-1913 роки, Рожищенської парафії (Ад'юктура Луцька) за 1900, 1902-1903, 1906-1910. Документи надзвичайно затребувані користувачами Державного архіву Волинської області, які мають на меті проведення генеалогічних досліджень.

Крім того, у цьому фонді є ще один вид документів, який використовується ширшим колом користувачів, котрі проводять дослідження з історії православних храмів, з історії населених пунктів, з історії родин церковного кліру. Це клірові відомості. У цих документах міститься інформація, про будівлю храму, про дату його будівництва, про фундаторів, про документи церкви, про парафіяльний причт: про священника, його родину, про дяка, про паламаря, про просфорню, якщо така була по штату, про приписні, якщо такі були, церкви. А також статистичну інформацію про прихід: перелік населених пунктів, які входили у прихід, кількість дворів, кількість населення, як правило, окремо зазначаються чоловіки, окремо жінки. За потреби зазначається кількість осіб іншої віри, якщо такі проживали на території парафії. Клірові відомості сформовані по повітах. По Луцькому повіті, в який входило м. Рожище, є частково збережені, іноді важко читабельні, клірові відомості за 1797-1911 роки [1, с. 47].

До слова, у фондах ДАВО знаходяться на зберіганні описи церков Луцького повіту Ф. 370 «Луцьке духовне правління, м. Луцьк Луцького повіту Волинської губернії», серед яких є опис церкви містечка Рожище за 1806 рік.

План містечка Рожича Луцького повіту Волинського воєводства. 30 серпня 1939 р.
(ДАВО, Ф.36 «Луцьке повітове староство», оп. 5, спр. 424, арк.2) – скан 1.

У фонді Ф. 96 «Луцька єврейська громада, м. Луцьк, Луцького повіту Волинської губернії, 1841-1918» є частково передані та частково збережені метричні книги синагоги містечка Рожище лише за 1854-1864, 1872 роки [1, с. 169].

26 червня 1941 р. м. Рожище було окуповане німецько-нацистськими загарбниками і до 20 березня 1944 р. перебувало в окупації [2, с. 36]. Період окупації міста Рожище нацистськими загарбниками в роки Другої світової війни відображений в документах фондів Р-75 «Рожищенська районна управа, м. Рожище» (у фонді 155 справ за 1941-1944 роки); Р-68 «Луцька окружна біржа праці, м. Луцьк» (у фонді 558 справ за 1941-1944 роки, з них справи за №№ 165, 166, 245, 360, 124а з опису № 1, справа № 61 з опису № 2 та справа № 140 по опису № 3 містять документи по м. Рожище). Більшість документів складені німецькою мовою [3, с. 126].

«Що ж буде з народом нашим? Виживе він у цій страшній війні чи загине од німців, од хвороб, од вошей, од голоду, знущань і катувань, і прийдуть свої, і гинутиме від розстрілів та заслань за участь у співробітництві. Чи пропадуть марно наші жертви? Ол. Довженко. Щоденник, 1942» [3, с. титул зв.].

Про наслідки перебування м. Рожище під окупацією, про рух опору можна дізнатися вивчивши документи Волинської обласної комісії по обліку збитків, заподіяних нацистськими загарбниками народному господарству і населенню Р-164 (у фонді більше 400 справ за 1944-1945 роки) та архівні кримінальні справи несудових органів за 1920-1992 рр. з опису № 2 фонду 4666 «Комітет державної безпеки (КДБ) при Раді Міністрів УРСР у Волинській області, м. Луцьк, Волинська область», на громадян репресованих радянською владою, які реабілітовані в установленому порядку (4 231 справа, серед яких більше сотні – це справи, які були порушені на громадян не тільки м. Рожища, а й Рожищенського району).

До слова, на веб-сайті Державної архівної служби України є централізована загальнодоступна онлайн база даних «Український мартиролог ХХ ст.». Згаданий пошуково-інформаційний проект заявлений у Міжнародній раді архівів як інтегральна частина великого міжнародного проекту ЮНЕСКО, започаткованого ще 2004 р. зі створення електронної енциклопедії «Порушення прав людини: міжнародний довідник архівних джерел».

Наразі, для широкого загалу громадян України та іноземних держав доступна інформація з архівних фондів центральних державних архівів, державних архівів областей, а також галузевих державних архівів Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ України про 96 127 осіб. Це досить стисла інформація: фотопортрет або кілька фотографій (за наявністю), прізвище, ім'я, по батькові, коротка характеристика роду занять, дати життя, відомості щодо реабілітації. Важливим є посилання на архів, в якому зберігаються архівно-слідча справа, її номер та інші дотичні матеріали. База даних надає можливість забезпечити інтелектуальний доступ до архівних документів про політичні репресії на найпершому інформаційному рівні просто з мережі Інтернет.

Ця база є підсумком роботи державних архівів України, яка була започаткована ще у 1989 році. Пожвавлення робіт у цьому напрямі сприяло прийняття Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» (1991), Указу Президії ВР України від 09.09.1991 р. № 1525-XII «Про передачу архівних документів Комітету державної безпеки України до державних архівів республіки», Закону України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» (2015).

Відповідно до Указу Президії ВР України № 1525-XII у грудні 1992 р. проведено передачу архівних документів з управління СБУ у Волинській області до ДАВО. Загалом передано 20 084 справи за 1937-1957, 1989-1991 рр., з них 4231 архівна кримінальна справа не судових органів на громадян, які зазнали репресій у 30-х, на початку 50-х років, та 15 853 фільтраційні справи на громадян, які були примусово вивезені до Німеччини та інших країн гітлерівської коаліції в роки нацистської окупації, репатрійованих і колишніх військовополонених та 30 510 алфавітних карток. Так був сформований фонд 4666 «Комітет державної безпеки (КДБ) при Раді Міністрів УРСР у Волинській області, м. Луцьк, Волинська область».

29 травня 2020 р. ДАВО оприлюднено на офіційному сайті у рубриці «Електронний архів» (підрубрика «електронні справи») першу сотню архівних кримінальних справ несудових органів за 1939-1953 рр. (опис № 2) з фонду 4666. Наразі вже оприлюднено 1 476 оцифрованих архівних кримінальних справ, а це 121 437 аркушів архівної інформації про 1794 особи.

Щодо проведення пошуків ретроінформації по м. Рожище в радянський період варто звернути увагу і на такі фонди. Р-6 «Виконавчий комітет Волинської обласної ради/Волинська обласна рада/, м. Луцьк Волинська область», близько 10 000 справ за 1940-1941, 1944-2008 роки. Це протоколи сесій, протоколи засідань виконавчого комітету, протоколи засідань постійних комісій. Постанови, рішення і розпорядження облвиконкому. Укази президії Верховної Ради СРСР, Української РСР, Постанови

Ради Міністрів СРСР, Української РСР, Кабінету Міністрів. Плани, звіти і доповідні записки відділів облвиконкому. Документи про проведення виборів, штатні розписи, кошториси витрат, річні бухгалтерські звіти, та ін. [4, с. 211, 212].

Ф. 3539 «Представник Президента України у Волинській області/Волинська обласна державна адміністрація (облдержадміністрація), м. Луцьк Волинська область», більше 3000 справ за 1992-2016 роки. У фонді зосереджені закони України, укази та розпорядження Президента України, постанови Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, листи Кабінету Міністрів України, розпорядження представника Президента України у Волинській області, протоколи засідань колегій облдержадміністрації. Документи про структуру облдержадміністрації. Інформації щодо роботи промислових підприємств, будівництва, економічних реформ. Документи про присвоєння почесних звань. Штатні розписи, кошториси витрат, та ін. [4, с. 213].

Р-518 «Виконавчий комітет Рожищенської міської ради», більше 900 справ за 1944-2003 роки. Містить документи: протоколи сесій міської ради, протоколи засідань виконавчого комітету міської ради, розпорядження міської ради, протоколи засідань постійних комісій, статистичні звіти [4, с. 215].

Р-3102 «Рожищенська прядильно-ткацька фабрика, смт Рожище Волинської області», 206 справ за 1960-1970 рр. Містить документи: постанови Львівського раднаргоспу, накази управління легкої промисловості Львівського раднаргоспу, рішення Волинського облвиконкому та Рожищенського райвиконкому; накази директора з основної діяльності, протоколи засідань художньої ради, виробничих нарад, річні плани та звіти, тематичні плани, листування, акти перевірки якості товарної продукції, раціоналізаторські пропозиції, штатні розписи, кошториси витрат [4, с. 286].

Р-2981 «Відкрите акціонерне товариство виробничого об'єднання «Рожищесільмаш, м. Рожище Волинська область». У минулому – Рожищенська міжрайонна майстерня капітального ремонту Головного управління ремпідприємств Міністерства сільського господарства УРСР, Рожищенський ремзавод Львівського раднаргоспу, Рожищенський машинобудівний завод, Рожищенський машинобудівний завод устаткування тваринницьких ферм Всесоюзного об'єднання «Сільгосптехніка», Рожищенський завод машинобудування для тваринницьких комплексів і ферм «Рожищефермаш». У фонді більше 1200 справ за 1947-2005 рр. Це накази, директивні вказівки, інформації, довідки про діяльність заводу, техпромфінплани, плани по праці, собівартості продукції, кошториси витрат на будівництво та виробництво, документи щодо винахідництва, документи щодо роботи заводського комітету профспілки, групи народного контролю, товариського суду та ін. [4, с. 291, 292].

Р-2852 «Рожищенський зооветеринарний технікум, м. Рожище Волинська область», 445 справ за 1956-2003 рр. Містить накази директора з основної діяльності, протоколи засідань педагогічної ради, циклових, предметних комісій, плани роботи, звіти, методичні розробки, документи щодо розподілу молодих спеціалістів, річні бухгалтерські звіти [4, с. 491].

Р-1028 «Волинська середня сільськогосподарська школа по підготовці голів колгоспів, смт Рожище Волинської області», 676 справ за 1951-1956 роки. В справі є постанови, директиви вказівки Міністерства сільського господарства УРСР, обласного управління сільського господарства. Протоколи засідань педагогічної ради, предметних комісій, державної кваліфікаційної комісії, звіти про роботу, класні журнали, методичні листи, та ін. [4, с. 506].

Р-520 «Рожищенський районний відділ народної освіти, смт Рожище, Рожищенського району», більше 700 справ за 1944-2003 роки. Це накази завідуючого з основної діяльності, протоколи нарад керівників шкіл, документи про проведення конференцій, семінарів з учителями шкіл, документи засідань предметних комісій, документи про проведення олімпіад, план сітки шкіл, штатні прописи, кошториси витрат, річні статистичні звіти, паспорти шкіл.

Р-3352 «Рожищенська середня школа № 1, м. Рожище Рожищенського району», близько 200 справ за 1954–2004 рр. Містить штатні розписи, протоколи педагогічної ради, річні статистичні звіти, інформації, плани навчально-виховної роботи [4, с. 508].

Р-3351 «Рожищенська допоміжна спеціальна школа-інтернат, м. Рожище Рожищенського району», 182 справи за 1970–2003 рр. Містить накази з основної діяльності, протоколи засідань педагогічної ради, протоколи методичних нарад, інформації, довідки про роботу, статистичні звіти та ін. [4, с. 511].

Р-2007 «Рожищенський районний відділ культури», 300 справ за 1954–2005 рр. Це накази завідуючого відділом культури по виробничій діяльності, постанови, протоколи інформації відділу культури, протоколи засідань ради відділу, плани роботи відділу, програми нарад-семінарів культурно-освітніх працівників, документи про проведення районного фестивалю, річні статистичні звіти клубів,

бібліотек, будинків культури, акти документальних ревізій, фінансові плани, штатні розписи, кошториси витрат, річні фінансові звіти.

Не варто поза увагою залишати фонд Р-977 «Виконавчий комітет Рожищенської районної ради», близько 2 000 справ за 1944–2001 роки. У фонді зберігаються протоколи сесій районної ради, протоколи засідань виконавчого комітету, розпорядження, протоколи постійних комісій, штатні розписи, кошториси витрат, листування.

Про діяльність комсомольських, партійних органів можна дізнатися з фондів. П-23 «Рожищенський районний комітет Комуністичної партії України, 1944–1962, 1965–1991 рр.», 4461 справа. Це директивні вказівки обкому партії з господарських питань, політмасової та організаційно-партійної роботи, протоколи пленумів, засідань бюро, зборів, конференцій, інформаційні довідки, доповідні записки та ін.

Фонди первинних партійних організацій П-362 Рожищенського ремонтного заводу, П-522 виконкому Рожищенської районної ради, П-525 Рожищенського районної відділу внутрішніх справ, П-2340 Рожищенської МТС, П-2376 суду і прокуратури Рожищенського району, П-2377 Рожищенської середньої школи, П-2378 Рожищенської промартілі «Рекорд», П-2593 Рожищенського районного фінансового відділу, П-2595 станції Рожище Львівської залізниці, П-2596 Рожищенської агрошколи/Рожищенського зооветеринарного технікуму, П-3815 Рожищенської райспоживспілки, П-3828 Рожищенської меблевої фабрики, П-4142 Рожищенського торфопідприємства, П-4145 Рожищенської районної газети «Прапор комунізму», П-4147 Рожищенської міжколгоспної будівельної організації, П-4148 Рожищенського районного комбінату побутового обслуговування населення, П-4149 Рожищенського районного вузла зв'язку, П-4540 Рожищенських районних електричних мереж, П-4567 Рожищенської пресувної механізованої колони № 2 (ПМК-201), П-4603 Рожищенського заводу залізобетонних виробів, П-4653 Волинської обласної міжколгоспної птахофабрики (сmt Рожище).

Фонд політвідділу Рожищенської машино-тракторної станції (МТС) – П-2240.

Також фонд П-66 «Рожищенський районний комітет Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України, 1944–1962, 1965–1991 рр.» 1234 справи. Це протоколи конференцій, пленумів, засідань бюро, зборів комсомольського активу, інформації, доповідні записки, статистичні звіти. Журнали реєстрації членів ВЛКСМ, прийнятих і знятих з обліку. П-4617 «Рожищенський сільський виробничий комітет Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України» [5].

Окрім документальної джерельної бази в бібліотеці ДАВО знаходяться на зберігання підшивки Рожищенської районної газети за 1945–2018 роки: «Більшовицький шлях» (з 1945 р.), «Сталінська правда» (з листопада 1952 р.), «Прапор комунізму» (з жовтня 1956 р.), «Світло Жовтня» (з березня 1963 р.), «Наш край» (з 1992р.)

Висвітлена джерельна база Державного архіву Волинської області буде корисною для науковців, істориків, краєзнавців, котрі мають бажання досліджувати та вивчати історію міста Рожища. ДАВО і надалі всесторонньо сприятиме в організації доступу до інформації з документів Національного архівного фонду, шляхом організації роботи користувачів у читальному залі архіву, виконання запитів фізичних та юридичних осіб.

Список використаних джерел

1. Державний архів Волинської області: Анотований реєстр описів: Фонди періоду до 1939 року. Луцьк: Надстир'я, 2008. 392 с.
2. Хронологічні рамки окупації німецько-фашистськими загарбниками міст і сіл Волині в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945: Довідники. Луцьк: Надстир'я, 1999. 52 с.
3. Архіви окупації. 1941-1944/держ.ком.архіві України; упоряд. Н. Маковська. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 872 с.
4. Державний архів Волинської області: путівник. Луцьк, Надстир'я, 2011. 952 с.
5. Державний архів Волинської області: Анотований реєстр описів фондів органів і організацій Компартії України (1939-1991). Луцьк: Надстир'я, 2006. 788 с.

ПОСЕЛЕНСЬКІ КОМПЛЕКСИ РОЖИЩЕНСЬКОГО РЕГІОНУ КНЯЖОЇ ДОБИ

Рожиченський регіон є одним з найбільше заселених на території Волині. Цьому сприяли його природно-географічні умови. Помірний з м'якою зимою клімат, добре розвинута річкова мережа, достатньо родючі і придатні для землеробства ґрунти, поширені на значних площах ліси, зокрема дубово-соснові, багата лучна рослинність сприяли заселенню його вже в давні часи. Свідченням цього є численні пам'ятки археології від стародавнього кам'яного віку – палеоліту до середньовічного часу включно.

Попри те, що стан дослідження археологічних пам'яток регіону залишає бажати кращого, про окремі з них маємо відомості вже на початку XX століття. Йдеться про давньоруське городище поблизу села Любче, яке згадується українським істориком і археологом Володимиром Антоновичем в його монументальній праці „Археологічна карта Волинської губернії” [1]. Повторно городище обстежив у міжвоєнний період знаний волинський археолог Олександр Цинкаловський і описав його в книзі „Матеріали до праісторії Волині і Волинського Полісся” [9]. Нарешті, найбільш кваліфікований опис топографії і оборонних укріплень названої пам'ятки подав відомий фахівець з проблем оборонного зодчества Русі Павло Раппопорт, котрий досліджував її в 1960 році і опублікував відомості про неї і планування в монографії „Військове зодчество західноруських земель в X–XIV століттях” [7]. В ті ж роки Іриною Русановою було виявлено ряд ранньослов'янських селищ в околицях міста Рожиче, сіл Іванчині та Рай- місто, відомості про які вона подала в праці „Слов'янські старожитності VI–IX ст. між Дністром і Західним Бугом” [8].

Подальші, значно активніші, дослідження території Рожиченщини були проведені у 80 роках XX ст. у зв'язку з підготовкою до видання „Зводу пам'яток історії та культури Волинської області”. Тоді Волинською археологічною експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР, (м. Львів), яку очолював науковий співробітник відділу археології Віталій Конопля, тут було відкрито 211 археологічних пам'яток, опублікованих Віталієм Коноплею в співавторстві з Василем Оприском в монографії „Археологічні пам'ятки Волині” (Рожиченський район)” [3; 4]. Опис археологічних пам'яток Рожиченського регіону подано також в монографії Михайла Кучинка та Григорія Охріменка „Археологічні пам'ятки Волині” [5]. Нарешті, найповнішу інформацію про старожитності краю можна знайти в недавно опублікованій праці „Археологічні пам'ятки Волинської області”, упорядниками якої є науковці Волинського національного університету професор Михайло Кучинко, доцент Григорій Охріменко та викладач Олексій Златогорський [2]. В результаті проведених розвідок на досліджуваній території та науковому аналізу знайдених артефактів, з'ясовано, що відкриті археологами пам'ятки існували в різних історичних періодах. Частина їх відноситься до кам'яного віку, епохи міді-бронзи, ранньозалізного часу, а цілий ряд – до ранньослов'янського та давньоруського чи княжого періодів. Вони представлені палеолітичними і мезолітичними стоянками первісних мисливців, поселеннями ранніх землеробів, а також селищами та городищами осілого населення краю.

Виявлені пам'ятки є джерелом для вивчення життя населення регіону як періоду первісності, так і середньовіччя, однак ми обмежимося вивченням поселенських комплексів виключно давньоруського часу. Одразу ж зауважимо, що попри ретельне обмеження території, залишків міст тут не виявлено, тож єдиними пам'ятками, які дають змогу охарактеризувати поселенську структуру княжої доби є 177 сільських поселень, відкритих на території 53 сіл Рожиченщини.

За зовнішніми ознаками вони поділяються на укріплені та неукріплені. Першу категорію пам'яток представляють городища, головною ознакою яких є вали і рови, що оточують замкнутий простір. Однак, незалежно від потужності оборонних укріплень, городища самостійно не існували і, як правило, лише разом з селищами вони становили поселенські комплекси.

Крім валів і ровів, характерною ознакою городищ є їх топографія. Дослідження свідчать, що найчастіше вони розміщувались на більших чи менших підвищеннях і лише зрідка – на рівнинних місцевостях, але в усіх випадках – поблизу річки чи озера. Споруджуючи городища, люди максимально використовували особливості оточуючого рельєфу, що дозволяє виділити серед них окремі типи. Як з'ясувалося, здебільшого городища будувалися на високих мисах корінного берега ріки, оточених з боків ярами або долинами річкової заплави. Прикладом цього типу є городище в м. Рожиче. Воно виявлене в межах міста поблизу автостанції, в урочищі Вовкова Гора, на овальному в плані останці правого берега р. Стир і підноситься на 15 метрів над рівнем заплави [4, с. 79–80].

Інший тип представляють городища, розташовані на високих останцях-пагорбах серед заболочених лук. На досліджуваній території до таких можна зарахувати городище в с. Іванівка. Воно

знаходиться в південно-східній околиці села на останці лівого берега р. Стохід і підноситься на висоту 6–7 метрів над рівнем заплави. Пам'ятка знаходиться на відстані 20–30 метрів від русла ріки і має овальну форму розміром 35х50 м. Городище пошкоджене військовими траншеями Першої світової війни [4, с. 67].

Інколи городища розташовувались на незначних підвищеннях в заплаві річок. Таким було городище, яке знаходилося на східній околиці села Сокіл, на території місцевої лікарні. Воно розміщувалося на першій надзаплавній терасі лівого берега річки Лютиці на висоті 6–8 метрів над рівнем заплави [4, с. 81].

Нарешті, в давньоруському часі існували окремі городища, які закладалися на відносно рівній місцевості першої чи другої надзаплавних терас. До таких на досліджуваній території належить городище поблизу с. Любче. Воно розташоване за 0,5 км на південний схід від села, поруч із шосейною дорогою, на рівнинній ділянці першої надзаплавної тераси лівого берега р. Лютиці [4, с. 73].

Зі сказаного видно, що при закладці городищ люди враховували особливості ландшафту, тому й форма окремого городища залежала від конфігурації мису, останця або підвищення, на якому воно було розташоване. У випадку ж побудови городища просто на рівнині, форму йому надавали довільну, але найдоцільнішу, з точки зору будівельників. Традиційно, як зауважив археолог Павло Раппопорт, це була кругла форма. Такими, наприклад, є городища в с. Головно, Ветли, Горзвин, Турійськ, Яревище в сусідніх регіонах Волині, які теж знаходились серед боліт і підносились над ними лише на 1–1,5 метра. До них вчений резонно зарахував і городище біля с. Любче, яке є предметом нашого дослідження [7, с. 45–50].

Незалежно від місця розташування, площа городищ була порівняно невелика. Так, за уточненими даними, городище в с. Сокіл займало лише 0,5 га, с. Іванівка – 0,6 га, м. Рожище – 0,7 га і лише городище в с. Любче мало укріплений майданчик площею 1 гектар [2, с. 659, 646, 638, 653].

Здебільшого оборонні укріплення на городищах мали такий же характер, як і в давньоруських містах. Відмінність полягала хіба що в потужності городищеских і міських укріплень. Городища захищали земляні вали і рови, які знаходились перед ними. На жаль, на всіх названих пунктах їхня збереженість дуже погана. Доводиться констатувати, що найгірший стан збереження укріплень на городищі в с. Іванівка. Практично вони були майже цілковито знищені військовими траншеями часів Першої світової війни. Лише топографія та правильна овальна форма дають підставу ідентифікувати пам'ятку як городище. До того ж, судячи із знахідок фрагментів горщиків, датованих X–XI століттями, це було раннє городище. На думку Віталія Коноплі, який відкрив і першим обстежив пам'ятку, це було городище-сховище. Дуже мала кількість знахідок свідчать, воно не було постійно заселене і використовувалося лише в разі якогось стихійного лиха. В сусідніх районах Волині добре досліджені городища такого типу відомі в с. Затурці на Локачівщині та Бабка на Рівненщині [7, с. 33, 76].

На трьох інших городищах Рожищеського регіону дослідникам вдалося зафіксувати помітні рештки земляних валів і ровів. Територія на двох із них – в с. Сокіл та м. Рожище – була укріплена одним валом і ровом, а одне, в с. Любче, мало декілька валів і ровів.

Ретельне вивчення залишків оборонних укріплень дозволило до певної міри відтворити їх первісний вигляд. Так, в с. Сокіл, завдяки всебічному дослідженню як території самого городища, так і його околиць вдалося зафіксувати наявність овального в плані земляного валу, що захищав майданчик городища з напільного боку. При цьому з'ясовано, що в значній мірі вал поруйнований земляними роботами. Уцілілі його ділянки досі мають висоту 1,5–2 метри, що свідчить про значну потужність валу в часи функціонування городища в XI–XII століттях [4, с. 81]. Орієнтовно городище мало розміри 60/70х120/150 м [2, с. 318].

Вище вже зауважувалося, що окремі городища були захищені не одним, а кількома валами і ровами. До таких на території Рожищеського регіону належить згадуване вже городище поблизу с. Любче. Його обстеження, проведені знайомим фахівцем давньоруського оборонного зодчества Павлом Раппопортом, дозволили зарахувати це городище до варіанту круглих укріплень, обведених кількома концентричними лініями валів і ровів. У своїй північній частині воно наближається до укріплень правильної округлої форми, хоча в південній частині має дуже невизначені обриси. В теперішній час основний майданчик городища захищений лише ровом, але, за словами місцевих жителів, не так давно тут був також і земляний вал. Крім того, північна половина городища захищена ще двома паралельними лініями валів і ровів. Культурний шар на пам'ятці археології відноситься до XI–XIII ст. [7, с. 50].

Зрозуміло, що самим лише земляними валами оборонні укріплення не обмежувались. Подібно до міст, на валах існували дерев'яні стіни, що складалися з впритул закопаних загострених зверху стовнів, так званий частокіл. Щоправда, до нашого часу такі стіни не збереглися, що цілком природно,

і помітні хіба що при розкопках валу у вигляді перетлілих решток. Нарешті, складовою частиною оборонних комплексів були один або кілька ровів, що знаходилися з зовнішнього боку валів і були або сухими, або заповнені водою. Ширина оборонних ровів була близько 3 метрів, а глибина досягала 2 метри, як це засвідчено на городищі в м. Рожище [4, с. 80].

Серед городищ досліджуваної території можна виділити колишні городища-сховища, феодальні садиби на зразок західноєвропейських середньовічних замків.

Щодо городищ-сховищ, то як уже зауважувалось, вони не були постійно заселеними, а використовувались як тимчасові притулки для мешканців навколишніх селищ у разі небезпеки. В княжі часи вони функціонували головним чином у X–XI століттях до виникнення державних сторожових фортець. На досліджуваній території, таким, як уже вказувалось, було городище, розташоване над Стоходом поблизу села Іванівка. Підставою для такого твердження є його розміри, безпечне місце та майже повна відсутність знахідок. Можливо, воно призначалося передусім для мешканців 7 селищ, які групувалися навколо городища [2, с. 284–286].

Інші городища Рожищенського регіону княжої доби були найімовірніше феодальними садибами з розвиненою господарською структурою. Це гіпотетично можна сказати про згадані вже городища в Любче, Рожищі та Сокіл. І хоча широкі археологічні розкопки на них не проводились, але закладка розвідкових шурфів засвідчила доволі потужний культурний шар, який за знахідками датується XI–XII / XI–XIII століттями. Це важливий фактор, який визначає функціональне призначення пам'яток, але ще один вагомий фактор, що засвідчує городища як феодальні садиби-замки, є їх місцезнаходження, розміри, оборонні структури та керівна роль в окрузі.

Яким було городище такого типу можна судити з єдиного на Волині повністю дослідженого феодального замку біля села Городище Друге Луцького району, розкопаного впродовж 1977–1989 років автором цих рядків. З уваги на добру дослідженість це, городище може служити еталоном для подібних пам'яток, які ще не досліджені широкими розкопками. Це городище було подібне до рожищенських городищ як топографією, так розмірами і оборонними укріпленнями та і деякими знахідками, зокрема керамікою, яка й датує час існування городища X – початок XII ст. Отож, наводячи його як приклад, гіпотетично можна допустити, що такими були давньоруські пам'ятки і в Рожищенському регіоні. Городище в с. Городище Друге розташоване на останці правого берега річки Полонки висотою 3–4 м над рівнем заплави і мало площу 0,8 га. З напільного боку воно було захищене земляним валом, тепер досить поруйнованим, і ровом, через які проходив в'їзд. Городище було густо заселене. В центрі майданчика виявлено рештки наземного будинку площею близько 50 кв. метрів з підвальним приміщенням, в якому була піч. Виявлено також 34 житла-півземлянки, 15 господарських будівель, 40 ям-льохів для зберігання продуктів, 1 млин з жорнами, 3 пекарні, 6 печей від літніх кухонь, 3 гончарні майстерні і 2 кузні. Комплекс знахідок на території городища представлений гончарним посудом, виробами з каменю, кістки та заліза. В підвалі наземної споруди, яка найімовірніше була домом власника городища-боярина, виявлено скарб срібних прикрас, датованих XI–XII століттями. Що ж до пів землянок, площею 12–16 кв. м, в них жили залежні від боярина люди, а городище могло бути центром сільськогосподарської округи [2, с.154].

Все сказане вище дає підставу припускати, що такими були і городища, виявлені в Рожищі, Соколі, а особливо в Любче. Вони могли виконувати роль як феодальних замків, так і центрів округи, яку очолював нащадок місцевої племінної знаті – боярин або княжий чиновник – тіун. Про значення таких центрів може свідчити і кількість селищ, що розташовувались навколо них. Так, до городища в місті Рожище прилягало 6 селищ [2, с. 314–315]. Це ті, що знаходились поруч з городищем, але були й інші, що розташовувались неподалік. Подібна картина спостерігається і на території села Сокіл, де, крім городища, відкрито 8 селищ [2, с. 317–319]. А найбільше їх виявлено навколо потужного укріпленого городища в с. Любче. В межах цього населеного пункту було 9 неукріплених поселень [2, с. 296–298].

Завершуючи розгляд городищ, можна стверджувати, що якщо на них мешкала місцева знать із своїми слугами, то селища були заселені сільським населенням. Селища розміщувались як поодинокі, наприклад, в с. Березо лупи, Вічині, Городині, Немир [2, с. 266, 275, 278, 304], так і досить великими групами. Наприклад, на території села Носачевичі функціонувало аж 13 селищ [2, с. 304–308]. Як свідчать археологічні розвідки, як і в інших районах Волині, на досліджуваній території їх розміщення залежало з одного боку від наявності річок чи струмків і, звичайно ж, родючих ґрунтів, а з іншого – від наявності городищ або міст навколо яких вони групувались.

На жаль, поки що давньоруські селища на території Рожищенського регіону не розкопувались, але археологічні розвідки з застосуванням шурфування проливають певне світло на стан селищ. Досліджуючи селища і стежачи за скупченнями археологічного матеріалу, переважно фрагментів

кераміки, вдалося визначити їх площу, а закладання шурфів дозволило визначити потужність культурного шару. Більшість селищ займали площу від 0,5 до 2 гектарів і розміщувались на незначних відстанях одне від одного. Наприклад, в районі Луцька селища зафіксовано на Гнідаві, Вишкові, Яровиці та інших пунктах. Як свідчать археологічні розкопки, на селищах функціонувало від 5 до 10 дворів, до яких входили житла та господарські споруди. Вони становили або окремі групи на кшталт хуторів, або розташовувались рядами, на кшталт вуличної забудови. Така система засвідчена вздовж лівого берега Стиру в с. Боратин поблизу Луцька, на селищі завдовжки 300 і завширшки 40 метрів. Подібною була і картина в с. Гірка Полонка та Рованці [6, с. 177–180]. Що ж до щільності забудови, то, наприклад, в Боратині було 7 жител, а в с. Городок – 11 жител, 3 господарські споруди, 2 виробничі печі, та ями-льохи [6, с. 178]. Приблизно така ж ситуація могла бути на території селищ суміжних регіонів.

Тогочасні сільські житла не відрізнялись від городищенських. Для княжого періоду типовими були напівземлянки площею 12–20 кв. метрів прямокутної чи квадратної форми. Долівка напівземлянок знаходилась на глибині 0,5–1 м і була добре утрамбована, інколи підмазана глиною. На рівні долівки, в протилежному від входу куті, знаходилась глиняна піч. В деяких житлах вздовж стін зафіксовані лави-лежанки. Стіни робилися з дерева, а дах був накрытий соломною або очеретом [6, с. 178]. Поблизу жител найчастіше трапляються круглі ями-льохи для зберігання зерна. Мали бути і наземні споруди, в яких утримувалась худоба але до наших днів вони не збереглися.

На поселеннях сільського типу найчастіше трапляється матеріал у вигляді керамічних, кістяних і зрідка металевих виробів. Керамічні вироби представлені гончарними горщиками, рідше сковорідками, мисками та кухликами. Трапляються також глиняні тягарці-прясла для веретена, що, до речі, свідчать про заняття прядінням і ткацтвом. Кістяні вироби презентують шила, а також голки. Залізні вироби трапляються рідко. Зазвичай – це ножики.

Жителі селищ займалися землеробством, тваринництвом, рибальством та мисливством, а також домашніми промислами: прядінням і ткацтвом, обробкою шкіри, виготовленням одягу і взуття, а також інших речей побутового вжитку. Майже цілковита відсутність коштовних прикрас на території селищ свідчать про натуральний характер селянських господарств і відсутність серед них помітної соціальної диференціації. Такою гіпотетично мала бути поселенська структура і на селищах того часу Рожищенського регіону.

Роль селищ в системі суспільних відносин була різною. Одні підлягали княжій владі і давали кошти на утримання державних органів та війська. Інші ж залежали від місцевих феодалів, які зазвичай мешкали на городищах, що виконували роль феодалських замків і водночас адміністративних центрів сільської округи.

Список використаних джерел

1. Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии. *Труды XI Археологического съезда*. М., 1901. Т.1. С. 1–132.
2. Археологічні пам'ятки Волинської області (матеріали до „Зводу пам'яток історії та культури України. Волинська область”/ Упорядн.: Кучинко М. М., Охріменко Г. В., Златогорський О. Є. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. 710 с.
3. Конопля В. М. Звіт з роботи Стирського розвідкового загону Волинської археологічної експедиції 1988 року. *Архів інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*. Рукопис. 1988.
4. Конопля В. М., Оприск В. Г. Археологічні пам'ятки Волині (Рожищенський район). Луцьк: Зоря. 86 с.
5. Кучинко М. М., Охріменко Г. В. Археологічні пам'ятки Волині. Вид. 2-ге, випр. і доп. Луцьк: Вежа, 1995. 168 с.
6. Кучинко М. М., Кучинко З.М., Златогорський О. Є., Історія культури Волині давнього та середньовічного часу. Луцьк: волинські старожитності, 2013. 224 с.
7. Раппопорт П. А. Военное зодчество Западноукраинских земель X–XIV вв. Л.: Наука, 1967. 141 с.
8. Русанова И. П. Славянские древности VI–IX вв. между Днестром и Западным Бугом. *Свод Археологических источников*. М.; 1973. Вып. Е 1–25. 100 с.
9. Cynkalowski A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. Warszawa, 1961. 242 s.

СТВОРЕННЯ МІСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАРОДНОГО РУХУ ТА БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Проведення 24 грудня 1989 р. у Рожищі першого несанкціонованого передвиборного мітингу «Як ми вибираємо депутатів», організованого обласними організаціями НРУ, УГС і молодіжним товариством «Сокіл», поклало початок процесу утворення рухівських осередків в Рожищі. Перший осередок Руху був утворений на сирзаводі. До його складу ввійшли С. Троцюк, В. Боднар, В. Яковлев, А. Наумкін, О. Сова. Згодом рухівський осередок з'явився на заводі «Рожищесільмаш». Його організували А. Поліщук, П. Василевич, П. Присяжнюк, Ю. Годлевський, О. Оверчук, А. Терлецький. У цей же час працівник кооперативу «Комунальник» П. Іванюк вийшов на контакти з лідерами Волинського Руху О. Гудимою та Г. Кожевниковим з метою створити рухівський осередок в Рожищі. Взимку 1990 р. відбулося перше організаційне зібрання. Згодом до осередку приєдналися художній керівник Луцького СПТУ № 10 В. Малиновський, інженер Ремонтно-транспортного підприємства П. Гаврилюк, пенсіонер В. Василевич [1, с. 16].

6 березня П. Іванюк та С. Троцюк від імені Рожищенського осередку НРУ направили у Рожищенську міську Раду заявку щодо проведення 24 березня на площі Леніна мітингу на тему «Підтримка лінії КПРС на укріплення досягнень перебудови; підтримка лінії Народного Руху України за перебудову на консолідацію здорових сил КПУ і українського народу». Зважаючи на привабливу назву, міська Рада народних депутатів своїм рішенням № 22 від 19 березня дозволила проведення мітингу. Однак, «у зв'язку з тим, що в більшості підприємств райцентру та в колгоспах іде підготовка до весняно-польових робіт», перенесла його на 25 березня та не в центр міста, як це пропонувалося, а на стадіон «Колос», що знаходиться на околиці Рожищ. Незважаючи на ці корективи влади, отриманий дозвіл став першою перемогою рухівців. Адже це мав бути перший мітинг, на якому новостворена організація Руху отримала можливість на повен голос заявити про себе.

У процесі підготовки до мітингу 10 березня 1990 р. відбулося організаційне засідання Рожищенського осередку Руху. Згідно протоколу № 1 на ньому було обрано Координаційну раду НРУ Рожищенського району у такому складі (в алфавітному порядку): Василевич Василь, Василевич Петро, Гаврилюк Петро, Годлевський Юрій, Іванюк Павло, Малиновський Валентин, Поліщук Анатолій, Присяжнюк Петро, Оверчук Олександр, Терлецький Анатолій, Троцюк Сергій, Яковлев Валентин [2]. Головою Координаційної Ради було обрано Павла Іванюка. Саме цю дату слід вважати офіційним днем утворення Рожищенської районної організації НРУ.

Зазначимо, що до моменту отримання приміщення, всі засідання Координаційної Ради, окрім перших двох, що пройшли у будинку П. Іванюка, проходили у квартирі № 36 с/м'ї Василевичів по вулиці Незалежності 13. Зважаючи на це, після організаційного оформлення, Координаційна Рада направила 14 травня 1990 р. до Рожищенської районної Ради прохання про виділення приміщення для діяльності новоствореної організації.

Слід зазначити, що у цей період в районі не функціонувало інших демократичних організацій. На відміну від Луцька, де Рух мав потужну підтримку Товариства Лева, Молодіжної організації «Сокіл», філії УГС та інших формувань, рожищенські рухівці були на одинці з монолітним партократичним угрупованням, що складалося з керівників компартійних та радянських органів, партійних функціонерів, голів колгоспів, керівників підприємств, організацій, установ, директорів шкіл, керівних працівників правоохоронних органів, ветеранів війни і праці. Зазначимо, що на той час на обліку в Рожищенській районній партійній організації було 2308 членів і кандидатів у члени КПРС, 86 первинних парторганізацій, 41 бригадна і цехова, 122 партійні групи. Ось з якою потужною силою, що формувалася десятиліттями, зіткнулися рожищенські рухівці.

У неділю 25 березня на стадіоні «Колос» на мітинг зібралася величезна кількість людей. Його організатори зійшлися на тому, що виступи рухівців чергуватимуться з виступами представників громадських організацій, котрі також подали заявки на проведення мітингу. Так як це був перший мітинг, ініційований Рожищенським осередком Руху, то до виступів були залучені представники Волинської крайової організації НРУ. Здивувало те, що на мітингу не виступив жоден керівник районної влади, натомість, виступаючи були підібрані у старому компартійному дусі: ветерани війни і праці, голови колгоспів та колгоспники. Однак такий стандартний підхід в нових суспільно-політичних умовах був невдалим, адже рухівські оратори були очевидно переконливішими, сміливішими у своїх виступах. Вони відразу отримали бурхливу підтримку рожищан. Натомість, майже всі виступи представників від влади не сприймалися присутніми і проходили під їх шум і свист. Підсумовуючи

зазначимо, що цей перший масовий мітинг у Рожищі пройшов з повною перевагою Руху і показав повну безпорадність місцевої партократії. Ця вдала акція надала рожищенським рухівцям наснаги та енергії для подальшої боротьби, адже показала, що люди бажають серйозних змін, які асоціюються саме з Рухом.

До чергової річниці Чорнобильської катастрофи Координаційна Рада Руху вирішила провести мітинг на центральній площі міста. Відповідна заявка голови Рожищенського осередку Руху П. Іванюка була направлена у виконком міської Ради 17 квітня. У ній йшлося про дозвіл на проведення 26 квітня на площі Леніна мітингу на тему «Зупинити екологічний геноцид України і українського народу» під національною символікою. На мітинг запрошувалося новообране керівництво та депутати Рожищенської міської Ради. Однак, після проведеного 25 березня мітингу, місцева влада вирішила не допускати будь-яких масових акцій Руху. Так у відповідь на цю заявку, виконком міської Ради у своєму рішенні від 20 квітня № 30 «Про мітинг населення в місті Рожище» вирішив: «...Вважати проведення мітингу населення в м. Рожище по питанню «Зупинити екологічний геноцид України і українського народу» недоцільним. Дозвіл на його проведення не давати» [1, с. 31].

Зважаючи на заборону проведення мітингу, Координаційною радою НРУ було вирішено все ж відзначити цю трагічну для українського народу дату. Близько восьмої години вечора рухівці з національними прапорами з чорними стрічками зібралися на площі Богдана Хмельницького. Сюди прийшло чимало людей. Під церковний дзвін у руках людей загорілися свічки. Присутні почали вимагати виступів рухівців, однак через заборону мітингу та з метою уникнення подальшої конфронтації з владою, вони на цей раз утрималися.

16 липня Верховна Рада України прийняла Декларацію про державний суверенітет України. Відповідно цей день було визначено Днем проголошення незалежності України, котрий мав щорічно відзначатися як державне загальнонародне свято України [3]. Прийняття Декларації стало переломним моментом у процесі здобуття повної незалежності України. Для Руху ця подія стала підтвердженням правильного його політичного курсу, що додала ще більше впевненості в остаточній перемозі. У Луцьку у присутності тисяч людей над приміщенням міської Ради народних депутатів під звуки гімну «Ще не вмерла України» був піднятий національний синьо-жовтий прапор. Так уперше на Волині над приміщенням органу влади замайоріло національне знамено. Нічого подібного в Рожищі не спостерігалось, діюча влада й надалі не сприймала нічого українського, до останнього трималася за комуністичні догмати та збереження СРСР.

Зважаючи на це, Рожищенський Рух, натхненний прийняттям Декларації про державний суверенітет України, розпочав активну роботу з роз'яснення громадянам району основних її положень. З цією метою було вирішено провести мітинг. 18 серпня до Рожищенської міської Ради було подано заяву на проведення 2 вересня мітингу на тему «Втілення декларації про суверенітет України в життя» за підписом П. Гаврилюка та В. Яковлева. Міськвиконком у своєму рішенні від 30 серпня № 4/1 «Про дозвіл на проведення мітингу в м. Рожище» дав дозвіл на його проведення. У цей період суттєво загострюється суспільно-політична ситуація в Україні. 1 серпня у місті Червонограді Львівської області відбувся перший демонтаж пам'ятника Леніну. Ось у такій атмосфері відбувся мітинг, на який були запрошені народний депутат УРСР О. Гудима та депутат обласної Ради Г. Кожевніков. Зрозуміло, що з їхньою участю цей захід став набагато радикальнішим ніж попередній, проведений у березні. На ньому присутнім були роз'яснені основні положення Декларації про державний суверенітет, наголошено на недопущенні підписання нового Союзного договору. Виступаючи навели численні приклади зловживань партійних функціонерів, закликали комуністів виходити із «злочинної» КПРС, необхідності деполітизації та деідеологізації навчальних закладів, правоохоронних органів. Особлива увага виступаючих була зосереджена на районній газеті «Світло Жовтня», що тенденційно висвітлювала всі події, пов'язані не лише з Рухом, а й зі всіма процесами національно відродження.

За результатами виступів була прийнята резолюція мітингу, в якій зазначалися доволі радикальні вимоги до районної та міської влади:

- 1) перейменувати назви центральних вулиць райцентру: Леніна, Дзержинського, 17 вересня;
- 2) демонтувати пам'ятник Леніну та встановити пам'ятник Т. Шевченку;
- 3) передати приміщення районного комітету Компартії дитячому садку;
- 4) встановити на органах влади національні синьо-жовті прапори [1, с. 39].

Після цього радикального мітингу, котрий неабияк перелякав партапарат, районна влада вирішила блокувати подальші мітинги Руху. Справа у тому, що з 2 вересня у Луцьку розпочалося пікетування приміщення обкому Компартії з метою його передачі Луцькій міській Раді народних депутатів. Побойуючись схожого сценарію у Рожищі, до порядку денного третьої сесії Рожищенської районної Ради, що відбулася 7 вересня, було внесене питання «Про соціально-політичну обстановку в

районі». У результаті активного обговорення, депутати районної Ради прийняли таке рішення:

«1. Визнати резолюцію мітингу, що відбувся в м. Рожище 2 вересня 1990 року, провокаційною за змістом і як спробу вчинити антиконституційний тиск на законно обрану районну Раду народних депутатів.

2. З 7 вересня 1990 року всі мітинги та демонстрації на території району і міста проводити тільки за погодженням з президією районної Ради народних депутатів.

3. Рішення районної Ради народних депутатів довести до відома населення району шляхом звернення до трудящих і громадян через засоби масової інформації.

4. Інформувати комісію з питань депутатської етики Верховної Ради Української РСР та обласну Раду про негідну звання народного депутата УРСР дії Гудими О. В. та Кожевнікова Г. Г.». [4].

Натомість міська Рада, склад якої був більш демократичим, порівняно з районною Радою, виявляла певне розуміння щодо діяльності Руху (відтепер Координаційна рада НРУ Рожищенського району змінила назву на Рожищенська районна організація НРУ). Відповідно до заяви РО НРУ, 28 серпня міська Рада рішенням № 85 дала дозвіл на встановлення дошки інформації Руху по вулиці Держинського біля приміщення ДТСААФ. Для рухівської організації це було вкрай важливо, адже, не маючи змоги видавати власну газету, відтепер з'явилася легальна можливість розміщення інформації. 24 вересня РО НРУ звернулася за дозволом на встановлення ще одного стенду для інформації на вул. Леніна або площі Б. Хмельницького. У цей же день до міськвиконкому була направлена заява щодо дозволу на проведення щонеділі дискусій членів Руху та його прихильників на площі Леніна.

Незважаючи на неодноразові звернення, влада так і не збиралася вирішувати питання з приміщенням для діяльності Рожищенської РО НРУ. Виходячи з цієї ситуації, члени рухівського осередку заводу «Рожищесільмаш» звернулися з аналогічним проханням до директора заводу В. Єжижанського. Доволі несподівано це спрацювало, директор своїм рішенням виділив одну кімнату, що знаходилася на першому поверсі п'ятиповерхового будинку № 5 по вулиці Леніна. Хоча тут знаходився опорний пункт міліції, однак кімната була вкрай занедбана і для того, щоб там можна було працювати, необхідно було докласти чималих зусиль. Своїми силами рухівці винесли звідти весь непотріб, зробили ремонт. Спільними зусиллями вдалося зібрати найнеобхідніші для роботи меблі – стіл, стільці. Над входом у приміщення, на спеціально привареному металевому держаку (щоб ніхто не зміг дістати і зламати) був закріплений національний синьо-жовтий прапор – єдиний на той час, що постійно майорів в Рожищах.

Серед людей це приміщення відразу отримало назву «штаб Руху». Хоча це було невелике приміщення, однак знаходилося у дуже зручному місці в центрі Рожища. Його отримання мало величезне значення не лише для розвитку організації, яка відтепер з квартири Василевичів перемістилася в офіційне приміщення, до якого міг зайти будь-який громадянин, а й для всієї національно-демократичної спільноти району. Відтепер у місті з'явилося місце, де не лише збиралися члени НРУ, а гуртувалися громадяни, які підтримували ідеї Руху. Саме тут народжувалися ідеї і плани щодо проведення акцій з відродження національної свідомості, тут знаходилися рухівські газети та агітаційні матеріали, що розповсюджувалися в районі. Для цього було встановлене чергування членів Руху, а кожної неділі тут відбувалися збори рухівців і прихильників НРУ. Згодом, саме у цьому приміщенні розпочалося відродження української церкви в місті, адже перші Богослужіння на рідній мові проходили саме тут.

У цей період з'явилися певні кризові моменти у діяльності Рожищенського Руху. Зокрема, у значної частини рухівців викликали невдоволення методи роботи голови організації П. Іванюка, зокрема його радикальні, у багатьох випадках не узгоджені з Координаційною радою дії, що, на їхню думку, дискредитували Рух. Крім того, його надмірний, інколи недоцільний радикалізм відлякував від Руху людей. Усе це призвело до того, що на початку жовтня члени осередку заводу «Рожищесільмаш» виступили з ініціативою перевиборів голови Рожищенської РО НРУ. За результатами активного обговорення ситуації в організації та голосування, головою Рожищенської РО НРУ було обрано О. Оверчука – зварювальника заводу «Рожищесільмаш».

25 жовтня 1990 р. у палаці «Україна», де раніше проводилися з'їзди Компарії, розпочалися Другі Збори Народного Руху України, що тривали чотири дні. Від Рожищенської РО НРУ у них узяв участь голова районної організації НРУ О. Оверчук. За рік, що минув від Установчих Зборів, відбулися величезні зміни в суспільно-політичному житті України. Це зумовило суттєву радикалізацію діяльності НРУ. Зокрема, якщо на Перших Зборах обговорювалися питання прискорення горбачовської реформи, можливих форм співпраці з оновленою КППС, перспективи нового Союзного договору, то на цих Зборах уже мова велася про демонтаж існуючої комуністичної системи, здобуття

Україною повної незалежності та утворення парламентськими методами демократичної держави. Відповідно до мети, з назви громадської організації було знято приставку «за перебудову». Була також відкинута ідея співробітництва з КПРС, наголошено на її злочинах перед народом, засуджено політику і практику Компартії. Саме на цих Зборах Рух відверто і остаточно оформився як антикомуністична, опозиційна до КПРС організація [5, с. 184]. Щодо Союзного договору була прийнята Ухвала, в якій йшлося: «Партійно-державна система найбільшої імперії світу як за останню надію самозбереження хапається за так званий «Союзний договір». Це – небезпечні передсмертні конвульсії» [5, с. 182–183].

Рішення цих Других Зборів НРУ стали основою діяльності Рожищенського Руху. Зважаючи на важливість національного відродження та національної свідомості жителів міста, Рух суттєву роль надавав відродженню народних та релігійних традицій. З цією метою було вирішено з членів Руху організувати групу колядників, яка б публічно вітала рожищан з Різдом Христовим. Надвечір 7 січня 1991 р. рухівська бригада розпочала колядування у фойє універмагу м. Рожища, де завжди було велике скупчення людей. Відвідувачі торгового закладу спочатку були здивовані, адже ніколи раніше подібного тут ніхто не робив. Однак швидко приміщення було заповнене, адже всі хотіли послухати колядки у виконанні рухівців. Виконавши свій Різдвяний репертуар, побажавши рожищанам Веселих Свят, колядники сіли на підводу і рушили по домівках рухівців, прихильників Руху, родичів. Не забули й про оселі керівників району, яких також слід було повертати до українських традицій.

На початку року суттєво загострилася ситуація в республіках Балтії, які прийняли рішення про відновлення свого державного суверенітету, що означало вихід з СРСР. Кремль не міг допустити прагненням литовців, латишів, естонців жити самостійним життям. У ніч з 12 на 13 січня відбулися криваві сутички у Вільнюсі. За наказом Москви радянські війська за допомогою танків почали «відновлювати законність» на території Литви. За декілька днів кровопролитних сутичок у Вільнюсі були захоплені приміщення телебачення, радіо та редакцій провідних газет. У нерівному протистоянні загинуло 20 та поранено 170 литовських патріотів. 20 січня така ж каральна операція була проведена у столиці Латвії Ризі, в результаті якої вбито п'ять і ранено десять осіб.

Рожищенська організація Руху активно включилася до висвітлення справжньої події в Литві, адже телебачення, підконтрольне владі, подавало неправдиву інформацію з антилитовських позицій, виправдовуючи дії Москви. У штабі Руху демонструвався фільм про захоплення радянськими військами телецентру у Вільнюсі та загиблих за свободу литовців. Для цього рожищанин Ю. Бондаренко надав власний відеомagnetofon і телевізор, що були розміщені в штабі Руху для демонстрації цього фільму. На його перегляд зібралося чимало рожищан, які отримали можливість побачити справжню картину каральної операції Кремля.

Рожищенський Рух запланував провести 22 січня мітинг, присвячений Дню Соборності України. Однак районна влада заборонила його проведення, натомість доручила виконкому міської Ради, відділу культури за участю НРУ організувати проведення в районному Будинку культури тематичного вечора, присвяченого цій даті. Однак, виникли труднощі, адже, незважаючи на доручення районної Ради, цим заходом ніхто окрім Руху не займався. Якщо з виступаючими проблем не було, то виникла серйозна проблема зі святковим концертом. Так як працівники культури відмовилися (або їм заборонили) брати участь у цьому заході, РО НРУ взялася самотужки організовувати ще й концерт. Його організація була доручена В. Малиновському. Найбільші складнощі виникли з репертуаром, адже як виявилось, в районі жоден колектив не виконував національних творів, зокрема Гімну «Ще не вмерла Україна». Зважаючи на це, було вирішено запросити з Луцька рухівський хор «Посвіт» під керівництвом Р. Кушнірука. На той час цей колектив мав у своєму репертуарі майже всі повстанські та стрілецькі пісні і був невід'ємним учасником усіх акцій Руху. Для того, щоб надати заходу певної офіційності, був також запрошений депутат обласної Ради Г. Кожевніков.

І ось 22 січня у районному Будинку культури зібралося багато людей, в основному прихильники Руху та патріотично налаштовані громадяни. Жоден представник влади не цей захід не з'явився, а працівники Будинку культури поховалися, очікуючи чим все це закінчиться. Зазначимо, що на відміну від Рожищ, у Луцьку у відзначенні Дня Соборності в обласному музично-драматичному театрі взяла участь голова Волинської обласної Ради В. Блаженчук та голова Луцької міської Ради А. Кривицький, а у Львівській області 22 січня було святковим вихідним днем.

Хор «Посвіт» виконав Гімн «Ще не вмерла Україна», котрий тоді вперше прозвучав на сцені районного Будинку культури. Про історичні події, пов'язані з Днем Соборності розповів історик Р. Трофімчук. Про економічну ситуацію в районі розповів П. Гаврилюк. Сучасний суспільно-політичний стан в Україні охарактеризував Г. Кожевніков. Після завершення виступів відбувся концерт. Хор «Посвіт» виконав цілу низку патріотичних пісень, зокрема «Десять там, на півночі Волині», «Очерет мені був за колыску», «Молитва за Україну», «Не пора», «Спіть, хлопці, спіть». У виконанні

вокально-інструментального ансамблю «Край» під керівництвом В. Малиновського також вперше на цій сцені прозвучали «Ой у лузі червона калина», «Народний Рух» Тараса Петриненка, «Там під Львівським замком», «Гей ви, стрільці січовії». Гімном України урочисте засідання і концерт були завершені.

Багато присутніх у залі вперше почули ці патріотичні твори, а люди поважного віку, після багатьох років радянської заборони, знову їх почули у живому виконанні. Атмосфера в залі була піднесеною, патріотичною, люди відчували, що процес національного відродження України вже не спинити. Це й було основною метою організаторів цього заходу. Його проведенням Рожищенський Рух показав, що спроможний організовувати не лише мітинги і пікетування, а й більш складні в організаційному плані заходи. Адже без жодної підтримки влади, працівників культури вдалося на високому рівні відзначити День Соборності України. Так поступово зростав авторитет Руху.

Однак, попри певні успіхи районної організації НРУ, її діяльність залишалася несистемною, не відчувалося організаційної ролі керівника. Фактично ініціативи виходили не від її лідера, а від окремих рухівців та прихильників Руху. Голова РО НРУ О. Оверчук був відданим рухівцем, однак йому очевидно не вистачало лідерських якостей, організаторських здібностей, публічності, без чого очолювати рухівську організацію було вкрай важко. Він і сам розумів ситуацію, крім того, в нього виникли певні проблеми на роботі, а тому без проблем погодився на свою відставку. 17 лютого 1991 р. відбулися збори Рожищенської РО НРУ. На них були підведені підсумки діяльності організації. За результатами обговорення було прийняте рішення переобрати голову районної організації. Новим головою було знову обрано П. Іванюка, який вже очолював Рожищенський осередок НРУ. Заступником голови було обрано П. Гаврилюка, скарбником – П. Василевича, зв'язковим – А. Поліщука, членами Координаційної ради – В. Малиновського, О. Оверчука, С. Троцюка [1, с. 61].

Однак, П. Іванюк, який вступив до УРП, самоусунувся від керівництва Руху, зосередившись на діяльності цієї партії. Зокрема, з часу його обрання головою РО НРУ. Організація зупинилася у своєму розвитку: не було ні кількісного, ні якісного зростання. Так і не вдалося вийти на сільській рівень, оскільки діяльність організації, в основному, обмежувалася Рожищем. Основна форма роботи – мітинг, уже не була такою ефективною як на початку діяльності, однак нічого нового Рух не пропонував. Усім стало зрозуміло, що слід негайно вносити кардинальні зміни, які, найперше, стосуються голови організації.

7 липня 1991 р. відбулися звітно-виборні збори Рожищенської районної організації НРУ за участю голови Волинської крайової організації НРУ О. Харченка. У своєму звіті П. Іванюк визнав свою роботу незадовільною, так як основну увагу він надавав формуванню осередку УРП. Зазначимо, що на той час Статут НРУ дозволяв перебування членам НРУ в інших демократичних партіях. Однак, ця норма не стосувалася керівників осередків Руху, які мали бути позапартійними. Після обговорення розпочалися вибори голови РО НРУ. На цю посаду учасниками зборів було висунуто три кандидатури (у порядку внесення): В. Малиновського, П. Гаврилюка та П. Іванюка. Переважною кількістю голосів головою організації було обрано В. Малиновського. Заступником було обрано П. Гаврилюка, членами Координаційної ради С. Троцюка, П. Присяжнюка, Т. Карловську, скарбником П. Василевича. Однак через певний період членом Координаційної ради був обраний Р. Трофімчук. Така ж ситуація склалася й з П. Василевичем, якого замінила енергійна рухівка Ю. Кучинська [1, с. 74].

Свою роботу голова районної організації розпочав з вирішення організаційних питань, до яких раніше черга ніяк не доходила: виготовлення печатки, відкриття рахунку в банку, впорядкування документації. На той час Рожищенська районна організація налічувала всього 19 членів. Головним у своїй діяльності новообраний голова вважав збільшення членів Руху, особливо за рахунок інтелігенції та представників села. Невдовзі були створені нові осередки у багатьох селах району.

Як уже зазначалося вище, Рожищенський Рух займав чітку позицію щодо ідейних засад існування нації, зокрема, відродження української церкви. Відразу після утворення Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) та обрання Патріархом УАПЦ Мстислава (Скрипника), розпочалася відповідна робота в районі. З метою відродження в районі української церкви, 21 липня Рожищенський Рух звернулася до настоятеля Михайлівської церкви отця Петра щодо обговорення можливості переходу єдиної в Рожищі церкви у лоно УАПЦ. Однак, незважаючи на домовленість, священник на зустріч не з'явився.

Улітку 1991 р. політична та економічна кризи в Радянському Союзі катастрофічно поглиблювалися, повного фіаско зазнавала комуністична ідеологія. Тому лише підписання нового Союзного договору, на думку Президента СРСР М. Горбачова, могло врятувати конаючу імперію. Зважаючи на затягування цього процесу, ортодоксальні комуністи, які утворили Державний комітет з надзвичайного стану (ДКНС), вдалися до силового варіанту розв'язання цієї політичної кризи.

У Луцьку надвечір 19 серпня на Театральному майдані зібрався стихійний мітинг протесту проти державного заколоту, на якому виступили депутати різних рівнів. Однак, жодних вказівок як діяти у цій складній ситуації від керівництва крайового НРУ до районних організацій Руху не поступило. Відповідно кожна районна та міська організації Руху на свій розсуд вирішували як діяти в цій ситуації. Голова РО НРУ В. Малиновський, який відчував свою відповідальність за долю своїх однодумців, забрав зі штабу Руху всю службову документацію, заяви, списки членів та прихильників Руху, печатку та заховав усе це у надійному місці. П. Іванюк, аби унеможливити переслідування членів Руху, на своєму підвір'ї спалив всі документи і протоколи, які знаходилися у нього [6]. Члени Координаційної ради Рожищенської РО НРУ домовилися бути на зв'язку і в будь-який момент бути готовими для організації акцій супротиву державному заколоту та навіть переходу на нелегальне становище. Усі добре усвідомлювали, що у випадку перемоги заколотників, розпочнуться арешти активістів Руху. Після цього В. Малиновський та С. Гаврилюк поїхали до Луцька, де у штабі крайового Руху отримали листівки «Хроніка заколоту». Згодом ці листівки були розклеєні рухівцями на всіх видних місцях Рожища.

Слід зазначити, що прихильники «твердої руки» в Рожищенському районі позитивно сприйняли звістку про ДКНС, радісно очікуючи подальших подій із наведення порядку, що не могло обійтися без розправи над рухівцями, зокрема їхнього арешту. На Волині, на щастя, до цього не дійшло, на відміну від окремих регіонів сходу України, де 20 серпня значна кількість активістів Руху, УРП, ДемПУ отримали з КДБ повістки на співбесіду [7]. Висловлюючи свою підтримку заколотникам, районна газета «Світло Жовтня» – вірна продовжувачка традицій своїх попередниць «Прапора комунізму», «Сталінської правди», «Більшовицького шляху», у номері за 22 серпня (!), коли вже державний заколот був подавлений, на першій сторінці опублікувала «Звернення до радянського народу ДКНС» [8].

21 серпня стало зрозумілим, що антиконституційний заколот ганебно провалився. Однак він зробив і корисну справу – остаточно зірвав підписання нового Союзного договору та фактично спричинив розпад Радянського Союзу. 24 серпня Верховна Рада України «виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року», прийняла історичні державотворчі акти: постанову «Про проголошення незалежності України» та Акт проголошення незалежності України [9].

Таким чином, збулася багатовічна мрія українців про незалежну Українську державу. Однак, лунали тези, що нібито незалежність України мало не впала українцям з неба, як якесь диво. У цьому зв'язку доречними будуть слова Л. Лук'яненка: «Коли б не було по всій Україні широкого руху за самостійність, не з'явилася б Декларація про державний суверенітет України; коли б не було широкого руху протесту проти союзного договору, Верховна Рада не відклала б його на пізніше; коли б не було голодівки студентів, не було б рішення про відставку голови Ради Міністрів Масола та інших важливих рішень... Ми не в кінці боротьби. Ми на переломі» [10].

Ось так завершився найважчий етап зародження Рожищенського Руху та його боротьби за Незалежність України.

Список використаних джерел

1. Малиновський В. Я. Становлення і діяльність Народного Руху в Рожищенському районі : монографія. Луцьк: Ініціал, 2016. 224 с.
2. Тиский М. Г. Історія виникнення Народного Руху України на Волині. Луцьк: Ініціал, 2001. 208 с.
3. Про День проголошення незалежності України: постанова Верховної Ради Української РСР від 16 лип. 1991 р. *Радянська Волинь*. 1990. 18 лип. С. 1.
4. Держархів Волинської обл., ф. Р-977, оп. 11, спр. 1263, арк. 44.
5. Провісники свободи, державності і демократії: документи і матеріали. До 20-ї річниці створення Народного Руху України. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2009. 454 с.
6. Зенц І. «Немає України – то й сім'ї не треба...». *Наш край*. 2014. 18 верес. С. 3.
7. Тиский М. Весна тривоги і надій. Луцьк: Волинська обл. друк., 1999. 134 с.
8. Звернення до радянського народу. *Світло Жовтня*. 1991. 22 серп. С. 1.
9. Про проголошення незалежності України: постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серп. 1991 р.; Акт проголошення незалежності України від 24 серп. 1991 р. *Радянська Волинь*. 1991. 27 серп. С. 1.
10. Ковтун В. Історія Народного Руху. Київ, 1995. 194 с.

СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДИ УПЦ КИЇВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ М. РОЖИЩА У 90-Х РОКАХ ХХ СТ.

Рожиченська громада УПЦ КП пройшла важкий шлях випробувань, перешкод і боротьби за право молитися рідною мовою. З метою відродження в місті української церкви, 21 липня 1991 р. Рожиченська районна організація НРУ, яка брала активну участь у відродженні української церкви в районі, звернулася до настоятеля Михайлівської церкви міста Рожища, Благодійного Рожиченського району отця Петра щодо обговорення можливості переходу єдиної в Рожищі церкви у лоно УАПЦ. Погодившись на цю зустріч, він на неї не з'явився, натомість у газеті «Світло Жовтня» був опублікований матеріал «Зустріч не відбулася з тої простої причини, що прихожани чемно випроводили непроханих гостей за ворота церкви, як тільки дізнались про мету їх приходу. Правда, пообіцяли, що вдруге так чемно проводити рухівців не будуть, а займуть іншу позицію» [9]. Після цього пішла активна робота щодо організації «захисту» церкви від рухівців. Містом поповзли чутки, що в наступну неділю разом з греко-католиками приїде народний депутат України О. Гудима.

Не дрімала й районна газета «Світло Жовтня», яка встигла надрукувати з приводу цих подій три статті, далеких від об'єктивності» [21]. Зокрема, була опублікована велика стаття «Прозріння» О. Волянника [2], спрямована проти української церкви. Таким чином боротьба з усім національним продовжувала залишатися основною метою цього друкованого органу Рожиченського районного комітету Компартії України та районної Ради.

Після проведення 25 червня 1992 р. Всеукраїнського Православного Собору, на якому була утворена УПЦ Київського Патріархату на чолі з Патріархом Мстиславом, релігійне питання актуалізувалося з новою силою. На установчих зборах Ради старійшин 18 липня після бурхливого обговорення релігійної ситуації в країні та районі, було прийняте звернення до Отця Петра. У ньому, зокрема, йшлося: «Збулася довгоочікувана подія в житті православної церкви – об'єднання Української православної церкви в єдину УПЦ – Київський патріархат. Таким чином в незалежній Українській державі постала незалежна від Москви українська церква, яка здатна об'єднати всіх православних віруючих нашої країни в лоно єдиної церкви.

Але разом з тим, після незаконного антиукраїнського собору в Харкові, частина священників УПЦ стала на сторону владики Володимира (Сабодана). Вважаємо, що ця церква є знаряддям колоніального поневолення українського народу Російською церквою і вимагаємо:

1. Переходу Рожиченської церкви в лоно об'єднаної УПЦ КП.
2. Поминання в Михайлівській церкві Патріарха Мстислава та його заступника Філарета.
3. Відправу служби українською мовою.

4. Отцю Петру звернутись до Єпископа Волинського Варфоломія з вимогою переходу в лоно об'єднаної УПЦ КП – єдиної законної православної церкви України» [4].

9 серпня 1992 р. з ініціативи Рожиченська РО НРУ були проведені збори громадян Рожиченського району «Православне віче», під головуванням депутата Волинської обласної ради, голови РО НРУ В. Малиновського. Його учасники «схвалили рішення Всеукраїнського Православного Собору, що об'єднав УПЦ та УАПЦ в одну незалежну УПЦ КП, а також засудили проведення неканонічного Харківського зібрання та Московського архієрейського собору, що грубо порушили всі канони та Статут Української православної церкви та внесли розкол у життя українського православного ладу». Учасники віча також прийняли ухвалу, в якій за зраду УПЦ Українській державі та її православного народу єпископам Миколаю, Варфоломію та благочинному Петру висловлювалася недовіра, як таким, що стали на позиції Московського Патріархату. Натомість, висловлювалася повна підтримка новопризначеному єпископу Спиридону – єпископу Луцькому і Володимир-Волинському УПЦ КП [10, с. 141].

На цих зборах була обрана церковна рада Свято-Михайлівської церкви УПЦ КП та її староста Микола Гура, а також поставлено вимогу її реєстрації державними органами до 16 серпня 1992 року. Таку ухвалу зборів підтримали 320 присутніх, проти – троє.

У вересні громада віруючих УПЦ КП м. Рожища була офіційно зареєстрована. Благочинним УПЦ КП Рожиченського району був призначений отець Степан Гурзан. Це була перша і єдина релігійна громада української церкви в Рожиченському районі. У той час у сусідніх Ківерцівському та Луцькому районах процес реєстрації релігійних громад УПЦ КП проходив динамічніше. Такий стан пояснювався шаленим спротивом не лише з боку московської церкви та її вірян, а й політикою проти української церкви, яку проводили вчорашні партократи та сільська номенклатура, які й надалі

залишилися на своїх посадах. Оговтавшись від шоку 24 серпня 1991 р., вже в незалежній Українській державі вони продовжували свою антиукраїнську лінію, не визнаючи всього національного, зокрема української церкви.

У таких складних суспільно-політичних та релігійних умовах громада УПЦ КП м. Рожища розпочала свій шлях до визнання. За відсутності церковного приміщення, перші богослужіння проходили у штабі Руху, а влітку у сквері біля пам'ятника Богдану Хмельницькому. Всі намагання домовитися з прихожанами Михайлівської церкви про почергове богослужіння виявилися марними.

Старостою новоствореної у місті громади УПЦ КП була обрана Маргарита Парфенюк. Відразу був утворений церковний хор, який ніс молитву рідною українською мовою. Духовною основою колективу був патріотизм, ідея відродження національної української церкви. Учасницями хору були Володимир і Катерина Антонюки, Зіновій Горошко, Лідія Депо, Ананій Добровольський, Микола Дранчковський, Ганна Зуй, Володимир Іваницький, Валентина Кобзар, Петро Ковальський, Валентина Коновал, Олімпія і Дмитро Матердеї, Галина Мельничук, Марія Мисик, Маргарита Парфенюк, Ганна Сасовська, Марія та Іван Козані, Ярослав Малиновський, Валентин Ніколайчук, Сергій Павлюк, Марія Савінець, Раїса Ткачук, Тетяна Ткачук, Віра Трофімчук, Ярослав Хомич, Раїса Цивінська, Петро Яцюк. А його багатолітнім керівником була Олександра Малиновська. У своїх спогадах Олександра Прокопівна написала: «Співати ми учились самотужки, їздили в наш собор з магнітофоном, записували службу Богу, а потім збиралися кожного вечора і тренувались». Увесь свій час та вміння ця жінка з українською щирою душею віддавала Богослужінню, говорячи: «Це моє життя». Створений О. Малиновською хор і зараз співає на всіх богослужіннях, службах, святах, поминальних панахидах [23].

Служба Божя у сквері Б. Хмельницького (Фото з архіву В. Малиновського)

15 вересня в Рожищах відбулося багатолюдне православне віче навпроти Михайлівської церкви, навколо якої ситуація знову загострилася. Його організували прихильники УПЦ КП, які вимагали почергового богослужіння у цьому храмі. На віче виступили В. Малиновський, П. Іванюк, П. Гаврилюк, О. Ткачук, О. Нікітченко, Є. Савінець. Керуючий Луцькою і Володимир-Волинською єпархією УПЦ КП, архієпископ Спиридон, який прибув із Луцька, звертаючись до противників Київського Патріархату, які заважали виступаючим, зазначив: «Не звертайте уваги на цих людей, вони самі не розуміють, що чинять. Вони прозріють. У нас одна церква – Київського Патріархату. І цей храм (широкий жест у бік Михайлівської церкви) буде нашим! Заспокойтеся, брати і сестри! Кличу на вас благословення Боже».

Ліс рук піднявся догори, коли пролунало над площею «Хто за Українську православну церкву Київського Патріархату?» І Багато хто зі сльозами на очах слухав молитву, яку проспівав на рідній мові Владика Спиридон [12].

Наступне віче було призначене на 4 жовтня. Напередодні його проведення у Михайлівській церкві цілу ніч світилися вікна, тут чергували прихильники УПЦ МП, які стерегли храм від

«насиленницького захоплення». На саме православне віче на майдані Богдана Хмельницького зібралось ще більше людей, біля трьох тисяч. Велика кількість людей знаходилась на території Михайлівської церкви. За результатами виступів була прийнята резолюція віча:

1. Засуджуємо інтриги Московського патріархату проти Української православної церкви Київського патріархату та всієї України.

2. Держадміністрації району вирішити питання про повернення церковного майна рожищенській громаді УПЦ КП до 10 жовтня 1992 року згідно з законом» [20].

За резолюцію проголосували майже всі присутні, проти виявилось лише шістнадцять чоловік. У цей момент до мікрофону підійшла Тамара Воїнська – одна з активних захисниць Московської церкви і порекомендувала прихильникам УПЦ КП шукати собі інше приміщення під церкву, так як «канонічні» православні свою церкву нікому не віддадуть [16].

Ураховуючи заяву віруючих УПЦ КП м. Рожища, документи Волинського обласного державного архіву за 1935–1948 рр., заяву парафіян, які будували церкву Святого Архангела Михаїла у 1941–1943 рр., які належали до УАПЦ, резолюцію віче від 4 жовтня, представник Президента України в районі Василь Мамренко 27 жовтня прийняв розпорядження «Про передачу в м. Рожище церкви Святого Архангела Михаїла громаді віруючих УПЦ – Київський Патріархат». Згідно нього розривався договір оренди про користування громадою УПЦ МП приміщення церкви та укладався договір з громадою УПЦ КП; передавалася церква, житлові приміщення і допоміжні будови, фінансово-матеріальні цінності в користування УПЦ КП; громадами УПЦ КП і УПЦ МП мала бути укладена між собою угода про черговість богослужіння в церкві. Розпорядження мало вступити в силу з 27 листопада 1992 року. Контроль за його виконанням покладался на заступника глави райдержадміністрації Леонтія Ткачука [18].

Однак, це розпорядження так і не було виконане, адже відповідальний за його виконання – заступник глави райдержадміністрації всіляко саботував відповідні дії. Згодом він так пояснив свою бездіяльність: «Що стосується церкви, то я неодноразово говорив про свою позицію, аргументував її на спільному засіданні постійних комісій районної Ради: влада не повинна втручатись у цю справу, а тим більше, стояти на стороні однієї з громад. Будь-яке надання пріоритету одній з релігійних конфесій веде до порушення Закону «Про свободу совісті та релігійні організації». Розпорядження представника Президента, що приймалося в жовтні минулого року зробило саме це...» [1].

Громада УПЦ МП оскаржила це розпорядження в суді та не збиралася йти на зустріч своїм опонентам. Рішенням судової колегії в цивільних справах Волинського обласного суду від 27 січня 1993 р. розпорядження представника Президента у Рожищенському районі «Про передачу в м. Рожище церкви Святого Архангела Михаїла громаді віруючих УПЦ – Київський Патріархат» було визнано незаконним.

Згодом В. Мамренко з цього приводу зазначив: «...Відтоді минуло дев'ять місяців. Але й досі питання почерговості богослужіння не вирішене. Громада УПЦ не хоче йти назустріч громаді УПЦ-КП. Тому віруючі нової громади й обурюються, тому й вимагають від нас вирішити врешті-решт дане питання. Я особисто зустрічався з настоятелем храму отцем Петром, просив його до рішення Верховного суду проводити богослужіння почергово, а позитивної відповіді не почув...» [11].

Таким чином релігійне питання в районі залишалося не вирішеним, що й надалі становило потенційний конфлікт між двома громадами. Ще одна спроба 30 квітня передачі церкви громаді УПЦ КП була провалена. 6 червня в честь свята Трійці у сквері Богдана Хмельницького відбулася Служба Божа, яку провів ректор Луцької духовної семінарії УПЦ КП отець Микола. А вже наступного дня у приміщенні райдержадміністрації зійшлися дві громади, що чекали приїзду комісії з Луцька, яка мала розібратися зі скаргою, написаною громадою УПЦ МП Рожища на представника Президента в районі В. Мамренка. У ній вони вимагали відмінити розпорядження про передачу церкви та почергове богослужіння двох громад. Представники московської церкви відмовилися зайти до сесійної зали, бо там сиділа «банда бандерівців». Натомість вони рушила до кабінету Мамренка і почали в ультимативній формі вимагати від нього відмінити розпорядження. Після цього вони спровокували сутичку в коридорі з віруючими УПЦ КП, що закінчилася вибитою шибою у дверях [22].

13 червня, після тривалої перерви на майдані Незалежності відбувся мітинг «Сучасна соціально-економічна обстановка в районі» в підтримку представника Президента в районі, над яким нависла загроза звільнення з посади. На центральній площі міста зібралось дві з половиною тисячі людей. За результатами виступів була прийнята резолюція мітингу, в якій йшлося:

«...3. Вимагаємо до 1.07.1993 року виконати розпорядження представника Президента в районі про повернення Михайлівської церкви громаді УПЦ КП та проведення почергового богослужіння обох православних громад...

5. За незадовільний стан в торгівлі, медичному обслуговуванні, культурі та освіті, а також однобічну позицію, що ґрунтується на ставленні до Московського Патріархату, вимагаємо відставки заступника глави райдержадміністрації Ткачука Л. М...

9. Висловлюємо підтримку представнику Президента в районі Мамренку В. Ф. і просимо його відкликати заяву про відставку та звільнити з посад осіб, які компрометують президентські структури влади...» [19].

На мітингу також було прийняте Звернення віруючих УПЦ КП м. Рожища до представника Президента в області В. Блаженчука та голови обласної Ради Б. Клімчука, у якому, зокрема, йшлося: «...Наша громада, яка зареєстрована у вересні 1992 року, ще й сьогодні позбавлена можливості відправляти свою службу Богу. Адже єдина православна церква, правонаступником якої є наша громада, служить сьогодні лише громаді Московського Патріархату.

Представник Президента в районі Мамренко В. Ф. видав справедливе розпорядження про почергове богослужіння обох громад, але громада Московського Патріархату на чолі з о. Петром, який проводить антиукраїнську політику, вводить людей в оману та сіє розбрат та ворожнечу, не виконує даного розпорядження.

Прокомуністична більшість районної Ради на чолі з головою Літвінчуком В. А. всіма способами торпедує виконання цього розпорядження, а разом з тим встановлення історичної справедливості.

І на сьогодні в місті склалася парадоксальна ситуація. Для римо-католиків діє костел, для прихильників російської церкви діє православна церква, а для віруючих української церкви приміщення не знайшлося, що є дискримінацією українців, які складають 99 % населення в Рожищах.

Просимо Вас втрутитися в цю справу та встановити рівні умови для всіх конфесій в м. Рожище. Адже така конфронтація може призвести до непередбачуваних наслідків і сприяє діяльності антиукраїнських, прокомуністичних сил в районі, що є надзвичайно небезпечно для побудови демократичної Української держави» [5].

Громада УПЦ КП звернулася до представників Президента У Волинській області та у Рожищенському районі з вирішення питання почергового богослужіння. У ньому, зокрема йшлося «...замість того, щоб виконувати розпорядження представника Президента, отець Петро розпочав бурхливу діяльність, проводить агітацію щоб не допустити нас українців в храм, який по-праву належить нам, адже всім зрозуміло, що храм будувався в 1941–1943 рр. і ніяк не міг бути побудований для Московського патріархату...

На даний час громада УПЦ КП змушена проводити свої богослужіння під відкритим небом, в дощ, в негоду. А такі обряди як сповідь, причастя ми позбавлені можливості проводити, хоч за Конституцією маємо рівні права.

Просимо вас вирішити наше питання терміново, щоб не привести до кровопролиття, яке може ось-ось виникнути» [8].

17 жовтня на установчій конференції районної організації Всенародного Руху України була прийнята заява на ім'я керівників області В. Блаженчука і Б. Клімчука, в якій, зокрема йшлося: «...проти активістів УРП, Руху застосовуються методи погроз, залякування та шантажу силовими структурами СБУ, міліції, зведення рахунків за місцем праці. Вже більше року продовжується повна зневага до громадян, віруючих УПЦ Київського Патріархату, які змушені молитися Богу прямо на вулиці, до сьогодні продовжується зволікання з розкопками криниці, де знаходяться останки замордованих українських патріотів... Тобто, під керівництвом В. Ткачука, В. Литвинчука, Б. Ксенжука та їх соратників Рожищенський район став заповідником соціалізму, де править бал комуністична номенклатура і де зневажається все українське...» [17].

З метою зменшення напруги, 20 жовтня в. о. глави райдержадміністрації В. Ткачук своїм розпорядженням передав у безкоштовне і безстрокове користування громаді УПЦ КП колишнє приміщення народного суду, розміщене на вул. Незалежності, 54. Однак 28 жовтня рішенням виконавчого комітету Рожищенської міської ради це ж приміщення було виділено для потреб територіальному центру [6]. На запитання, як так могло статися, заступник голови міськради О. Масюк відповів, що «про рішення адміністрації ми нічого не знали» [15].

Зважаючи на таку відверту зневагу до потреб віруючих, 21 жовтня представники рожищенської громади УПЦ КП пікетували обласну державну адміністрацію з вимогою зустрічі з представником Президента в області В. Блаженчуком з релігійного питання. Однак вона не відбулася. 25 жовтня в районному Будинку культури пройшла зустріч громади УПЦ КП на чолі з митрополитом Ніфонтом, на якій було відмовлено громаді УПЦ КП у почерговому богослужінні.

Апогеєм протистояння двох громад стало 12 грудня, коли була здійснена спроба силового заволодіння храмом. Так як влада виявилася неспроможною владнати релігійне питання, а громада

УПЦ МП не йшла на поступки, віруючі УПЦ КП вирішили застосувати силовий сценарій заволодіння церквою. За допомогою команди УНСО їм вдалося увійти до церкви, зачинити там семеро жінок та повісити свій замок. Але після втручання міліції, яка застосувала силу і сльозоточивий газ, двері церкви були відчинені. Затриманих віруючих відвезли до відділку міліції, де вони давали покази, а отець Степан був госпіталізований в обласну лікарню, так як від дії газу майже втратив зір. Жінки, яким працівниками міліції було завдано травм, звернулися до органів прокуратури. Таким чином всі намагання громади УПЦ КП увійти у православний храм зазнали невдачі. Подальші богослужіння проходили в будинку Віри Дворкової, розташованому на вулиці Симоненка, 15.

27 квітня 1994 р. Рожищенська райдержадміністрація надіслала відділу у справах релігій Волинської ОДА відповідь, в якій повідомила, що створена комісія з питань вивчення можливості почергового користування будівлею Свято-Михайлівського храму, з'ясувавши відповідні обставини, прийшла до висновку, що «проведення почергових богослужінь у цьому храмі двома громадами неможливе, оскільки силове втручання може призвести до непередбачуваних наслідків» [7].

15 травня 1995 р. новим благочинним Рожищенської парафії був призначений протоієрей Василь Шняк. З його приходом ситуація суттєво змінилася. Усвідомлюючи, що все ж не вдасться увійти до Свято-Михайлівської церкви, було прийняте рішення будувати свій храм. До Рожищенської міської ради була подана відповідна заява і вже 30 травня було виділене місце під будівництво собору громади УПЦ КП у міському парку. Це затишне місце серед вікових дерев повністю задовольняло громаду. Однак виникло питання, з якого об'єкта розпочати будівництво: каплиці чи збірного модуля. Спочатку церковна двадцятка зійшлася на будівництві збірного модуля, щоб швидше розпочати богослужіння, а паралельно будувати храм. Саме таке рішення було прийняте 11 червня на зборах.

25 червня відбулося освячення наріжного каменя під будівництво храму Різдва Пресвятої Богородиці УПЦ КП. Чин освячення проводив митрополит Луцький та Волинський Яків. Він привітав усіх зі знаменною подією і закликав усіх до єднання і миру, висловив надію, що настане час, коли в Україні буде одна-єдина Церква, яка згуртує народ і зміцнить нашу молоду державу, утвердить її незалежність.

Чин освячення наріжного каменя проводить митрополит Луцький та Волинський Яків (Фото з архіву В. Малиновського)

Зі словом вітання звернувся до присутніх настоятель громади отець Василь. На заході також виступили: голова районної Ради В. Літвінчук, який закликав керівників місцевих підприємств, організацій, комерційних структур та всіх небайдужих допомогти у будівництві. Щиро подякував депутатам міської Ради за оперативне виділення земельної ділянки голова Ради старійшин В. Стариков. Виступили також голова Союзу українок Л. Депо і заступник начальника управління культури ОДА В. Малиновський [14].

29 липня розпорядженням № 1 облдержадміністрація затвердила Статут парафії Різдва Пресвятої Богородиці УПЦ КП м. Рожища.

Відразу після освячення наріжного каменя розпочалося активне будівництво, віруючі з

ентузіазмом зводили свій храм. У ЗМІ було опубліковане звернення «Збудуємо храм Божий, у якому лунатиме українська мова!» за підписом старости А. Добровольського, в якому зокрема йшлося: «... Уклінно просимо вас допомогти своїми пожертвами на будівництво істинно Української православної церкви в м. Рожище, в якій лунатиме українська мова, патріотична проповідь священника, що Божим словом буде виховувати гідних синів і дочок України. Ваші пожертви – це допомога у великій Божій справі, це цеглина в побудову величного українського храму, це удар по наших недругах» [3]. На це звернення відгукнулися приватні особи, підприємці, прихожани храму. Робота закипіла майже цілодобово. Незважаючи на свій поважний вік, щоденно ходили на роботу зі зведення храму Володимир Антонюк, Василь Василевич, Павло Ворошик, Віктор і Володимир Гиці, Ананій і Надія Добровольські, Олексій і Катерина Жусюки, Катерина і Віктор Карпінські, Іван Клепач, Надія Кобзар, Олександра Кобзар, Іван і Марія Козані, Ярослав і Олександра Малиновські, Володимир Мисик, Марія Морозюк, Олександр Нікітченко, Микита і Ніна Резванюки, Євстафій Савінець, Микола Сасовський, Федір Семінський, Микола Ситник, Володимир Стариков, Микола Стасюк, Олександр і Раїса Ткачуки, Іван Тупайло, Михайло, Борис, Євдокія Тусевичі, чиї імені назавжди занесені до списку творців святині. Анатолій Наумкін та Віктор Боднар на своїх робочих місцях майстрували необхідну церковну атрибутику. Значну матеріальну і фінансову допомогу на будівництво церкви дали підприємства Сирзавод (директор Микола Кліщ) та кооператив «Орбіта» (директор Анатолій Ярмолук). Однак основним фінансовим ресурсом, за який будувалася церква, були пожертви вірян храму та небайдужі до української церкви громадяни.

Так закладався фундамент храму Різдва Пресвятої Богородиці (Фото з архіву В. Малиновського)

І вже 7 серпня було завершено будівництво фундаменту церкви, яку замість збірного модуля все ж вирішила будувати громада. Однак виникла проблема з проектом церкви, бо аматорський план В. Старикова не відповідав архітектурним нормам і будівельним стандартам. Зважаючи на це, В. Малиновський запросив архітектора з Луцька Олексія Добка – автора багатьох культових споруд, розробити проект церкви, відповідно до вже закладеного фундаменту. 13 серпня архітектор дав згоду на це проектування і за короткий термін такий проект був виготовлений. І будівництво продовжилося з новою силою.

Будівничі храму Різдва Пресвятої Богородиці (Фото з архіву В. Малиновського)

3 грудня 1995 р. відбулося освячення збудованого храму, яке провів митрополит Яків. Ось так завершилися багаторічні поневіряння громади УПЦ КП, яка за п'ять місяців зуміла звести ошатний храм, котрий став окрасою Рожищ. Найважчий період існування цієї громади, що пройшла неймовірні випробування, залишився позаду.

Храм Різдва Пресвятої Богородиці (Фото В. Малиновського)

Маючи власне церковне приміщення, розпочалася нова сторінка в житті громади, яка відтепер кількісно зростала не лише в районному центрі, а й в навколишніх селах. Боротьба за право свого існування стала прикладом для сільських населених пунктів, у яких почалося формування громад УПЦ КП та їх офіційна реєстрація. Благочинний Рожищенської парафії отець Василь разом з церковним хором запрошувалися на різноманітні заходи з відзначення національних і державних свят, освячення могил українських героїв та інших патріотичних акцій. Жодне свято у Рожищах відтепер не проходить без участі вірян, священника і хору церкви Різдва Пресвятої Богородиці!

Отець Василь з церковним хором на святкуванні Дня Незалежності 24.08.1998 р. у с. Рудка-Козинська (Фото з архіву В. Малиновського)

Список використаних джерел

1. Держархів Волинської обл., ф. Р-977, оп. 11, спр. 1351, арк. 46–50.
 2. Воляник О. Прозріння. *Світло Жовтня*. 1991. 3 серп. С. 1–2.
 3. Збудуємо храм Божий, у якому лунатиме українська мова! *Народна трибуна*. 1995. 1 верес.
- С. 11.
4. Звернення зборів Ради старійшин Рожищенського району. *Наш край*. 1992. 8 серп. С. 2.
 5. Звернення. *Наш край*. 1993. 26 черв. С. 2.
 6. З власного архіву автора.
 7. З власного архіву автора.
 8. З власного архіву автора.
 9. Козачук Р. Не лізьте в чужі сани. *Світло Жовтня*. 1991. 17 серп. С. 1.
 10. Малиновський В. Я. Становлення і діяльність Народного Руху в Рожищенському районі : монографія. Луцьк: Ініціал, 2016. 224 с.
 11. Мамренко В. Керуючись законом. *Наш край*. 1993. 1 черв. С. 1.
 12. Остапчук Н. Боже, великий, єдиний, нам Україну храни, а ще наші душі від посягань диявола. *Наш край*. 1992. 22 верес. С. 1.
 13. Остапчук Н. Літа відлітають у вирій, залишаючи їм спогади. *Наш край*. 2010. 18 берез. С. 1.
 14. Остапчук Н. Наріжний камінь – не камінь спотикання. *Наш край*. 1995. 8 лип. С. 2.
 15. Остапчук Н. Спроба примирення знову не вдалася. *Наш край*. 1993. 27 листоп. С. 2.
 16. Остапчук Н. У нашому храмі розбою не буде. *Наш край*. 1992. 10 жовт. С. 1–2.
 17. Почали з заяви. *Наш край*. 1993. 30 жовт. С. 2.
 18. Про передачу в м. Рожище церкви Святого Архангела Михаїла громаді віруючих УПЦ – Київський Патріархат: розпорядження представника Президента України в Рожищенському районі від 27 жовт. 1992 р. *Наш край*. 1992. 16 берез. С. 2.
 19. Резолюція мітингу. *Наш край*. 1993. 22 черв. С. 3.
 20. Резолюція православного віче від 4 жовтня 1992 року. *Наш край*. 1992. 10 жовт. С. 2.
 21. Стариков В. Так народжуються провокації. *Радянська Волинь*. 1991. 19 жовт. С. 3.
 22. Хлібороб М. Проблеми конфесій. Як штурмували кабінет Представника Президента. *Народна трибуна*. 1993. С. 6.
 23. Яковлева Н. 20 Років славлять Бога своїм співом. *Наш край*. 2019. 25 квіт.

ДИНАМІКА ПРЕДСТАВНИЦТВА ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У РАЙОННИХ РАДАХ НА ПРИКЛАДІ РОЖИЩЕНСЬКОЇ РАЙОННОЇ РАДИ

Політичні партії є активними суб'єктами виборчих процесів практично на усіх рівнях, від загальнонаціонального до місцевого та локального. Однак, їхня активність за весь період незалежності не була сталою і часто визначалася тенденціями суспільно-політичних процесів в Україні. Неоднорідною була й системність роботи політичних партій на різних територіальних рівнях. Особливістю районного рівня є можливість безпосереднього знайомства представників політичних партій, що кандидують у виборні органи влади та електорату. Часто, через особистісні зв'язки, виборець має утверджену думку про потенційного кандидата, а партійна приналежність останнього може відходити на другорядний план частково посилюючи, або послаблюючи рейтинг. Крім того, рівень району можна вважати базовим в організації діяльності політичних партій, оскільки наявність партійних осередків у сільських населених пунктах є не частим явищем.

Мета і завдання нашого дослідження полягають у з'ясуванні динаміки представництва політичних партій у формуванні районних рад на прикладі Рожищенської районної ради Волинської області.

Нижня хронологічна межа дослідження визначається першими демократичними виборами на альтернативній основі, верхня – адміністративною реформою у наслідок якої райони було укрупнено, а отже змінено й умови роботи місцевих партійних осередків.

Перші демократичні партії в Україні почали реєструватись з осені 1990 року, відповідно, не могли брати участь у виборах до рад, що проходили у березні того ж року, пізніше в законодавчому порядку було визначено вважати зазначене скликання органів місцевого самоврядування першим [10].

На момент виборів КПРС не було жодної партійної альтернативи, а тому висновки про ідеологічний плюралізм в депутатському корпусі місцевих рад можуть мати лише опосередкований характер. Зокрема було виявлено, що серед депутатів районних рад Волинської області помітною була частка позапартійних котрі, водночас, не були кандидатами в члени КПРС, або членами ВЛКСМ. Відповідно, можемо стверджувати, що представники даної категорії не поділяли комуністичної ідеології. Звичайно, чисельність ідеологічно відсторонених від комунізму не обмежувалась позапартійними, оскільки радянська система практично унеможливлювала професійну кар'єру осіб котрі не перебували у КПРС.

Частка позапартійних депутатів у районних радах Волинської області першого скликання становила 14, 75 %, при чому, найвищою вона була у Рожищенській районній раді – 22 % [6, с. 105].

Єдиною альтернативою КПРС було обрання позапартійних кандидатів. Вибори відбулися 4 березня, однак було обрано лише 42 депутати із 50, що свідчить про небажання виборців підтримувати запропонованих владою кандидатів і, водночас, недостатню популярність незалежних кандидатів. Повний склад районної ради було сформовано лише у червні, після двох повторних голосувань і двох повторних виборів в окремих округах [7, 8, 9].

Районні організації політичних партій у Волинській області починають реєструватись з 1993 р., а тому отримали можливість брати участь у виборах до місцевих рад другого скликання, котрі відбулися 26 червня 1994 року. У наслідок зміни законодавства чисельність депутатів у радах зменшилась практично у двічі, однак це не спровокувало посилення боротьби за депутатські місця. В більшості округів вибори відбувались як і у попередній кампанії на безальтернативній основі. Не значний інтерес до виборчої кампанії простежується і у її поверхневому висвітленні в районних газетах [6, с. 106].

Районні ради другого скликання були найменш партизованими з усіх попередніх та наступних скликань. В середньому частка членів політичних партій в депутатському корпусі районних рад області становила 12, 4 %. П'ять із шістнадцяти районних рад повністю склались із позапартійних депутатів. У Рожищенській районній раді було два представники Комуністичної партії і один від Селянської партії [5]. Загалом, спектр політичних сил чий представники здобули місця в районних радах Волинської області не був широким, всього чотири партії: КПУ, НРУ, СелПУ, КУН. Водночас зміна партійної структури районних рад не спричинила суттєвих змін їхнього персонального складу, виборці і надалі підтримували уже відомих їм кандидатів.

Виборча кампанія 1998 року проходила за новим Законом України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів». Уперше у виборчій практиці України було прийнято нову систему виборів депутатів районних та обласних рад – мажоритарну систему відносної

більшості по багатомандатних виборчих округах, однакової кількості депутатів від кожної територіальної громади не залежно від чисельності її населення [4, с. 130]. Зміна законодавства спричинила збільшення кількості депутатів, у Рожищенській районній раді їх було обрано 90, проти 20 у попередньому скликанні. У раді були представники чотирьох політичних сил: сім членів Аграрної партії України, один – Народно-демократичної партії, один – Української республіканської партії, один – Селянської партії України [2]. Середній показник партійних депутатів у Волинській області становив 18,5 %. Загалом в області до районних рад своїх представників провели 13 партій, що у три рази перевищувало даний показник у попередньому скликанні.

Вибори рад у 2002 р. відбулися за попередньо апробованим законом. За результатами виборчої кампанії районні ради Волинської області уже на 43 % склалися із партійних депутатів. Своїх представників у районних радах мали 24 політичні сили, в порівнянні з попередніми виборами даний показник зріс у 1,8 рази. Зросла представленість політичних партій і у Рожищенській районній раді, тепер тут були представники 10 політичних сил (АПУ, УРП, УНР, НРУ, РУХ, СДПУ(о), Трудова Україна, ДемСоюз, НДН, Партія регіонів, Партія Промисловців і підприємців) проти чотирьох у попередньому складі. Виявилося, що успіх партії залежав не лише від розгалуженості мережі первинних партійних утворень, а й ряду інших факторів: наявність адміністративного ресурсу, популярність партійного бренду, кадровий потенціал та обрана соціальна база. Найбільше депутатів (26) представляли АПУ серед них представники районної адміністрації, податкової інспекції, голови сільськогосподарських підприємств; Народно-демократична партія – 12; Трудова Україна мала сім депутатів [1].

У 2002 році з'явилося нове явище для України – позапартійні кандидати висунуті партією. Що свідчить про зростання ролі партій у політичному житті країни і водночас, недостатню кадрову роботу політичних партій на місцях. Чисельність висунутих партією позапартійних кандидатів інколи перевищувала чисельність висунутих кандидатами членів партій, а іноді партії висували виключно позапартійних кандидатів. Так, у Рожищенській районній раді було три особи висунутих Партією регіонів і жодного члена цієї партії, п'ять осіб висунутих СДПУ(о) і жодного члена партії, РУХ мав одного представника і той був позапартійним, сім осіб висунутих Трудовою Україною і лише один член партії.

Посилення ролі політичних партій у формуванні місцевих рад відбулося із прийняттям нового Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 06.04.2004 р., котрий запроваджував пропорційну виборчу систему до обласних, районних та міських рад. Таке нововведення спричинило партизацію органів місцевого самоврядування. Районні ради області на 87 % склалися із членів політичних партій.

Із 46 депутатів Рожищенської районної ради п'ятого скликання 89 % були членами політичних партій. Інші, ідучи за списками партій, залишалися позапартійними. Своїх представників у раді мали 7 політичних сил. Найбільше місць отримала «Батьківщина» – 17, НСНУ – 8, НР – 8, НП – 6, УНП – 4, НДП – 3, ППіП – 2, УСДП – 1 [12]. Запровадження пропорційної виборчої системи відобразилося не лише на партійній структурі районної ради, а й на зниженні якості представництва територіальних громад району, із 46 депутатів ради 14 проживав у райцентрі, 8 – у сусідньому селищі Дубище.

За результатами виборів знову склалася ситуація «вперше»; 48 % депутатів районної ради проживали у двох населених пунктах, при цьому в окремих територіальних громадах району не проживало жодного депутата районної ради (на той час у районі було 26 територіальних громад). Таке територіальне представництво не могло сприяти належному представленню інтересів усіх територіальних громад.

Районні осередки політичних партій не змогли наростити власного кадрового потенціалу і до виборів 2010-го року і знову були змушені залучати до списків позапартійних кандидатів. Із 14 представників Партії регіонів у Рожищенській районній раді семеро не були її членами, не обійшлися без залучення позапартійних і УСДП, ЄЦ, Сильна Україна. Загалом, у раді були представники десяти політичних партій: «Батьківщина», Сильна Україна, УСДП, ЄЦ, УНП, «Свобода», Фронт змін, НП, Наша Україна. Найбільше представників мали «Батьківщина» і Партія регіонів [3].

Партійна структуризація районної ради значно погіршилася за результатами місцевих виборів 2015 р. Виборче законодавство унеможливило самовисування кандидатів. До Рожищенської районної ради пройшли представники дев'яти політичних партій: ВО «Батьківщина» – 7, БПП «Солідарність» – 5, «Самопоміч» – 5, «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» – 4, Громадянська позиція – 3, Радикальна партія Ляшка – 3, ВО «Свобода» – 3, АПУ – 2, «Наш край» – 2. Як і попередньому скликанні, партії не обійшлися без залучення позапартійних кандидатів. Жодного партійного депутата не мають: Громадянська позиція, «Українське об'єднання патріотів – УКРОП», «Наш край». Із п'яти

депутатів списку БПП «Солідарність» позапартійними є чотири, з п'яти депутатів «Самопоміч» теж чотири позапартійні [11]. Понад 51 % депутатів Рожищенської районної ради проживали у районному центрі. Така концентрація в одному населеному пункті може бути свідченням недостатньо розвинутої мережі партійних осередків у районі та їхнім нерівномірним охопленням територіальних громад.

Отже, на основі аналізу результатів виборів до Рожищенської районної ради I–VII скликань чітко відстежується тенденція до зміни партійної структури органу місцевого самоврядування залежно від змін виборчого законодавства. Другий фактор, що очевидно впливає на партійну структуру районних рад – розвиток партійної системи і партійного спектру загальнодержавного масштабу. Повністю аполітичною Рожищенська районна рада не була жодного скликання. Представництво політичних партій у районній раді часто має виражені ознаки застосування адміністративного ресурсу. Чисельність партій у районній раді 4–7 скликань практично не змінювалася, однак змінювалися самі партії, що є свідченням не сформованого електорату політичних партій. Запровадження пропорційної виборчої системи проявили помітний кадровий голод навіть серед рейтингових партій. Районна рада сьомого скликання на 66 % складалася із позапартійних депутатів, цей показник є маркером зростання недовіри до політичних партій як суб'єктів муніципальних виборів.

Подальшого дослідження потребують причини збільшення чисельності позапартійних депутатів у районних радах, при тому, що суб'єктами висунування їхніх кандидатур були політичні партії.

Список використаних джерел

1. Вибори відбулися. Вітаємо депутатів. *Наш край*. 2002 р. № 15. 4 квітня.
2. Вітаємо депутатів Рожищенської районної ради. *Наш край*. 1998 р. № 19. 25 квітня.
3. Депутатами Рожищенської районної ради обрані. *Наш край*. 2010 р. № 79. 11 листопада.
4. Малиновський В. Я. Становлення і розвиток місцевого самоврядування у Волинській області (1990–2010 рр.): монографія. Луцьк: Ініціал, 2013. 352 с.
5. Наші депутати. *Наш край*. 1994 р. № 43. 9 липня.
6. Пахолок В. Партійна структуризація районних рад першого-сьомого скликань на прикладі Старовижівської районної ради. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина та її населені пункти в історії України та Волині*. Наук. зб. Вип. 70. Матеріали Всеукр. наук. історико-краєзнавчої конф., Луцьк-Стара Вижівка. Упоряд.: Г. Бондаренко, В. Недзельський, А. Силук, С. Чибирак. Луцьк, 2021. 222 с.
7. Повідомлення про підсумки виборів депутатів Рожищенської районної ради народних депутатів. *Світло Жовтня*. 1990 р. № 30. 3 березня.
8. Повідомлення про підсумки виборів депутатів Рожищенської районної ради народних депутатів. *Світло Жовтня*. 1990 р. № 36. 23 березня.
9. Повідомлення районної виборчої комісії про підсумки виборів депутатів Рожищенської районної ради народних депутатів. *Світло Жовтня*. 1990 р. № 51. 27 квітня.
10. Про порядок обчислення скликань представницьких органів місцевого самоврядування (рад): Закон України від 24.06.2004 р. № 1866-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1866-15>.
11. Рожищенська районна рада. Депутатський корпус. URL: <http://rozhrada.volyn.ua/html/d1k.html>
12. Рожищенська районна територіальна виборча комісія зареєструвала депутатами районної ради. *Наш край*. 2006 р. № 14. 6 квітня.

Петровиц Валентина (Луцьк)

ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ МІСТА РОЖИЩА ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО XVI СТ.

Історія містечка Рожище сягає глибокої давнини. Речові матеріали засвідчують, що ця територія була заселена людьми здавна. Це відомо із випадкових знахідок та археологічних досліджень. Так, у XIX ст., ще до початку археологічних розкопок, на території міста була знайдена кам'яна свердлена сокира [9, с. 151]. У 70-х рр. XX ст. дослідницею І. Русановою на правому березі річки Стир, а це територія колишнього с. Вовнянка, яке сьогодні знаходиться в складі Рожища, було відкрито два ранньослов'янські поселення [12, с. 79]. У 1980 р. археологами М. Кучинком та Г. Охріменком у південно-східній околиці селища, на березі річки Стир були виявлені пам'ятки

кам'яного віку і дещо пізніші, які відносяться до давньоруського часу – це поселення XI–XII століття [9, с. 151].

В акті 1577 р. згадується й про те, що у Рожищах був замок, що, ймовірно, виконував функцію оборонного пункту на шляху татарських вторгнень на Волинь [5, с. 52]. Про залишки валів і ровів замку дізнаємося з архівних документів за 1931 р., коли польська влада, проводячи збір інформації про старожитності, зокрема й на території Рожищенської гміни, в одній із довідок згадує «земляні вали коло Альшера і залізничі в Рожищах». Проте, як зазначає Ю. Мазурик, на даний час будь-яких ознак залишків фортифікаційних споруд у Рожищах не виявлено [10, с. 219]. На сьогоднішній день на території Рожища можна побачити в напрямку села Топільно залишки давньоруського городища XI–XII ст., укріпленого штучними валами та насипами, які мали оборонне значення [8, с. 80; 4, с. 314–315].

Перша літописна згадка про Рожище датується XIV ст., а саме 1322 р., коли литовський князь Любарт Гедимінович подарував місто соборній церкві Івана Богослова, яка знаходилася на території Луцького замку і була у власності Луцького єпископства. До наших часів зберіглася дарча грамота князя Любарта, в якій йдеться про передачу Рожища названій вище церкві: «...село Рожище, з людьми, з бобровими гонами по Стиру, з болотами, лісами і звіриними ловами було приписане до Івано-Богословського собору в Луцьку, як власність його владики» [15, с. 1]. Відтоді воно було власністю Луцької єпископії. Можна із впевненістю сказати, що саме з цього часу розпочався життєпис Рожища, як містечка, бо саме його власники – Луцько-Острозькі владики перетворили його із рядового села в містечко, а потім і місто. Але така трансформація відбулася не за один день, а навпаки це був довготривалий процес змін і перетворень, який продовжувався понад двісті років.

В описі Луцького замку 1545 р. Рожище згадується як володіння Луцького владики, з яких він мав чималий дохід і повинен був утримувати в належному стані свою городню у Луцькому замку «городня владики Луцького – с имения церковного, с Рожищ» [11, с. 102].

Прослідковуючи історію волинських міст у XIV–XVI ст., варто зауважити, що більшість із них домоглися самоврядування за магдебурзьким правом. Місто Рожище не було виключенням. Тому в 1567 р. отримало його від польського короля Сигізмунда II Августа. Цього ж року було передано два локаційні привілеї луцькому єпископу Марку Васильовичу Жоравницькому – один від 6, а другий від 24 січня з дозволом «... в селе его церковном Рожищах местечко садити» [6]. Крім того, Рожище звільнялося від управління і суду феодала, закріплювались права міських станів – міщан, купців, ремісників, які були організовані у купецькі об'єднання та цехи [13, с. 139].

Містечко згадане у книзі Луцького гродського суду за 1572 р. [3], але вже у 1580 р. Рожищі згадуються як село [1]. Головною причиною перетворення його з міста в село було спустошення через навали татар, що призвели до значного зменшення кількості будинків та їх мешканців.

13 квітня 1598 р. луцький єпископ Кирило Терлецький отримав новий локаційний привілей для Рожища, завдяки якому статус місто було відновлено. У нарації привілею розкрито причину появи повторного привілею: «то местечко за тымъ позволеньем продка нашего по немалой части было осело и будовало, нижли потом так для знищенья и спаленья от поганьства татарского, яко и для иных rozmaityх припадков барзо спустошало и люди, которые там были осели, одны от татар в полон в неволю побраны, а другие, которые ся были укрыли и позостали, за побраньем маестности, велми поубожали, и хочеть помененый отец епископ луцкий оное местечко знову осадити» [2]. Крім того, повторним локаційним привілеєм місту надавалося магдебурзьке право, вносилися зміни і в господарські надання: змінено час проведення торгу (з п'ятниці на четвер), замість одного дозволено проводити два ярмарки на рік по два тижні кожен [2]. Таким чином, було зроблено все, щоб поселення стало справжнім містом.

Отже, у XVI ст. Рожище було одним із сорока міських поселень, які за локаційним привілеєм отримали право на проведення ярмарків і торгів, одним із трьох міських поселень, яким було надано на 15 років так звану «волю» від сплати податків до державного скарбу. В рік проводилося два ярмарки і кожного тижня торг, на якому жителі крамували переважно продуктами тваринництва і сільськогосподарської праці.

Рожище знаходилося на жвавому торгівельному шляху, який вів через міста Луцьк, Ковель, Брест і далі на північ [14, с. 144]. З документа 1570 року дізнаємося, що мешканці міста кілька разів намагалися запровадити мито для тих, хто приїжджав у Рожище на ярмарки, але це їм було заборонено, зате вони брали з порушників тодішніх пільг і норм «гребельне» (плату) на мосту через річку Стир. Про це є свідчення в скаргах справ Луцького гродського суду, де сказано що «за розказанням самого пана Івана Борзобогатого-Красненського, владики Луцького і Острозького, на мосту рожищенському по грошу литовську з підводи побрано». З цього витягу із документу ми дізнаємося, що величина плати за порушення становила один литовський гріш [7].

Переважна більшість мешканців Рожища займалися господарюванням на належних йому 21 ланові землі. Відомо, що з ремісників у місті було лише три: два шевці та один ремісник. Предмети ремесла імпортувалися з інших прилеглих міст, і в першу чергу, з Луцька [16, с. 315].

У Рожищі була розташована укріплена садиба власника міста, перед якою знаходилась ринкова площа. У 1583 р. він платив до державної казни податок «від 25 будинків вуличних та 3 нужденних хат» (ринкові доми на той час були знищені татарами) [16, с. 315].

Отже, минуле містечка Рожища багате історичними подіями. Упродовж століть містечко багато разів відбудовували, відновлювали статус міста із власним самоврядуванням. Сьогодні історія містечка Рожища містить в собі ще багато «білих» плям, які вимагають багато дослідницької праці істориків, археологів та краєзнавців, адже беззаперечним є факт, що Рожище – це одна із перлин Волині, історією і пам'ятками, якої ми повинні пишатися.

Список використаних джерел

1. Актова книга. 1 января – 1 июня 1580 г. Центральный государственный исторический архив Украины в м. Києві, ф. 25 Луцкий городской суд (1558–1790 гг.), оп. 1, спр. 21, арк. 59.
2. Актова книга. 18 июля – 28 ноября 1598 г. Центральный государственный исторический архив Украины в м. Києві, ф. 25 Луцкий городской суд (1558–1790 гг.), оп. 1, спр. 54, арк. 9-12.
3. Актова книга. 5 января – 30 декабря 1572 г. Центральный государственный исторический архив Украины в м. Києві, ф. 25 Луцкий городской суд (1558–1790 гг.), оп. 1, спр. 13, арк. 25–26.
4. Археологические памятники Волинской области (материалы до «Зводу пам'яток історії та культури України. Волинська область») / упоряд. : М. М. Кучинко, Г. В. Охріменко, О. Є. Златогорський. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. 710 с.
5. Заєць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI першій половині XVII століття. Львів, 2003. 206 с.
6. Заяць А. Є. До історії правової локації волинських міст XVI – першої половини XVII ст.: локаційні привілеї у Литовській і Волинській (Руській) метриках. *Архіви України*. 2001. № 4–5. URL: <https://old.archives.gov.ua/Publicat/AU/2001-4-5-4.php>.
7. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. 1. Вернадського (ІР НБУ), ф. 2, спр. 21635, арк. 20.
8. Конопля В. М., Оприск В. Г. Археологічні пам'ятки Волині. Рожищенський район. Луцьк : Надстир'я, 1991. 86 с.
9. Кучинко М. М., Охріменко Г. В. Археологічні пам'ятки Волині. Луцьк: «Вежа», 1995. 168 с.
10. Мазурик Ю. До питання локалізації залишків давньої фортифікації в місті Рожище. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Рожище і рожищенці в історії Волині та України*: проблеми волинезнавства. Науковий збірник : матеріали XXIII обл. наук.-практ. істор.-краєзн. конф., Луцьк-Рожище, 23 трав. 2007 р. С. 219–221.
11. Описание замков Владимирского, Луцкого и Кременецкого 1545 года. Памятники изданные временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Т. IV. Отдел II. К. : Университетская типография, 1859. С. 102.
12. Русанова И. П. Славянские древности VI–IX вв. между Днестром и западным Бугом. *САИ*. 1973. Вып. ЕІ-25. 99 с.
13. Сас П. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. К., 1989. 232 с.
14. Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина / упоряд. М. В. Кравченко, Н. Н. Яковенко. К. : Наукова думка, 1990. 408 с.
15. Фундушевая запись князя Луцкого та Владимирского Любарта Гедиминовича на села: Рожище, Теремное, Буцу, Мезочь и прочие в пользу соборной церкви Иоанна Богослова в Луцке 1322 года, 8 декабря. Архив Юго-Западной России. Ч. I. Т. VI. Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1372–1648 гг.) / Под ред. О. И. Левицкого. К. : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. 1120 с. № CLII. С. 1–2.
16. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року. Вінніпег : Тов-во «Волинь», 1986. Т. 2. 578 с.

ВІХИ КАТОЛИЦЬКОЇ ІСТОРІЇ РОЖИЩЕНСЬКОГО КРАЮ

Релігія є добро, котре усіма своїми силами повинен берегти кожний, хто хоче зміцнити і примножити єдність і силу своєї громади, нації та держави».
В'ячеслав Липинський «Релігія і церква в історії України».

Перша письмова згадка про Рожище пов'язана з історією церкви і датується XIV ст., коли луцький князь Любарт Гедимінович подарував його соборній церкві Івана Богослова. Відтоді триста років містечко перебувало у володінні Луцьких єпископів, та розташовувалось на давньому тракті Луцьк – Ковель.

Розвиток дієцезії Луцької римо-католицької церкви розпочався з 1427 року. Саме тоді, будучи католиком, князь Вітовт отримав дозвіл у папи Мартина V дозвіл на перенесення Кафедри Церкви і столиці єпископів з Володимира до Луцька. Тоді ж назва дієцезії отримує назву по латині - Lucensis, а згодом – Luceoriensis. (Відповідно до назви міста Luceoria. «Світло на сході» - Luceoriensis). Титул єпископів звучав як Episcopus Luceor та Episcopus Luceoriensis. Територія дієцезії обіймала Волинь, Поділля, Полісся та Підляшшя. Луцьк у цей час досягає значного політичного, промислового та релігійного розвитку. А разом з ним і території, що підлягають безпосередньому управлінню. Серед яких і містечко Рожище.

1567 р. польським королем, Великим князем Литовським, володарем землі Руської та Волинської, Сігізмундом II Августом, сином королеви Бони Сфорци було надано єпископу Луцькому Марку Жоравницькому локаційний привілей на право створення містечка у церковному селі Рожище.

Після Люблінської унії 1569 р. Рожище, як і весь край відійшло до складу Речі Посполитої. І ось 13 квітня 1598 р. король видав луцькому унійному греко-католицькому владіці Кирилу Терлецькому, до якого належало Рожище, новий привілей на створення містечка, а згодом і отримало місцеве самоуправління відповідно до Магдебурського права.

У період Великого князівства Литовського населення навколишніх територій головним чином належало до візантійського обряду церкви Київської православної традиції. Проте після укладення Берестейської унії 1596 р. з Римом, волинськими владиками Луцьким Кирилом Терлецьким та Володимирським Іпатієм Потієм, населення Рожищенських територій, як і переважна більшість населення Волині стали католиками (вірними унійної церкви грецького обряду).

На ближніх територіях до Рожища були наступні найбільші греко-католицькі парафії:

Церква Святого Архістратига Михаїла, містечко Рожище Луцького повіту,
Церква Святої Трійці у с. Рудка Козинська з 1786 р., Рожищенської волості Луцького повіту,
Церква Святої Трійці, містечко Сокіл, Рожищенської волості Луцького повіту,
Церква Святого Миколая, містечко Жидичин, Рожищенської волості,
Церква Успіння Богородиці з 1790 р., м. Сокіл, Рожищенської волості,
Церква Св. Стефана у с. Пожарки 1788 року, Рожищенської волості,
Церква Святого Архістратига Михаїла у с. Щурин 1767 р., Луцького повіту,
Хрестовоздвиженська Церква, с. Раймісто Щуринської волості Луцького повіту,
Покровська Церква у с. Городині з 1762 р., Щуринської волості,
Церква Преображення Господнього, село Озденіж Щуринської волості,
Церква Святих Петра і Павла у містечку Іванівка з 1629 року.

Після Люблінської унії 1569 року відбувається також розвиток римо-католицької церкви на Волині. У той же час на Волинь теж прибувають чисельні місіонери католицьких чинів. Усього на Волині у XVIII столітті було 55 монашеских згромаджень. Усіх їх скасував російський уряд після повстання 1831 року.

Найбільш відомим і давнім монастирем на теренах Рожищенщини є монастир бернардинів у містечку Іванівка (Janówka), збудований у 1629 році. Тут же ж була розташована і греко-католицька церква. Насильно переведено на російське православ'я парафію було аж у 1832 році. Церква вціліла. Монастир зруйновано.

У 1650 р. у Луцькій римо-католицькій дієцезії нараховувалось 14 деканатів та близько 160 парафій. А вже у 1772 р. у Луцькій дієцезії було два архиєпископства 16 деканатів та 223 парафії. Саме у цей час Волинь отримує строкату релігійну палітру, що дає поштовх для розвитку полірелігійного та мультикультурного середовища.

Після розподілу Речі Посполитої між Російською імперією, Німеччиною та Австрією у 1795 р., Рожище потрапило до складу Російської імперії. Згодом воно стало центром Рожищенської волості. Російська імперія одразу розпочала боротись з «инакомыслием».

У 1795–1830 рр. українське населення було примушене до масового переходу на російське синодальне православ'я. Греко-католицькі священники були репресовані і вивезені, унійні навчальні заклади зачинялись. Російська система управління зобов'язувала кожну особу бути прикріпленим до якоїсь церкви. Певна кількість населення не захотіла переходити на православ'я, а прагнули визнати себе католиками римського обряду. Католики, які становили близько 10 відсотків населення губернії поділялися на 2 майже рівновеликі групи – польськомовні становили 60,5 % всього католицького населення, україномовні – 35,6 %.

Основні центри духовного життя римо-католицької церкви біля Рожищ були: Сокільський римсько-католицький парафіяльний костел з 1693 року. До парафії належали: містечко Сокіл Рожищенської волості Луцького повіту, кол. Мирославка, кол. Слободарка, сс. Башова, Геленівка, Залісці, Копачівка, Навіз, Переспа, Пожарки, хутір Чебені, Велицької волості Ковельського повіту кол. Гай, містечко Янівка (Іванівка), села Літогоща, Підліси, Угли та ін. До речі, тоді костел Пресвятої Діви Марії був дерев'яним, але згорів, і тому, до Першої світової війни була побудована велика цегляна церква, а першим настоятелем нового храму був священник о. Маркіан Токаржевський.

Вишенецький римсько-католицький парафіяльний костел з 1792 р. у селі Вишеньки Рожищенської волості Луцького повіту. До парафії належали: містечко Рожище, кол. Французи, сс. Дубище, Жалобове, Копачівка, Рудня, Солтиси, Топільне, хутір Бейнарівка, села Тростянецької волості – Звози, Незвір, Словатичі, Суськ, Човниця, Ківерцівської гміни Волинського воєводства с. Нова Човниця та ін.

Греко-католицьку церкву Російська влада ліквідувала зовсім. Але римо-католицьку церкву теж торкнулись різного роду обмеження. Так, царська влада прагнула відірвати римо-католицьку церкву від Риму та надати вищу духовну владу російському митрополиту. В планах було: скасування безшлюбності духовенства, запровадження Причастя під обома формами, російської мови в літургію і, нарешті, створення "національної церкви" під керівництвом "католицького синоду" та об'єднання її з православною церквою.

Цей план був здійснений принаймні частково. Багато єпископів було вислано у віддалені регіони. Духовенство ставили під такий суворий нагляд, що навіть для похорону вони не могли виїхати без дозволу влади. Під суворим покаранням царизму було заборонено переводити православних християн в католицизм (указ сенату від 15 серпня 1832 р.). А указом від 20 серпня 1832 р., шлюби з «іновірцями» міг повинні благословляти лише православний піп під загрозою недійсності, і що діти таких шлюбів мали виховуватися лише в греко-російській релігії. Простих людей підбурювали проти католицького духовенства, а православ'яє впроваджували насильно.

Особливо це було відчутно після польського національного повстання. Зокрема, влада конфісковувала майно і землю духовенства, ліквідовувала костели. Указом від 15/27 XII 1843 р. цар повністю підпорядкував справу формування парафій державним адміністраціям. Після січневого повстання 1863 року римо-католицька церква отримала нову хвилю тиску. Були зачинені парафії, духовенство підлягло репресіям. Так у Луцько-Житомирській дієцезії у 1860–1905 рр. було ліквідовано 39 парафій, а також значна кількість парафіяльних осередків та каплиць. Священники не могли подорожувати поза межі парафії, уділяти Святі Тайни чужим парафіянам і залишались під постійним контролем влади.

Слід сказати, що у цей же час відбулась повна ліквідація греко-католицької церкви на території Холмщини та Підляшшя. Храми відбирали у віруючих та передавали Російській православній церкві. Вірних і духовенство греко-католицької церкви підлягало репресіям, ув'язненню, висилці, або повному знищенню.

Населення міста Рожище у XIX–XX столітті було переважно єврейське. Синагоги належали до Луцького рабинату і діяли у Рожищі, селах Сокіл та Вишеньки. Навколишні сільські території, крім українців (русинів) та поляків, населяли переселені сюди німці, чехи та голландці. Німецьке населення було переважною мірою вірними лютеранської церкви. Лютеранська церква була представлена Рожищенською парафією та її філіями у Луцьку та Володимирі. Крім того, у цьому середовищі відбувається розвиток церкви євангелістів. Існуючий у Рожищі дім молитви підкреслює розвиток протестантської родини громади у XIX–XX століттях.

У 1921 році Рожище стає адміністративним центром гміни Волинського воєводства Польської Республіки. У міжвоєнний період населення Рожища нараховувало 3263 осіб. З них 2685 євреїв

(82,3 %), з яких 2606 сповідували іудаїзм, 299 поляків (9,2 %), з яких 203 римо-католики, 132 православних, з яких 177 українці та 185 німців.

Римо-католицька парафія у Рожищі організувалась у 1921 році. До неї належала дерев'яна каплиця в Жалобово на військовому цвинтарі I світової війни. Тоді ж розпочалось будівництво Рожищенського мурованого костелу. Його будівництвом займався перший настоятель рожищенського костелу отець Телесфор Кавчинський

Працю щодо будівництва Храму Преображення Господнього продовжив отець Юрій Зволінський, настоятель храму в Рожищі у 1926–1934 роках. Він продовжив роботу і по внутрішньому оздобленню храму. У 1931 р. його будівництво Храму Преображення Господнього було закінчене. Освячення Костелу здійснив єпископ – помічник Луцької дієцезії Стефан Вальчикевич.

Костел Преображення Господнього (Фото із сайту «Костели і каплиці України» rkc.in.ua)

До Рожищенської парафії римо-католицької церкви належали: містечко Рожище та села та колонії: Адамівка, Олександрівка, Башова, Бейнарівка, Цецилівка, Чебені, Долина, Дубище, Дмитрівка, Французи, Фридрихівка, Глишище, Глинче, Юридика, Каролінівка, Катеринівка, Кирилуха, Копачівка, Козин, Кременець, Любча, Маньова, Магазин, Марянівка, Михайлин, Михайлівка, Ольганівка, Переспа, Підліски, Пожарки, Рудка Козинська, Рудня, Ситарівка, Шпанів, Топільно, Ужова, Василівка, Вовнянка, Залісці, Жолобів, Жубровщина. У 1938 р. парафія нараховувала 3571 особу.

У міжвоєнний період відбувається значний розвиток кількості парафій, почалось будівництво нових храмів, створювались нові парафіяльні осередки. У 1926 р. у луцькій дієцезії нараховувалось 95 парафій, у 1935 році 130 парафій у 13 деканатах. А в 1938 році вже 138.

За переписом 1931 року у Волинському воєводстві нараховувалось: православних – 1 455 882 (69,8 %), римо-католиків – 327 856 (15,7 %), юдеїв – 207 792 (10,0 %), євангелістів – 53 400 (2,6 %), греко-католиків – 11 137 (0,5 %).

Одною з важливих подій для Рожища був з'їзд католицьких жіночих товариств молоді 29–30 травня 1935 року. З'їзд розпочався із зустрічі молоді з волинським воєводою Генриком Юзевським на площі перед храмом. Після святкової меси волинська молодь обговорювала питання морального розвитку молоді, християнських засад організації суспільного життя, збереження сімейних цінностей тощо.

Парафіянами римо-католицької церкви були, головним чином, мешканці сіл та колоній навколо Рожища. У часи другої світової війни населення Рожища та околиць пережило трагічні часи. У 1939 р. терени Рожищенщини стали полем зіткнення польської та радянської армії. Жорстокі бої відбувались в навколишніх селах. Тут знайшли спочинок чимало вбитих польських та радянських солдат. Костел у Соколі був зачинений та перетворений у місце зосередження радянських військ, а згодом став складом. Залишився лише храм у місті Рожище. Останнім настоятелем храму Господнього був отець Міхал Пражмовський.

17 січня 1940 р. було створено Рожищенський район, який проіснував у складі СРСР до 1991 року. Рожище було адміністративним центром району. Саме там і було сконцентровано місцеві окупаційні органи влади. Окупаційна влада змінила життя багатонаціонального краю. Зі шкіл вилучали хрести, заборонялося релігійне виховання. У школах було впроваджено російську мову викладання, впроваджувалась російська література.

З лютого 1940 р. створювались сільські ради в районах, призначались місцеві органи влади. Завданням новостворених органів було, серед іншого, виявлення ворогів, «куркулів», тобто осіб, що мають у власності землю, майно, багаті будинки та господарські приміщення, техніку. Інформацію про багатих людей спрямовували до Рожища, де знаходився підрозділ НКВС. Визначені господарі повинні бути вивезені до Росії та Казахстану. У певний час під конвоем НКВС дані родини були зведені на залізничну станцію Рожище, де їх садовили у товарні вагони для вивозки на Сибір. До списків вивезених потрапили передусім особи освічені службовці, лікарі, поліцейські, бувші військові, вчителі та власники господарств, хлібороби, яких називали «поміщики». Чимало мешканців Рожища та парафіян Храму Преображення Господнього потрапили до цих списків та були вивезені.

Католицька церква особливо постраждала від репресій. Церковне майно було конфісковано, а релігійні предмети осквернені та знищені. Багато священників і ченців у вересні 1939 р. було вбито. Ті, хто врятувався від першого погрому, були заарештовані протягом наступних тижнів. Церковні будівлі перетворювали на склади, кінотеатри або клуби радянської «ліги безбожників», що спеціалізувались на атеїстичній пропаганді. Деякі з священників загинули 23 червня 1941 р. під час ліквідації в'язнів органами НКВС у Луцьку. Інші загинули в таборах або на пересилці.

З приходом совітів зникло з календаря і Різдво. Його зробили звичайним робочим днем в установах, школах та колгоспах. А тому Святвечір робився таємно. НКВС об'їжджав будинки, проводили обшуки, заборонялося зустрічатися із сусідами, співати різдвяні колядки, церкви були закриті, було заборонено відвідувати святкові богослужіння. Служили тиху службу, оскільки не було органіста. Люди входили до храму через захристя, тому що головні ворота були закриті. У ньому брали участь переважно жінки похилого віку. Це була дуже коротка Свята Служба. Після цього священник перевдягався "у звичайний одяг" і ходив серед людей у куфайці, щоб міліція його не впізнала. Священник жив у приватній квартирі, і люди його утримували. Тож свят не було, і все було під наглядом НКВС.

3 червня 1941 р. Рожище та Луцьк опинились під німецькою окупацією. Окупаційні порядки не привели до покращення життя релігійних громад. Чимало молодих парафіян починаючи від 13 року життя потрапило на примусові роботи до Німеччини. Слід нагадати, що німецьке населення Волині, яке переважною мірою жило на теренах Рожищенщини було вивезено до Рейху у 1940–41 рр. про програмах обміну між Німеччиною і СРСР. Єврейське населення Рожища було частково знищене німецькими окупантами у 1942–43 роках.

У 1943–1944 рр. стимульоване радянськими спецслужбами відбувається братовбивче українсько-польське протистояння відоме під назвами «волинська різня», «волинська трагедія». У Рожищенському районі діяли загони Української повстанської армії та польської Самооборони. Озброєні особи разом з селянами місцевих сіл здійснювали набіги на польські, і відповідно, на українські села. Вбивства людей, підпалення будинків та господарських споруд, взаємне знищення населення – було моторошними реаліями 1943–1944 років. Храм Преображення Господнього у 1943 р. став місцем, звідки йшли в останній земний шлях жертви братовбивчої волинської війни.

Незважаючи на спротив українських та польських родин навколишніх сіл, у 1943 р. було спалено костел у містечку Сокол. Храм Преображення Господнього у Рожищі залишився неушкодженим. Польські родини була позбавлені землі, майна і були вигнані з родинних місцевостей.

Польське населення Волині підлягло виселенню відповідно до угоди між урядом Польщі та СРСР з 1944 року. Польські родини була позбавлені землі, майна і були вигнані з родинних місцевостей. Кожна сім'я отримала «евакуаційну карту» і забравши свої найнеобхідніші речі, сільськогосподарське обладнання, домашніх тварин повинна була дістатись до залізничної станції в

Рожищі. А далі вирушити в невідомі краї до нових земель Польщі. Кожний парафіянин отримав від настоятеля храму на дорогу образ Ісуса Тарнорудського і молитовник.

На місце покинутих будинків польських колоній на Волинь і на терени Рожищенщини прибула велика кількість українських переселенців з-за Бугу – Холмщини та Підляшшя. Основними центрами поселення «забужан» стали Рожище, Копачівка, Кременець, Доросині та інші.

Після виїзду парафіян до Польщі, радянська богоборницька влада зробила в храму у Рожищі стайню для коней військових. Згодом костел став складом будівельних матеріалів, а у 1980-х роках продовольчих товарів споживспілки.

Католицька церква знову потрапила під хвилю репресій. У січні 1945 р., як шпигун Ватикану, був заарештований НКВС та потрапив до в'язниці єпископ луцький Адольф Шельонжек. 1 серпня 1945 р. в ув'язненні зустрів свої 80 років, ставши найстаршим ув'язненим у світі. У радянських таборах залишилось 14 священників Луцької дієцезії. Усього ж, у період II світової війни, з 240 священників луцької дієцезії, 188 було репресовано. З них 13 трагічно загинуло від рук совітів, 14 з рук німців, а 79 римо-католицьких священників були змушені виїхати залишити територію дієцезії. Владика Шельонжек був звільнений з тюрми та теж був вивезений до Польщі 15 травня 1946 року. На території Волині залишилось лише два священника.

Адміністратором Луцької дієцезії став волинянин, уродженець міста Кременець отець Ян Рутковський. Він прагнув відновити зруйнований катедральний храм у Луцьку. Проте влада не дозволяла це зробити. Лише отримали право на проведення богослужінь у цвинтарній каплиці (нині – Будинок панахиди). У той час залишились три католицьких парафії – у містах Луцьку, Володимирі та с. Олександрівка, що біля Копачівки, біля Рожища. Проте лише дві парафії мали священників – у Луцьку отець Ян Рутковський, а у Володимирі – отець Мар'ян Ясьоновський. В Олександрівці організувались у громаду чехи та деякі поляки з ближніх сіл. Вони проводили молитовні зібрання. Час від часу парафію для проведення меси нелегально відвідували отець Я. Рутковський та отець М. Ясьоновський. Виїзд священника поза межі приписки дозволялось лише за умови повідомлення органів влади. Самовільний виїзд карався позбавленням права душпастирства на рік, два або на постійно.

Отець Міхал Пражмовський був виселений до Польщі. Невелика група вірних католицької церкви Рожища, що офіційно нараховувала понад 35 осіб, залишилась невивезена і була без настоятеля. Душпастирем для вірних був отець Ян Рутковський. При потребі він відвідував хворих з Святими Дарами, сповідав їх виконував обряд похорону. У будинках вірних підпільно служив меси. Люди у Рожищі, Ківерцях організувались у парафію та звертались до місцевої влади про необхідність діяльності парафії та потребу у священнику. Проте клопотання громади не було задоволене. Мало того, з цього часу отцю Яну Рутковському було категорично заборонено відвідувати парафії поза межами Луцька. Тоді час служіння меси у цвинтарній каплиці було достосовано до годин приїзду потягу з Рожища та Ківерця. Повна ліквідація Луцької парафії відбулась після смерті о. Яна Рутковського у 1954 році.

У 1970-х роках була спроба створення релігійної громади в Луцьку, котра виступила з проханням повернення кафедрального храму в Луцьку. Натомість влада перетворила Храм Святої Трійці та св. Петра і Павла у музей атеїзму (!).

У період незалежної України Рожище залишилось адміністративним центром Рожищенського району. Відродження римо-католицької святині відбулось у 1992 році. Громада міста з увагою і позитивом сприймала відродження релігійних громад. Рішенням Волинського виконавчого комітету від 04.03.1992 р. №46 храм Преображення Господнього був переданий вірним парафії м. Рожище.

Завдяки старанням отця декана Людвіка Камілевського та отця Марека Гмітжука, при допомозі активних парафіян святиню було віддано вірним церкви і було розпочато внутрішній ремонт. Нове освячення костелу було здійснено 11 квітня 1993 р. єпископом Маркіяном Трофим'яком.

З 1996 р. настоятелем Костелу Преображення Господнього стає отець Роман Бурник. У 2005 році збудовано парафіяльний будинок, в котрому мешкає священник і відбуваються зустрічі парафіян, дітей та молоді. Встановлюється і ремонтується орган і у Храмі Преображення Господнього. Побудовано костел і у селищі Дубище. Він отримав назву Всіх святих і Матері Божої Фатімської. Основою церковної громади стали переселенці з Чорнобильської зони Житомирської області.

Активна життєва позиція настоятеля рожищенського храму приваблює парафіян, мешканців містечка та навколишніх сіл. Багаторічно здійснює програми реабілітації дітей та дорослих. Збудував осередок соціальної реабілітації над озером Світазь у селі Пульмо.

Приємним моментом для гуртування громади є підготування та радісне проведення свят на Великдень, Різдво. Як правило, у цей час до храмів приходить особливо велика кількість людей - не

тільки парафіяни, а й їх друзі, сусіди, незважаючи на конфесійну приналежність. У цей час, без огляду на календарну різницю святкувань, храм стає помостом екуменічного діалогу.

Рожищенські римо-католицькі громади гостили у себе на храмове свято ординарія Луцького владика Маркіяна Трофим'яка, адміністратора Луцького Станіслава Широкоградюка, ординарія Луцького, єпископа Віталій Скоморовського, генеральних консулів Республіки Польща Войцеха Галонзку, Беату Бживчи, представників влади району та міста.

У цей час відродилась та набуває ваги і греко-католицька громада в районі, котра разом з отцем-настоятелем Сергієм збудувала каплицю і розпочала побудову храму св.. Іоана Богослова.

Отець Роман, отець Сергій та активні парафіяни брали участь у спільних молитвах представників різних конфесій католиків, православних та протестантів Рожищенського району за мир в Україні. Адже у російсько-українській війні гинуть і православні і католики Рожищенського краю. З 2020 року – центр Рожищенської територіальної громади у Луцькому районі. Хочеться вірити, що наступні роки для католиків краю стануть мирними і щасливими.

Список використаних джерел

1. Волинська трагедія: через історію до порозуміння. Матеріали Всеукраїнської конференції 2013 року, Луцьк 2013.
2. Грамоти XIV ст. Київ 1974.
3. Історія міст і сіл УРСР. Волинська область, Київ 1970.
4. Кучерепа М., Вісин В., Волинь: 1939-1941 рр. Луцьк 2005.
5. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Рожище і рожищенці в історії Волині та України: проблеми волинезнавства.* Матеріали XXIII історико-краєзнавчої конференції 2007 року, Луцьк 2007.
6. Мицько І. Князь Любарт і його родина // Старий Луцьк. Луцьк 2005.
7. Савчук О., Бурник Р. Храм Преображення Господнього у місті Рожище, його священники та парафіяни, Рожище 2021.
8. Diecezja Łucka w latach 1939-1945. Sprawozdanie ks. Jana Szycha. Kraków 2018.
9. Joanna Wieliczka-Szarkowa. Wołyń we krwi 1943. Kraków 2013.
10. Ks. Feliks Sznarbachowski, Rzymsko-katolickiej Diecezji Łucko-Żytomierskiej, obecnie Łuckiej, w zarysie. Warszawa 1926.
11. Leon Popek. Świątynie Wołynia. Lublin 1997.
12. Leon Popek, Losy kapłanów diecezji łuckiej w czasie II wojny światowej 1939–1945. URL: <https://docplayer.pl/10993577-Losy-kaplanow-diecezji-luckiej-w-czasie-ii-wojny-swiatowej-1939-1945-leon-popek.html>
13. Pamięć Kresów – Kresy w pamięci. Katowice-Warszawa 2019.
14. Polacy i Kościół rzymsko-katolicki na Wołyniu w latach 1918-1997. Lublin 1999.
15. Z dziejów represji sowieckich wobec Polaków w latach 1937-1952, Pod red. Jana Milewskiego. Białystok 2017.

Хоміч Дмитро (Луцьк)

РОЖИЩЕНСЬКИЙ КРАЙ В ПЕРІОД ФРАНКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ 1812 РОКУ

Волинь була єдиною українською територією, в межах якої велися активні військові дії періоду франко-російської війни 1812 р., тому хоча б часткова історична реконструкція подій того часу є актуальною для сучасних досліджень періоду «нашесть армії дванадцяти мов». Свою сторінку в історії «грози дванадцятото року» має і Рожищенський край, що став ареною запеклих бойових сутичок.

На сьогодні не створено жодної наукової роботи, де б комплексно розглядалися військові дії на території Волинської губернії під час війни 1812 року. Відповідно, участь населених пунктів Рожищенщини в часи франко-російського протистояння ще не була об'єктом самостійного історичного дослідження. Окремі відомості з окресленої проблематики можна знайти у праці радянського історика Б. Абаліхіна «Отечественная война 1812 года на Юго-Западе России» [2], цікава інформація присутня в роботах львівського дослідника наполеонівської епохи В. Ададурова [3] та російського військового історика А. Михайлевського-Данилевського [5]. Однак найбільш цінними при розгляді проблеми участі Рожищенського краю у подіях 1812 р. є збірка документів з особистої

канцелярії генерала О. Тормасова [4] – головнокомандувача 3-ї Обсерваційної армії, що брала безпосередню участь у боях на Волині, щоденник учасника бойових дій в межах «волинського театру» війни 1812 р. – генерала В. Вяземського [1] та уривки із праці австрійського дослідника Вільгельма фон Геблера [6], перекладені та опубліковані в одному із випусків львівського мілітарного журналу «Цитаделя».

На відміну від більшості волинських земель, Рожищенський край відносно слабо відреагував на події, пов'язані із початком франко-російської війни 1812 року. Сьогодні відомо лише про місця точкової дислокації російських військ в межах регіону – так, станом на 14 червня у селі Романів розташовувалась 9-та батарейна рота, а у містечку Рожище перебували 10-й і 38-й єгерські полки [4, с. 109], що входили до складу 3-ї Обсерваційної армії під командування генерала О. Тормасова.

Кардинальні зміни у житті регіону відбулися у серпні 1812 р., коли російські війська, після серії дошкульних поразок поблизу села Піддубно (30 липня [11 серпня]) та під містечком Городечна (31 липня [12 серпня]) від австро-саксонських корпусів Карла Шварценберга і Жана Реньє, відступали з території Гродненщини (де 3-я Обсерваційна армія в силу цілої серії тактико-стратегічних прорахунків свого командування втратила чудовий шанс завдати потужного удару по флангах «Великої армії» Наполеона). Одним із центральних об'єктів в ході російської ретиради територією Волинської губернії було містечко Рожище, де протягом короткого терміну була сконцентрована велика кількість солдат. 15 (27) серпня у Рожище прибув загін генерал-майора князя М. Хованського (чотири зведені гренадерські батальйони, 34-та батарейна рота); загін генерал-майора князя Н. Щербатова (Тамбовський і Дніпровський піхотні полки, 18-та батарейна рота); загін генерал-майора Ф. Назімова (Козловський та Куринський піхотні полки, 15-та батарейна рота); загін генерал-полковника Є. Удома (Нашебурський та Якутський піхотні полки, 38-й єгерський полк, один батальйон Апшеронського піхотного полку, 9-та батарейна рота); загін генерал-майора князя В. Вяземського (Тверський драгунський та 13-й єгерський полки, рота кавалерійської артилерії під командуванням майора Арнольда) [4, с. 209]. Вище згадані бойові підрозділи простояли поблизу містечка менше доби і в ніч на 16 (28) серпня вирушили у напрямку м. Луцька.

Замінити відступаючі частини 3-ї Обсерваційної армії у Рожищі мав генерал Є. Чапліц, який прикривав російську ретираду своїм ар'єгардом (Павлоградський гусарський, Таганрозький драгунський, Коливанський піхотний, 28-й єгерський полки та один батальйон Лубенського гусарського полку [5, с. 314]) на ковельському напрямку. Усвідомлюючи неможливість тривалого стримування австро-саксонського наступу, Єфим Ігнатович особливу увагу у своїх депешах на ім'я О. Тормасова надавав необхідності максимально швидкого знищення місцевих мостів і переправ, що мало затримати просування наполеонівських сил територією Волині: «Мосты на первых порах надобно совершенно истребить. Прикажете приготовить городничему все нужное к попалению [в Ковелі], равно как и в Рожищах, где будет нужно сильной команды и способов к его разорению, а успеть без приготовления нельзя будет. То ваше превосходительство оставьте все то, что нужно» [4, с. 391]. Аргументуючи своє прохання тим, що «истребления сего одного моста [у Рожищах] и Ковельскаго доставляют большия выгоды армии» [4, с. 393], генерал Чапліц 17 (29) серпня прибув до Рожищ. Ознайомившись із ситуацією на місцевості, Чапліц писав головнокомандуючому 3-ї Обсерваційної 370 армії: «Прежде нежели с местоположением Рожищ я ознакомился, я полагал, что в нем можно будет удержать неприятеля с пользою для армии, расположив себя по эту сторону реки, имея мост сзади себя. Я думал, что построя «tetedepont» [у перекладі з французької «tete-de-pont» означає фортифікаційне укріплення на ворожому березі річки для захисту мосту або переправи], заручу свободную семь ретираду, без большой потери людей. Но теперь вижу, что никоим образом, как я думал и ваше высокопревосходительство видеть сами могли, обозря взглядом сие место, что в Рожищах нельзя легкими войсками ограждать армию, имея пехоту на той стороне. По моему суждению, там лучше скорить переправу оному, нежели удерживаться на сей стороне и рисковать на переправе потерять часть большую людей, а может быть, и артиллерию, ибо неприятель, заняв высоты, меня огнем пушечным истребить может, по своей воле, не опасаясь от меня никакого вреда. Я понимаю весьма, что выигрыш времени нужным есть для армии, но присемя и полагаю, что истребление части, которая не будет в состоянии сделать вред неприятелю, принесет последствия неприятныя» [4, с. 396].

Таким чином, 17 (29) серпня містечко Рожище було покинуте російськими військами, які паралельно знищили місцевий міст через р. Стир. Залишені позиції росіян під Рожищем зайняли австрійські солдати з дивізії генерала Фрейліха [6, с. 23].

Про подальшу участь Рожищенського краю у війні 1812 р. можна дізнатися з чисельних рапортів вже згадуваного генерала Чапліца, який із граничною скрупульозністю звітував своєму командуванню про всі події, що відбувалися в регіоні. Відомо, що після знищення рожищенської

переправи, росіяни облаштували свій табір між селами Жидичин і Кульчин, залишивши навпроти Рожищ батальйон егерів та один драгунський полк «для замечания движений неприятельских» [4, с. 398]. Відсутність великих військових підрозділів на окресленій ділянці фронту була продиктована як мінімум одним важливим фактором, який і озвучив генерал Чапліц: «Так как в лесу, около Рожищ, никаких ресурсов нету ни для лошадей, ни для людей, то я должен и на сие иметь внимание. А сие последнее будет самым тяжелым поворотом, ежели помощи не будет, ибо негде достать сена и даже соломы близко» [4, с. 399]. Оборону прирожищенських позицій росіянам полегшувала сама природа – за свідченням В. Вяземського, «никогда не разливались летом и даже весною реки, как они теперь в сем краю разлиты» [1, с. 218]. Навряд чи австро-саксонські війська, погано орієнтуючись у незнайомій місцевості та відчуваючи гострий брак у понтонах й інженерному спорядженні, могли вдатись до рішучих спроб форсування Стиру. У той же час, свої труднощі у контролюванні цієї території були й у росіян – вже згадуваний князь Вяземський зазначав, що «военная позиция наша хороша довольно, но правой фланг по причине длинного леса от самых Рожищ и много выходящих из него дорог требует большого внимания и занятия сего леса большим отрядом» [1, с. 219]. Саме достатньо велика протяжність власних оборонних позицій змусила генерала Чапліца розконцентрувати свої сили вздовж Стиру від Рожищ аж до Луцька.

Єфим Чапліц, не зважаючи на всю складність свого становища (російському командирі елементарно не вистачало вояків для виконання оперативних завдань), зумів у максимально короткі терміни налагодити чітку систему контролю над лівим берегом р. Стир й організував постійно діючу розвідку ворожих позицій. Так, 19 (31) серпня генерал писав: «В Рожищах, вчера в ночи, показалось на гребли четыре только человека, которые внимательно осматривали мост. Думать надобно, что неприятельские, ибо вдруг все повернули назад в местечко, хотя потемной ночи нельзя было заметить, военные ли то были или жители» [4, с. 398]. Скоріше за все, ситуація в районі Рожищ не характеризувалась надзвичайною активністю, оскільки наступні рапорти Є. І. Чапліца на ім'я генерала Тормасова не містили інформації про наступальні наміри супротивника – 21 серпня (2 вересня) Єфим Іванович зазначав: «С постов всех я получаю рапорты и все никакого примечания не сделали, кроме что в Рожыщах большая тишина и на ночь, вместо конных, патрули пешия были выставлены. Сверх сего, вблизи в деревне показался эскадрон, который потянулся вверх по реке» [4, с. 403].

Інертність австрійців, які намагалися не форсувати події, була абсолютно не зрозумілою для російського командування, що змушувало останніх посилити розвідку ворожих позицій. Що цікаво, збором оперативної інформації займалися не кадрові російські військовики, а звичайні місцеві жителі. 22 серпня (4 вересня) підполковник 28-го егерського полку Тандерфельд писав генералу Чапліцу: «По повелению моему, вчерашняго числа посланный был крестьянин в Рожищи, для узнания о неприятельских покушениях, в рассуждении переправы и много ль войска расположено около местечка. В Рожищи слышно, что неприятельские войска потянулись к Бродам, со всею артиллерией и как по Стири все мосты сожжены, то они намерены перейти у Бродов сухою границею. И тысяч до двух, третьяго дня и вчера пошли к местечку Сокуль, вниз по Стири. Сколько ж осталось теперь неприятеля за Рожищами, в лесу неизвестно, по причине той, что ни одной души в тот лес не пускают. А полагают жители, что мало кавалерии и часть егерей, которых невидно в местечке, а только одни гусары 371 на пикетах. Да прошлую ночь слышна была рубка лесу в том месте, где неприятель стоит, которую рубку в местечке слышали. Но мужиков на ту работу не употребляют ни души» [4, с. 405].

Саме підполковник Тандерфельд виявив перші ознаки активізації австрійців в районі Рожища, коли 25 серпня (6 вересня) «позади Рожищ, по опушке леса, кавалерия неприятельская до двух тысяч, с конвойной артиллерией имея более ста фур сена, потянулась по дороге Луцкой; а в местечке Рожищах и на других постах поставлены вместо егерей кавалеристы» [4, с. 408]. Рух ворожих підрозділів підтвердив і сам Чапліц, який 26 серпня (7 вересня) повідомляв генерала Тормасова про те, що «у неприятеля позади Рожищ около леса великая и протяжная пыль была, которая протянулась вверх по Стири, но ночь помешала распознать движение» [4, с. 409]. З'ясувати причини раптового маневрування австрійців Чапліц вирішив перевіреним способом – заславши у Рожище «селянина-розвідника». «Посланный от нас житель, который два дня был задержан и содержался в Переспе» [4, с. 410] 27 серпня (8 вересня) приніс важливу інформацію росіянам про те, що в Переспі «он видел два полка гусар венгерских и пехоту венгерскую и до двадцати орудий; около Рожищ часть пехоты и конницы» [4, с. 410]. Згадка ж селянина про те, що «они [австрійці] ожидают сикурсу [підкріплення]» [4, с. 411] змусила Чапліца збільшити контроль за побережжям Стиру і посилити розвідку на підконтрольній ворогу території. Двадцять дев'ятого серпня (десятого вересня) Чапліц писав Тормасову: «Сегодня возвратился посланный тому назад пять дней шпион, который объявил, что за Рожищами находится около лесу часть кавалерии пехоты с 12-ю пушками. В Переспе тоже некоторая

часть и в Свидниках, где его водили и содержали» [4, с. 412]. Подібні зауваження про збільшення військового контингенту австрійців у Рожищі були присутні й у подальших рапортах Чапліца – 1 (13) вересня він зауважував, що «вчерашняго числа в Рожищах примечено, что прибавилось их егерей на всех пикетах и к вечеру расхаживали по берегу» [4, с. 412], а 4 (16) вересня черговий таємний агент доніс: «В Переспе их [австрійців] большая часть армии теперь. Все реквизиции, которыя собираются со всех мест по берегу Стыри и всех деревень, даже из Владимирской дороги, а именно с имения Чарнецкой, свозят в Переспу, что подводы с овсом и другими припасами тотчас отпускаются, но с сеном только отпускают те, которыя опоражниваются, а прочия остаются. Сие известие доказывает, что они имеются в готовности, на случай движения, какого либо ни есть. В Переспе лагерем стоят пехота и кавалерия. Пушек довольно» [4, с. 414].

Однак, як показав час, демонстративно приготування до наступу виявились провокацією австрійців, які насправді не планували розпочинати повномасштабний наступ, а лише намагались з'ясувати рівень бойової готовності російських військ. Щоправда, австрійці провели часткове перегрупування власних сил – специфічний волинський клімат із своєю надмірною вологістю став серйозною проблемою для командування наполеонівських союзників, оскільки «погані, нездорові і заболочені бівуаки вкрай негативно впливали на і без того змарнілих солдат, внаслідок чого число хворих було доведено до надто високої позначки» [3, с. 39]. У ході територіальної ротації австрійських підрозділів військами авангарду на дистанції від Рожища до Колок тепер командував полковник Зуден, Рожище утримував 7-й егерський батальйон майора Вараждинського та прикордонний батальйон Кройцера, а генерал Фрейліх з більшою частиною своїх військ, гусарськими полками Кайзера, Блянкенштайна і Кінмаєра знаходився біля м. Береськ і спостерігав за дорогою на Луцьк [6, с. 27].

Зміни у розташуванні австрійських військ не надто вплинули на загальну оперативну ситуацію в межах Рожищенщини – тут знову запанував режим відносного спокою. Перші серйозні відомості про ситуацію в регіоні росіяни отримали 7 (19) вересня, про що генерал Чапліц інформував О. Тормасова: «В Рожищи, в сию ночь пушечная пальба у неприятеля произведена была по случаю прибытия к ним какого то генерала из Варшавы, к командованию войск. Провиант собирают с жителей с каждого двора по три четверика жита и по два четверика овса. Жито мелют на мельницах и отправляют на подводах, часть к Владимиру, к Локачам и к Ковелю. Войска расположены по дороге к Переспе: под Рожищами два полка пехоты и один кавалерии, два полка пешие в Переспе и два – в Козине. Жители на той стороне без билета теперь никуда не могут идти, а должны брать билеты от их начальства» [4, с. 415].

Згадки про жорсткий окупаційний режим на території Рожищенського краю мали під собою цілком реальну основу – за численними свідченнями сучасників, австрійці часто вдавались до жорстокого поводження з простим населенням, частими були й випадки побоїв та відвертого грабіжництва. Можна з впевненістю констатувати такі моменти стосовно життя Рожищенського краю в умовах окупації наполеонівськими військами: регіон покинули всі російські поміщики та прихильні до російського самодержавства заможні приватні особи (за винятком хіба що православного духовенства, яке у той час було чи не єдиним провідником антинаполеонівської боротьби на захоплених союзниками Бонапарта 372 територіїх); місцеве єврейське населення, скоріше за все, зайняло стримано-нейтральну позицію відносно «новоприбулих гостей» (спогади сучасників волинських подій франко-російської війни 1812 р. переконливо свідчать про відсутність частих випадків співробітництва євреїв із наполеонівськими військами – далі торгівельних контактів, як правило, справа не йшла); просте ж населення сприймало прихід нового контингенту військ крізь призму можливості завдання потенційної шкоди власному господарству, що часто поєднувалось також із побоюванням за власне життя (ховаючись від нестерпних поборів та частих грабунків, більшість волинян втікали до навколишніх лісів, створюючи імпровізовані загони народної самооборони, які нападали на невеликі загони наполеонівських військ). Масове вилучення продовольства, грабунки і побої, фактичне знищення врожаїв, руйнування будинків у ході бойових дій і тактика «спаленої землі» (яку спочатку частково використовували відступаючі частини росіян, а пізніше – і союзники Бонапарта) – ось лише короткий перелік тих страждань, які принесло простому населенню тогочасне франко-російське протистояння.

Прибуття на Волинь Дунайської армії адмірала П. Чичагова в перших числах вересня 1812 р. кардинально змінило стратегічну ситуацію в регіоні – росіяни отримали чисельну перевагу над супротивником, що створювало чудові перспективи для звільнення Волині від наполеонівських військ. Вивчаючи можливість переправи через р. Стир і подальше звільнення Рожищенщини, генерал Чапліц вкотре посилив розвідку ворожих позицій. Так, 11 (23) вересня, «по полученным известиям чрез одного шляхтича котораго захватили близ селения Шепеля» [4, с. 350], росіянам стало відомо, що «отряд Цесарский под командой генерала Фримонта, стоит между деревень Уляники и Оздянише и

расположен лагерем за рекой Ставь и пикеты стоят также за оной речкой; в селении Переспе, по дороге к Рожищу, стоит другой лагерь Цесарский, под командой генерала Фрейлиха» [4, с. 351].

Користуючись отриманими розвіданими, у ніч на 12 (24) вересня російські війська форсували Стир і атакували австрійські позиції. На ранок 12 (24) вересня Рожище було звільнено від наполеонівських військ, про що можна дізнатись із рапорту Є. Чапліца генералу Тормасову: «Сейчас с передовых моих постов получил рапорты, что местечко Рожищи заняли. Оттуда неприятель ретировался в Переспу, и подполковник Барабанщиков преследует их в самую Переспу, и что за сим случится, буду иметь честь донести. Полковник Серпуховского драгунского полка шеф Жевахов командующий передовыми, смотрит за неприятелем, и как только с Переспы заметит движение, будет их преследовать» [4, с. 419]. Російський наступ взагалі був дуже динамічним – того ж 12 (24) вересня «подполковник Барабанщиков занял Тростянки, также и селение Козенцы» [4, с. 420], а надвечір «казаки после сильной перестрелки гусар Бланкенштейна полка, вошли в Козин, около Переспы, куда наши и преследовали, но выстрелами пушек остановлены были» [4, с. 420].

З'явилися і перші відомості про фінальне розташування австрійців в регіоні: «Австрийския войска расположены были: в Переспе – авангард, под командою Фрейлиха, у которого было 6000; в Уляниках стоял генерал Фримон, который имел четыре полка» [5, с. 332]. Станом на 13 (25) серпня головні сили генерала Чапліца розташувались у с. Сирники, в той час як його передові пікети були розставлені поблизу Козина. Головний напрям подальшого руху росіян пролягав через с. Переспу, де російське командування очікувало зустріти рішучий спротив з боку австрійців.

Остерігаючись тривалої затримки свого наступу, керівництво 3-ї Обсерваційної та Дунайської армії вирішило провести перегрупування військ у районі Рожища – у самому містечку один ескадрон Серпухівського драгунського полку і 50 козаків були замінені на два ескадрони Тираспольського драгунського полку і сотню козаків під загальним керівництвом генерал-майора Мещерінова [4, с. 464]. Упевнившись у надійності свого тилу, Є. І. Чапліц 13 (25) вересня підійшов до с. Переспа, де несподівано для себе не виявив ворога – як виявилось, «неприятель ночью из Переспы ретировался, сжегши там мост» [4, с. 420]. Незважаючи на іронічне зауваження Чапліца про те, що «неприятель умеет жечь лучше нашего мосты» [4, с. 421] і послідує зізнання головнокомандуючому про те, що «везде найду большую остановку в переправе ибо все мосты везде истреблены и даже самые маленькие» [4, с. 423], російські війська продовжили свій наступ, навіть зумівши переправити на лівий берег р. Лютиці дев'ять козаків під командуванням підполковника Барабанщикова [4, с. 421]. Доля подальшого просування російських військ по території Рожищенського краю на сьогодні невідома – скоріше за все, більшість населених пунктів регіону були звільнені від наполеонівських військ без особливого спротиву зі сторони останніх.

Станом на 14 (26) вересня з'явилась і перша інформація про російські трофеї – генерал-майор Ламберт, що діяв у районі с. Дмитрівка, сповістив генерала Тормасова про захоплення «пленных шесть рядовых и одного маркитанта» [4, с. 348], окремо зазначивши, «что из числа их находятся два человека драгунского Цесарского полка Рикске, принадлежащие к армии генерала Фримонта» [4, с. 353]. Про свої «дивіденди» від наступу 15 (27) вересня звітував і Єфим Чапліц: «Пленных я отправил четырех – в Луцк, двух передал в Рожищи» [4, с. 422]. Окремої уваги заслуговує згадка генерала Чапліца про стан рожищенських земель після тритижневої окупації: «По дороге недостаток и приметно, что неприятель побыв довольно время» [2, с. 17]. В тон Чапліцу вторив і князь Вяземський: «Земли здесь совершенно разорены, край совсем опустошен. По большой дороге кое-где – жилой дом» [1, с. 221].

Рожищенський край заплатив дорогу ціну за свою участь у війні 1812 року. На сьогодні про участь населених пунктів Рожищенщини у «грозі дванадцятого року» нагадують 8 курганів поблизу с. Башова, насипаних в пам'ять про перемогу Російської імперії у протистоянні із наполеонівською Францією, та урочище «Французи» поблизу с. Кременець, де колись було невелике кладовище вбитих французьких вояків і стояв курган у пам'ять про події війни 1812 року. Залишається сподіватись, що «наполеонівська» сторінка з історії Рожищенського краю не залишиться поза увагою сучасників.

Список використаних джерел

1. 1812 год. Военные дневники / под. ред. А. Г. Тартаковского. Москва: Советская Россия, 1990. 464 с.
2. Абалихин, Б. С. Отечественная война 1812 года на Юго-Западе России. Волгоград: ВГПИ, 1987. 104 с.
3. Ададуров В. В. Діяльність французького командування щодо організації наступальної операції сьомого корпусу «Великої армії» у Волині під час війни 1812 р. *Зб. навч.-метод. матеріалів і*

наук. статей іст. ф-ту Волинського державного університету імені Лесі Українки. Луцьк: ВНУ, 2007. № 12. С. 36–45.

4. Ахлестышев Д. П. Двенадцатый год. Исторические документы собственной канцелярии главнокомандующего 3-ю Западной армией ген. от кавалерии А. П. Тормасова. Санкт-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича, 1912. 722 с.

5. Михайловский-Данилевский А. И. Описание Отечественной войны 1812 года: В 4 ч. Ч. 2.: Санкт-Петербург: Тип. Штаба Отдельного Корпуса Внутренней Стражи, 1843. 415 с.

6. Цитаделя: Львівський мілітарний альманах / під ред. О. Фешовця, О. Дедика та ін. Львів: Астролябія, 2012. Ч. 1 (7). 124 с.

Чибирак Світлана (Луцьк)

АВТОМАТИЗОВАНА СИСТЕМА ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ (НА ПРИКЛАДІ ВІДДІЛЕННЯ У М. РОЖИЩЕ)

Перетворення України на інформаційну державу, проведення соціально-економічних реформ, розширення міжнародного співробітництва, розвиток демократизації суспільства формують нові вимоги до впровадження та використання інформаційних технологій у забезпечення інформаційно-аналітичної діяльності органів державної влади нашої країни. Створення ефективної та надійної системи інформаційно-комунікаційного забезпечення органів державної влади на всіх рівнях управлінської ієрархії є однією з найважливіших передумов прийняття якісних державно-управлінських рішень. А комплексне вивчення проблем інформаційно-комунікаційного забезпечення органів державного управління є актуальним.

Під час організації інформаційної системи в органах державного управління необхідно враховувати ряд вимог до інформації, реалізація яких забезпечує її ефективність. Інформація має бути мінімальною, необхідною і достатньою, релевантною, достовірною й надійною, сучасною й оперативною, яка подається у правильному виді (форматі) і може машинозчитатись.

Інформаційне забезпечення являє собою сукупність процесів забезпечення інформаційних потреб споживачів інформації (фізичних чи юридичних осіб), яка складається з підготовки інформації та її доведення до споживачів [2, с. 25]. Цей процес також охоплює систему руху й перетворення інформації, включаючи класифікаційні переліки всіх даних, методи їх кодування, зберігання та передачі. Створення інформаційного забезпечення спрямовується на використання технічних засобів управління для постачання необхідної інформації відповідним органам державної влади з метою організації, безперервного процесу збирання, опрацювання, зберігання й пошуку інформації, передачі її на різні рівні управління, а також високої надійності та вірогідності інформації відповідно до встановлених вимог щодо збирання й опрацювання на кожному рівні управління.

Інформаційні відносини за способом регулювання поділяються на: 1) організаційно-майнові (довідково-інформаційне обслуговування); 2) організаційно-управлінські (інформаційні потоки в сфері управління й координації керування народним господарством). Однак на сучасному етапі відбувається пошук специфічних засобів впливу на інформаційні відносини, що особливо помітно у зв'язку з розробкою проблем юридичної відповідальності в умовах використання сучасних інформаційних технологій [1]. Так, відповідно до програми інформатизації, у Рожищенському відділі державної виконавчої служби у Луцькому районі Волинської області запроваджено автоматизовану систему виконавчого провадження [5, с. 371].

Відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 23 березня 2021 року № 1061/5 Рожищенський відділ державної виконавчої служби здійснює автоматизоване списання боргів із рахунків боржників. Даний нормативно-правовий акт дає можливість державним виконавцям направляти до банків через автоматизовану систему виконавчого провадження без обмежень за категоріями стягнення про арешт/зняття з арешту коштів на рахунках боржників зі сплати житлово-комунальних послуг, штрафів, зарплат, аліментів. Процедура взаємодії державних виконавців із банківськими установами здійснюється послідовністю дій, а саме, виконавець за допомогою автоматизованої системи виконавчого провадження створює вимогу на отримання інформації стосовно наявності та стану рахунків боржника. Банки впродовж однієї робочої години після отримання вимоги надсилають інформацію виконавцю. Виконавець за допомогою автоматизованої системи виконавчого провадження надсилає в банки, де відкриті рахунки боржника, постанову про арешт. Банк арештовує кошти на рахунках, вказаних у отриманій постанові, а виконавець створює платіжні вимоги на

примусове списання коштів, які надсилає поштовим зв'язком. Банки примусово списують кошти із рахунків боржника і перераховують їх на рахунки виконавчої служби, звідки вони потрапляють до стягувача боргу [4].

Інформація у Рожищенський відділ управлінська надходить від Управління державної виконавчої служби головного територіального управління юстиції у Волинській області за допомогою службового листування. Кожен випадок передачі управлінської інформації поза безпосередньо підпорядкованою системою є вкрай небажаним, оскільки це може привести до порушення ритму функціонування системи управління через недотримання ієрархії функції контролю.

Рожищенський відділ державної виконавчої служби реалізує наступні функції: 1) здійснення передбачених законодавством України заходів щодо своєчасного, повного і неупередженого виконання рішень, ухвал і постанов судів, вироків, мирових угод, затверджених судами, виконавчих написів нотаріусів, рішень комісій з трудових спорів, постанов, винесених органами (посадовими особами), уповноваженими законом розглядати справи про адміністративні правопорушення, постанов державного виконавця про виконавчий збір та накладення штрафу, рішень інших державних або недержавних органів та ін.; 2) вивчення та узагальнення практики застосування чинного законодавства про виконавче провадження та в установленому порядку вносить пропозиції щодо його вдосконалення; 3) узагальнення, аналіз результатів роботи з виконання рішень та ведення обліково-статистичної звітності; 4) розгляд пропозицій, заяв, скарг громадян з питань, що належать до повноважень Рожищенського відділу державної виконавчої служби, підготовку проектів відповідей на доручення та звернення, що надійшли; 5) здійснення прийому громадян з питань, що входять до компетенції Рожищенського відділу державної виконавчої служби [3].

Таким чином, Рожищенський відділ державної виконавчої служби у Луцькому районі Волинської області є структурним підрозділом Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Львів), підпорядковується Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України, до повноважень якого віднесено надання інформації громадянам, яка відноситься до сфери його компетенцій, забезпечення примусового виконання рішень судів та інших органів, відновлення порушених прав людини і громадянина, юридичних осіб, інтересів держави шляхом своєчасного, повного і неупередженого примусового виконання рішень. Для забезпечення виконання зазначених функцій відділом активно використовується автоматизована система виконавчого провадження. Інформування населення про сферу діяльності даної виконавчої служби та надання інформаційних послуг відбувається інформаційно-комунікаційними засобами.

Пріоритетним напрямом розвитку інформаційного забезпечення діяльності органів державної влади в Україні, й Державної виконавчої служби зокрема, надалі залишається питання е-документообігу та е-урядування, як нової форми державного управління.

Упорядкування й оптимізація сервісної діяльності органів влади та поетапне запровадження надання послуг в електронній формі є найкращим шляхом реформування суспільства. Нині доцільним є збільшення кількості е-послуг, що надає Державна виконавча служба та її структурні підрозділи, зокрема й Рожищенський відділ державної виконавчої служби у Луцькому районі Волинської області. До перспективних напрямів розвитку є створення та фахове наповнення офіційної інтернет-сторінки даного структурного підрозділу Державної виконавчої служби.

Список використаних джерел

1. Інформаційне забезпечення управлінської діяльності : використання сучасних технологій. URL : https://osvita.ua/vnz/reports/gov_reg/18353/ (дата звернення : 15.10.2022).
2. Короткий термінологічний словник із бібліографознавства та соціальної інформатики / авт.-уклад. Г. М. Швецова-Водка та ін. Київ : Книжкова палата України, 1998. 144 с.
3. Про відділ державної виконавчої служби міжрегіональних управлінь Міністерства юстиції України : Типове положення від 22.04.2016 р. № 618/28748. Дата оновлення: 21.04.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0618-16#Text> (дата звернення : 15.10.2022).
4. Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 16 квітня 2019 року № 1203/5 : Наказ Міністерства юстиції України від 23.03.2021 р. № 1061/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0397-21#Text> (дата звернення : 15.10.2022).
5. Татюк О. А., Чибирак С. В. Документно-інформаційне забезпечення діяльності органів державного управління (на прикладі Рожищенського відділу державної виконавчої служби у Луцькому районі Волинської області Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Львів). *Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук* : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. молод. уч., студ. та асп., м. Луцьк, 11 листоп. 2021. Луцьк, 2021. С. 371–372.

РОЖИЩЕ ВИЗВОЛЯЛИ ДВІЧІ

Перше визволення Рожищ відбулося 2 лютого 1944 року. Однак 23 лютого фашисти перейшли в контрнаступ та знову захопили містечко. Остаточно Рожище визволили 20 березня 1944 року [1]. Понад 900 воїнів 181-ї стрілецької дивізії віддали життя, визволяючи Рожищенський район від німецько-фашистських загарбників. Вічна наша пам'ять і скорбота за ними.

Давно вже відійшли у засвіти вцілілі герої боїв за Рожище. Але в нас є можливість нагадати події тих давноминутих літ. Допоможуть повернута час магнітофонні записи зроблені мною майже чотири десятиліття тому і передача, присвячена майбутньому відзначенню 40-річчя Перемоги, яка прозвучала по Волинському радіо 11 лютого 1985 року. Пропоную текстові витяги з неї.

На старому кладовищі в Рожищах є одна могила, на яку в Дні Перемоги завжди лягають живі квіти. На плиті напис: «Олександра Василівна Коротецька 1892–1959 роки. Патріотці, яка врятувала життя воїна Івана Ніколаєва». Саме цей воїн-фронтвик поставив на могилі свої рятівниці цей скромний пам'ятник.

У нас зберігся запис спогадів колишнього кореспондента газети 181-ї стрілецької дивізії старшого лейтенанта Тамари Олександрівни Чернишової: «Рожище брали два рази. 23 лютого 1944 р. після відступу з Рожищ, тут залишилося двадцять наших поранених. Не змогли їх звідсіля переправити. І тут, у вашому маленькому містечку, знайшлися справжні патріоти. Лікар Семашко. і ця медсестра вирішили врятувати наших поранених. Вони переодягнули їх у цивільний одяг і написали, що це палата хворих на тиф. А німці дуже боялися тифу і туди не заходили. І вони зуміли зберегти цих поранених аж до того часу, як ми вдруге звільнили Рожище...» [2].

Разом з лікарем Володимиром Йосиповичем Семашко і медсестри Олександрою Василівною Коротецькою, цей подвиг здійснила і Віра Венедиктівна Крадецька. Готуючи цю передачу, ми побували в її скромному будиночку в Рожищах: «Як Рожище знову захопили німці, то вони в заразний барак боялися заходити. А там лише бійці лежали. Інших не брали туди. Ми боялися, але й хотіли їм життя врятувати. Деякі були непритомними і їх доводилося нести, а деякі чіплялися і йшли за нами.. Більше двадцяти чоловік привели і вложили там. А карточки цивільних рожищенців, яких перевели в іншу лікарню, залишили і бійці лежали там під їхніми прізвищами. Якось вдалося нам це зробити. Було дуже страшно. Такі молоді хлопці... Дуже хотіли врятувати їм життя. Всі вижили. Підпільник Василь Бега дуже добре робив. Він знав, де точка зв'язку і проводив їх до Линівки, а там просто до лісу до партизанів. Я носила ліки партизанам. Як найбільша завірюха, то і йду. Ми всі комбінували, щоб їх якось прокормити, врятувати. Щоб були здоровими і визволяли нашу землю» [3].

У нас є можливість послухати учасників звільнення Рожищ і району, колишніх бійців і командирів 181-ї стрілецької дивізії. Серед них колишній танкіст Володимир Олександрович Березін: «Мені згадується тогочасне Рожище. Тоді в середині березня тут було суцільне пожарище. Стояв страшний сморід від спаленого людського житла. Неприємним чорний ядучий дим застеляв все довкруг. І заграва у нічні години висвічувала небо аж до Луцька і Ківерець. Лейтенант Веремій з першого пострілу свого танка заставив змовкнути станковий кулемет, який знаходився в одному з житлових будинків і не давав можливості піднятися в атаку нашої піхоти. Кулеметна точка разом з корегувальником-телефоністом знаходилася і на верху водонапірної башти в Рожищах. Веремій трьома снарядами зносить верхівку башти разом із спостерігачем. Командир відділення взводу протитанкових рушниць старший сержант Михайло Григорович Кутін під час бою в районі Рожищ вночі проповз зі своїм відділенням у розташування ворога, знищив крупнокаліберний кулемет і кількох солдат і без втрат повернувся в свою частину» [4].

У дні святкування 40-ї річниці звільнення Рожищ від німецько-фашистських загарбників у селищі побував колишній командир гарматної обслуги, а нині полковник у відставці Павло Якович Богачов: «В 2-й годині ночі 23 лютого я отримав від командира дивізіону наказ передислокуватися в район залізничного мосту, що в Рожищах, для його прикриття. В 7-й годині ранку до мосту почав підходити один танк. Йшов він дуже обережно, напевно відчував, що попри їх несподівану появу тут, все ж ця ділянка у нас не може бути оголеною і не мати артилерійського прикриття. За першим пішов другий, третій танки. І ось вони почали виїжджати на міст. Не дивлячись на те, що ми ще не повністю підготувалися до захисту особового складу батареї, комбат дав команду «до гармат» і ми підготувалися, щоб завдати удару по цих трьох танках, які вже були на мості. Прозвучала команда «вогонь». І відразу після першого ж залпу ми підбили перший і третій танк, а танк, який був якраз посередині мосту, потрапив у западню. Два танки палають, а екіпаж третього, побачивши, що йому не

можна рухатися ні вперед, ні назад, покинув цей танк і втік. Після того, як закупорили міст, ми до ранку наступного дня, тобто 24 лютого, фактично закрили можливість німецьким танкам висуватися на передові позиції нашої піхоти» [5].

Нині (йдеться про 1985 р.) у Рожищах живе колишній командир окремої винищувальної протитанкової роти 288-го полку Микола Антонович Єфремов. Пам'ять воїна добре зберегла події тих далеких років: «25 чи 26 лютого нам дали підкріплення: самохідні гармати, танки. 28 лютого ми зайняли оборону по Стиру, як і була до 23 лютого. А 17 березня розпочався наступ. Дуже рано, годині о 4-й чи 5-й, розпочалася сильна артилерійська підготовка, яка тривала хвилин 40. Пішли в наступ. Зробили переправу навпроти ткацької фабрики, а другу – за Дубищами. Там був хуторок Тарна Воля. Мені довелося переправлятися з другим батальйоном там, де ткацька фабрика. Спочатку переправилися сапери, а потім стрільці. Невеликий туман був, моросив невеликий дощик. Німці почали освітлювати ракетами, потім відкрили ураганний вогонь. Але ми вже плацдарм зайняли в районі, де зараз продуктовий ринок. А третій батальйон з Дубищ почав наступати там, де єврейське кладовище. Там панівна висота і німці вже пустили танки. З моєї роти старший сержант Чистяков, він зараз живе у Горохівському районі, підбив одного танка, Денисенко підбив танк, Ульянов – бронемашину. Старшина Ульянов тут і загинів. Бої були запеклі. 18 березня рано-вранці німці підірвали залізничний міст, підпалили млина. Він був чотири чи п'ятиповерховим. І почали відступати. 18 березня ми вже зайняли Кременець і підходили до Ужевої. Вибили їх звідти і пішли далше» [6].

В архіві Волинського радіо окрім цієї, передачі [7], зберігаються ще тисячі інших. В них спогади і розповіді про події минулих років. Час не шкодує магнітної плівки. Добре, що на обласному радіо вирішили оцифрувати найцінніші записи. Голоси наших предків і надалі розповідатимуть нам про вже забуте, нагадуватимуть, що ми повинні берегти мир, а якщо вже ворог напав на нашу землю, то знищувати його, як це роблять нині славні воїни ЗСУ.

Прикро, що й досі ми не маємо точного переліку дат звільнення від фашистських загарбників населених пунктів області. Зокрема в існуючих нині довідниках стверджується, що Копачівку звільнили лише 22 березня 1944 р., а розташовану західніше від неї Переспу – 18 березня. Є багато й інших суперечностей. Зокрема, що Кременцем радянські війська оволоділи аж 15 липня 1944 року. У той же час Ковель, як ми всі знаємо, був звільнений ще 6 липня. Тож історикам і краєзнавцям є ще над чим працювати.

Список використаних джерел

1. Державний архів Волинської області. Ф. Р-66. Оп. 4. Спр. 15. Арк.165.
2. Спогади учасниці визволення Рожищ Т. О. Чернишової. Березень 1984 р.
3. Спогади старожила Рожищ Віри Венедиктівни Крадецької, січень 1985 р.
4. Спогади учасника визволення Рожищ В. О. Березіна, березень 1984 р.
5. Спогади учасника визволення Рожищ П. Я. Богачова, березень 1984 р.
6. Спогади учасника визволення Рожищ М. А. Єфремова, березень 1984
8. Передача «Тих років не змовкне слава. Рожищенський район», 11 лютого 1985 р. Архів волинського обласного радіо.

Янішевський Сергій (Копачівка)

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ МІСТЕЧКА РОЖИЩЕ У 1930-І РОКИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ТИЖНЕВІКА «WOŁYŃ»

Періодична преса є цінним джерелом для доповнення формування цілісної картини розвитку того чи іншого населеного пункту, зокрема й у міжвоєнний період. На сторінках численних періодичних видань повсякчас з'являлися повідомлення про досягнення, урочистості, відкриття нових установ, зміни керівництва чи й якісь неординарні цікавинки. Це ж стосується і містечка Рожище. За основу взято матеріали тижневика «Wołyń», який видавався у Луцьку починаючи з січня 1933 р. до липня 1939 р. Це пояснюється насамперед доступністю усіх номерів тижневика для широкого загалу в цифрових бібліотеках сучасної Польщі, а також порівняно невеликою хронологією видання.

У міжвоєнний період Рожище стало одним з тих населених пунктів, які почали активно розвиватись в межах тих можливостей, які були тоді доступними. Чи не найактивніше на сторінках преси 1930-х рр. висвітлювалася діяльність польських парамілітарних організацій, які, слід визнати, мали значний вплив на громадський сектор містечка. Зокрема тижневик «Wołyń» рясніє

повідомленнями про діяльність місцевого відділу парамілітарної організації «Союз стрілецтва» (Związek strzelecki), що почала діяти у Рожищі з 1923 р. за ініціативи і під керівництвом тогочасного бургомістра Олександра Запольського [1, с.105].

У 1930-х відділ «Союзу стрілецтва» у Рожищі розвивається щораз активніше. У червні 1933 р. організовано водний відділ «Союзу стрілецтва» (Oddział wodny Z.S.), для діяльності якого було передбачено наявність моторного човна, човна для перегонів, два екскурсійні човни та каяки [15]. Вже 28 червня 1933 р. відбулися урочистості щодо відкриття річкової пристані у Рожищі, а також урочисте підняття прапора місцевого водного відділу «Союзу стрілецтва». На урочистості традиційно прибули представники регіонального керівництва організації, а також місцеві чиновники. Крім промов на заході також відбувалося пускання вінків річкою Стир, парад човнів, а також святкова ілюмінація пристані [34].

У цей період відбулися зміни в адміністративному керівництві містечка. Зокрема, на шпальтах тижневика «Wołyń» міститься повідомлення про відставку попереднього бургомістра Рожищ Олександра Запольського. Від 1 липня 1933 р. обов'язки бургомістра виконував віце-бурмістр на прізвище Бронштейн. А вибори нового очільника міста повинні були відбутися на найближчому засіданні Міської ради [30]. Відтак, новим бурмістром Рожищ став Едмунд Пшестшельські, юрист за посадою [фото 1]; [11].

Місцевий відділ «Союзу стрільців», згідно із повідомленнями у пресі, був досить активний у громадському житті Рожищ, часто організовуючи та долучаючись до організації численних заходів. У січні 1934 р. стараннями керівництва міського «Союзу стрільців», зокрема, президента організації Олександра Запольського, в місцевій школі відбулися танці (zabawa taneczna), в яких взяли участь крім великої кількості місцевих мешканців також і повітове чиновництво організації. На шпальтах тижневика «Wołyń» повідомлялося, що «w atmosferze ciepła i swobody, zabawa przeciągnęła się do godziny 9 rano» [28]. Знову ж таки за ініціативи «Союзу стрільців» в Рожищі організовано навчання їзди на лижах (kurs narciarski). Навчання тривало з 13 до 16 січня 1934 р., а участь взяло 30 членів місцевого «Союзу стрільців» [8].

18 листопада 1934 р. відбулося урочисте освячення новозбудованого Будинку стрільців в Рожищі. Традиційно для подібних заходів звучали вітання від регіональних чиновників, а також відбулося богослужіння в місцевому костелі під керівництвом ксьондза Пражмовського. Далі учасники святкування, зокрема члени місцевого «Союзу стрільців» вирушили святковим парадом вулицями містечка до Будинку стрільців, де й відбулися урочистості освячення. Крім інших, виступив з промовою і керівник «Союзу стрільців» у Рожищі Олександр Запольський, який вручив акт даровизни земельної ділянки [12].

Поряд із «Союзом стрільців» діяли і тотожні організаційні утворення. Зокрема, 14 січня 1934 р. у залі Гмінного уряду відбулися збори Товариства приятелів «Союзу стрільців» за участю 80-ти запрошених осіб, а також повітового чиновництва організації. На зборах прийнято програму діяльності Товариства, яка передбачала тісну співпрацю з місцевим «Союзом стрільців» в ідеологічному, фізичному та військовому вихованні громадян. Крім того, обрано президента Товариства приятелів «Союзу стрільців», яким став бургомістр Рожищ Едмунд Пшестшельські [18].

Відбувалася активна співпраця рожищенського відділу «Союзу стрільців» із сільськими осередками організації, що діяли у населених пунктах гміни Рожище. 1-2 травня 1934 р. відбулися навчання «Союзу стрільців» у Рожищі та околицях із задіянням близько 90 членів. О 19 годині 1 травня в Рожищі зібралися учасники організації з населених пунктів гміни і о 22:00 вирушили у напрямку містечка Сокіл в супроводі власного оркестру. Крім того, в шеренгах були польова кухня та підводи з продуктами та реманентом. Колони стрільців проходили міськими вулицями Іздебського, 3-го Травня та Міцкевича. Після невеликого відпочинку в селі Топільне колони рушили до Слободарки, у якій відбувалася інсценізація захоплення населеного пункту. Слободарку «обороняв» місцевий відділ стрільців, тож відбувся інсценізований бій. Як повідомляла преса – розбуджені мешканці зі страхом споглядали постаті стрільців, стріли карабінів та вибухи гранат. Попри опір колонію Слободарку було «взято» і стрільці стали на відпочинок. Наступного ранку, о 7 годині усі разом вирушили до Сокола. В околицях цього містечка відбулися стрільби, які тривали до 18 години, після чого загони стрільців ввійшли до Сокола. Тут з нагоди свята 3-го Травня разом із місцевою пожежною командою взяли участь в вечірньому церемоніалі, а згодом відбулися нічні військові навчання. Стаття також повідомляє про становище рожищенського відділу «Союзу стрільців» станом на 1934 рік. У підпорядкуванні організації були добре умебльований будинок-світлиця, водний відділ, що мав свою пристань, 2 човни та 3 каяки, а також має близько 150 членів-стрільців. Крім того, якраз будувався будинок для

організації, який будували з частини будинку Олександра Запольського, і з будівлі колишньої школи, на що був дозвіл від гмінного уряду. Стрільці також користувалися тиром на 50 та 100 метрів [32].

Ще однією організацією, діяльність якої активно висвітлювали на сторінках тижневика «Wołyń» була L.O.P.P. (Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej). 24 травня 1933 р. в залі кінотеатру містечка Рожище відбувся курс протигазової оборони. Програма заходу передбачала двогодинну лекцію для школярів, а також двогодинну практичну частину з вправами для членів організації. Після цього проведено масовий курс для місцевих мешканців. На завершення заходу продемонстровано тематичний фільм [9].

3–4 грудня 1933 р. в Рожищі стараннями новообраного керівництва організації L.O.P.P., що охоплювала своєю діяльністю не лише місто, але й загалом гміну були розроблена пропагандистська робота організації. Президентом L.O.P.P. в містечку був Роман Зайковський. Членами керівництва були Болеслав Мисаковський, Міхал Мончак, Станіслав Гриневич та Копельман Кушей. Серед пропагандистської роботи зазначалися розвішування плакатів з відозвами L.O.P.P. по містечку та у Вовнянці, а також курсування вулицями міста автомобіля, який надали місцеві пожежники, з плакатами «Zapisujcie się na członków L.O.P.P.!». Усі активісти в автомобілі були в протигазах, а двоє з них також були в костюмах протиперитових. Той автомобіль викликав жвавий інтерес в місцевій людинності. 3 грудня в приміщенні 7-класової школи відбулася лекція повітового інструктора організації на прізвище Снежко для старших учнів шкіл містечка, а згодом і для усіх бажаючих дорослих. Притому в статті зазначається, що населення Рожищ не достатньо придає значення роботі організації L.O.P.P. свідченням чого є мала відвідуваність вечірньої лекції для дорослих [10].

21 квітня 1934 р. в приміщенні Міської ради в Рожищі відбулося засідання керівництва організації L.O.P.P., на якому обговорювалося святкування «Х тижня L.O.P.P.». Програма святкування передбачала дві частини – пропагандистську та прибуткову. Пропагандистська включала в себе читання лекцій для мешканців міста та населених пунктів гміни та школярів, а також поширення листівок про діяльність організації. Прибуткова ж передбачала вуличні збори коштів, організацію розважального заходу (zabawy) та вистави за участю учнів місцевої 7-класової школи [17]. Сам Х тиждень організації розпочався 6 травня 1934 р. Зокрема в залі місцевого кінотеатру «Apollo» відбулася лекція президента рожищенської організації Романа Зайковського на тему «Чи підготовані ми на випадок війни?». 10 травня того ж року в залі Союзу ремісників у Рожищі Кушель Капельман, скарбник місцевого L.O.P.P. прочитав лекцію на ідиші про важливість діяльності організації. А 17 травня в кінотеатрі відбувся показ кінофільму «Eskadra Śmierci», а також тематичний театральний виступ школярів 7-класової школи під керівництвом вчительки Кохувни. Дохідна частина проведених заходів, в тому числі й зборів на вулиці, дали прибутку на 150 злотих та 25 грошей [3].

Члени організації L.O.P.P. також були активними у громадському житті містечка. 12 січня 1935 р. під протекторатом новообраного бургомістра Романа Зайковського, президента L.O.P.P., організовано велике танцювальне ревію. Учасниками було продемонстровано гарні декорації, костюми, мелодії та танці. Вигуки «браво» та «на біс» спонукали до повторення деяких номерів. Загалом за вечір прибуток становив 205 злотих, з них 130 злотих пішли на організаційні витрати, тож чистого прибутку було 75 злотих, які пішли на розвиток організації L.O.P.P. [19].

Дещо менше зустрічається дописів про діяльність інших рожищенських тогочасних організацій. 27 листопада 1933 р. в приміщенні місцевої 7-класової школи відбулися загальні збори Громадського трудового союзу жінок (Związek pracy obywatelskiej kobiet). На зборах присутні 17 членкинь союзу. Крім заслуховування звіту зі з'їзду у Варшаві, обирали секретаря організації, а також керівників осередків союзу. Згодом прикрашали ялинку для дітей, обговорювали справи розсади рослин, становища жінки в родині та суспільстві тощо. Зазначалося, що такі зібрання раніше відбувалися в приватних оселях і мали назву «Herbatak», а відтепер потребували винаймання сталого приміщення для організації. Керівницею організації в Рожищі була дружина Олександра Запольського – Кіра Запольська, якій на шпальтах газети активно висловлюють подяку за її діяльність в союзі [29].

Починаючи із 1934 р. в Рожищі діяв Союз резервістів (Związek rezerwistów) під керівництвом бургомістра Зайковського. Організація Союзу резервістів в Рожищах не зважаючи на свою недавню появу, уже охоплювала, згідно із повідомленнями преси, близько 160 членів, що були якісно обмундировані та проводили хорошу роботу з вишколення та військової підготовки [31].

21 жовтня 1934 р. в містечку відбулися збори навчальних відділів Союзу резервістів в рамках яких відкрито і посвячено пам'ятник на честь полеглим в обороні Волині [фото 2]. Пам'ятник збудовано стараннями громадськості, а також членів місцевого «Союзу резервістів» під керівництвом бургомістра Романа Зайковського. На урочистості прибули представники повітової влади. Освячував пам'ятник місцевий ксьондз Пражмовський. До монумента було покладено вінки представниками

місцевих українців, поляків та євреїв. Згодом учасники урочистості перейшли на вулицю Іздебського, яку в той день перейменовували на вулицю генерала Броніслава Перацького [16].

Активною була пожежна команда у Рожищі, діяльність якої час від часу висвітлювалася в тижневику «Wołyn». 13 травня 1934 р. в містечку Рожище відбулися регіональні змагання пожежних команд. Учасниками змагань були місцеві пожежники та команди із Княгининка та Сокола. О 9:30 учасники змагань зібралися на залізничній площі. Після збору відбувся рапорт повітового інструктора та богослужіння. Далі учасники змагань у супроводі пожежного оркестру з Луцька вирушили колоною з плацу Переца, вздовж вулиці 3-го Травня до Ремізи. Самі ж змагання почалися після обідньої перерви і викликали великий ажіотаж серед місцевих мешканців. Сюрпризом для громадськості під час заходу стала поява військового літака, який тричі знижувався і був гаряче зустрітий глядачами. Переможцями стали пожежники з Рожищ, друге місце посіла новоутворена команда з Сокола, а третє – пожежники з Княгининку. Після змагань в залі кінотеатру відбулися танці для пожежників, що тривали до ранку [33].

Крім хвалебних та пропагандистських статей повсякчас з'являлися і критичні дописи. Зокрема, в одному з таких критикувалася місцева пожежна команда. У ніч з 22 на 23 грудня 1934 р. в Рожищі, на вулиці 3-го Травня трапилась пожежа. Першу допомогу палаючому будинку надали мешканці з передмістя Жалобово разом з тамтешнім солтисом. За деякий час прибули пожежний ад'ютант та начальник місцевих пожежників. Зрештою, з'явилися і самі пожежники, які взяли з собою водяну помпу та чотирма бочками. Щоправда, пожежники прибули без коней та потрібного особового складу. Тож начальник сам взявся за помпу «dziurawą jak sito», а ад'ютант пробував залучати до роботи з бочками цікавих спостерігачів. Зрештою, знайшлася «jakaś szkara», а невідомі добровольці кинулись до палаючого будинку через вікно і повиносили звідти два металевих ліжка, рештки столів та шафи. Автор статті риторично запитує: «Gdzież się podziła świetna straż rożyska? Kogo winić?». Він же вказує, що на теренах Рожищ є стільки діячів, то хай займаються пожежною командою [20].

Цікавий допис міститься у випуску від 23 серпня 1936 р. До редакції тижневіка «Wołyn» звернулися мешканці Рожищ, які повідомили що вже протягом місяця Рожище неосвітлюється та «pograżone jest w ciemnościach». Причиною цього як повідомлялося стали несправності в місцевій електровні Юзефа Декельбойма, де «popsuło się coś w maszynach». Терміни ремонту, які повідомляла місцева влада давно вже не актуальні, тож єдиним виходом було висвітлення цієї ситуації у пресі з метою впливу на владу [6].

Не оминали містечко й різні кримінальні історії. Зокрема, тижневик повідомляв, що одного дня в січні 1933 р. в Рожищі місцевий поліцейський патруль зауважив двох підозрілих осіб. З метою визначення їх особи поліцейські рушили за ними. Щоправда ті поспішили навтьоки і сховалися в одному з будинків в середмісті. Коли ж їх було виявлено і патрульні попросили у підозрюваних документи. Під час перевірки, один з затриманих викинув ручну гранату та кинув її у бік поліцейських, які вчасно встигли побачити загрозу та отримали лише поранення уламками. Натомість поліцейські застосували зброю, тож один з затриманих загинув на місці, а іншого вдалось затримати. При загиблому знайшли «браунінг» та інші докази, які під час слідства, що якраз тривало, журналістам не оприлюднювали [24]. Зрештою, ймовірно, що описуваний випадок – це затримання Омеляна Івановича Степанюка – одного з відомих членів КПЗУ, члена Ковельського окружного КПЗУ, що прибув у Рожище з метою взяти участь у партійній конференції та був застрелений під час спроби затримання поліцейським Едвардом Дзенцьолом якраз у січні 1933 р. [1, с.104].

Численними були повідомлення про святкування у містечку. Кожне зі святкувань мало свої традиційні атрибути. Зокрема, 11 листопада 1933 р. мали святкувати 15-річчя нововідновленої Польської держави, тож для організації урочистостей з цієї нагоди тогочасним бургомістром Пшестшеським створено організаційний комітет в який увійшли представники влади, «Союзу стрільців», інших громадських, професійних та спортивних організацій [2]. За декілька тижнів вже повідомляли про «bardzo uroczyste święto Niepodległości», що відбулося в Рожищі. Після урочистих богослужінь в усіх церквах містечка, відбулась святкова хода повз вулицю 3-го травня – центральну містечка. Згодом учасники ходи зупинились на вулиці Юзефа Пілсудського, де виголошувались традиційні для таких випадків промови. О 18 годині того ж дня в кінотеатрі відбулася урочиста академія під час якої декламували вірші, співали пісень, ставили театральні постановки, а ввечері в приміщенні місцевої 7-класової школи відбулась стрілецька вечірка, на якій були присутні багато представників місцевого чиновництва та мешканців міста [21].

Чергове урочисте святкування у Рожищі відбулося у зв'язку з ухваленням Сеймом РП Конституції. Увечері 27 січня 1934 р., декорованими та ілюмінованими вулицями містечка пройшов

оркестр місцевої пожежної команди. 28 січня після відправлення молитв у всіх храмах центральною вулицею міста пройшов парад, в якому взяли участь усі місцеві організації [21].

Святкували і іменини Юзефа Пілсудського. Урочистості у Рожищі розпочалося 17 березня 1934 р. о 19:00 церемонією «Вечірня зоря» (Capstrzyk) у місцевому «Союзу стрільців» за участю представників підвідділів організації з сіл Ситарівки, Кременця, Слободарки та Ретівки, а також місцевого Стрілецького оркестру. Наступного дня, зранку о 9:45 відбулися урочисті богослужіння, а після нові члени стрілецької організації проголошували присягу. О 12-й годині і відбувся парад за участю організації «Союзу стрільців», команди пожежників, Товариства польської молоді (Stowarzyszenie młodzieży Polskiej), а також інших професійних та громадських організацій містечка. Після параду в приміщенні школи відбувся святковий обід для 120 місцевих стрільців та гостей свята. Після обіду в приміщенні кінотеатру провели урочисту академію з нагоди іменин Юзефа Пілсудського [14]. В день смерті Юзефа Пілсудського 13 травня 1935 р. в Рожищі відбулися заходи з вшанування державного діяча. Серед іншого відбулася й жалобна хода центральною вулицею містечка [фото 3]; [24].

Активним був й місцевий аматорський гурток театру. Повсякчас у пресі з'являлися повідомлення про участь театралів у різноманітних міських святкуваннях, а подекуди й окремі дописи присвячені виключно виставам, що відбувалися у Рожищі. Одна з них відбулась 9 січня 1937 року в залі кінотеатру «Apollo». Комедійна постановка називалась «Wojna z żonami». Увесь дохід з вистави, який склав 48 злотих, 59 грошей віддали місцевому Комітету зимової допомоги безробітним (Komitet Pomocy Zimowej Bezrobotnym) [5].

Широко висвітлювалося й спортивне життя містечка. 13 серпня 1933 р. в Рожищі відбулося Свято фізичного виховання та військової підготовки (Święto Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego). Перед заходами відбулося урочисте богослужіння місцевим ксьондзом Єжи Зволінським, на якому були присутні гості-чиновники з Луцька. Після богослужіння відбувся парад місцевого відділу організації «Союз стрільців», пожежних команд з Рожищ та Ківерець та інших організацій. Згодом відбулося урочисте відкриття міського тиру та змагання між командами пожежників в яких перемогли вогнеборці з Ківерець. Після того відбувся святковий обід в новозбудованому будинку для «Союзу стрільців» під гру оркестру пожежної команди [22].

Через рік, 12 і 15 серпня 1934 року у Рожищі знову відбулося Свято фізичного виховання та військової підготовки. В рамках заходу, на міському стадіоні відбулися змагання на Державну спортивну відзнаку (Państwową odznakę sportową) та Відзнаку стрілецьку (Odznakę strzelecką). Традиційно перед початком змагань відбулися військовий церемоніал, парад вулицями містечка, богослужіння та виступи чиновників. У змаганнях взяло участь 190 учасників. Щоправда, у зв'язку з дощем повністю заплановану програму виконати не вдалося, тож з усіх учасників Державну спортивну відзнаку отримали 65 осіб, а Відзнаку стрілецьку – 62. 15 серпня відбулися змагання на першість міста Рожище. Чемпіоном зі стрільби з малокаліберної зброї став пан Новосад, який отримав срібний портсигар. В жіночих змаганнях з плавання на 100 метрів перемогу здобула пані Гłowачкувна (р. Głowaczówna), яку нагороджено косметичним набором від бургомістра Рожищ. В змаганнях для чоловіків з плавання на 1000 метрів переможцем став пан Тучек, який отримав в нагороду срібну чашку. Чемпіоном в їзді на велосипеді став пан Камінський, якого нагороджено карбітовим ліхтарем [23].

18 серпня 1935 р. у Рожищі знову відбулося свято фізичного виховання та військової підготовки. Цьогоріч Державну спортивну відзнаку отримали 43 осіб, а Відзнаку стрілецьку лише 17. В змаганнях з бігу перше місце зайняв Харченко Валентин. Він же переміг у змаганнях з плавання. А в запливі на каяках перемогу отримали мешканці містечка на прізвище Чубак і Кравчук. Як бачимо, такі свята відбувалися щороку [26].

Рожищани здобували спортивні перемоги і за межами містечка. 10 липня 1933 р. в Голобах на шкільному стадіоні відбулися змагання з футболу між місцевою командою пожежників та спортивною командою Рожищ. Перемогу отримали рожищенці з рахунком 3:2 [7].

23 вересня 1934 р. тижневиком «Wołyn» організовано велосипедні змагання на кубок газети. Всього взяло участь 25 спортсменів, здебільшого члени велоклубів, зокрема з Радому та Луцька. Маршрут пролягав з Луцька до перехрестя доріг Млинів-Дубно-Рівне, далі до Рівного, де була 10-хвилинна перерва та повернення назад до Луцька через Клевань. Загальна ж відстань становила 167 км. Перемогу здобули спортсмени з Радому проїхавши відстань за 6 годин та 9 хвилин. Рожищанин Давидюк, не будучи учасником жодного з велоклубів, зайняв загальне 8 місце, проїхавши відстань за 6 годин і 35 хвилин і отримав нагороду Волинського автомобільного клубу [27].

Висвітлювалося також і освітнє життя містечка. Зокрема цілий репортаж про відкриття трьох шкіл у гміні Рожищі був приготований до Тижня публічної школи на Волині у жовтні 1935 р. З цієї нагоди в гміні Рожище проходили урочистості відкриття трьох нових шкіл. На урочистості вирушили представники воєводської, повітової влади та шкільного чиновництва, а також представники преси. Крім подробиць відкриття нових шкільних будинків у Кременці, Валер'янівці та Вовнянці, репортаж повідомляє й про прибуття делегації до Рожищ, де велося будівництво нового великого приміщення для 7-класової школи. Автор репортажу пише, що містечко охайне і чисте. Новозбудований будинок для школи має бути досить великим і служити не одному поколінню. У плані передбачена велика, двоповерхова будівля, яку будують з урахуванням усіх новітніх вимог до навчання. Станом на час написання репортажу був закладений фундамент і велась робота над будовою стін. Кошторис значився 120 тисяч злотих, які дає гміна, громада та Комітет з будівництва школи. Тож гості підписали урочистий акт фундування (akt fundacyjny) школи, а начальник відділу самоврядування пан Гроховський під звуки оркестру вмурував банку з актом в фундамент майбутньої школи [4].

Отже, аналізуючи дописи в тижневику «Wołyń», повсякчас натрапляємо на потужне висвітлення діяльності виключно польських організацій краю, державних ідеологічних заходів, з нечисленними згадками про життя інших національностей краю. Відтак, слід сказати, що лише за матеріалами польської періодики все ж неможливо вичерпно розкрити розвиток містечка у той час, через значний вплив польської державної ідеології і обмеження висвітлення діяльності українських, єврейських та німецьких громадян краю.

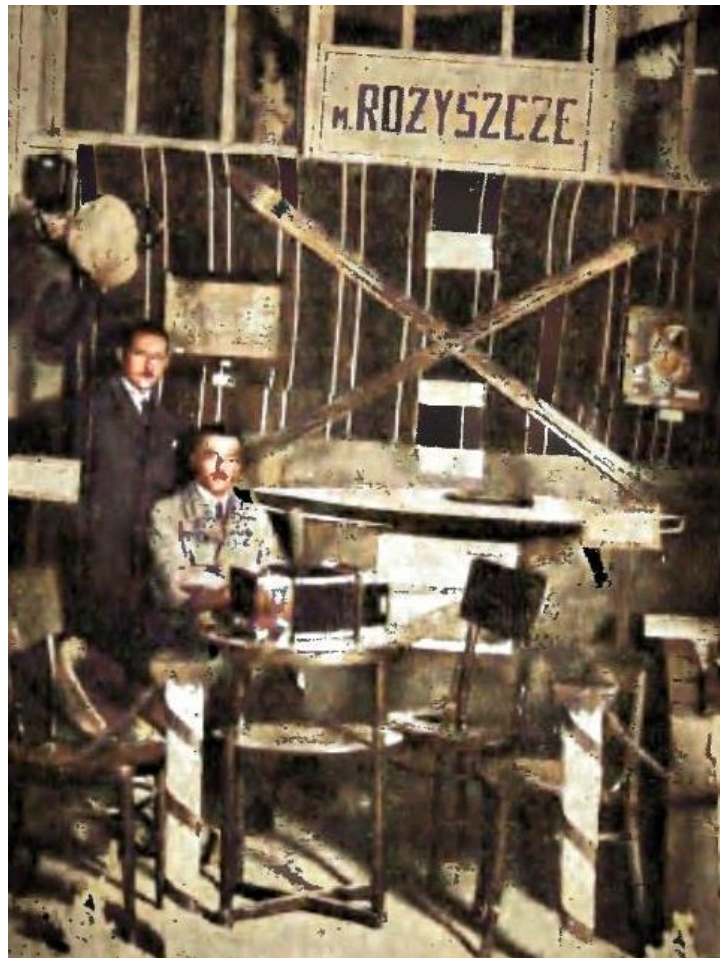

Фото 1. Представництво м. Рожище на IV Targach Wołyńskich. Сидить бургомістр Едмунд Пиєстигельський [Wołyń. 1933. № 40. S. 11.].

*Фото 2. Пам'ятник на честь полеглим в обороні Волині в м. Рожиче. 1939 р.
[Wołyń. 1939. № 13. S. 6.]*

*Фото 3. Траурна хода в день смерті Ю. Пілсудського в м. Рожиче. 1935 р.
[Wołyń. 1935. № 22. S. 9.]*

Список використаних джерел

1. Козярчук Л.Л. Сторінки історії містечка Рожище: історико-краєзнавчі нариси. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 270 с.
2. 11 Listopada w Rożyszczach. *Wołyń*. 1933. № 45. S.9.
3. X Tydzień LOPP w Rożyszczach. *Wołyń*. 1934. № 24 (76). S.6.
4. „Aby dzieci nasze ciemne nie były”. *Wołyń*. 1935. № 43 (147). S.6–7.
5. Amatorskie przedstawienie na pomoc zimową w bożyszczach. *Wołyń*. 1937. № 3 (211). S.7.
6. Brak światła w Bożyszczach. *Wołyń*. 1936. № 34 (190). S.9.
7. Echa „Święta Morza”. *Wołyń*. 1933. № 33. S.7.
8. Kurs narciarski. *Wołyń*. 1934. № 6 (58). S.3.
9. Kurs obrony przeciwgazowej w Rożyszczach. *Wołyń*. 1933. № 23. S.7.
10. Koło L O. P .P. w Rożyszczach. *Wołyń*. 1933. № 51. S.7.
11. Nowy burmistrz m. Bożyszcz. *Wołyń*. 1933. № 30. S. 4.
12. Nowy dom strzelecki. *Wołyń*. 1934. № 48 (100). S.2.
13. Nowy Zarząd Zw. Strzel w Rożyszczach. *Wołyń*. 1934. № 6 (58). S.4.
14. Obchód Imienin Marszałka w Rożyszczach. *Wołyń*. 1934. № 13 (65). S.4.
15. Oddział wodny Z. S. w Rożyszczach. *Wołyń*. 1933. № 23. S.7.
16. Odślonięcie pomnika ku czci bohaterów. *Wołyń*. 1934. № 44 (96). S.2.
17. Organizacja obchodu dnia 3-go Maja w gminie Rożyszcze Wołyń. 1934. № 18 (70).S.8.
18. Powołanie Koła Przyjaciół Towarzystwa Związku Strzeleckiego w Rożyszczach. *Wołyń*. 1934. № 5 (57). S.7.
19. Przedstawienie w Rożyszczach. *Wołyń*. 1935. № 4 (108). S.9.
20. Pożar w Rożyszczach. *Wołyń*. 1935. № 1 (105). S.9.
21. Rożyszcze. *Wołyń*. 1933. № 49. S. 10.
22. Święto P. W. i W. F. w m. Rożyszczach. *Wołyń*. 1933. № 34. S.8.
23. Święto P. W. i W. F. w Rożyszczach. *Wołyń*. 1934. № 35 (87). S.7.
24. Walka policji z bandytami. *Wołyń*. 1933. № 4. S.8
25. W hołdzie Zmarłemu Wodzowi Narodu. *Wołyń*. 1935. № 22 (126). S.9.
26. W. F. I P. W. w Rożyszczach. *Wołyń*. 1935. № 36 (140). S.13.
27. Wielkie zawody kolarskie. O puchar Tygodnika „Wołyń”, na przestrzeni 167 km. *Wołyń*. 1934. № 40 (92). S.6.
28. Zabawa w Rożyszczach. *Wołyń*. 1934. № 2 (54). S.8.
29. Z działalności Oddziału Związku Pracy Obywatelskiej Kob et w Rożyszczach. *Wołyń*. 1933. № 51. S.7.
30. Zmiana na stanowisku burmistrza m. Rożyszcz. *Wołyń*. 1933. № 28. S.7.
31. Z pracy Rezerwistów na Wołyniu. *Wołyń*. 1934. № 43 (95). S.6.
32. Z życia Związku Strzeleckiego w Rożyszczach. *Wołyń*. 1934. № 23 (75). S.6.
33. Z życia ochotniczych straży pożarnych. *Wołyń*. 1934. № 23 (75). S.7.
34. Z życia „Strzelca” w Rożyszczach. *Wołyń*. 1933. № 28. S.7.

РОЗДІЛ 2 КУЛЬТУРА, ОСВІТА, СПОРТ

Дмитренко Алла (Луцьк)

КУПАЛЬСЬКЕ СВЯТО НА РОЖИЩЕНЩИНІ: ТРАДИЦІЇ, ТРАНСФОРМАЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

Купальське свято в Україні має глибоке коріння, широке побутування і багато місцевих особливостей. Традиції святкування Івана Купала, характерні для Рожищенщини, у певних варіаціях дожили до наших днів. А в 1970 р. на березі річки Стир у м. Рожище був знятий документальний фільм про святкування тут Івана Купала. У періодичних виданнях є різні думки щодо самого фільму/фільмів і часу його/їх зйомки. Є інформація про те, що фільм «На щастя, на долю» знімався у м. Рожище 1969 р. на замовлення канадської діаспори кіностудією імені Довженка [12]. Однак свято знімалось 1970 р. Українською студією хронікально-документальних фільмів (режисер Роман Фоменко, кінооператор Віталій Гура). У соціальній мережі (сторінка: Рожищенський край. Фотоподорожі в минуле) опубліковані світлини, на яких зафіксовані окремі моменти зйомок фільму біля річки Стир і в Копачівському лісі.

Зйомки фільму на березі річки Стир у 1970 р. Фото В. Гергеші

«Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіно- і телесюжетів (1976–1985)» подає інформацію про те, що 1977 р. Республіканська студія Укртелефільм зняла у м. Рожище телесюжет «На Івана Купала», показавши, як «місцеві жителі розважаються на річці Стир під час свята». У зв'язку з тим, що сам фільм, знятий 1970 р., не зберігся, ми знаємо час його зйомки, а от дата виходу його на екрани невідома. Тому в Каталозі, можливо, мова йде про фільм, знятий саме 1970 року. У присутніх на купальському святі тих років залишилися теплі спогади про нього. Під світлиною з фрагментом свята 1970 р., залишений коментар: «Є що згадати! Душа співала і відпочивала!».

Зйомки фільму в Копачівському лісі. Фото В. Гергеші

Свято Купала / Івана Купала було доволі поширеним на Волині, хоча про давні звичаї і обряди, приурочені до цього дня, тепер мало хто пам'ятає. Саме території Волині стосується і найдавніша писемна згадка про свято Купала в Україні, датована 1262 роком. Її зафіксував Волинський літопис: *«канунъ Ивана дни, на самыя Купалья»* [5, с. 8]. Тодішня церква не сприймала давнє народне свято і всіляко таврувала його. Особливо старалися полемісти кінця XVI – початку XVII ст. Іван Вишенський наполягав: *«Купала на Хрестителя утопите і огненне скакання відкиньте, гнівається-бо Хреститель на землю вашу, що в день пам'яті його попускаєте дияволу глумитися вами з вас же самих»* [5, с. 9–10]. Назва Івана Купала, яка сьогодні часто заперечується як така, що не має жодного стосунку до свята Різдва Івана Предтечі, виникла якраз під впливом християнства – свято Івана наклалося на давній дохристиянський обрядовий цикл.

Традиційними місцями проведення свята найчастіше були водойми – озера, річки, ставки і навіть кринички. Основну роль у купальських дійствах виконували парубки і дівчата. Пісенні тексти дають підстави говорити про присутність тут молоді, які нещодавно вийшли заміж, а також усіх мешканців села, які приходили «дивитись на Купала».

Основним атрибутом купальського свята було і залишається вогнище. Традиційно для нього використовували старі речі, хмиз, тріски, спалення яких, очевидно, символізувало очищення. Матеріал для багаття збирали парубки і складали його у старі солом'яники. Пізніше паливо доставляли возами, які, як і солом'яники, крали у господарів, бо просити не годилося. Впрягались у вози самі хлопці. Згодом для цього використовували коней. Оригінальний звичай заготівлі палива для купальського вогнища побутував у с. Малинівка Рожищенського району. Там ввечері, напередодні свята Івана Купала, парубки ходили селом, і заходячи на садиби, де жили дівчата, витягали на городах тички, по яких плелась квасоля. Саме вони були бажаним матеріалом для багаття. Матері ж, знаючи про цей звичай, чатували хлопців, «щоб по шиї дати за збитки» [3, с. 47]. Як свідчать купальські пісні, колись вогнище розпалювала «молодая молодиця», яка нещодавно народила дитину. Вибір жінки, яка вже народила, пов'язаний з вірою у запліднюючу силу вогню – мотив родючості [5, с. 28]. Повсюдно поширеним обрядом було перестрибування через вогонь. У с. Малинівка Рожищенського району, за спогадами старожилів, теж *«через угонь пригали»* [5, с. 47].

Наступним атрибутом свята є купальське деревце. Вже на початку XXI ст. про нього пам'ятали лише окремі респонденти. Його прикрашали свічками, стрічками, квітами, вінками, а пізніше ще й іконками. По завершенні обряду деревце розламували і топили. Дівчата намагалися взяти собі гілочку і заткнути на грядках, щоб родила городина, або ж покласти під подушку, вірячи, що присниться суджений. Чи не найбільш відомим обрядом є виплітання вінків і пускання їх на воду: *«вінки плели і в Стохут пускали, а хлопці лувили їх»* (с. Малинівка) [3, с. 47].

Поширене вірування, що в день Івана Купала активізуються відьми, для захисту від яких втикали осикове гілля або ж обсипали свяченим маком. У с. Підгірне Рожищенського району вірили в охоронну силу лопуха: *«Всажували тільки лопух на стріху. А чого – не знаю. Такий був обичай»* [3, с. 39].

Складовою свята Купала були купальські пісні. У дослідженні В. Давидюка вміщені два тексти із с. Рудка Козинська Рожищенського району: «Ой, іду я понад ставом...» і «Ой на Івана на Купала...» [3, с. 30].

В селах дотепер поширене вірування, що на Купала, сонце «грає і купається». Тому й дотепер подекуди встають вранці, щоб побачити, як «сонце грає, переливається всіма кольорами».

Цікавими в купальському обрядовому циклі є вірування про цвітіння папороті в ніч напередодні Купала. Подекуди його шукали лише знахарі. На Рожищенщині вірили, що знайшовши цвіт папороті, можна стати знахарем: *«В дванадцять годин ночі цвіте папороть. Цвіте одну хвилину, потрібно вирвати цвіт і зашити в ногу чи руку, тоді можна стати знахарем»* [11, с. 45]. Дотепер збереглась традиція збирати на Купала лікарське зілля.

Це саме ті традиційні обряди, які входили в систему купальського свята. Які з них залишилися в обряді, що ліг в основу фільму, знятого 1970 р. у Рожищі? І що стало причиною часткової трансформації обрядів?

Із середини 1960-х рр. свято Купала стрімко втрачає свій традиційний «сценарій», зберігши лише основні атрибути та обряди, перетворившись на масові гуляння. За таким «новим» сценарієм свято Купала в Рожищі вперше відбулося 1964 р., свідченням чому є світлина із Рожищенського історико-краєзнавчого музею.

Фото з фондів ДАВО

Звернемо увагу на зміни у місцях проведення свята. Де сьогодні відбуваються купальські святкування? У м. Рожище дійство проходить на березі Стиру. Як пригадують старожили, спочатку свято влаштовували на лівому березі річки Стир, безпосередньо на міському пляжі. Пізніше (коли???) святкування перенесли на правий берег річки – по обидва боки від мосту через Стир [11]. У фільмі частину обрядів знято на березі річки Стир, частину – у Копачівському лісі.

Свято Івана Купала в Рожищі 6 липня 1969 р. на правому березі Стиру. Фото В. Гергеши

Наступний аспект – хто підпалює купальські багаття? (Правда, купальське багаття в Рожищі під час святкування 2001 року назване чомусь «козацьким» [7]). Опис дійства 1960-х роках у м. Рожище: *«До місця проведення купальського торжества наближається флотилія човнів, прикрашених квітами. На передньому плані – Іван Купала у вишитій сорочці, шароварах та смушковій шапці, Русалка, Водяний, їх зустрічають хлібом-сіллю учасники купальського свята, а один з ветеранів праці вітає прибулих такими словами: “Дорогі друзі! Сьогодні у нас свято Івана Купала. Це свято юності, краси, життєрадісних пісень. Веселіться, танцюйте, співайте!”*. Іван Купала запалює вогнище, біля якого дівчата водять хороводи, танцюють, веселяться...» [5, с. 114–115; 8, с. 5]. Як пригадують старожили м. Рожища, *«Завершувалось свято прибуттям Нептуна з лісовими мавками та палінням величезного вогнища» [12].* До традиційних атрибутів додалися Іван Купало / Купала, лісові мавки і русалки, водяні, чорти, а ще Нептун.

Марена з гілками верби річкою Стир прибуває на свято

Насамперед звернемо увагу на «Івана Купала». Про «штучність» цього персонажу дуже влучно висловився етнолог Ю. Климець: *«Надуманість і недоречність такого персонажа і взагалі такого варіанта в купальському святкуванні, на нашу думку, цілком очевидна. Так само недоречний і такий момент у волинському варіанті купальського святкування: до вогнища скликають усіх присутніх Іванів, які розповідають свої біографії, бажають щастя всім жителям селища (Мова іде про Рожище – А. Д.). Термінологічне означення “Іван”... купальське торжество здобуло внаслідок християнізації язичницького свята Купала. Тож чи варто вигадувати неіснуючого в традиційній народній обрядовості персонажа Івана Купала і вводити його як дійову особу в сценарій сучасного святкування?» [5, с. 115].*

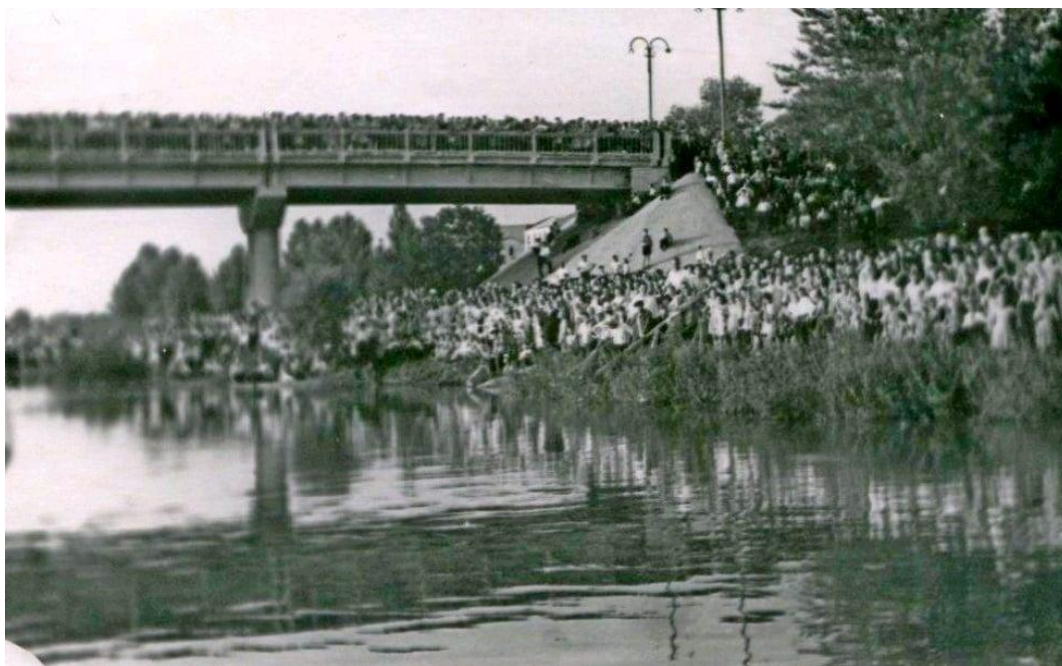
Як представлені русалки на святі? Вони одягнуті в зелені сукні або ж у спіднички із гілок дерев (як Куст на Зелені свята) і вінки. Саме такі русалки брали участь у рожищенських святкуваннях 1960-х – початку 1970-х рр.: *«... у другім човні Русалка – у довгій зеленій сукні, з опущеними косами. Вона в оточенні дівчат, розмаїто завітчаних вінками» [8, с. 5].* Слід наголосити не тільки на невідповідності образів русалок традиційним уявленням, але й терміну «традиційного» перебування на землі – вони приходять на землю лише на Русальний тиждень і повертаються у місце постійного перебування по обіді у перший понеділок Петрівки.

Найбільше питань до Нептуна, який взагалі не має жодного стосунку до наших вірувань. Нептун – образ давньоримської міфології, своєрідний водяний бог. Його присутність у купальському святі, навіть театралізованому, є штучним і недоречним.

Чому так різко в різних населених пунктах не тільки Рожищенщини, а й України загалом, почала нищитись традиційна основа свята і не тільки купальського. А причиною стала все та ж ідеологія – радянська, комуністична, яка прагнула нівелювати всі національні особливості, позбавити нас мови і культури, «денаціоналізувати» і перетворити нас на безлику «суспільно-політичну спільність» під назвою «радянський народ», як це було записано в матеріалах партійного з'їзду. Вже 1917 р. був виданий Декрет про впровадження нових свят. «Нова радянська обрядовість» формувалася

на основі переосмислення традиційних свят та обрядів. Особливо активно культурні перетворення в Україні проходили з початку 1960-х років. 1961 р. відбулась Перша загальнореспубліканська конференція з питань нової радянської святковості та обрядовості, проведена за ініціативою ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР за участі Академії наук та Міністерства культури. 1964 р. створені спеціальні комісії по розробці і проведенню нових свят і обрядів. Починають видаватися сценарії та рекомендації по проведенню нових свят. Влаштувалися показові народні свята, які ставали «базою» для проведення семінарів-практикумів. Фільм, знятий у м. Рожище також був частиною пропагандистської схеми. Почалися конкурси-огляди по організації свят – на краще село, район ін. 1980 р. вийшов указ президії верховної ради срср, в якому було чітко зафіксовано перелік свят, можливих для проведення. Нова радянська обрядовість – одна з форм втілення в життя політики денаціоналізації [1, с. 40–43; 4, с. 158–160].

Відзначаючи трансформаційні зміни у проведенні купальського свята, слід припустити, що можливо саме вони (зміни) дозволили затриматись святу у тій чи іншій місцевості, зберегти давню основу і дожити до наших днів. У Рожищі традиція не переривалась ні у 80-х роках ХХ ст., ні на початку ХХІ ст., що підтверджують публікації у періодичних виданнях [6; 9; 14; 15].

Свято Івана Купала у 1980-ті роки. Фото з архіву С. Фарафонов

В останні роки можемо відзначити нові підходи до святкування Купала в Рожищі – влаштування етно-фестивалю. Вперше ідея такого фестивалю була висловлена 2016 р. об'єднанням «Арт-Лайф», яке провело опитування мешканців району *«на тему доцільності “реорганізації” свята Івана Купала в етнофестиваль української народної творчості та історії з тематикою Рожищенського краю»* [13]. Очевидно, малося на увазі, що організатори у майбутньому відмовляться від стилізації свята, нав'язаної у ході формування «нової радянської обрядовості». Однак обґрунтування ідеї, висловлене тодішнім головою РДА, було не досить коректним щодо наших етнокультурних надбань: *«...створити замість “язичницького” свята щось народне, самобутнє та унікальне»* [13]. Коментарі в соціальних мережах дозволяють точніше простежити причини «перетворення» Свята Купала в етнофестиваль. Виходить, що поштовхом до цього стало звернення «небайдужого громадянина», який переконав депутатів міської ради у тому, що свято Івана Купала язичеське і ті одногласно проголосували за фестиваль!!! Знову, як 500–600 років назад, починається боротьба з «бісами і дияволами» (можливо, почнемо на вогні неугодних спалювати??). Ця інформація подана, щоб ще раз акцентувати увагу на тому, що всі наші свята – породження дохристиянських вірувань: і Різдво з кутею та снопом, і Великдень з паскою і крашанками, і Трійця з лепехою, і Купала з вогнищем та ін. Але збереженню цих, як і багатьох етнокультурних явищ, дотепер сприяла саме наша православна церква, яка не влаштовувала хрестових походів, не викорінювала, а пристосовувала до свого календаря. А заперечувати традиційне народне свято Івана Купала з тим, щоб створити *«щось народне, самобутнє та унікальне»*??? Народом уже все

створене упродовж тисячоліть. Що може бути більш народним, самобутнім і унікальним за народне свято Івана Купала? Давайте не будемо спутувати «грішне з праведним». В народі шанують свято Івана і тепер ідуть на святкову службу до церкви, хоча більшість респондентів наголошують, що раніше по їхніх селах того дня не правилось. А чому? Тому що забороняла тодішня влада, вбачаючи у церкві зло. А сьогодні інші активісти шукають зло в іншому, наприклад, у святі Купала, яке має дуже давні традиції і характерне не тільки для українців та інших слов'янських народів. Давнє молодіжне свято Купала припадає на той же день, що й християнське свято Івана, яке, при формуванні християнського календаря, наклалося на давню дохристиянську основу. Чим воно може нашкодити християнському святу Різдва Хрестителя? Аналогічне нашому Купалу свято влаштовують багато народів, і не тільки багато індоевропейців: германські, балтські (леттсько-литовські), романські (португальці) народи, а й угро-фіни (фіни, естонці). І ніхто його не забороняє, не викорінює (досвід заборон і викорінювання у нас вже був. Знову будемо викорінювати?). Тут хочеться звернутись і до слів рожищенців, висловлених у коментарях під купальськими світлинами (мова про народне свято, тому нехай говорить народ): *«Івана Купала – стійка традиція у рожищан з давніх давен. А ті, хто її заперечують, напросто призупиняють чудову можливість спілкування людей навколо мистецтва, культури, історії... "весь світ зруйнуєм до основи..."». Тільки і вміють боротися з назвами, переіменувати, вішати ярлики, марять бути лідерами, а не виходить»* (Фейсбук: Рожищенський край. Фотоподорожі...).

Отже фестиваль... Дуже добре, що він існує, адже дійство, знову ж таки, побудоване в основному на надбаннях народної культури. Цікаво, що очільниця відділу культури висловлювала пропозицію про проведення етнофестивалю на Зелені свята. Це все на часі і дуже потрібно!!! Правильно написали журналісти – «Час діяти!»[13]. Адже чим більше буде можливостей пропагувати свої етнокультурні надбання, тим більш пізнаваними ми будемо у світі.

Рожищенський фестиваль анонсований як етнофестиваль української народної творчості «Купальська казка». Маємо інформацію про фестиваль 2019 року. Які елементи включало дійство? Насамперед про локації – їх дві: початок біля районного дому «Просвіти», від якого святкова хода у супроводі оркестру (що створює особливий святковий настрій) вирушає до парку, на локацію під назвою «рожищенські ведмеді». На жаль, як бачимо на відео, у святковій ході взяли участь лише учасники свята. У програмі фестивалю виступи фольклорних колективів із сіл Єлизаветин, Квітневе, Сокіл, Трилісці, Топільне і Щурин. Не можемо сказати про репертуар колективів, але було б дуже добре, щоб вони виконували саме купальські пісні, характерні для регіону. Представлене театралізоване дійство «Купальська казка». Складовою фестивалю став обряд з вінками, в якому, *«за традицією»* взяли участь *«дівчата, схожі на лісових мавок»* [6]. Не було мандрівки на катері, як півстоліття тому, але присутнім запропонували можливість зробити світлини у спеціально влаштованій фотозоні, для чого кожен присутній міг використати підготовлені вінки. Гостей фестивалю частували вже не шашликами, а традиційним кулішем, приготовленим працівниками Рожищенського лісництва. Завершилось свято біля дому «Просвіта» концертом за участі солістів «Просвіти» та виступом запрошеного колективу – чоловічого вокального квартету «Акорд» із Луцька. Молоді запропонували і сучасні розваги – участь у холі-шоу, для якого кожен бажаючи міг придбати спеціальні фарби, і дискотеку, де можна було позмагатись у танцювальному батлі [6].

Як свідчать відгуки тих, хто пам'ятає купальське дійство 1960–80-х роках, ставлення до фестивалю більше негативне. Мешканці містечка у соціальних мережах висловлюються за відродження свята: *«Добре було б відновити ту традицію святкування свята!!! Але в такому стилі, як було в 70-х роках. Дуже гарна була забава!!»*; *«Я з вами цілком згідна. Якщо відновлюємо свято, то треба зберегти традиції саме того Івана Купала, яке пам'ятаємо з дитинства»*. Прикро, що окремі мешканці, ностальгуючи за святом Купала, розуміють при цьому не характерні для свята звичаї та обряди, а можливість посмажити шашлики на дровах (правда ж давня традиція?): *«Так, як у 70-их, вже не буде. Багаття палити не можна. Вже частина від свята відпаде. А відтак і шашлики не можна буде поїсти, бо ж самі смачні, коли смажені дровах»*. Не можна погодитись і з тим, *«що таке дійство було лише у нашому містечку»*. Таке свято характерне не тільки для Рожища, Волині, України, а й для багатьох народів світу. А те, що купальське дійство є «родзинкою Рожища», на чому наголошують рожищани, це правда і *«необхідно зберегти свято у його первинному, автентичному форматі»* (Фейсбук, Рожищенський край...). Однак, що саме автор слів розуміє під первинністю і автентичністю? Традиційне Купала, яке формувалось тисячоліттями, чи обряд 1960–70-х рр.? Очевидно, що останнє, так як уточнює: *«про що навіть київська студія фільм зняла!»*. Очевидно, потрібно повернутись до коріння активно використовуючи досвід середини ХХ ст.

2021 р. у Рожищенській ТГ вирішили продовжувати проведення етнофестивалю «Купальська казка» для чого з бюджету громади вирішено було виділити 50 тис. гривень [2]. На жаль, фестиваль не відбувся. Хоча російсько-українська війна вже спростувала добре відомий вислів, що «коли гримлять гармати, музи мовчать». У нас не мовчать – і не тільки на майданах, а в метро і бомбосховищах. Ми повинні берегти свої етнокультурні надбання. Недаремно ЮНЕСКО прийняв Конвенцію про охорону нематеріальної культурної спадщини. І якщо з 2012 р. до початку повномасштабної війни до Національного переліку було внесено 26 елементів, то з її початком Перелік поповнився ще 24 елементами і тепер їх уже 50!!! А наш борщ був внесений до Репрезентативного списку ЮНЕСКО. Наша Волинь представлена колективними елементами (борщ, писанки) і традицією соломоплетіння. Рожищенське свято Івана Купала у його традиційному і сучасному побутуванні, але з включенням традиційних компонентів, також може бути представленим у Національному переліку, якщо буде підтверджена тяглість традиції.

Отож, традиційна основа свята Івана Купала, починаючи з середини ХХ ст. все більше забувається. Тепер мало хто з учасників дійства знає, яким же було свято сто і більше років тому. Зважаючи на це, з'являються нові персонажі, дійство все більше театралізується. Навіть на оглядах фольклорних колективів не завжди можна побачити дійсно традиційне дійство. Якщо традиційно свято Купало самоорганізовувалося парубочими і дівочими гуртами, то тепер його влаштуванням займаються «Просвіта», відділи культури та ін. Насиченість і різноманітність дійства залежить не стільки від організації, скільки від суми виділених коштів. Є кошти – свято більш насичене – є запрошені колективи і виконавці та ін., є призи за участь у конкурсах, немає грошей – свято втрачає різноманітність. Однак відмовлятися від святкування Купала та інших традиційних свят аж ніяк не можна, особливо у тій ситуації, в якій перебуває зараз Україна. Усім відомо, що в першу чергу рашисти нищать нашу мову, історію і культуру, як це робили не одне століття до того. А традиція – це те, що робить нас іншими, що не дає втратити оригінальність і самобутність. Тому – бережімо традицію і по можливості, повертаймо її в наше життя інакше ми будемо «денаціоналізовані» і без втручання зовні.

Які перспективи купальського свята в Рожищі? – Йому бути. Адже і молоді, і людям середнього та старшого віку потрібно десь проводити вільний час, відпочивати. І краще за все насолоджуватись красою звичаю, пісні, української культури, яка не дасть зникнути нашій мові і нашому народу! Але не потрібно відмовлятися від традиційної багатовікової суті свята Купала. Участь у збиранні палива і розпалюванні вогнища; прикрашанні і розламуванні деревця, під час якого хлопці і дівчата можуть позмагатися за нього; плетінні і пусканні вінків; стрибанні через маленьке багаття; хороводи довкола дерева і багаття; обливання водою – це основа, своєрідні «кити», свята, які роблять Купало Купалом. Дуже доречною буде участь фольклорних колективів, які виконуватимуть купальський репертуар. Не варто забувати, що багато сучасних гуртів працюють із фольком. 2022 року київський гурт «EthnoGen», у складі якого є й волинянин, презентував кліп на пісню «На Івана Купала». Конкурси та спортивні змагання також урізноманітять свято, яке можна доповнити і різноманітними майстер-класами (наприклад, з виготовлення ляльок-мотанок, виготовлення кераміки на гончарному крузі чи ліпленням, виготовлення іграшок з трави, соломи та ін.). А ще додати плетіння вінків, заплітання кіс, нанесення аквагриму, участь у конкурсах, святкових лотереях та ін. Частувати учасників свята можна традиційним кулішем і спільно приготовленою рибною юшкою; не складно влаштувати ярмарок-продаж виробів майстрів і смаколиків місцевих господинь і збирати донати на Мрію. Сьогодні в нас одна мрія – ПЕРЕМОГА, а потім будуть інші, мирні. На завершення хочеться подати слова мешканки Рожища, що стосуються майбутнього свята у містечку: «На слідуючий рік, після нашої Перемоги, у нас все-таки буде відновлено це святкування. Правда назву "Івана Купала" не погодили, (бо язическе), але, думаю, назву нашого свята ще придумаємо! Зараз головне ПЕРЕМОГА!!! Слава Україні!!!» (Фейсбук, Рожищенський край...).

Список використаних джерел

1. Амар Аль-Анні, Н. Кузіна. Державна політика по впровадженню радянської обрядовості в Українській РСР. *Етнічна історія народів Європи*. 2012. Вип. 38. С. 40–44.
2. Воротна І. У Рожищенській громаді хочуть відновити святкування Івана Купала (2021). URL: <https://rozhyshche.rayon.in.ua/news/458487-u-rozhishchenskiy-gromadi-khochut-vidnoviti-svyatkuvannya-ivana-kupala>.
3. Давидюк В. Купало на Заході Волині. Луцьк, 2015. 75 с.

4. Кіндрачук Н. Радянська обрядовість як засіб утілення в життя політики денационалізації українців в УРСР протягом 60–70-х рр. ХХ ст. *Науковий вісник СНУ імені Лесі Українки*. Іст. науки. 2016. № 3. С. 157–161.
5. Климець Ю. Д. Купальська обрядовість на Україні. Київ: Наукова думка, 1990. 144 с.
6. Куліш, фотозона й танцювальний батл: як у Рожищі святкували Івана Купала (2019). URL: <https://rozhyshche.rayon.in.ua/news/161591-kulish-fotozona-i-tantsiuvalnii-batl-iak-u-rozhishchi-sviatkuvali-ivana-kupala>.
7. Купальської ночі. *Наш край*. 2001. 14 лип.
8. Ой на Івана, ой на Купала (з досвіду проведення свята Івана Купала на Волині) / [матеріал підгот. О. Ошуркевич]. Луцьк, 1974. 12 с.
9. Онопчук Н. У гості прийшов Іван Купала. *Молодий ленинець*. 1967. 7 лип.
10. Остапчук Н. День, коли сонце у воді купається. *Наш край*. 1999. 17 лип.
11. Показали, як святкували Івана Купала 100 років тому у Рожищі (2020). URL: <http://bug.org.ua/news/pokazaly-iak-sviatkuvaly-ivana-kupala-100-rokiv-tomu-u-rozhishchi-443775/>.
12. Ретро-Рожище: Нептун, вогнище та прогулянки Стиром – Івана Купала у минулому столітті (2019). URL: <https://rozhyshche.rayon.in.ua/topics/384659-retro-rozhishche-neptun-vognishche-ta-progulyanki-stirom-ivana-kupala-u-minulomu-stolitti>.
13. Рожищани хочуть започаткувати масштабний літній етно-фестиваль (2016). URL: <https://rozhyshche.rayon.in.ua/news/6740-rozhishchani-hochut-zapochatkuvati-masshtabnii-litnii-etno-festival>.
14. У центрі Рожища влаштували дискотеку та холі-шоу (2019). URL: <https://rozhyshche.rayon.in.ua/news/161618-u-tsentri-rozhishcha-vlashtuvali-diskoteku-ta-holi-shou?fbclid=IwAR2OqtXDbPRLSVU5UyiTlQ8SUzFdB7iF5Qj6ce4SNcqs5KYtsUgcQ8jEJGk>.
15. Як святкували Купала у Рожищі. Фото (2016). URL: <https://rozhyshche.rayon.in.ua/topics/381125-iak-sviatkuvali-kupala-u-rozhishchi-foto>.

**Малиновський Валентин (Луцьк),
Романюк Лідія (Рожище)**

ТВОРЧІ СТОРІНКИ РОЖИЩЕНСЬКОГО САМОДІЯЛЬНОГО НАРОДНОГО ТЕАТРУ

Аматорське театральне мистецтво у Рожищі – окрема і яскрава сторінка багатогранного культурно-просвітницького життя міста, котра мала тривалу історію. Ще у міжвоєнний період у місті діяв польський театр і дві єврейські театральні трупи, які регулярно ставили вистави [4, с. 114; 129]. Після звільнення Рожища від німецьких нацистів, у 1944 р. з ініціативи Бориса Тоцького був заснований драматичний гурток [2, с. 612].

Борис Тоцький

Б. Тоцький – обдарована особистість, вчитель фізики і математики місцевої школи, знавець української та польської літератури, випускник Варшавського університету. Окрім драматичного гуртка він керував хором, грав на мандоліні в оркестрі народних інструментів та ансамблі бандуристів, любив шахи. Основу колективу складала місцева інтелігенція – працівники Держбанку, вчителі, а також робітники місцевих підприємств. Свій творчий шлях невеликий драмгурток розпочав з одноактної п'єси С. Васильченка «На перші гулі» у постановці Б. Тоцького [3].

З 1948 р. колектив у кількості 18 учасників починає працювати при Рожищенському районному будинку культури. Гуртківці самотужки виготовляли декорації та бутафорію, діставали костюми. Ролі вивчали з однієї книжки, бо не було паперу, щоб переписати тексти, а свої вистави показували у невеличкому кінотеатрі. В репертуарі колективу були вистави: «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого, «На першій гулі» С. Васильченка, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Москаль-Чарівник» І. Котляревського і інші. Провідними акторами були В. Майструк, М. Нестеровський, В. Мичик.

Перший склад драматичного гуртка

Варто зазначити, що в кінці 1940–1950-х роках драматичний жанр мав велику популярність в Рожищі. Драматичні аматорські гуртки діяли в клубі артілі інвалідів «Рекорд», мебльовій фабриці, районному об'єднанні «Сільгосптехніка», ремонтному заводі, сирзаводі. Кращі виконавці-аматори запрошувалися до участі у виставах районного Будинку культури.

Після відкриття новозбудованого приміщення районного Будинку культури у 1951 р., драмгуртківці отримали можливість ставити свої п'єси на великій сцені із глядацьким залом на 600 місць, що відкрило нові можливості для творчого розвитку. Вже перші прем'єри стали культурною подією в житті міста, а заповнені зали давали натхнення для самодіяльних артистів. Рожищенський глядач із задоволенням сприймав постановки драмгуртка, а актори ставали кумирами місцевої публіки. Зокрема, великою популярністю користувалася вистава «Наталка Полтавка» І. Котляревського, в якій запам'яталися своєю грою Л. Депо, В. Лукашук, У. Литвиненко, І. Степанюк, П. Поліщук. У 1950-і роки колектив суттєво розширився, новими учасниками стали М. Савчук, І. Демчук, В. Єфіменко, Б. Трофімчук, І. Савчук, А. Малярчук, І. Зуй, Н. Зінкіна, Т. Шрай, Г. Брезницька, О. Ющук. Розширився репертуар, режисер В. Єфіменко здійснив постановки вистав «В степах України» О. Корнійчука, «Весілля в Малинівці» Я. Юхвіда, «Не називаючи прізвищ» В. Минка, «Брестська фортеця» К. Губаревича та «Невольник» (за мотивами Т. Шевченка) М. Кропивницького, «Слід на землі» Ю. Мокрієва. Перед тим, п'єса «Брестська фортеця» була поставлена з драмгуртківцями об'єднання «Сільгосптехніка». У ній були зайняті: Є. Шевчук, О. Саць, В. Фірчук, З. Цісар, Г. Мощик та інші.

Районний Будинок культури (Фото В. Гергеші)

Колектив драмгуртка показував свої виставами не лише жителям Рожищ, а й гастроллював у селах району та навіть у Луцьку і Нововолинську.

Знаменним для колективу став 1959 р., коли рішенням Міністерства культури УРСР від 10 квітня Рожищенському драматичному гуртку було присвоєно високе звання «самодіяльний народний драматичний театр» [2, с. 612]. Таким чином він став першим у Волинській області самодіяльним драматичним колективом, що удостоївся цього почесного звання. Це було визнанням рівня його професійності, значної культурної діяльності, що, в свою чергу, зобов'язувало до творчого зростання. Новий високий статус вимагав нових підходів до виконавської майстерності театрального колективу. Тому для постановок вистав були запрошені професійні режисери та артисти Волинського обласного музично-драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка. Зокрема, постановку вистав «Баба Палажка та баба Параска» Я. Сербіна та «Рідна мати моя» П. Загребельного здійснив актор театру Ф. Балабуха. У виставах майстерно грали свої ролі Л. Депо, А. Малярчук, П. Кухарчук, Н. Климиук, Г. Покора, Г. Лесіна, С. Степанюк, Ю. Кухарчук, В. Забілик. Напружені репетиції, практична робота над пластикою, сценічною мовою, артистичне перевтілення, робота з бутафорією дали відповідний результат. Самодіяльний театр був запрошений на Львівське телебачення, що для непрофесійного колективу було серйозним визнанням та безумовним успіхом. Для телебачення була вибрана вистава «Баба Палажка та баба Параска», що користувалася особливою популярністю глядача.

У 1963 р. актори народного театру брали участь у зйомках кіножурналу, який раз на місяць демонструвала перша на Волині Рожищенська кіностудія (керівник В. Єфіменко) у кінотеатрі. У зйомках брали участь С. Степанюк, Ю. Кухарчук, А. Малярчук, І. Шевчук, С. Цебрик, Н. Ткач, Н. Зінкевич, О. Милик, М. Чабанчук [1, с. 4; 82–83]. Можна лише уявити щасливі обличчя цих акторів, яких на екрані кінотеатру бачили рожищани, вражені грою своїх земляків.

Успіхом користувалася й п'єса «Марина» М. Зарудного, котра відкрила дорогу до аматорського театру Е. Кандибі, М. Мамчуку, О. Милику, Г. Малисі, М. Чабанчуку Л. Кухарчук, П. Бойченку. Цікаво, що прем'єра цієї вистави на рожищенській сцені у 1964 р. відбулася майже паралельно з прем'єрою в Державному українському драматичному театрі ім. І. Франка.

Кожен наступний рік приносив щось нове в творче життя колективу – нові плани, зустрічі, перемоги. Зокрема, яскравою сторінкою діяльності самодіяльного театру стала постановка у 1967 р. вистави «На Івана Купала» М. Стельмаха, режисером якої був випускник Дніпропетровського театрального училища О. Когут. Декорації до вистави створив художник Л. Хведчук.

Сцена з вистави «На Івана Купала» М. Стельмаха

Щоденні репетиції, повторення та закріплення мізансцен, робота з костюмами, музичним оформленням все це вимагало багато зусиль і часу самодіяльних артистів. А коли стало відомо, що на прем'єрі буде присутній автор п'єси – М. Стельмах, відповідальність зросла ще більше. Адже присутність на виставі відомого українського письменника – непересічна подія навіть для професійного театру, не кажучи за самодіяльний театральний колектив районного центру. На початку лютого відбулася довгоочікувана прем'єра. Переповнений Рожищенський районний Будинок культури щирими оплесками зустрів автора, лауреата Ленінської премії, Героя Соціалістичної праці, депутата Верховної Ради СРСР, який прибув у супроводі заступника міністра культури УРСР А. Ситенкова. Учасники вистави Є. Кухарчук, І. Яхнович, І. Шевчук, Б. Тоцький, А. Козачук, Ю. Кухарчук, Н. Шпирка, Г. Чубок, М. Скуба, Г. Скуба, Б. Єфіменко, Є. Яворська, Є. Сенік, Н. Зінкевич, Л. Деда, Г. Богуслав, Т. Шрай з піднесенням і натхненням грали у цей вечір [1, с. 60]. Після закінчення вистави М. Стельмах висловив слова вдячності місцевим артистам та режисеру.

М. Стельмах на прем'єрі своєї вистави в Рожищі (Фото з газети «Вісник і К»)

Згодом на сторінках газети письменник написав: «Дорога моя родино, дорогі друзі-рожищенці!

У моєму серці ще й досі озиваються ніжні чарівні струни, а пам'ять ще й ще раз відтворює чудових людей вашого Рожищенського району, які люблять працю, вміють шанувати красу свого краю, народне мистецтво!

Це було неймовірне знайомство. Актори самодіяльного народного театру дали сценічне життя моїй п'єсі «На Івана Купала». Дуже радий, що ця зустріч з рожищенцями не остання – вона відбудеться і на київській фестивалній весні, на якій завоював право виступати ваш самодіяльний колектив...» [6].

І ця зустріч з М. Стельмахом відбулася на заключному республіканському конкурсі народних театрів у Києві у 1967 році. На ньому Рожищенський самодіяльний народний театр з п'єсою «На Івана Купала» став переможцем. Нові зустрічі, нові враження, нові друзі, все це надихало і окрилювало учасників не зупинятися на досягнутому.

9 листопада 1967 р. у районному Будинку культури відбулися урочистості, присвячені 55-річчю з Дня народження та 25-річчю творчої діяльності Бориса Тоцького – ініціатора і засновника самодіяльного театру. За цей час ним було зіграно більше 20 різнопланових ролей та поставлено цілу низку вистав. У цей вечір ювіляр отримав багато вітань і побажань від влади, колег, учнів, друзів. Але найбільш бурхливі овації глядача пролунали під час показу уривків з вистав «На Івана Купала» та «Людина людині» за участю самого Бориса Костянтиновича. Режисер театру О. Когут зазначив: «Ми захоплюємося цією енергійною, вічно молодого, сповненою горіння людиною, для якої другим її покликанням є акторська діяльність...» [3].

Значне місце в репертуарі театру займали такі вистави: «Безталанна» Карпенка-Карого, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Шумить Дніпро» Л. Ступеля, «Людина-людині» В. Горбашова, «Слід на землі» Ю. Мокрієва, «Сині роси» М. Зарудного, «Майська ніч» М. Старицького, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Пора жовтого листя» М. Зарудного та інші. Серед активних учасників театрального колективу слід відзначити: З. Хмельник, Є. Бородій, Ю. Кухарчук, В. Юшук, В. Мазунов, Є. Станько, Л. Бенешук, М. Окуневич, Г. Ольдах, Б. Пастушак, М. Гнатів, Л. Харко, В. Яковичина, Я. Патлашинський, М. Туз, В. Козак, А. Козачук, І. Яхнович, Г. Чубок, І. Калішук, В. Ніколайчук, С. Барановська. Музичне оформлення постановок здійснювали: О. Соколовський, А. Литвин, М. Герес, А. Бруховський, Л. Яхнович, В. Іваницький, А. Поліщук. Душею театру був художник-декоратор, талановитий самодіяльний артист М. Савчук, який зіграв понад 50 ролей і вкладав велику безкоштовну працю в художнє оформлення кожної постановки. Значний внесок у розвиток самодіяльного театру зробили режисери: В. Єфіменко, О. Когут, Л. Забігайло, Л. Клімович, засупник режисера Г. Білич, артисти Волинського обласного музично-драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка О. Мошков, І. Тьоса, Ф. Блабуха.

*Вистава «Слід на землі». Зліва направо актори С. Степанюк, В. Єфіменко, М. Савчук
(Фото з архіву В. Єфіменка)*

У період свого найбільшого творчого зростання театр став великим творчим колективом самодіяльних митців, що об'єднував понад 70 осіб [2, с. 612]. Акторами були представники різних професій, наприклад Л. Депо і Н. Зінкевич-Брюховська були бібліотекарями, А. Козачук – інженером-конструктором, Л. Кухарчук – табельницею, П. Кухарчук – шліфувальником, Ю. Кухарчук – штампувальником, В. Мазунов – слюсарем, М. Мамчук – художником, Г. Покора – ткалею, С. Степанюк – столяром, З. Хмельник – службовцем, Т. Шрай – швеєю, М. Чабанчук – вчителем.

Без народного театру було важко уявити тогочасне культурно-освітнє життя районного центру. Протягом 1965–1970 рр. актори показали глядачам 127 вистав, які користувалися великим успіхом [2, с. 612]. Підтвердженням творчих досягнень та успіхів стали численні нагороди: грамоти і дипломи обласного управління культури, райкому партії і райвиконкому. Колектив театру був нагороджений Дипломом першого ступеня Республіканського оргкомітету за участь у фестивалі самодіяльного мистецтва.

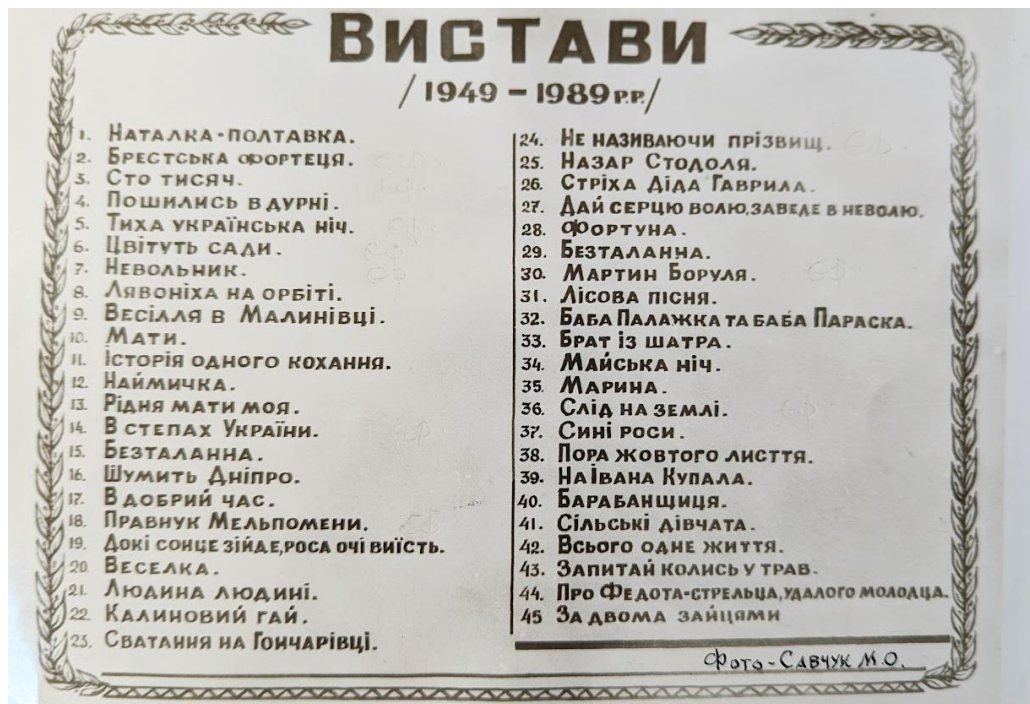
Однак, у 1970-х роках усе змінилося, глядач отримав нові можливості для проведення культурного дозвілля у формі телебачення і кінематографу, що суттєво зменшило інтерес до самодіяльного театру. Ці об'єктивні тенденції негативно позначилися й на подальшій долі Рожищенського народного театру. Ротація режисерів та учасників колективу негативно позначилася на стабільності його діяльності. Однак, незважаючи на це, колектив підтримував належну творчу форму і для підтвердження звання «самодіяльний народний драматичний театр» зумів здійснити нові постановки п'єс «Сині роси» М. Зарудного, «Барабанщиця» А. Салинського (реж. Л. Клімович) та «Сільські дівчата» Л. Никоненка (реж. В. Іванова). До колективу влилися нові здібні актори: С. Тимошук, А. Павлюк, А. Скиртюк, А. Явдошин Г. Джусюк, Т. Богдан, А. Матвійчук, Л. Романюк, Л. Ковальчук. Однак, театру не вистачало креативного режисера, який би зміг своєю енергією згуртувати колектив і спрямувати його на нові творчі здобутки.

І лише у 1987 р., коли колектив очолив професійний актор-режисер, колишній випускник театральної студії Київського державного театру оперети П. Коханович, розпочалося його творче відродження. За його ініціативою відкрилася театральна школа-студія, був зібраний новий колектив, що складався переважно з молоді. Вже перша його робота – трагедія Я. Стельмаха «Запитай колись у трав», показала вагомий творчий потенціал театального колективу. Виконавцями ролей були Ю. Іщук, П. Лавренюк, Н. Хомук, О. Жиліч, Г. Кухарчук, Т. Крат, Л. Оліферчук. На початку 1988 р. відбулася прем'єра вистави «За двома зайцями» М. Старицького, яка мала величезний успіх у глядача.

Театр знаходився у постійному творчому пошуку, експерименті. У результаті на сцені з'являється вистава-казка «Про Федота-стрільця, удалого молодця» Л. Філатова. Поставлена в яскравій формі театального балагану, вистава стала культурною подією і стала улюбленою як для дітей, так і для дорослих. Велику допомогу у постановці вистави надав ансамбль естрадної музики Рожищенської дитячої музичної школи під керівництвом В. Петрині. В лютому 1988 р. колектив театру був нагороджений дипломом за пропаганду театального мистецтва та участь в обласному заключному театальному святі на приз Н. Ужвій. Театром були здійснені нові постановки вистав «Бояриня» та «Лісова пісня» Л. Українки.

Згодом театр очолив режисер М. Репецький, під керівництвом якого були поставлені вистави «По ревізії» М. Кропивницького, «Відавали батька в прийми» та «Шлюб за оголошенням» В. Канівця, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Наймичка» М. Тогобочного. Виконавцями головних ролей були Г. Пташник, Л. Романюк, Г. Полішук, М. Бешта, О. Березовська, В. Кожан, С. Матвійчук в епізодичних ролях вдало грали В. Омельчук та П. Сітовський.

Однак, у силу різних обставин, у тому числі, про які йшлося вище, популярність театальної справи в місті почала втрачатися. Самодіяльний народний театр перестав бути постійно діючим творчим колективом, як це було в часи його творчого піднесення. Він збирався періодично, а постановки вистав здійснювалися час від часу. І все ж, у цих непростих умовах аматори намагалися йти в ногу з часом, ставити нові п'єси, в яких відчувалася подих сучасності. Саме такою п'єсою стала «Вісім люблячих жінок» Р. Тома, в постановку якої було вкладено творчу енергію Н. Марценюк та Л. Романюк. Вони грали головні ролі разом з Л. Гринюк, Ю. Ренькас, О. Карпук, С. Матвійчук, І. Ющук, Н. Антонюк. З цією виставою у 2012 р. Рожищенський самодіяльний народний театр зайняв друге призове місце в обласному огляді-конкурсі народних аматорських театрів «Талантами щедра земля» на приз народної артистки Н. Ужвій.

Репертуар Рожищенського самодіяльного народного театру за 40 років діяльності [5, с. 10]

На цьому завершується історія заснованого в Рожищі у 1944 р. самодіяльного народного театру, який протягом багатьох років був важливим культурно-освітнім центром нашого міста, а його талановиті актори і режисери залишилися в пам'яті багатьох поколінь рожищан.

Список використаних джерел

1. Єфіменко В. Рожищенські мотиви. Спогади. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2003. 104 с.
2. Історія міст і сіл Української РСР. У 26 т. Гол. ред. Укр. рад. енцикл. АН УРСР / гол. редкол. Тронько П. Т. (голова) та ін.). Т. Волинська область / обл. редкол. : Клімаш І. С. (голова) та ін. Київ: Харківська книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе, 1970. 747 с.
3. Когут О. Біля джерел театру. 25 років творчої діяльності. *Світло Жовтня*. 1967. 11 листоп. С. 4.
4. Козярчук Л. Сторінки історії містечка Рожище: історико-краєзнавчі нариси. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 270 с.
5. Рожищенському народному драматичному театру ХХХ років: фотоальбом (1959–1989 рр.). 10 с.
6. Стельмах М. П. Щедрі серця – щедри таланти. *Світло Жовтня*. 1967. 20 берез. С. 1.

**Малиновський Валентин (Луцьк),
Сосовський Юрій (Рожище)**

ВІА «ВОЛИНЯНИ»: ФЕНОМЕН УСПІХУ ТА ПОПУЛЯРНОСТІ

На початку сімдесятих років у місті Рожище культура набула значного розвитку. Функціонували потужні творчі колективи, такі як перший в області самодіяльний народний драматичний театр, вистави якого бачили не лише глядачі району та області, але й у м. Києві. Відомим у районі та за його межами був аматорський духовий оркестр під керівництвом Олексія Соколовського, високого рівня набули хорові колективи, зокрема хор культпрацівників під керівництвом Леоніда Кужелюка. Окрасою районних концертів завжди були талановиті вокалісти, читці, ведучі концертних програм.

Разом з тим, це був період стрімкого розвитку нового музичного жанру – вокально-інструментальних ансамблів (далі – ВІА), які завойовували все більшу популярність. Саме в цей час

солісти ВІА «Смерічка» з Вижниці Назарій Яремчук і Василь Зінкевич виконали легендарну «Червону руту» Володимира Івасюка, котра полонила серця всіх поколінь і народів та започаткувала новий напрям розвитку української естрадної музики. Очевидно, що й рожищенські музиканти не могли стояти осторонь від зазначених процесів, адже у молоді міста об'єктивно виникла потреба у ВІА. Молодь міста звернулася до завідуючого відділом культури Івана Косміна та директора районного Будинку культури Арсена Малярчука щодо необхідності створення такого колективу, який би грав на вечорах відпочинку, брав участь в різноманітних святах. Керівники культури з розумінням сприйняли це звернення і зробили пропозицію створити ВІА Юрію Сосовському – випускнику Рожищенської музичної школи, який навчався в Луцькому державному музичному училищі. Він погодився, однак виникла проблема з музикантами, адже новий жанр вимагав, по-перше, уміння грати на електричних гітарах, а в Рожищах були лише самоучки гри на акустичних гітарах, а по-друге, необхідно було знайти вокалістів з хорошими голосовими даними. Зважаючи на це Ю. Сосовський запросив до ансамблю знайомих музикантів, в основному однокласників 1953–1954 років народження: Володимира Приходька (ритм, бас гітара), Василя Ляшука (ударні інструменти), Олексія Ярмака (соло гітара), Анатолія Наумкіна (ритм-гітара), Олександра Зінчука (вокал). Сам Юрій грав на клавішних інструментах і був художнім керівником ВІА «Оріон», що в перекладі з грецької означало «Бог Сонця» – саме такою була перша назва колективу, що розпочав свою діяльність у 1973 році. Згодом Ю. Сосовський запросив соло-гітариста Валентина Матвійчука – студента Луцького культосвітнього училища, який грав на танцях у клубі с. Копачівка у складі інструментального ансамблю «Шатени», створеного ще у 1971 році. Прихід Валентина в колектив суттєво його посилив, адже він володів неповторними голосовими даними та віртуозно володів гітарою. Таким чином в його особі ВІА отримав яскравого вокаліста та соло-гітариста. Вже перші виступи «Оріона» стали подією в музичному житті міста і жодне значиме свято не обходилося без його участі. ВІА виконував не лише вокальні твори, а й інструментальну музику.

ВІА «Оріон» на святкуванні Дня молоді біля ресторану «Зелений Гай» 30.06.1974 року. Зліва направо В. Приходько, А. Наумкін, Ю. Сосовський, О. Зінчук, В. Ляшук, В. Матвійчук [1]

Ще однією суттєвою проблемою того періоду була відсутність якісних музичних інструментів та звукової апаратури. Хлопці змушені були грати на примітивних гітарах радянського виробництва, був придбаний клавішний інструмент «Юність» та ударна установка. А звукової апаратури в Будинку культури не було взагалі. Однак лампові підсилювачі заводу «Кінап» були на пошті, де працював спеціалістом з налаштування та ремонту апаратури зв'язку учасник ВІА О. Ярмач. Музикантам вдалося через нього домовитися з керівником пошти щодо використання цих підсилювачів, а також колонок до них і мікрофонів.

ВІА «Оріон» у 1974 р. Зліва направо В. Приходько, Ю. Сосовський, В. Ляшук, В. Карпець, В. Матвійчук [2]

З кожним виступом ВІА завойовував симпатії та ставав відомим як в районі, так і в області. Основу репертуару складали пісні українських, російських та зарубіжних авторів, а також популярні інструментальні твори. Фактично, найбільш популярні шлягери відразу з'являлися в репертуарі ВІА. Вони відразу звучали під час танцювальних вечорів (танцях) у великому залі районного Будинку культури і за реакцією молоді відразу було зрозумілий результат роботи. Кожних вихідних рожищенська молодь мала можливість не лише потанцювати, а й отримати насолоду від музики ВІА. Тому танцювальний зал був завжди заповнений, що давало доволі пристойне поповнення спецрахунку Будинку культури, а музиканти отримували відповідну заробітну плату.

Однак, для професійного виконання творів необхідна була якісна та сучасна звукова апаратура та музичні інструменти. Районний відділ культури, дирекція районного Будинку культури звернулася до депутата Верховної Ради від Рожищенського району Михайла Тронька. І це дало результат – у 1975 р. ВІА отримав сучасну і якісну апаратуру закордонного виробництва, на якій грали професійні колективи: клавійний дворядний орган «Вермона», ударну установку, гітари, звукову апаратуру «Tesla». Також додатково з Волинської обласної філармонії були передані колонки та мікрофони німецької фірми «Regent 60» та болгарської фірми «Beag 100», що були в доволі пристойному стані.

Виступ з новою апаратурою на святі Івана Купала

Перед колективом постало питання більш професійного виконання пісень та інструментальних творів, що потребувало відповідних виконавців, зокрема музикантів духової групи. Цей період якраз співпав з ротацією, пов'язаною із призивом хлопців на військову службу. Василь Карпець, який звільнився зі служби в армії, замінив на ударних інструментах В. Ляшука, який пішов на армійську службу. ВІА поповнився новим бас-гітаристом Віктором Карпуком та Валерієм Бабійчуком (ритм гітара, вокал), натомість В. Матвійчук у 1974 р. також був призваний в армію. У колективі з'явився свій звукорежисер Микола Никитюк, який відповідав за технічне обслуговування апаратури. У ВІА прийшли Микола Літвінчук – випускник педагогічного училища (труба, вокал) та Іван Волосовець – випускник Луцького культосвітнього училища (труба). Це дало можливість суттєво збагатити репертуар, зокрема включити до нього пісні з використанням духових інструментів (труби), зокрема «Жовтий лист» В. Івасюка та «Бабине літо» з репертуару Джо Дассена.

Насичені репетиції і творчі ідеї давали свій результат – з кожним днем майстерність ВІА зростала. Хороші вокальні дані музикантів та професійне володіння інструментами давали можливість на високому рівні виконувати складні композиції та поповнювати репертуар високохудожніми творами українських авторів: Володимира Івасюка, Валерія Громцева, Юрія Рибчинського, Ігоря Поклада, Миколи Мозгового та інших. Особливо подобалися слухачам пісні «Кохати час», «Скрипка грає», «Море вечорове» та кавер на популярний шлягер «Шізгара» (Venus) – «Козаки, запорізькі козаки». Зважаючи на включення до репертуару обробок волинських пісень, а також те, що всі учасники ансамблю були родом з волинського краю, вони вирішили змінити назву ВІА на «Волиняни».

Виступ на звітній художньої самодіяльності Рожищенського району у Ківерцях.

Соліст В. Матвійчук

Творча діяльність ВІА досягла свого професійного розквіту і популярності у 1977–1982 роках. «Волиняни» неодноразово були дипломантами та лауреатами різноманітних конкурсів, активно приймали участь у різноманітних заходах Волинської області та Рожищенського району, неодноразово виступали у Волинському обласному музично-драматичному театрі ім. Тараса Шевченка, Луцькому міському Будинку культури та Будинку дитячої творчості міста Луцька. ВІА брав участь у зустрічі польської делегації у 1977 р. у м. Рожище. Спеціально для цього була вивчена пісня на польській мові «Zielony mosteczek» [3]. Своїм виконанням пісень був окрасою на районних святах Івана Купала, Дня молоді, Новорічних свят та випускних вечорів.

ВІА «Волиняни» під час зустрічі польської делегації у ресторані «Стир». Зліва направо І. Волосовець, В. Карпець, В. Бабійчук, Ю. Сосовський, В. Матвійчук, М. Літвінчук, В. Карпук [3]

ВІА «Волиняни» на районному фестивалі художньої самодіяльності на стадіоні «Колос» [4]

Про величезну популярність «Волинян» у місті свідчить такий епізод з його біографії. На початку 80-х років на запрошення директора заводу «Рожищеферммаш» Анатолія Ліпкана, який запропонував більш сприятливі умови праці, ВІА перейшов з районного Будинку культури до клубу заводу. У зв'язку з цим, керівництво РБК запросило обслуговувати танці іншому ансамблю. Однак молодь райцентру надала перевагу «Волинянам» і перемістилися до клубу заводу «Рожищеферммаш», незважаючи на те, що він знаходився у незручному місці та не міг вмістити всіх бажаючих. Зважаючи на це, керівництво заводу змушене було побудувати танцювальний майданчик на вулиці, поруч з клубом. Після цього бажаючих потанцювати в районному Будинку культури ставало все менше, що зрештою призвело до їх припинення. Молодь Рожища вже звикла до музики у виконанні «Волинян» і тягнулася за ними.

Плідний період творчої діяльності ВІА «Волиняни» продовжувався майже 10 років, до часу кардинальних змін у молодіжній музиці, коли живе виконання ВІА витісняли дискотеки. Диск-жокеї, обладнані сучасною апаратурою заповнили танцювальні площадки. Багатофункціональні синтезатори, що відтворювали різноманітні музичні звуки та інструменти, запрограмовані електро-барабани та інші технічні пристрої, що прийшли із Заходу, витіснили живе виконання творів. Уже не потрібно було збирати музикантів, проводити інтенсивні репетиції, достатньо було підібрати потрібну фонограму і можна виходити на сцену. Так завершувалася ера ВІА, а разом з тим і «Волинян», які на початку 1980-х років завершили свою творчу діяльність. Однак, цей ВІА залишив яскравий слід на музичному небосхилі Рожищ і в пам'яті тих, хто чув музику у його виконанні.

У чому ж феномен цього колективу, який назавжди залишив теплий спогад у пам'яті рожищенської молоді 1970–1980-х років? На нашу думку, у професійному підході до справи талановитих музикантів, які на високому рівні виконували популярні композиції, під які освідчувалися в коханні, мріяли про щасливе майбутнє і красиве життя. Таке поєднання юності та чудової музики, з якою пройшли найкращі роки життя, й склало феномен «Волинян». Це підтверджують слова очевидців, які залишили теплі спогади про ВІА у Facebook у групі «Рожищенський край. Фотоподорожі в минуле», після 40 років від тих подій.

Юрій Мосійчук: *«Супер, супер, супер, неперевершені!... Це моя суб'єктивна думка. Але думаю, що це думка багатьох людей, які мали змогу не тільки слухати ваш шикарний гурт, а й танцювати з чарівними рожищанками! Це назавжди залишиться в моїй пам'яті! КОЗАКИ!!!».*

Наталія Заяць: *«Коли люди пам'ятають десятиріччями – це не просто слова... Пам'ять – без меж, зберігає назавжди!!! Ви були – супер!!!».*

Микола Присяжнюк: *«Не одне покоління виросло на цій музиці» [4].*

Катерина Тислюк-Грицай: *«Це були круті хлопці!) Їх всі любили і слухали з насолодою!) Шкода, що вже декого з них немає серед нас... Дуже гарно співали і грали!) Танці в будинку культури були неймовірними під їх виконання! Це наша молодість! Пам'ятаю всіх!))».*

Світлана Козак: *«Дякую прекрасним музикантам за чудовий музичний супровід нашої юності».*

Liudmila Ivlieva: *«Приємно згадати... музиканти від Бога» [3].*

Тетяна Завірюха: *«Це було просто супер танцювати під музику цього ансамблю. Просто чудово і приємно згадувати ті часи».*

Микола Гучук: *«Оріон-Волиняни найкращі, напевне тому, що це була молодість. Далі пішли дискотеки, а це вже зовсім інше» [2].*

Список використаних джерел

1. Матвійчук В. *Рожищенський край. Фотоподорожі в минуле*. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1045553859613993&set=pcb.292281605853415>.

2. Матвійчук В. *Рожищенський край. Фотоподорожі в минуле*. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1044695843033128&set=gm.291524919262417&id&orvanity=185033169911593>.

3. Матвійчук В. *Рожищенський край. Фотоподорожі в минуле*. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1054307092072003&set=gm.299581561790086&id&orvanity=185033169911593>.

4. Матвійчук В. *Рожищенський край. Фотоподорожі в минуле*. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1049201509249228&set=gm.295406302207612&id&orvanity=185033169911593>.

РОЖИЩЕНСЬКИЙ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ

Особливу роль у розвитку населених пунктів відіграють музеї, як осередки вивчення місцевої історії, дослідження минувшини рідного краю та центри культурного життя. Зберігаючи і демонструючи пам'ятки матеріальної і духовної культури, музеї мають неабиякий вплив на населення та виконують важливі функції соціокультурного розвитку. Рожищенський історико-краєзнавчий музей – культурно-освітня установа, яка має 45-річну історію становлення та виконує одну із провідних ролей у формуванні особливого культурного профілю міста Рожище.

Ідею створення у Рожищі краєзнавчого музею виплекав Олександр Малярчук – тоді другий секретар Рожищенського райкому. Заручившись підтримкою Олексія Зарицького (на той час директора Волинського краєзнавчого музею), Олександр Петрович приступив до роботи. Насамперед вирішили збирати експонати – завдання це поклали на вчителів шкіл району та культпрацівників. Проект приміщення музею, виготовлений архітекторами Києва, передав О. Малярчуку голова колгоспу с. Доросині Микола Віриний, який мріяв колись створити свій сільський музей. В 1960-х роках розпочинається будівництво – робітники ПМК-2 закладають фундамент. Але від того часу і до відкриття музею пройде нелегких 10 років. Створювали музей на громадських засадах. За існуючою тоді практикою, до будівництва широко залучались підприємства райцентру. Поступово робітники Міжколгоспбуду звели перший, а потім і другий поверхи новобудови. Але радіти було ще передчасно – довгий час будівля стояла без покриття. Та врешті-решт Рембуддільниця відрядила своїх працівників – і музей отримав свій дах. Далі робота йшла вже жвавіше: вчителі збирали експонати, обласний музей під керівництвом Олексія Зарицького підготував експозиційний план-проект, Міжколгоспбуд розпочав внутрішні роботи у новобудові, ПМК зобов'язалась покласти паркет, а меблева фабрика виділила для роботи з експозиційними меблями столяра Григорія Пивоварчука.

Фото 1, 2. Засновники Рожищенського історико-краєзнавчого музею: Олександр Малярчук та Володимир Засядчук (Фото з фондів Рожищенського історико-краєзнавчого музею)

І ось настав час формувати експозиції. На запрошення Олександра Малярчука, Володимир Засядчук (ентузіаст музейної справи, історик, який створив кімнату-музей в Олиці, та був деякий час директором Волинського обласного музею) взявся за оформлення. Підприємства райцентру: завод «Рожищефермаш», меблева фабрика, прядильно-ткацька фабрика та інші багато зробили для створення експозицій: були виготовлені мініатюрні експонати – зразки виробів підприємств [9, с. 1]. Велика заслуга в оформленні експозицій належить також художникам Рожищенської художньої майстерні. Чудовий, великих розмірів вітраж, що став окрасою музею, створений їхніми руками. Робота з оформлення відділів продовжувалась цілий рік.

Обласне товариство охорони природи допомогло оформити кімнату природи: подарувало опудала тварин – представників волинського лісу. Бригадир будівельної бригади, житель села Рудка-Козинська, Іван Архипчук подарував музею власноруч зроблені опудала птахів [9, с. 2].

Коли колекція музею була сформована, 22 жовтня 1977 р. рішенням Рожищенського райвиконкому № 92 було створено Рожищенський історико-краєзнавчий музей [6, с. 1].

Урочисте відкриття музейного закладу під керівництвом Олександра Малярчука відбулось 4 листопада 1977 року.

Фото 3: Урочисте відкриття музею 4 листопада 1977 року (Фото з фондів Рожищенського історико-краєзнавчого музею)

Першими екскурсводами музею були вчителі шкіл. На кожен відділ було декілька екскурсводів. Після відкриття музею був складений графік роботи, а також графік відвідування музею школами району. Першими екскурсводами стали М. Столярчук, Ніна Подолян, Сергій Свистунов. Останній, до речі, працював відповідальним секретарем Товариства охорони пам'яток та став вірним помічником Володимира Засядчука. Його екскурсії музейними залами запам'яталися багатьом людям. Ерудований, закоханий в історію, він міг запалити будь-кого. Велику допомогу місцевим екскурсводам надали зав.відділами обласного музею. В 1979 р. музею було присвоєно звання «народний» [12, с. 3].

Варто відзначити, що офіційного директора на той час музей не мав, проте керівну роль там виконували відповідальні секретарі Рожищенського відділу Товариства охорони пам'яток, а саме з 1981 по 1987 рр. – місцевий історик Роман Трофімчук та з 1987 по 1991 рр. – історик-архівіст Надія Стасюк.

Першим офіційним директором музею у 1991 р. стала Ніна Подолян. Закінчивши у 1952 р. Рожищенську середню школу № 1, вона здобула вищу освіту у Кременецькому педагогічному інституті Тернопільської області, де отримала спеціальність вчителя хімії та біології. З 1991 р. працювала директором Рожищенського народного історико-краєзнавчого музею, а з листопада 2001 р. – завідуючою відділом основного виду діяльності музею. З 2002 року її обрали головою Рожищенського відділення обласного громадсько-культурного товариства «Холмщина» [1, с. 3].

Попереду була велика робота, оскільки експозиції застаріли, історичне минуле краю висвітлювалось однобоко. Спочатку зробили капітальний ремонт приміщення – водопровід, електропроводяне опалення. Затим переформували експозиції і створили дві нових – «Українська світлиця» та «Художній зал». Тут є на що подивитися. В «Художньому залі», наприклад, виставлені картини місцевих авторів. Двадцять своїх картин подарував музеєві старійшина рожищенських художників М. Савчук. По кілька власних творів принесли М. Мамчук, П. Сосновський, М. Стамбульський, М. Шрай, В. Фугель, Є. Лавринюк. В цьому ж залі увагу відвідувачів привертають статуетки католицьких храмів, церковне начиння, книги – стародруки, перенесені з Пожарківського музею, який зараз не працює. Істотно поновили відділ етнографії, ретельно покопавшись в обласному архіві.

І ось настав цей день. Музей знову гостинно відкрив двері для відвідувачів. 11 січня 1995 року відбувся урочистий огляд поновленого музею. Відзначити цю подію прибули численні гості – «хрещений батько» музею О. Малярчук представники обласного краєзнавчого музею, обласного

управління культури, заступник голови районної Ради Анатолій Чміль, журналісти обласного телебачення.

Гостям сподобались експозиції, вони бажали музею довгої та плідної діяльності. Прозвучала навіть думка про те, що наш краєзнавчий музей заслуговує на те, щоб іменуватися державним. Варто назвати і спонсорів, які допомогли фінансами, роботою. Це – відділ культури, меблева фабрика, ГРД-13, мале підприємство «Теплові мережі» [4, с. 4].

Цікавим моментом є і те, що в Статуті Рожищенського районного історико-краєзнавчого музею, затвердженому у 1997 р. зазначається, що в музеї є науково-експозиційний відділ і відділи природи, історії, етнографії, художній, фонди, відділ масово-просвітницької роботи, науковий архів та постійно-діючі та пересувні виставки [11, с. 2]. Хоча фактично на той момент у музеї 4 відділи: історії, природи, етнографії та художній. А працівників було усього 2: директор та завідувач основним видом діяльності музею.

Нову лепту в розвиток музею зробила Надія Стасюк, яка працювала завідувачем основним видом діяльності музею до 2001 р., а потім була переведена на посаду директора музею[3], де пропрацювала до 2018 року.

Влітку 2002 р. було зроблено ремонт приміщення, за допомогою районного відділу культури та фірми «Черемош». Матеріальну допомогу надали народний депутат України Сергій Бондарчук та його помічник-консультант Раїса Кучмук, міська рада та дирекція Рожищенської загальноосвітньої школи № 2 [10, с. 4].

Під її керівництвом було зібрано матеріали та відкрито нові розділи в історичному відділі: «Діяльність УПА на території Рожищенського району», «Історична доля українців, депортованих із Польщі до СРСР у 1944–1946 роках», «Наші земляки в роки Другої світової війни».

У 2007 році експозицію музею доповнено новими розділами «Видатні люди району», «Місцеві державотворці» та ін. Працівники музею брали участь в організації 23-ї обласної історико-краєзнавчої конференції «Минуле і сучасне Волині і Полісся», «Рожище та рожищенці в історії Волині й України», яка відбулася 23 травня 2007 року [2]. У музеї створено експозицію «Афганістан – біль у моїй душі», зібрано матеріали та спогади на тему «Українсько-польський конфлікт на Волині та в Рожищенському районі». З 2010 року починає працювати теперішній головний зберігач фондів музею Тетяна Переходько.

В 2014-2015 рр. в музеї створено нові експозиції «Рожищенський район у роки незалежності», «Демократичний вибір України», «Нескорені», «Вічна пам'ять героям Майдану», «Народний Рух України в Рожищенському районі» [12, с. 3].

В цей період у музеї працював краєзнавець, вчитель історії Копачівської школи – Сергій Янішевський. Завдяки йому в музейній установі вперше було проведено Андріївські вечорниці. Науково-дослідницька робота була спрямована на проведення архівних досліджень з історії рідного краю для написання історичних довідок на різні теми.

В 2018 р. музей очолила Наталія Патійчук. Протягом року було проведено безліч екскурсій, зустрічей, виставки до видатних дат, круглі столи. До музею потягнулися люди. Наталія Ігорівна підготувала ряд наукових розробок з краєзнавства: «Волинська орнаментика в народній вишивці», «Пташиний вернісаж», «Вступ до музеєзнавства», «Історичне краєзнавство як галузь знань та напрямок історичних досліджень».

У 2018 р. з метою співпраці та подальшого вивчення життя єврейської громади у Рожищенському районі у музеї відбулась зустріч директора музею Н. Патійчук з директором Маневицького краєзнавчого музею П. Хомичем та делегацією з США на чолі з Joel Susel в рамках проекту міжнародної організації «Українсько-єврейська зустріч».

З метою популяризації музейної збірки директор музею розробила квести для учнів старших класів «Шляхами воїнів» та «Ретро мода» [6, с. 3].

У зв'язку з відсутністю фондово-облікової документації у музеї було виготовлено бланки уніфікованих паспортів, інвентарних карток, книг та журналів обліку. Окрім того, складено список предметів музейного значення, які знаходяться в установі. Розпочато роботу по науковому обліку предметів археології, нумізматики, іконопису, книжкового фонду та фотоматеріалів.

Спільно з Рожищенською районною філією Волинського обласного центру зайнятості було втілено в життя проект «Професійний діалог поколінь». Він дав змогу через призму професії поглянути на невеличкий шматок історії країни та Рожищенського краю, а також обмінятись досвідом із колегами. Такий формат поєднання профорієнтаційного заходу та музейної роботи є новим, але дуже ефективним і цікавим. Відтак, було проведено 17 зустрічей з представниками різних професій.

Фото 4: Професійний діалог поколінь в музеї (Фото з власних архівів автора)

В рамках проведення Дня депутата, започаткованого у липні 2018 р. Рожищенською районною радою, працівники історико-краєзнавчого музею неодноразово проводили виїзні екскурсії.

Для вихованців дитячих садків та учнів молодших класів директором музею Н. Патійчук було розроблено інтерактивну екскурсію по відділах природи та етнографії. Власними силами директор музею провела ремонт виставкової зали, де було встановлено сучасні підвісні конструкції для демонстрації художньої частини збірки музею [6, с. 4–5].

З нагоди Міжнародного дня музеїв 17 травня 2019 р. в КУ «Рожищенському районному історико-краєзнавчому музеї» відбулася презентація «Музейних зошитів». Модерувала презентацію директорка Наталія Патійчук, яка і є автором. Видання є першою спробою популяризації музейної колекції КУ «Рожищенський районний історико-краєзнавчий музей» через завдання для учнів загальноосвітніх шкіл, щоб вони мали змогу краще дізнатись історію краю в контексті історії України. Зошит ґрунтується на тестових та творчих завданнях, які прийдуться при підготовці до ЗНО. Видання ілюстроване й пропонується не тільки учням, але й вчителям, краєзнавцям та людям, які цікавляться історією [5, с. 1].

В 2019 р. активізовано збір матеріалів про історичні події на території Рожищенського краю, долю людей в історії Рожищенської територіальної громади, області, країни, створюється науково-довідковий апарат, проводяться персоніфіковані дослідження «Видатні діячі краю» [7, с. 1].

Працівником музею Романом Трофімчуком підготовлено наукову розробку «Українсько-польське протистояння в 1944–1947 рр.».

В цей час також, покращується матеріально-технічна база музею, зокрема оновлюється електропроводка, замінюється газолічильник, купуються додаткові електрообігрівачі, а також облагороджується клумба [7, с. 4].

У 2021 р. музей бере активну участь у підвищенні туристичної привабливості Рожищенської територіальної громади. Зокрема, працівники музею спільно з місцевими істориками, за вимогою, проводять екскурсії «Історичними дорогами міста Рожище», створюють нові туристично-краєзнавчі маршрути по місту та ОТГ для іноземців, які приїжджають з метою відтворення історичних подій, які пережили їхні предки [8, с. 3].

На даний час, завдяки плідній праці головного зберігача фондів музею Тетяні Переходько в музею активізувалось оформлення і презентація тимчасових виставок та написання краєзнавчих матеріалів в місцеву газету «Наш край».

Таким чином, Рожищенський історико-краєзнавчий музей об'єднує довкола себе суспільство в бажанні знати історію свого краю, що прагне бути максимально доступним для кожної людини, а також бути інноваційним та організаційно ефективним. З кожним новим керівником музейний заклад розвивається по-іншому та набуває популярності серед населення територіальної громади. Рожищенський музей має всі підстави для подальшого розвитку, розширення й презентації своєї збірки для широкого кола відвідувачів, адже саме зараз дуже важливо створювати умови для усвідомлення прагнення вивчення рідного краю та виховання патріотизму в підростаючого покоління.

Список використаних джерел

1. Гресь В. Літа уже на зиму повертатъ, але в душі її буяє ще весна. *Наш край*. 1 груд. 2011 р. № 48 (7214). С. 2–3.
2. Минуле і сучасне Волині і Полісся. Рожище і рожищенці в історії Волині та України: проблеми волинезнавства. Матеріали ХХІІІ обл. наук.-практ. історико-краєзнавчої конф., Луцьк–Рожище, 23 травня 2007 р. Луцьк, 2007. 265 с., іл..
3. Наказ відділу культури Рожищенської райдержадміністрації № 65 від 22.10.2001 р. «Про переведення Подолян Н. та Стасюк Н.».
4. Остапчук Н. Друге народження. *Наш край*. 28 січ. 1995 р. С. 4.
5. Патійчук Н. Музейний зошит. Рожище: КУ «Рожищенський районний історико-краєзнавчий музей», 2019. 70 с.: іл.
6. Розширений письмовий звіт про роботу КУ «Рожищенський районний історико-краєзнавчий музей» за 2018 рік. Рожище, 2019. 9 с.
7. Річний звіт Рожищенського історико-краєзнавчого музею за 2019 рік. Рожище, 2020. 5 с.
8. Розширений письмовий звіт про роботу КУ «Рожищенський районний історико-краєзнавчий музей» за 2021 рік. Рожище, 2022. 7 с.
9. Стасюк Н. Загальна екскурсія Рожищенським районним історико-краєзнавчим музеєм. Рожище, 2017. 11 с.
10. Стасюк Н. Рожищенському краєзнавчому – 25. *Наш край*. 7 листоп. 2002 р. С. 4.
11. Статут Рожищенського районного історико-краєзнавчого музею, затверджений розпорядженням Рожищенської районної державної адміністрації № 466 від 26.12.1997 року.
12. Трофімчук Р. Музей був народним. *Наш край*. 28 листоп. 2019 р. № 48. С. 3.

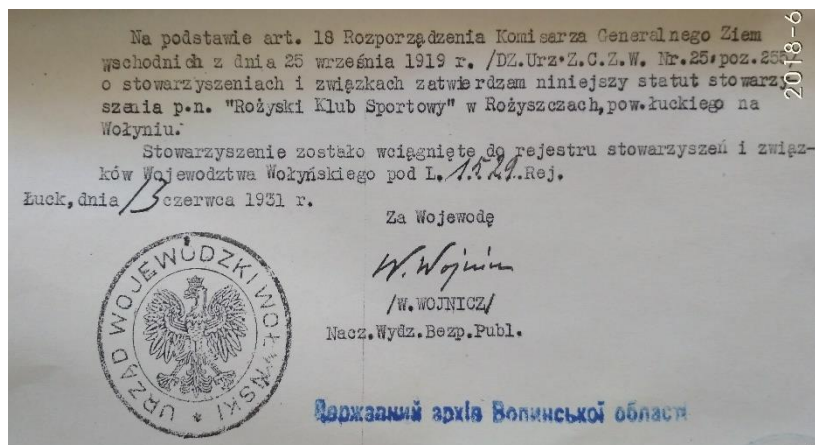
Рибачук Валерій (Ужгород)

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ РОЖИЩЕНСЬКОГО ФУТБОЛУ У 1948-2022 РОКАХ

Зазначимо, що Волинь через певні історичні обставини, практично останньою із західних областей розпочала розвивати футбол. Коли у Галичині, Буковині та Закарпатті вже повним ходом відбувалися офіційні змагання: розігрувалися чемпіонати регіонів, окремі клуби брали участь у першостях вищих дивізіонів Польщі, Румунії, Чехії, Австрії і Угорщини, то на Волині тільки після Указу Генерального комісара Сейму Всьогоднього від 25 вересня 1919 р. “Про діяльність та реєстрацію спортивних клубів та товариств” розпочалася організаційна робота [1].

Тільки 6 травня 1928 р. в Рівному представниками футбольних клубів і колеги суддів був створений Волинський підокруг футболу (пілки ножної) [2].

Одну з найбільш розвинутих мереж функціонування клубів мали єврейські спортивні організації “Гасмонея”, “Гакоах”, “Маккабі”, “Казіма”, які існували в Луцьку, Рівному, Дубно, Ковелі, Радивиліві, Колках, Рожищах. Це перша згадка про спортивні (футбольні) клуби в Рожищах, яку вдалося знайти в архівних документах польської доби [3].

Статут клубу, затверджений 13 червня 1931 р.

Про що можна з упевненістю стверджувати, так це про створення рожищенського спортивного клубу в 1931 році. У Волинському обласному архіві зберігається унікальний документ-статут об'єднання (асоціації) під назвою “Rozyski Klub Sportowy w Rozyszcach” (“Рожищенський спортивний клуб в Рожищах”), у якому визначені мета та завдання щодо підтримки і розвитку будь- яких видів спорту.

На підставі ст. 18 Розпорядження Генерального Комісара східних Земель від 25 вересня 1919 року (п. 25 про товариства і спілки) ухвалено справжній статут об'єднання (асоціації), під назвою “Рожищенський Спортивний Клуб” в Рожищах Луцького повіту на Волині.

Дане об'єднання було включене до Реєстру товариств і спілок Волинського воєводства під реєстраційним № 1529 13 червня 1931 року. Уряд Волинського воєводства. За Воеводу-підпис-В. Войнич (начальник відділу громадської безпеки)... [4, с. 11].

Це свідчить про те, що 20 травня 1931 р., є днем заснування клубу, а 13 червня 1931 р., дату затвердження статуту, можна вважати днем початку офіційного організованого розвитку спорту (вважайте і футболу) у нашому рідному місті та його околицях.

1948-1955 рр. “Спартак” Рожище. Другий призер чемпіонату області 1953 року. Учасник розиграшів Кубка області. Чемпіон обласного ДСТ “Колгоспник” 1954 року [5, с. 7–9].

У післявоєнний період за рожищенську футбольну команду в основному виступали військовослужбовці та молодь, яка була скерована на роботу із східних областей України. З 1955 р. команда формувалася виключно місцевими гравцями, серед яких були: Л. Суїма, А. Шрай, П. Шрай, Й. Бородій, В. Покора, І. Дудковський, В. Антонюк, І. Наконечний, В. Поліщук, Ю. Кухарчук, Ю. Жук, М. Пузаревський, Д. Жук, В. Кобильський, С. Пилипчук, К. Райниш [4, с. 12].

1956–1964 рр. “Колгоспник” Рожище. Другий призер чемпіонату області 1953, 1962 років. Другий призер обласного ДСТ “Колгоспник” 1955, 1962 років [5, с. 7–9].

Молодіжна збірна. Чемпіон області серед юнаків 1958 року. Другий призер чемпіонату області серед юнаків 1959 року.

Перші рожищани, які були запрошені до складу юнацької збірної Волині на початку 1950-х. П. Прут, М. Крук та В. Антонюк.

У 1958 р. до молодіжної збірної області запрошені: В. Курчинський, В. Морозов, В. Степанюк, К. Райниш і С. Наконечний.

“Колгоспник” Рожище, 1960 рік. Зліва направо: Петро Шрай, Володимир Антонюк, Казимир Райниш, Петро Вихренко, Петро Гречанюк, Степан Наконечний, Василь Степанюк, Роман Синицький, Павло Прут, Валентин Курчинський [4, с. 12]

1965 р. “Промінь” Рожище. Переможець обласного турніру в другій групі. Чемпіон обласного ДСТ “Когоспник” 1965 року. За команду виступали: В’ячеслав Федосюк, Св’ятослав Бенешук, Олександр Андріанов, Олексій (Леонід) Пожидаєв, Петро Пилип’юк, Роман Синицький, Василь Степанюк, Іван Федорук, Леонід Шрай, Микола Дмитрук, Пилип Іванов.

24 серпня 1965 р. відбулось відкриття стадіону “Сільгосптехніки”. Справжньою прикрасою свята став футбольний матч на першість області між командами “Промінь” Рожище–“Меліоратор” Камінь-Каширський. Перемога в матчі 3:1, дозволила рожищанам на наступний рік взяти участь в першій групі обласної першості [6].

“Промінь” (“Луч”) Рожиче, 1965 рік. Переможець районної першості ДСТ “Кологоспник”. Зліва направо стоять: С. Бенещук, О. Андріанов, О. (Леонід) Пожидасєв, П. Пилип’юк, Р. Синицький, В. Степанюк, І. Федорук. Сидять: Л. Шрай, М. Дмитрук, В. Федосюк, П. Іванов [4, с. 13].

1966–1971 рр. “Механізатор” Рожиче. Другий призер чемпіонату області 1969 р. Третій призер чемпіонату області 1970 р. Володар Кубка області 1969 р. За команду виступали: Володимир Чепіга, Михайло Тітенко, Володимир Савчук, Ігор Черняк, Володимир, Іван і Микола Федоруки, Богдан Сятковський, Юрій Присяжнюк, Володимир Зайчик, Валерій Дубоносов, Роман Синицький, Микола Дмитрук [5, с. 19–21].

“Механізатор” Рожиче 1968 р. Зліва направо: Б. Сятковський, І. Дездар, М. Тітенко, М. Данилюк, Ю. Присяжнюк, С. Тимошук, А. Поручник, М. Фурман, Ю. Супрун, К. Тіщенко, В. Зайченко

“Механізатор” Рожиче, 1965–1966 рр. Зліва направо стоять: В. Луць, І. Федорук, В. Чепіга, Р. Синицький, М. Дмитрук, І. Черняк. Сидять: В. Зайчик, І. Дездар, М. Федорук, О. Омельчук, Ю. Присяжнюк [7, с. 21].

“Ремонтник” (з 1971 р. **“Машинобудівник” Рожище**). Переможець обласного турніру в другій групі 1966 року. Другий призер чемпіонату області 1971 року. За команду виступали: 1. Огороднік Микола, 2. Новак Роман, 3. Сятковський Богдан, 4. Галас Олександр, 5. Гармата Іван, 6. Наконечний Степан, 7. Тимошук Святослав, 8. Федорук Іван, 9. Степанюк Василь, 10. Андріяшко Олександр, 11. Поручник Афанасій, 12. Кримчук Леонід, 13. Степанюк Віталій, 14. Світлюк Анатолій, 15. Головаш Альберт, 16. Данилюк Михайло, 17. Підгайний Олександр, 18. Майструк Василь, 19. Максимов Едуард, 20. Хмелевський Анатолій, 21. Присяжнюк Юрій.

Збірна Рожища. Переможець обласного турніру на приз газети “Радянська Волинь” 1968, 1969 років. За команду виступали:

1968 р.: Олексій Асташов, Юрій Присяжнюк, Михайло Тітенко, Микола Маландій, Володимир Гетьманчук, Юрій Супрун, Юхим Ліщук, Богдан Сятковський (“Механізатор”), Михайло Данилюк, Альберт Головаш, Іван Гармата, Іустин Дездар, Василь Степанюк (“Ремонтник”).

1969 р.: Володимир Чепіга, Богдан Сятковський, Юрій Присяжнюк, Володимир Савчук, Микола Дмитрук, брати Іван і Микола Федоруки, Володимир Зайчик (“Механізатор”), Роман Синицький, Сергій Олещук, Іван Гармата, Володимир Полуденко (“Ремонтник”).

Другий призер обласного турніру на приз газети “Радянська Волинь” 1967 року. Третій призер обласного турніру на приз газети “Радянська Волинь” 1970, 1971 років [5, с. 21].

У 1967 р. відбулось відкриття ДЮСШ (у 1968 р. – відділення футболу).

11 серпня 1968 р. відбулось відкриття міського стадіону “Колос”. Під завісу св’ята – велика футбольна програма. Спочатку на першість області серед юнацьких команд зіграли “Ремонтник” Рожище – “Колос” Ковель. Господарі програли 2:6 (ще не було в спортивній школі відділення футболу). Але спортивне св’ято завершилось для рожищан на мажорній ноті. В матчі на першість області між командами “Механізатор” Рожище – “Колгоспник” Торчингосподарі впевнено перемогли 3:0 [8].

Ось так вболівали у Рожищі! Стадіон «Колос» у 1969 р., матч «Ремонтник» – «Авіа» (Польща). Фотоархів В. Гергеші

Дитяча команда “Промінь” Рожище. Переможець обласних змагань на приз клубу “Шкіряний м’яч” 1969, 1970 років. Другий призер фінальних республіканських змагань на приз клубу “Шкіряний м’яч” 1970 року. За команду виступали: Валерій Рибачук, Володя Умша, Вітя Метілка, Толя Тіщенко, Вася Миронюк, Вася Кухарчук, Славик Навроцький, Коля Семенюк, Вітя Гресь, Вітя Кобач, Вася Ткачук, Володя Захаров, Вітя Недопад, Володимир Серіков, Микола Кузьміцький [4, с. 39].

“Машинобудівник” Рожище (дублери). Чемпіони області серед юнаків 1971 року. За команду виступали: 1.Рибачук Валерій, 2.Цимбалюк Леонід, 3.Серіков Володимир, 4.Тіщенко Анатолій, 5.Метілка Віктор, 6.Кузьміцький Микола, 7. Кобач Віктор, 8.Миронюк Василь, 9.Яковлев Павло, 10.Гресь Віктор, 11.Навроцький Святослав, 12.Кожухов Анатолій, 13.Лазарук Василь, 14.Коновал Михайло, 15.Горисюк Леонід, 16. Жуков Михайло, 17. Сидорчук Юрій, 18. Семенюк Микола.

В 1971 р. до молодіжної збірної області запрошені: Валерій Рибачук, Віктор Метілка і Віктор Гресь (Головний тренер Микола Іванович Жуйвода, м. Володимир Волинський).

1972–1992 рр. “Машинобудівник” Рожище (з 1976 – “Фермаш”, з 1989 – “Машинобудівник”). Чемпіон обласної першості ДСТ “Колос” 1972 року. Третій призер республіканського першості ДСТ “Колос” 1972 року. За команду виступали: Валерій Рибачук, Роман Синицький, Михайло Данилюк, Віктор Метілка, Михайло Жуков, Степан Наконечний, Святослав Тимошук, Віталій Степанюк, Володимир Полуденко, Іван Федорук, Микола Федорук, Володимир Чепіга, Іван Мельник, Василь Степанюк.

Другий призер обласної першості 1976–1978 років. Фіналіст Кубка області 1975, 1977 років. Переможець Спартакіади Волині 1974 року.

Чемпіонат області: 1980 – 5 місце з 14 команд, 1981 – 4/14, 1982 – 10/14, 1983 – 6/15, 1984 – 5/17, 1985 – 7/12, 1986 – 5/12, 1987 – 8/12, 1988 – 10/12, 1989 – 5/23, 1990 – 8/16, 1991 – 5/16, 1992 – 10/16.

Збірна Рожища. Другий призер обласного турніру на приз газети “Радянська Волинь” 1979 р., 1980 р. Третій призер обласного турніру на приз газети “Радянська Волинь” 1973 р., 1976–1978 рр. [5, с. 24–43].

“Машинобудівник” Рожище, Скадовськ 1974 р. Зліва направо, нижній ряд: А. Кожухов, М. Семенюк, син С.Ф. Наконечного Вадим, О. Галас, І. Федорук, С. Тимошук, верхній ряд: В. Степанюк, В. Метілка, М. Федорук, С. Наконечний, М. Жуков, Л. Новосад, В. Миронюк [4, с. 69].

“Машинобудівник” Рожище, 1974, 1975 рр. Зліва направо: С. Тимощук, М. Данилюк, Б. Лукашук, В. Андріяшко, В. Степанюк, М. Федорук, М. Жуков, О. Галас, В. Метілка, М. Огороднік [4, с. 72–73].

“Ферммаш” Рожище, 1976, 1977 рр. Зліва направо, стоять: М. Семенюк, Р. Синицький, В. Андріяшко, І. Мельник, В. Степанюк, С. Наконечний, М. Федорук, М. Жуков, М. Данилюк, сидять: Б. Лукашук, О. Галас, С. Тимощук, І. Федорук, М. Огороднік, В. Метілка [4, с. 69]

“Ферммаш” Рожище, 1978, 1979 рр. Зліва направо, стоять: П. Яковлєв, М. Огороднік, А. Кожухов, М. Федорук, В. Метілка, С. Тимощук, М. Данилюк, В. Миронюк, сидять: М. Семенюк, Л. Новосад, О. Галас, І. Федорук, М. Жуков, В. Серіков [4, с. 76]

“Феррмаш” Рожище, 1980–1982 років. Зліва направо, стоять: С. Тимощук, Ворошилов, М. Жуков, Іван Мельник, В. Гресь, В. МIRONЮК, М. Федорук, В. Серіков, сидять: Л. Цимбалюк, М. Данилюк, І. Федорук, В. Метілка, Л. Новосад, М. Семенюк [4, с. 77]

Молодіжна збірна області 1972 року (тренер С. Наконечний). Учасник фінального республіканського турніру на “Кубок Юності” 5 місце серед команд: “Динамо” Київ, “Спортінтернат” Харків, “Спортінтернат” Луганськ, “Збірна” Миколаївської області, “Збірна” Закарпатської області. За команду грали: В. Рибачук, Л. Цимбалюк, В. Метілка, О. Скрипник, В. МIRONЮК, В. Навроцький, М. Жуков, В. Гресь, А. Кожухов [23].

У 1973 р. до молодіжної збірної області запрошені: В. Рибачук, М. Жуков, С. Навроцький і А. Кожухов (Головний тренер Володимир Байсарович, м. Луцьк).

Рожище 9 травня 1972 року. Відділення футболу ДЮСШ у формі збірної Волині. Стоять: зліва направо: Л. Сидорук, М. Жуков, В. Метілка, Т. Тищенко, С. Наконечний з сином Вадимом, В. Гресь, В. Серіков, В. Кобач, С. Навроцький, І. Ліхтанський. Сидять: К. Дорошук, В. Оніщук, В. Рибачук, В. Захаров, О. Скрипник, В. МIRONЮК (чорним виділені прізвища головного тренера та гравців молодіжної збірної області 1972 року) [4, с. 59]

1993–1999 рр. “Промінь-Волинь” Рожище. Третій призер обласної першості 1997/1998 років. Чемпіонат області: 1992/1993 – 5 місце з 15 команд, 1993/1994 – 5/16, 1994/1995 – 7/15, 1995/1996 – 6/9, 1996/1997 – 11/16, 1998/1999 – 14/14 [26].

2000–2009 . “Університет ДЮСШ” Рожище. Другий призер чемпіонату області 2002 року [27].

ФК “Роси” Рожище. Третій призер обласної першості 2009 року.

ФК “Роси” Рожище 2008 рік. Справа на ліво верхній ряд: Сергій Круковець, Андрій Корецький, Михайло Сліпчук, Юрій Круковець, Андрій Сасовський, Петро Шелест, Олександр Царюченко. Зліва направо нижній ряд: Віталій Бубнюк, Петро Матвійчук, Артем Бубнюк, Микола Стасюк, Олег Сивий, Михайло Сомик

Запасні гравці команди ФК “Роси” Рожище 2008, 2009 рр.: Володимир Майструк, Олег Кудлубай, Роман Кузьмич, Володимир Омельчук, Вадим Філіпчук, Вадим Мацюк, Петро Поршак.

ФК “Роси” Рожище 2009 рік. Верхній ряд справа наліво: С. Засць, Ю. Круковець, О. Царюченко, П. Шелест, А. Петров, Станіслав Шульга, П. Матвійчук-тренер. Нижній ряд справа наліво: В. Шелест, А. Ткачук, О. Медвідь, А. Кудлубай, П. Деркач

2010–2022 рр. “ФК” Рожище. Команда приймала участь у вищій лізі чемпіонату області 2010 – 7 місце з 9 команд, 2011 – 7/7, 2012/13 – 6/8, 2013/14 – 8/10, 2018/19 – 8/14, 2019/2020 – 8/10. За команду грали: Андрій Бльох, Валерій Возняк, Іван Дідурін, Василь Демчук, Василь Деркач, Дмитро Дмитрук, Валерій Дудар, Олег Кодлубай, Андрій Коровіцький, Олександр Коровіцький, Володимир Майструк, Владислав Охримчук, Петро Петров, Василь Присяжнюк, Андрій Сасовський, Вадим Семенович, Петро Семенчук, Михайло Сомик, Станіслав Степанюк, Роман Стужук, Максим Ткачук, Андрій Ткачук та інші.

“ФК” Рожище (дублери). Другий призер чемпіонату області серед юнаків 2011 року [30].

Вихованці Рожищенського футболу в командах майстрів:

Степан Наконечний (1961–1968) дворовий футбол. “Волинь” Луцьк, “Спартак” Брест, “Восток” Усть Каменогорськ, “Спартак” Андіжан, “Ростсільмаш” Ростов на Дону.

Костянтин Тіщенко (1966–1970) дворовий футбол. “Волинь” Луцьк, з 1968 р. – “Торпедо” Луцьк.

Микола Федорук (1977) дворовий футбол. “Торпедо” Луцьк.

Віктор Гресь (1977, 1978) тренер С. Наконечний “Динамо” Брест.

Сергій Богунов (1990–2001) тренер С. Наконечний “Волинь” Луцьк, “Сокіл” Золочів, Україна U-21.

Михайло Сомик (1992–1999, 2001–2003, 2006, 2007–2009) тренер С. Наконечний “Волинь” Луцьк, “Сокіл” Золочів, “Енергетик” Бурштин, команди республіки Молдова.

Родіон Воробей (1994, 1995, 1999, 2000) тренер С. Наконечний “Волинь” Луцьк.

Володимир Лукашук (1997–2009) тренер С. Наконечний “Верховина” Ужгород, “Сокіл” Золочів, “Кривбас” Кривий Ріг, “Нива” Вінниця, “Спартак” Суми, “Зоря” Луганськ, ФК “Львів” Львів.

Петро Матвійчук (1999–2001) тренер С. Наконечний “Волинь” Луцьк, “Сокіл” Золочів.

Юрій Романюк (2014–2022-) тренер С. Наконечний “Волинь” Луцьк, “Металіст” Харків.

Богдан Кобзар (2019–2022-) тренер С. Наконечний “Волинь” Луцьк, “Волинь-2” Луцьк, “Олександрія” Олександрія.

Вагомий внесок в розвиток та популяризацію Рожищенського футболу ХХ ст. внесли:

Борис Ніколаєв – директор «Сільгосптехніки»

Степан Рута, Віталій Кошлатий, Анатолій Ліпкан – директори Ремонтного заводу (заводу «Рожищеферммаш»)

Михайло Матіяш – викладач Зооветеринарного технікуму

Василь Покора – перший директор ДЮСШ

Леонід Суїма – голова районного спорткомітету

Петро Шрай – голова районної ради ДСТ «Колос»

Степан Наконечний – футболіст, тренер, директор ДЮСШ

Микола Дмитрук – тренер, директор ДЮСШ.

Список використаних джерел

1. Стріха В. Ф. Футбольний альманах. Україна та сусідні держави 1863–1954. Черкаси, 2013. 104 с.
2. Пілка-ножна (piłka-nożna) – футбол польською мовою.
3. Войнаровський А. М. Дослідження. Розвиток футболу на Волині 1920–1939 рр. Луцьк 2012. Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 9 стр.1887. С. 7.
4. Рибачук В. С. Футбольні спогади. Рожище 1963-1973. Ужгород: [б. в.] 2019. 93 с.
5. Грудняк С. Є., Войнаровський А. М. Історія Волинського футболу 1946–1999 рр. Луцьк: СПД Гадяк Ж. В., 2014.
6. Сюрприз спортивного літа. *Світло Жовтня*. 1965. 24 серп.
7. Дмитрук Микола. Рожищенський футбол. Витоки. Рожище: [б. в.] 2014. 60.
8. Хотимчук Ю. Новий стадіон в Рожищі. *Світло Жовтня*. 1968. 13 серп.

Сосовський Юрій (Рожище)

РОЖИЩЕНСЬКА МУЗИЧНА ШКОЛА: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТКУ ТА УСПІХІВ

Історія дитячої музичної школи міста Рожище сягає своїм корінням 1957 р., яка була відкрита згідно рішення виконкому Рожищенської районної Ради народних депутатів [1]. До цього вона функціонувала як філія Луцької музичної школи [2, с. 55]. На той час директором Луцької музичної школи був Гліб Сиротинський. Тоді музична школа, яка мала лише три кімнати для проведення занять, прийняла перших тридцять п'ять вихованців. В школі було одне фортепіано і один баян. Музичній грамоті навчали рожищенських дітей Анатолій Бруховський та Степан Цебрик. Першим директором закладу був Олексій Лісницький.

За часів свого існування музичною школою керували сім директорів. Після Олексія Лісницького педагогічний колектив очолювали: Олексій Білоус, Валерій Єфіменко, Яків Ципорін, Володимир Кучко, Олександр Клімович. З 1984 р. і дотепер (2022 р.) директором Рожищенської музичної школи є Юрій Сосовський.

Минали роки, змінювалась і школа, яка у 1966 р. перейшла в нове приміщення, в якому розміщувався райком партії. У ньому було вже 20 класів. На той час вже було придбано 20 баянів, домровий оркестр, 7 фортепіано.

Приміщення музичної школи. Фото В. Гергеші

У 1970 р. відкриваються філіали Рожищенської музичної школи в селі Козин, селах Навіз та Переспа (1980 р.), селах Доросині та Копачівка (1990–1992 р.). Згодом навчальні класи по фортепіано та акордеону були відкриті в Дубищенській середній школі для дітей, переселених із забрудненої Чорнобильської зони. Мережа філіалів дитячої музичної школи розросталась, для того, щоб сільські діти мали можливість опановувати навички гри на музичних інструментах, а бажаючих для цього завжди вистачало.

Викладачі школи, закохані в музиці, і в далеких 50-х і до нині докладають максимум зусиль, аби передати учням навички музичної майстерності. З гордістю потрібно назвати перших випускників школи, які продовжили своє навчання в освітніх закладах музичного спрямування: Людмила Івлева, Алла Підгайна, Галина Кухарчук та інші.

Золотими літерами вписані в історію школи прізвища викладачів, які створювали нові дитячі колективи, плекали майбутніх лауреатів та дипломантів конкурсів, душу й серце вкладали в своїх вихованців. Серед них – Володимир Шевчук, Григорій Бородій, Мифодій Луцюк, Олена Вишневська, Тетяна Литвинчук, Людмила Нівчик, Людмила Свистун, Лідія Кучинська, Андрій Литвин, Зіновій Пікман, Ярослав Патлашинський, Ірина Шумелда та інші.

Гордістю школи стали вихованці, відомі на сьогодні музиканти: Заслужений працівник культури, директор Волинського коледжу культури і мистецтв ім. І. Стравінського Василь Панасюк, Заслужений артист України, керівник оркестру Волинського народного хору Ростислав П'ятачук, Народний артист України, диригент камерного оркестру Рівненської державної філармонії Богдан Депо та інші. Серед переможців різноманітних конкурсів тих років були учні: Людмила Нівчик, Петро Пусяк, Майя Нікітченко, Оксана Малиновська, Роксолана Івлева, Наталія Цькуйта інші.

У 1970-х роках повертаються у рідну музичну школу вже викладачами її перші випускники: Людмила Сосновська, Людмила Нівчик, Людмила Сидорук. В школі активно працюють оркестри та ансамблі різних форм завдяки згуртованості творчого колективу, чоловічу частину якого представляти викладачі-музиканти: Микола Скуба, Олександр Бурлаков, Володимир Дацюк. Хороші результати на концертних виступах демонстрували хор старших класів.

Викладачі та учні школи. Зліва направо сидять А. Бруховський, Л. Сосновська, Г. Бородій, С. Цебрик, Т. Самчук, Л. Власюк

Після того, як школу очолив Я. Ципорін, значно зріс інтерес до навчання на духових інструментах. За короткий термін був організований дитячий духовий оркестр, який очолив здібний педагог і організатор Зіновій Пікман. Духовий оркестр «Юний дзержинець» став учасником багатьох публічних заходів та концертів, він неодноразово був переможцем обласних і республіканських конкурсів, зокрема лауреатом республіканського фестивалю самодіяльного мистецтва підрозділів внутрішніх справ, що проходив у Львові [3]. Оркестру випала почесна місія взяти участь у відкритті Всесоюзного огляду-конкурсу духових оркестрів органів і підрозділів Міністерства внутрішніх справ СРСР. Оркестр виступав на Виставці досягнень народного господарства СРСР та будинку культури Зоряного містечка перед космонавтами їх сім'ями. Головна редакція Центрального телебачення провела запис кращих творів оркестру, які прозвучали на першій програмі [4].

Духовий оркестр «Юний дзержинець» у Москві

На початку 80-х років успішно зарекомендували себе нові дитячі колективи: хор молодших класів та дитячий естрадний ансамбль, якими керував Юрій Сосовський.

Хор молодших класів (керівник Ю. Сосовський)

З жовтня 1984 р. колектив Рожищенської дитячої музичної школи очолює Юрій Сосовський, який пов'язує з цим закладом усю свою трудову та професійну діяльність, працюючи і на даний час. У 1980-ті роки серед кращих колективів школи – оркестр народних інструментів (керівник Людмила Івлєва), інструментальний ансамбль викладачів (керівник Людмила Нівчик), дитячі хори під керівництвом Юрія Сосовського та Валентини Ткачук, яка вже понад тридцять п'ять років працює в музичній школі заступником директора.

Дитячий хор (керівник В. Ткачук)

У кінці 1980-тих років на запрошення директора вливаються в педагогічний колектив музичної школи викладачі-спеціалісти: Петро Завіруха (клас кларнета і саксофона), Володимир Петріні (клас труби), Микола Мусійчук (клас баяна), Ірина Войтюк (клас флейти та сопілки), Світлана Семенюк (клас домри, гітари). За направленням музичного училища приходять викладачі: Лариса Стаднік, Ірина Дацюк, Раїса Стягова, Марія Сова, Оксана Бугайова, Людмила Калита, Олена Яромчук та Тамара Портянко.

В кінці 1990-х років в школу приходять працювати молоді фахові спеціалісти, які сьогодні є відомими музикантами на Волині – Андрій Тітяєв (клас тромбона), Олег Клейзун (клас кларнета), Оксана Кучинська (клас скрипки). В цей період потрібно відзначити відмінну роботу прекрасного педагога по класу труби В. Петріні, який виховав багато хороших та талановитих учнів, підняв на високий професійний рівень духовий оркестр учнів школи. Особливого авторитету та визнання В. Петріні здобув як керівник оркестру народних інструментів викладачів школи, відомого на Волині багаторазового лауреата Обласного огляду-конкурсу «Калинова сопілка» (фото 7).

У 2000-ті роки славляться підняттям професійного рівня колективів школи, а саме: ансамбль бандуристів (керівник М. Сова), ансамбль скрипалів (керівник О. Кучинаська), ансамбль саксофоністів

(керівник П. Завіруха). Нове дихання відкрилось в оркестру народних інструментів викладачів школи, новим керівником якого стала Світлана Семенюк. Також вона стала ініціатором створення учнівського ансамблю гітаристів, який став улюбленцем глядачів. Лауреатами та дипломантами всеукраїнських та обласних конкурсів в цей період стають кращі учні школи: Роман Воронка та Артем Наперковський по класу акордеона (викладач Л. Нівчик), Андрій Портянко та Богдан Никитюк по класу баяна (викладач О. Вишневська), Олександр Ковальчук та Микола Синюк по класу труби (викладач В. Петріні), Ірина Герасим'юк по класу бандури (керівник М. Сова).

Ансамбль гітаристів (керівник С. Семенюк)

Особливими результатами славиться школа з 2013 по 2018 навчальні роки, багато учнів стають лауреатами та дипломантами не лише обласних а й всеукраїнських та міжнародних конкурсів юних музикантів. Як приклад, дует гітаристів у складі Андрія Копюка та Олега Гнатюка (керівник С. Семенюк), які стали лауреатами II премії на міжнародному фестивалі-конкурсі мистецтв «Соняшник», що проводився у м. Київ. Василь Юркевич став лауреатом III премії на VIII міжнародному дитячому конкурсі виконавців на народних інструментах «Веселкове розмаїття» (м. Київ). Протягом останніх навчальних років десятки обдарованих учнів школи беруть участь у відомих конкурсах і стають лауреатами та дипломантами.

Педагогічний колектив музичної школи

У педагогічний колектив школи приходять молоді викладачі: Катерина Соловйова, Олена Бабушкіна, Олександр Шинкарук, Олена Хиць, Євген Величко. Вони й сьогодні вносять свій внесок у розвиток музичного мистецтва та виховання одарованих дітей музичної школи, створюючи нові колективи, які сьогодні є окрасою всіх культурних заходів Рожищенської територіальної громади. Як приклад – обдарована викладач школи Олена Яромчук, яка створила два дитячі колективи: вокально-інструментальні ансамблі викладачів та учнів молодших класів «Перлинки» та старших класів «Тоніка». В більшості автором текстів та композитором є сама Олена Яромчук. Новостворений ансамбль скрипалів молодших класів «Музичні примхи» (керівник Катерина Соловйова) у номінації «Інструментальний жанр» вразили професійне журі відмінним виконанням творів і стали лауреатами всеукраїнських та обласних конкурсів. Також зазначений колектив активно бере участь в концертній діяльності громади та гуманітарного напрямку зі збору коштів на потреби ЗСУ.

Ансамбль скрипалів молодших класів «Музичні примхи» (керівник К. Соловйова)

За період 2019-2022 рр. активізувалася робота викладачів та учнів школи в різноманітних конкурсах в режимі онлайн, і, як результат, стали дипломантами та лауреатами конкурсів. Зокрема, «Київський колорит» X міжнародний благодійний конкурс учнівського та студентського музичного мистецтва, XX ювілейний 2-туровий міжнародний онлайн фестиваль-конкурс «Україна єднає світ», всеукраїнський багатожанровий онлайн фестиваль-конкурс мистецтв «Мій рідний край», міжнародний онлайн конкурс виконавців на духових дерев'яних, мідних та ударних інструментів, який відбувся у м. Львів, та багато інших.

За останні п'ять років контингент школи в середньому становить 215 учнів, на п'яти відділах працює 20 викладачів. Протягом тридцяти років працює філіал школи у с. Копачівка (завідуюча Світлана Чернюк), де навчається до 20-ти дітей.

Значно покращилась в школі матеріальна база за рахунок придбання нових інструментів, технічних засобів та підсилюючої апаратури. Такий заклад, як Рожищенська музична школа, заслуговує на повноцінне життя та розвиток, його учні повинні навчатися у затишному приміщенні, відремонтованому та оснащеному за сучасними євро стандартами. Так, у 2016 р. за рахунок коштів обласного бюджету в районі здійснено реалізацію проекту «Будівництво внутрішнього санвузла музичної школи». У 2018 р. відділом культури Рожищенської районної державної адміністрації було організовано проведення поточного ремонту актового залу школи, який був в аварійному стані, а також здійснено ряд ремонтів в більшості класів та фойє школи.

Навчання маленьких музикантів та робота їх викладачів відбувається в комфортних умовах згідно можливостей приміщення. Завітавши в Рожищенську музичну школу, відвідувачі бачать гарне, сучасне, охайне приміщення та належні умови для роботи викладачів та навчання учнів.

Список використаних джерел

1. Про відкриття дитячої музичної школи в м. Рожище: рішення виконкому Рожищенської районної Ради депутатів трудящих № 237 від 24.06.1957 р. Державний архів Волинської області.
2. Єфіменко В. Б. Рожищенські мотиви. Спогади. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2003. 104 с.
3. Войтюк І. Радуватимемо концертами. *Світло Жовтня*.
4. Зазулін А. М. Рожищенці – на московській сцені. *Світло Жовтня*.

**Трофімчук Роман (Рожище),
Малиновський Валентин (Луцьк)**

ІСТОРІЯ РОЖИЩЕНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ МАЙСТЕРНІ

«Я щасливий, що малюю», сказав в свій час відомий художник Микола Мамчук [13]. Ці слова можна віднести до всіх художників, які працювали в Рожищенській художній майстерні. Цей заклад пройшов цікаву історію і залишив по собі глибокий слід.

М. Савчук і М. Мамчук 15 квітня 1984 року

Рожищенська художня майстерня є однією з найстаріших у Волинській області, була заснована у 1947 р. художником-аматором Миколою Савчуком. Він зумів об'єднати навколо себе багатьох любителів образотворчого мистецтва. Тут працювали П. Поліщук, В. Дмитрук, В. Козачук, В. Скоробогатько, В. Мороз, С. Козел [7, с. 2]. У той час основним видом діяльності були шрифтові та декоративні роботи, наочна агітація для міста і сіл району. Однак згодом діапазон виконавської і творчої діяльності розширюється. Протягом тривалого часу художня майстерня не мала свого власного приміщення. Спочатку вона розташовувалася у невеликому художньому цеху в непристосованому приміщенні поблизу клубу ремонтного заводу, пізніше на території райоб'єднання «Сільгосптехніка», далі за бувшим готелем. І лише наприкінці 1970-х років знайшла своє постійне перебування у бувшому гуртожитку зооветеринарного технікуму.

У 1960 р. до студії був запрошений талановитий графік Л. Хведчук. У 1961 р. колективом майстерні була відкрита перша художня виставка в райцентрі. З того часу рожищенські митці майже щороку звітували перед жителями міста та району [9, с. 2]. У 1962 р. відбувалася перша персональна виставка М. Савчука [5, с. 2]. У 1966 р. Л. Хведчук узяв участь у зональній виставці молодих художників у Львові [4, с. 183]. За 50 років рожищенськими митцями було проведено більше сорока виставок, присвячених різним знаменним датам [7, с. 2].

При художній майстерні поступово формується творчий колектив, до якого приєднуються випускники Одеського художнього училища М. Мамчук (1963 р.) та Львівського училища прикладного мистецтва Ю. Філюк. У 1966 р. була організована перша пересувна виставка у с. Щурин. Згодом такі виставки проводились у м. Володимирі-Волинському та с. Переспа, а також інших населених пунктах [9, с. 2]. У перших виставках брали участь М. Савчук, М. Мамчук, Л. Хведчук, М. Пачковський, В. Дмитрук, М. Стамбульський. Молоді художники М. Сасовський, Є. Лавренюк, В. Фугель, М. Шрай продовжили започатковані традиції, ставши учасниками обласних та республіканських художніх виставок. М. Сасовський згодом став керівником художньої майстерні [7, с. 7]. Душею цього творчого колективу та ініціатором та організатором багатьох заходів був М. Савчук.

У 1967 р. за ініціативи Л. Хведчука і М. Мамчука [1] та сприяння тодішнього директора А. Малярчука та завідувача районним відділом культури І. Горося при районному будинку культури була відкрита дитяча художня студія. Значну допомогу з її відкриття надав завідуючий художньою майстернею М. Савчук. Керівником студії протягом 15 років був М. Мамчук. Перші випускники цієї студії Р. Климчук та В. Чабанчук згодом стали архітекторами.

Рожищенські художники проводили значну просвітницьку роботу: виступали з лекціями та мистецькі теми, оформляли виставки, брали активну участь у художній самодіяльності. Зокрема М. Савчук зіграв більше 40 ролей в Рожищенському самодіяльному народному театрі та був у ньому художником. У 1967 р. Л. Хведчук створив декорації до вистави М. Стельмаха «На Івана Купала», про які схвально відгукнувся сам автор, видатний письменник, який був на прем'єрі вистави в Рожищах [4, с. 182]. Актором цього театру був і М. Мамчук.

Хоча основним доробком були персональні виставки. У 1971 р. у Луцьку пройшла персональна виставка М. Савчука [5], в 1975 р. – його друга персональна виставка. У 1974 р. М. Мамчук за сприяння творчої секції художників Волині брав участь у міжнародному пленері та художній виставці у Польщі [2]. У 1980 р. рожищенські самодіяльні художники Є. Лавренюк, М. Мамчук, М. Савчук, М. Сасовський, В. Фугель, П. Шавук узяли участь в обласній виставці творів самодіяльних художників та майстрів декоративно-прикладного мистецтва, що проходила в залах Луцької картинної галереї [10, с. 4–5]. У 1985 р. у Луцьку пройшла персональна виставка М. Савчука. У 1987 р. відбулася друга персональна виставка Л. Хведчука, що засвідчила творче зростання художника, розширення і поглиблення тематики робіт, дві третини якої становила графіка, вдосконалення майстерності [11, с. 1].

М. Пачковський, Л. Кобзар, М. Мамчук, Є. Волоосовець, М. Савчук, Л. Хведчук, М. Сасовський, М. Шрай.

Колектив майстерні на виставці М. Савчука у Луцьку (1985 р.): М. Пачковський, Л. Кобзар, М. Мамчук, Є. Волоосовець, М. Савчук, Л. Хведчук, М. Сасовський, М. Шрай

У 1974 р. членом Спілки художників України став колишній працівник майстерні Л. Хведчук. Київ, Львів, Москва, Варшава, Орел, Мінськ, Полтава, Брест, Хелм, Луцьк, Ковель, Замосць – неповний перелік міст, де з успіхом демонструвались його твори. Кілька сотень графічних робіт і живописних полотен у різних техніках, пошуках, експериментах з втілення ідеї, настрою, образу – частина величезного творчого доробку майстра. Діапазон тем для роботи теж вражає своїм глибиною і вдумливістю: графіка, живопис, акварель, малюнок, ілюстрація, монументальні декоративні панно –

багато мистецьких напрямів, в яких працює художник. Л. Хведчука зачаровує гармонія природи рідного краю, вражають мудрістю і твердим поступом видатні персоналії минувшини, будять думку історичні паралелі, яtringь серце болі і тривоги народу часів воєнного лихоліття та протистояння з озвірілим нацизмом. Митець дуже плідно співпрацював з літераторами Волині у галузі книжкової графіки. Він оформив і проілюстрував близько 50 книжкових видань наших відомих майстрів слова Олександра Богачука, Йосипа Струцюка, Валентина Кузьменка, Василя Гея, Лідії Засадко, Михайла Хижка, Олени Криштальської, Миколи Онуфрійчука та ін. Творчий набуток Леоніда Хведучка є справжньою перлиною українського національного мистецтва другої половини XX століття [12].

Високої майстерності в своїх ліноритах досяг В. Фугель. Окрасою багатьох виставок стали пейзажі та портрети М. Сасовського, М. Пачковського, Є. Лавренюка, П. Сосновського, М. Шрая.

Колектив художньої майстерні.

У кінці 1980-х початку 1990-х років художня майстерня перебувала в складних умовах, однак зберегла свій виробничо-творчий потенціал. Після того, як її очолив здібний художник та організатор Є. Лавренюк, майстерня почала відроджуватися. Художники працювали над оздобленням храмів, виготовленням реклами, елементів державної символіки України для різних установ. Силами майстерні було відкрито невеликий художній відділ у Рожищенському історико-краєзнавчому музею, для якого М. Савчук подарував двадцять своїх картин.

У 1991 р. пройшла вже четверта персональна виставка творів М. Савчука, присвячена 120-річчю від дня народження Лесі Українки. Центральне місце у ній займали твори, присвячені видатній землячці: «Роздуми», «Мелодія», плакат «Леся Українка» [3]. У 1992 р. пройшла чергова персональна виставка творів М. Савчука «Рідний край», присвячена першій річниці незалежності України. Центром експозиції стала картина «Наш рідний край», що символічно в золотих хлібах і голубому небі уособлює образ нашої Батьківщини [4].

У 1993 р. відбулася персональна виставка творів М. Мамчука з нагоди його 60-річчя. У 2003 р. у Рожищенському краєзнавчому музеї експонувалася персональна виставка М. Мамчука, присвячена 40-річчю творчої діяльності. В експозиції було представлено понад 20 живописних робіт (пейзажі, портрети, натюрморти) [6]. М. Савчук тричі виставлявся перед любителями живопису обласного центру та відкрив п'ять персональних виставок до Дня незалежності України [8, с. 3].

В майстерню вливається талановита молодь, зокрема у 1997 р. до колективу приєдналася випускниця художнього факультету Прикарпатського університету ім. Стефаника Л. Мишленнік.

Список використаних джерел

1. Боярин Тетяна. Юні майстри пензля. *Наш край*. 2004 р. 18 берез. С. 3.
2. Виставка творів Миколи Мамчука. Волинський краєзнавчий музей. Художній відділ. Луцьк, 2008. Буклет.
3. Виставка творів М. Савчука, присвячена 120 річниці від дня народження Лесі Українки. 1991. URL: https://volart.com.ua/art/savchuk_mykola/.
4. Виставка творів М. Савчука «Рідний край», присвячена першій річниці незалежності України. 1992. URL: https://volart.com.ua/art/savchuk_mykola/ (дата звернення: 15.09.2022).
5. Виставка творів самодіяльного художника Миколи Савчука. 1971. URL: https://volart.com.ua/art/savchuk_mykola/.
6. Єфіменко В. Холмшак став волинським художником. *Доля*. 2005. №1 (75). С. 8.
7. Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2016 рік. Ред.-упоряд.: Є. І. Ковальчук, А. А. Понагайба. Луцьк: Терези, 2015. 366 с.
8. Каталог виставки творів самодіяльних художників смт Рожище. Волинське обласне управління культури. Луцьк: Волинський облполіграфвидав, 1985. 12 с.
9. Каталог обласної виставки творів самодіяльних художників та майстрів декоративно-прикладного мистецтва, присвяченої 110-й річниці з дня народження В. І. Леніна. Луцьк, 1980. 40 с.
10. Каталог третьої персональної виставки Миколи Савчука, присвяченої 40-річчю Перемоги радянського народу. Живопис, плакатна графіка. Луцьк: Волинський облполіграфвидав, 1985. 16 с.
11. Леонід Хведчук. Каталог. Луцьк: Медіа, 2007. 16 с.
12. Пилипчук М. Покликання художника – творити: 80 років виповнюється Леонідові Хведчуку. *Волинські новини*. URL: <https://www.volynnews.com/news/society/poklykannia-khudozhnyka-tvoryty-80-rokiv-vypovniuyetsia-leonidovi-khvedchuku/>.
13. Рожищенська художня майстерня (до 50-річчя від дня заснування). Відділ культури Рожищенської райдержадміністрації, Районний дім «Просвіта». Рожище, 1997. 8 с.

Царюченко Віта (Рожище)

ГЕНЕЗА ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИМВОЛІКИ ВІНКА І ХУСТКИ В КАЛЕНДАРНІЙ ОБРЯДОВІ РОЖИЩЕНСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Історія народу, його звичаї, вірування, погляди на життя, мрії і прагнення – усе це невід’ємна частина буття кожного з нас. І щоб не блудити манівцями, а впевнено йти обраною дорогою, маємо знати, як жили наші предки, які вартості сповідували, чому поклонялися і що обходили десятою, а може, й сотою дорогою [3, с. 3]. Справжнє розуміння української культури неможливе без знання народних традицій та обрядів, без знайомства з національними символами й оберегами. То ж, мабуть, треба спробувати відшукати в народній пам’яті, народних діяннях, звичаєвості та віруваннях те, що його возвеличує, заслуговує на пошану.

Сьогодні, як ніколи, є важливим вивчення й усвідомлення традицій і звичаїв рідного краю з метою відродження і становлення світоглядних принципів українського народу, його національної гідності і самодостатності. Бо саме український народ становить духовну і матеріальну основу великої української нації. Ми є спадкоємцями великого культурного народу, продовжувачами його традицій та звичаїв. І щоб виконати своє призначення, повинні ґрунтовно вивчати основи культурної спадщини, передавати їх нащадкам і пам’ятати, якого роду-племени ми діти.

У цій роботі досліджено та з’ясовано обрядове значення української хустки та вінка, проаналізовано процес відродження традиційних елементів їх виготовлення та використання в обрядовості сучасних українців. Цінність роботи полягає в тому, що комплексно досліджено звичаї та обряди жителів Рожищенської територіальної громади, зокрема використання серед мешканців символів-оберегів – вінка та хустини у контексті української календарної обрядовості.

Регіональний аспект вивчення фольклору є на сьогодні одним з найпріоритетніших. До українських національних символів-оберегів належать вінок та хустка. Термін «вінок» є збірним поняттям, майже в кожному етнографічному районі він мав іншу назву. Про найкращу оздобу дівочої голови – вінка – багато писав видатний український етнограф нашого часу Олекса Воропай: «Наші дівчата плетуть собі вінки з квітів маку, синіх волошок, білого ромен-зілля, чорнобривців та дикої рожі. У плетінні вінків нашими дівчатами досягнуто не меншого мистецтва, ніж у вишиванні, тканні та

мереживі. У залежності від індивідуальних здібностей, дівчата так комбінують барву і форму квітів у вінку, що він стає мистецьким твором і підкреслює красу дівочого обличчя» [2, с. 504].

Вінки досить різноманітні. В Україні їх налічують 77 видів. Є вінок *лавровий*, ним уквітчували переможців. *Терновий* вінок був символом страждання. Є *весільні, шлюбні, обрядові* вінки й ті, що надягають на Спаса, на Івана Купала. Український віночок – символ молодості, кохання, він визначає долю дівчини. Вінок із квітів – свідоцтво дівочості. Молодиця та покритка не мають права надягати його на голову. Наречена носить вінок з барвінку – символ прощання з дівочтвом. Якщо на неї гляне нелюб, вінок в'яне, якщо коханий – розцвітає [5].

Не тільки віночок був прикрасою чарівної жіночої голови. Українська хустка з давніх-давен основний і улюблений головний убір української жінки. Мода на хустки не минає ніколи, це завжди актуальний атрибут у гардеробі кожної жінки. Головний убір завжди був виразником естетичних поглядів українок, яскравим декоративним елементом їхнього вбрання. Він підкреслював святковість чи буденність одягу, інформував про родинний, матеріальний чи правовий статус жінки, нагадував її обов'язки.

На українській землі вінок відомий здавна. На найдавніших зображеннях жінка-Берегиня постає в головному уборі з квітів, трав, зілля та гілля. Наші предки усвідомлювали, що «головою» вони розуміють навколишній світ і впливають на нього, тому за допомогою головних уборів і вінків прагнули захистити себе від зурочення та інших злих чар, забезпечити добробут родини.

Вважалося, що вінок з живих квітів захищає дівчину від напасників і лихого ока. Народ вірив, що вона, маючи на своїй голові вінок, володіє чарами [2, с. 508]. А ще вінок на голові й для здоров'я, тому є квіти, які потрібно обов'язково вплести. До українського віночку вплітали різноманітні квіти, а всього в одному вінку, за свідченням старожилів Рожищенського району, могло бути до 12 різних квіток. Кожна квітка у віночку щось символізувала.

Плести віночки – то ціла наука і дійство. Наші прабабусі знали різні секрети: як плести і коли, як зберігати квіти у вінках. До кожного віночка в'язали кольорові стрічки. Кольорова символіка стрічок у віночку: *світло-коричнева* – символ землі-годувальниці; *жовта* – символ сонця; *світло-зелена* та *темно зелена* – символ краси і молодості, символ живої природи; *синя і блакитна* – символ неба і води; *жовтогаряча* – символ хліба; *фіолетова* – символ мудрості, розуму; *малинова* – щирості й душевності; *рожева* – достатку; *біла* – символ чистоти; *червона* – символ печалі та магичності.

Кожна дівчина повинна була знати, в якій послідовності вплітати стрічки у віночок та що вони символізують. І сором був тій дівчині, котра не знала, яка за якою мала бути вплетена стрічка. Скажімо, найпершу у віночку – посередині, в'яжуть світло-коричневу стрічку – символ землі-годувальниці. Пообіч від коричневої – жовті стрічки – символ сонця, за ними світло-зелені – символ краси і молодості. Потім голубі, сині – символи неба і води, що дають силу й здоров'я, далі в'яжуть жовтогарячу символ хліба, фіолетову – символ мудрості людини, малинову – символ душевності, щирості, рожеву – символ достатку. В'язали до строю й білу стрічку, але тоді, коли кінці її були розшиті сріблом і золотом. На лівому кінці вишивали сонце, а на правому – місяць. Якщо стрічка не була вишита, то її не пов'язували, бо це символ пам'яті про померлих.

Дівчата, коли вплітали у віночок мак, одночасно мали підв'язувати до нього червону стрічку. Люди вірили у їх силу. За свідченням мешканки села Незвір Петрук Августина Пилипівни (1940 р. н.), стрічки – обереги волосся од чужих очей. Довжина їх відмірювалась довжиною дівочої коси і відрізала трохи нижче коси, щоб її сховати. Коли дівчинка росла сиротою, то в косу вона вплітала блакитні стрічки. І люди при зустрічі обдаровували таку дівчину подарунками, хлібом, грошима, тканиною, одягом. Бажали їй стати щасливою та багатою. Бездітні люди прохали бути їм за доньку. А дівчина за таку повагу дарувала тим людям стрічку з віночка чи вишиту хустинку, в якій носила насіння любистку.

У Західній Україні, зокрема і в Рожищенській територіальній громаді, вінки були основним атрибутом в календарній обрядовості. На свято Івана Купала дівчата промовляли:

Ой Купало-Купалочку,
Дамо тобі по *віночку*,
А як будемо вертати,
То їх будемо розбирати.

А коли закінчувалися щедрі жнива, мешканці села Топільне плели віночки з пшеничних та житніх колосків. Сплетений вінок одягали найкращій жниці, яка в парі з хлопцем, що ніс останній сніп, ішли до двору господаря.

Дівчата наспівували:
Вийди, вийди, господарю, проти нас,

Несем тобі віночка в добрий час.
Ой не гордуй, наш паночку, не гордуй,
За **віночок** червінчик наготуй.

Проведення обряду «Обжинки», у якому використано вінок, відтворено в композиції «Борода», яку підготував народний фольклорно-аматорський колектив «Писанка» Рожищенського дому «Просвіта» (керівник – Валентина Добровольська).

Після жнив приходила пора весіль. І знову важлива роль у проведенні обряду весілля належала віночку.

Семенюк Надія Гнатівна, 1924 р., мешканка села Топільне наспівувала:

Гарний той **віночок**,
Що сплели дівчата.
Сьогодні він гарний,
А завтра зав'яне
Молода дівчина
На рушничок стане

Сплітали віночки й на Другу Пречисту, яка припадає на 21 вересня. У цей день народилася Мати Божа, і діти вітали матерів, а найбільше бабусь. Робили віночки з калини, яка є символом материнства, брали ще подарунки і йшли до бабусь. З останніх осінніх квітів плелися вінки на Воздвиження Чесного Хреста та одягали, щоб голова не боліла.

Зберігає український народ, як давній символ, пам'ять про хустку. Це перша ознака одягу жінки. Хустка широко розповсюджена по всій Україні. Багато чудових традицій і обрядів було пов'язано з нею. У кожній родині, де підростала дівчина, розмальована на коліщатах скриня мала повнитися хустками. Їх дбайливо оберігали, ними хизувалися, приспівуючи:

Я не панна, я – господиня,
У мене **хусток** повна скриня!

В Україні, зокрема й в Рожищенському краї, хустка має побутове й обрядове значення. Дівчатам належить ходити з відкритою головою, але це не завжди можливо. Холод взимку та спека влітку змушують їх покривати голову хусткою [2, с. 519]. Для цього її складають навкіс трикутником і обмотують навколо голови, а тім'я залишають відкритим, щоб волосся було видно. Узимку ж дівчата закутуються, як молодичі. У протилежність до дівчат, жінки ходили завше з покритою головою. На другий день після весілля жінці покривали голову хусткою і вже після цього «ходити простоволосою» вважалося непристойністю. У наш час у хустці жінки ходять в основному тільки в селі. Старші жінки, як тільки піднімуться з ліжка, зразу зав'язують хустину і знімають її тільки перед сном. Молодиці ж ходять і без хусток, але на весілля, хрестини без хустки ніхто не йде. У містах жінки цього звичаю не дотримуються, багато з них навіть не мають хустини. Але ні в селі, ні в місті й сьогодні жінка до церкви не посміє зайти простоволосою.

У часи козаччини був добрий звичай у дівчат: коли козаки вирушали в похід, то кожна дівчина своєму нареченому дарувала вишиту хустину, як символ вірності в коханні. Якщо козак загине, то нею вкривають його обличчя, щоб «хижі птахи очей не довбали, козацької крові не випивали» [2, с. 522]. Якщо ж козака ховали з почеснями, то тіло його клали в домовину, покривали червоною китайкою, а вишиту хустину клали на осідланого коня, якого вели за домовиною [2, с. 522].

У пісні, яку виконувала Рак Надія Миколаївна, 1914 р., мешканка с. Носачевичі, співалося:

Дай же, дівчино, **хустину**,
Може я в бою загину,
Закриють очі темної ночі,
Легше в могилі спочину.

Мохнюк Валентина Максимівна, 1963 р., мешканка смт Дубище згадує:

Я пам'ятаю вечір той,
Ти плакала за мною.
І на прощання раз у раз
Махала **хустиною**.

Хустина – символ жіночої душі, прихильності й любові, вірності в коханні та прив'язаності у дружбі. То знак згоди чи пошани, коли її дарують чи нею пов'язують. І, навпаки, не дати хустини – це відштовхнути когось, відмовити йому. Вона розкаже все про свою господиню: дівчина вона чи молодича, до роботи зібралась чи в гості, у веселощах ходить чи в смуткові...

Хустка – це честь жіноча. Тож завжди має сяяти чистими кольорами. Візерунки і фарби хустини – завжди життєві: скільки долей та доріг у житті, то стільки ж візерунків і барв на хустині... Її

вишивають золотом, сріблом, шовком. Своїми багатими барвами вона символізує квітучу і щедрю душу українки. Має хустина конкретну символіку: хустка на голові дівчини – знак скорого її переходу під владу чоловіка; вишита хустина, пов'язана хлопцеві, – знак згоди вийти за нього заміж; хустка, подарована воїну, – оберег для нього в бою; зірвати хустку з голови жінки – великий гріх, бо хустина – то честь жіноча. А посягати на жіночу честь не дозволено нікому!

Хустки були білого кольору, в цьому полягає національний характер української хустки [2, с. 523]. Вишиті візерунки як колись, так і тепер розташовуються на хустках по чотирьох кутах та по середині. Інколи по кутах розміщуються головні фігури, а по всьому полі хустки, у гарних комбінаціях, розкладаються дрібніші деталі орнаменту [2, с. 523].

До речі, чотири кінці хустки – символи. У пісні про це співається:
На щастя й радість – два ріжечки,
А два – на смуток і сльозу.

У багатьох українських родинах зберігається традиція – передавати від роду до роду хустину першого сповиточка, коли вперше в зіллячку купали немовля.

Добрий час, добрий час,
Ангелята при нас.
Розстелили м'якеньку *хустинку*,
Щоб заповити маленьку дитинку.
Постелити під головочку,
Притулити до вухка, заховали волоссячко,
Щоб не боліла головочка,
Щоб не блідло сонечко.

У скрині кожної господині мала бути ось така звичайна ситцева хустка. Нею не зав'язували ні голову, ні шию; нею зав'язували миску з святою вечерею і несли її до родичів, хрещених.

Такою ж хусткою перев'язувала жінка калачі, коли йде на весілля. Віддаючи їх господині, вона вітає її і примовляє: «Дай, Боже, в добрий час почати, а в ще кращий закінчити». Господиня розв'язує, один калач забирає, а другий з хусткою віддає, бо не годиться повертатись з пустою хустиною.

Говорячи про використання хустки, не можна не згадати про хустину на спеченому хлібі, щоб не черствів, на дитячій колисці – від вітру і лихого ока. Хустка здавна відіграла й оберегову функцію, тому чи не найбільше місце займає вона у весільному обряді. Обрядове значення хустини можна спостерігати під час сватання: дівчина перев'язує руку парубкові на знак згоди бути його дружиною [4, с. 83].

Коли йдуть за барвінком, свашки співають:
Ой візьми ми, матінко, *хустиночку*
Та пшеничку,
Ходи з нами на зарінок,
Підемо по барвінок.
Зіллячка нащипали,
На шовкову *хустку* клали,
Нащипали в *хусточки*
На зелені *віночки*.

У молодого при боці була припоясана хустинка, обов'язково червона, Він підходив до молодої, а свашки співали:

Вийде, молода, з хати,
Бо прийшов твій миленький
Приніс *вінок* зелененький
Ще й шальовую хустку,
Та й на правую ручку,
Тай на пальчик біленький
Перстень золотенький.

Наш край багатий на пісні. У багатьох зустрічається слово «хустка», що підкреслює вроду, працьовитість. Після смерті рідних, як жалобу, носять чорну хустку, з темними квітами. Чорну хустку одягають, як дань скорботи перед померлими. Пов'язують вінки та хрести, як дань перед Богом. У поминальні дні вішають хустки на хрестах, роздають родичам. У церквах нашого краю, як розповідають мешканці Топільного, Крижівки, Дубища, під час поминального обряду, коли читається Євангеліє, родичі померлого стелять хустку (як пожертва для покійника) на аналой. Про сумне і болюче в житті людини ми говоримо, але цього не обійти, тому про це треба знати.

Хустка потрібна в житті для всього: це і носовичок, це і вузлик, щоб принести їжу в поле, це і серветка, і скатертина. Йдучи до церкви, обов'язково треба жінці пов'язати голову хусткою. Свічку у Божому храмі теж тримають в руках через хустинку. Вона на спеченому хлібі, на дитячій колиці, вузлик з вечерею для хрещених батьків на Різдво.

Оскільки хустка була обов'язковим елементом одягу жінки, то вона стала найкращим подарунком. Така хустка гріла душу, лікувала рани, плекала віру, леліяла світлі надії. Як заповіт нащадкам звучали слова:

Не цурайтесь хустинок, дівчата,
Що ж ви носите тільки шапки?
На хустки Україна багата
І цвітуть ще на них бережки.

Підсумовуючи зазначимо, що не варто забувати про своє коріння, а продовжувати славні традиції свого народу. Завжди пам'ятати, що вінок мав спочатку обрядове та релігійне значення. Пізніше – загальнонародний символ дівування: втратити вінок – в народі, у піснях означає позбутися дівування. Тому право носити вінки мають тільки незаміжні дівчата. «Хто вміє віночки вити, той вміє життя любити», – стверджує народна мудрість [1, с. 36]. Тому не варто забувати про своє коріння, а продовжувати славні традиції свого народу. Завжди пам'ятати, що вінок мав спочатку обрядове та релігійне значення. Пізніше – загальнонародний символ дівування: втратити вінок – в народі, у піснях означає позбутися дівування. Тому право носити вінки мають тільки незаміжні дівчата.

Щодо хустки – це явище унікальне й надто різноманітне функціональністю. Жодну річ із одягу не використовують так широко, як її. На Великдень стіл накривали вишиваною скатертиною або різнобарвною хусткою. А ще: хустина на спеченому в хатній печі хлібі, щоб не черствів, на дитячій колиці – від вітру й лихого ока.

Тому не дивно, що в наш складний час знову пробуджується любов нашого народу до таких простих і одночасно незбагнених див – українського вінка та хустки. Пробіжить час непомітно, нас розкидає життя по світах. І мені дуже хочеться, щоб хлопці, повертаючись із армії чи їдучи просто в гості везли своїм мамам, коханим, молодим дружинам у дарунок хустки, а дітям віночки.

Де ж вона сьогодні – щира українська хустка, що її серед тисячі інших вирізняє щось невимовно рідне. Де весела, барвиста хустка та золотий віночок, щедро оспівані в народних піснях та іграх. Хочеться, щоб вони сьогодні стали не просто модною деталлю на деякий час, а одним з національних символів-оберегів. Адже хустка – життя... Вона пам'ятає рід, його святина. Хустка – це оберіг жінки, бо захищає її від усього злого, лиха, хвороби. І всім нам слід берегти її у своєму домі й у своїй пам'яті.

Список використаних джерел

1. Вавренюк І. В. Хто вміє віночок вити – той вміє життя любити. *Позакласний час*. 2008. № 1. С. 36–38.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу: нар.-календар. звичаї, укр. нар. одяг: етногр. нарис. худ. оформ. І. Бородаєвої. Київ: ПУЛЬСАРИ, 2012. 632 с.
3. Кондратович О.П. Народний календар Волинського Полісся від свята до свята. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. 200 с.
4. Кондратович О. П. Весілля на Поліссі. Народні звичаї та обряди: наук.-популярне вид. Луцьк: Надстир'я, 1996. 112 с.
5. Український вінок: історія, види та що символізує. *Дзеркало медіа*. URL: <https://dzerkalo.media/news/ukrainskiy-vinok-istoriya-vidi-ta-scho-simvolizue>.

РОЗДІЛ 3

НАСЕЛЕННЯ, НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ТА ІСТОРИЧНІ ПОСТАТІ КРАЮ

Вавренчук Микола (Кияж)

ЗАГАДКОВЕ ЖИТТЯ І СМЕРТЬ ІВАНА ЗВАРИЧА

Хто ти, секретар райкому Зварич? Таке питання не один раз задавали собі друзі, вороги і всі, хто знав, чув про цю людину, коротке життя і смерть якої стало легендою.

Зварич І. Д.

Іван Дмитрович Зварич, 1923 року народження, уродженець села Тур, Ратнівського району. З 1939 по 1941 рр. навчався у Львівському фінансовому технікумі. Напевне, саме там, він укріпив свої погляди національно-свідомої людини. З початком війни, разом із працівниками та студентами технікуму, відступав до Воронежа. У Острогорському радгоспі-технікумі недовго працював бухгалтером, згодом одружився. Але фронт, який прокотився вогненною віхолою до зими вже був під Москвою. Іван Зварич залишився на окупованій фашистами території. І ось тут починається найбільш загадковий, і досі не розкритий період життя Івана Зварича, він зникає до 1943 року.

Повернувся Іван уже важкопораненим: мав відірвану кисть лівої руки. За яких обставин це сталося, чи в загонах УПА Бульби-Боровця на Житомирщині або Рівненщини, чи в загонах УПА – бандерівців, чи мельниківців на Волині, до сьогодні невідомо. Але, як написано, немає нічого таємного, щоб не стало явним.

Восени 1944 р., коли Україна була звільнена від фашистів, І. Зварич пише лист-звернення в ЦК комсомолу України. Він зазначає, що воював під Сталінградом і на Курській дузі, де втратив руку, зокрема підкреслює, що став інвалідом війни, має освіту і знайомий з комсомольською роботою. А зважаючи на те, що є уродженцем Волині, то просить ЦК ЛКСМУ направити працювати саме туди.

Відповідь на лист не забарилася: у квітні 1944 р. Івана Дмитровича призначили на посаду першого секретаря Рожищенського райкому комсомолу, на якій він працював у 1944-1947 роках. Його застрелив співробітник Рожищенського МДБ Шицький Н. Б. серед білого дня, практично в центрі містечка Рожище, 76 років тому, 14 лютого 1948 року.

Багато людей, і в першу чергу родина, мати Івана Дмитровича, хотіли знати правду про причини і обставини вбивства їх сина. Серед цих людей і Валерій Єфіменко, який довгий час працював директором Рожищенської музичної школи, завідуючим відділу культури, опублікував свої спогади про життя району. У книзі “Рожищенські мотиви”, яка побачила світ у 2003 р, містився нарис про І. Зварича “Невідмита пляма” [1]. У ньому автор уперше розповів про “романтичного, легендарного” героя. Валерій Броніславович був особисто знайомий з Іваном Дмитровичем, який приймав його до комсомолу, виступав у їхньому класі на комсомольських зборах. “Як зараз пам’ятаю його струнку статуру у військовому кітелі, на якому сяяли орден Вітчизняної війни та медалі. Іван Дмитрович був

воїном Червоної армії, хоробро воював, був поранений. Наслідком цього поранення стала біда – хлопцеві ампутували ліву руку”, – пише автор. Він пригадує, що в Рожищі Іван Зварич був справжнім кумиром публіки під час концертів та вистав: “Була чергова річниця Жовтневої революції. У цей день у кінотеатрі бувало повно людей, а на сцені, прикрашеній портретами Леніна і Сталіна, возсідала президія урочистих зборів. Як завжди головував голова райвиконкому Бокій, а з промовою виступав перший секретар райкому партії Мощенко, ну, і обов’язково давали слово Зваричу. Він говорив виразно, зрозуміло, ніколи не читав. Голос Зварича злітав невидимою жар-птицею, і його слухали уважно дорослі і діти. Невеличким хором у Рожищах керував директор середньої школи Борис Константинович Тоцький, надзвичайно скромна і талановита людина, за фахом фізик. Він чудово знав теорію музики, грав різноманітні ролі у виставах. Та справжнім кумиром публіки все ж був Іван Зварич. Його тенор розливався, як солов’їна рулада, а коли у виставі “На перші гулі” у сірій свитці, з буйним чубом, що вибивався з-під папахи, він виходив з-за лаштунків, у залі зривалися оплески” [1, с. 18].

Цінність цих спогадів у тому, що ми бачимо в них живу людину, і від них віє щирим захопленням особою Зварича. На все життя запам’ятав В. Єфіменко промову Зварича на комсомольських зборах: “Його голос завжди справляв якесь чародійне враження на тих, хто слухав. Ось і зараз він відчув той неловимий зв’язок між ним і учнями, які намагалися закарбувати в пам’яті кожне його слово: “Зараз, коли на нашій землі іде кривава війна, Україна, як ніколи, прийняла на себе неймовірні страждання і горе. Тисячі, мільйони наших співвітчизників опинилися за ґратами і в німецькій неволі. Вам треба це добре засвоїти і знати, що дарма кров нашого народу не буде пролита, бо ми є вільна нація, ми, як говорив Шевченко, здобудемо, нарешті, оту хиренну волю в оновленій державі нашій”.

За такі слова тоді можна було добряче поплатитися. Та чи не зрозуміли діти його промови, чи ніхто його не “здав”... “Після паузи він, наче схаменувшись, прохрипів: “Хай живе Великий Сталін!” – пригадує Валерій Броніславович [1, с. 16]. З цих спогадів І. Зварич постає перед нами людиною, яка найбільше любила Україну.

“У 1948 році Іван почав помічати, що за ним стежать, а районне начальство почало поглядати на нього, як на ворога. Він відчував, що наближається біда. Увесь час здавалося, що саме вночі за ним прийдуть чекісти, щоб заарештувати. Сів до колиски і схилився над сином, і крізь сльози дивився, і не міг надивитися на нього, а маленьке немовля з посмішкою простягало рученята до нього. – Мамо! – мовив тоді він. – Що сину? – спитала тремтячим голосом теща. – Мене викликають на бюро райкому партії... Чую, що це моя остання дорога, з якої вороття нема. Глядіть, мамо, мого сина, хай буде достойним батька свого, і скажіть йому, як підросте, що я людям кривди не робив і був завжди чесним і правдивим! Я не був зрадником України і її народу!” [1, с. 17].

“З великим задоволенням розказав би він їм про себе усю правду. Про це не міг говорити навіть своїм близьким людям. Ніхто не знав його таємниці”, – писав свого часу В. Єфіменко [1, с. 15].

14 лютого 1948 р. відбулось засідання Рожищенського бюро райкому партії, на якому Зварича Івана Дмитровича було виключено з партії. Що говорилося на засіданні того бюро, я не знаю (писав Єфіменко). Але люди розповідають, що коли оголосили перерву, Зварич, стараючись бути непомітним, вийшов на вулицю і швидко пішов у напрямку пошти. Коли оглянувся, побачив, що за ним поспішає офіцер МДБ. Тоді Іван побіг, заплутуючись у довгих полах своєї шинелі. Офіцер щось кричав, а Іван біг, не розбираючи дороги. Пролунали постріли. Стріляв офіцер. Іван захитався, але ще біг, хапаючись за паркан, немов хотів обіпертися на нього. Пролунали ще постріли, аж тоді нещасний впав на землю. Позбігалися люди, та їх розігнали міліціонери. У вечірніх сутінках під’їхала підвода, в яку вкинули тіло забитого і відвезли в міліцію. Так обірвалося життя Івана Дмитровича Зварича. Родичі після довгих і принизливих прохань добилися дозволу по-людськи поховати його на кладовищі [1, с. 17].

Про життя і трагічну смерть Зварича розповідають у Рожищах по-різному, але із щирим захопленням. Вважають його героєм, романтичним, легендарним. Із тих розповідей вимальовується нелегка доля людини, що пройшла горнило війни, захищала своєю кров’ю Батьківщину і нею ж була незаслужено покарана.” – пише В. Єфіменко [1, с. 19].

Для автора, Зварич був героєм-борцем. І лише коли на власні очі побачив добути матір’ю Івана, Федорою Іванівною, документи про не причетність Зварича до ОУН-УПА, задався питанням: “За віщо його серед білого дня, на вулиці, на очах багатьох людей було убито?”. При тих обставинах, тримаючи в руках офіційні відписки про смерть Зварича, В. Єфіменко повірив у “фальшивки”, за якими ховалась правда про Зварича. Він писав – Зварич не винний!

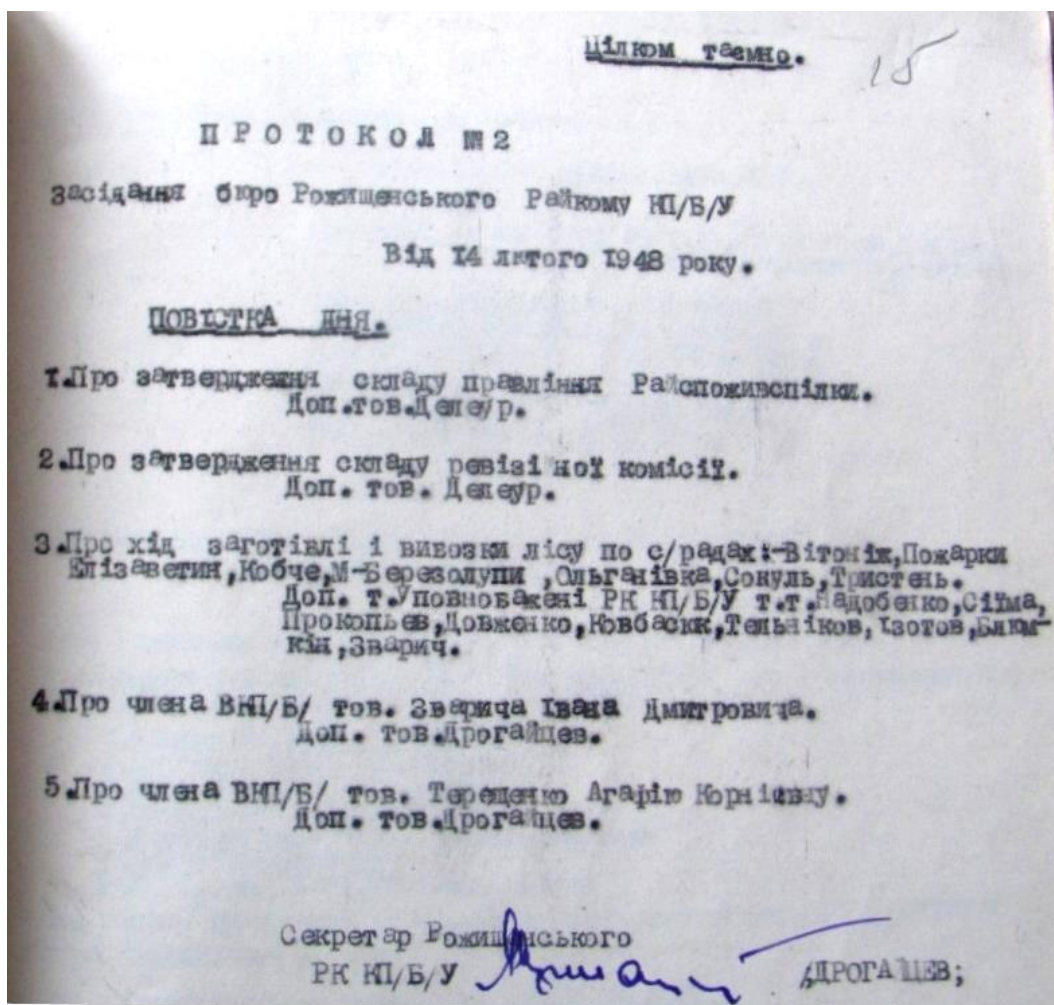
Агент УПА в серці нової влади! У райкомі комсомолу, що містився у тому ж будинку, що й райком партії, на вулиці 17 вересня, лише на другому поверсі, тепер музична школа! І хто! Сам перший секретар, фронтовик, орденоносець!

Приміщення, в якому у 1948 р. знаходився Рожищенський райком ВКП(б) та ЛКСМ

Відділення МДБ у Рожищенському районі, партійні органи боялись оприлюднити свій “прокол”, що у них під носом декілька років діяв агент, розвідник ОУН-УПА Зварич І. Д. І тому, щоб заховати кінці у воду, Зварича застрелили, спровокувавши до втечі з будинку райкому партії.

Що говорилося на засіданні того бюро, В. Єфіменко, справді, не міг знати – всі документи мали гриф “цілком таємно”. Зате нині, коли дозволено доступ до компартійних архівів, вдалося розшукати протокол № 2 з грифом, цілком таємно, засідання бюро Рожищенського райкому КП(б)У від 14 лютого 1948 р., де четвертим пунктом “повідстки дня” значиться: “Про члена ВКП(б) Зварича Івана Дмитровича. Доп. тов. Дрогайцев”.

Протокол засідання Рожищенського районного комітету КП(б)У від 14.02.1948 р.

Ось, фрагмент, з одного виступу: “Зварич – це людина, яка випадково попала в ряди нашої партії, вступаючи в партію, обманув партію і зараз старається обманути членів бюро. В кожному його слові, грубо виражаясь, сама брехня, ні одного слова правди. Він зараз скриває своє справжнє обличчя” [5, с. 19].

Або ще: “Зварич в Червоній Армії не був, а коли був, то з певною ціллю. В ті роки западників не брали в Армію, а коли брали, то тільки в трудову. Коли Зварич був в Армії, то хіба тільки у власівській...”

“Зварич ніколи в Червоній Армії не був, під Сталінградом участі на стороні Червоної Армії не брав і поранений там не був, фронту не переходив, рев. трибуналом не судився, все це видумане для того, щоб обдурити партію. Весь час був на службі у німців, писав в ЦК ЛКМУ, що він працював на керівних комсомольських роботах з певною ціллю і справжню головну суть скриває...”, [5, с. 19] – з виступу іншого компартійного діяча.

“Немає достатньої вимогливості до себе з боку деяких ком. раб. РК КП(б)У, як тов. Зварич, який, будучи уповноваженим РК по селу Кияж, проводив підписку на займ і збір готівки, обманув на 5 тисяч. Чого не було в налічії, де секр. ком. орг. тов. Гнатюк Дуня ніяких видів поставки с/г продуктів не виконувала і тов. Зварич в цьому не приймав ніяких мир” (подано мовою оригіналу, без правки) [5, с. 19].

Якими документами, чи інформацією володіли ці люди, роблячи свої висновки? У їхніх виступах на ці документи жодного посилання. Мабуть, вони знали набагато більше, ніж говорили... Вже коли я вів свої пошуки, при кожній зустрічі колишні працівники райкому партії, знаючи, що я шукаю “правду” про Зварича, з іронією запитували: “Ну як там ВАШ Зварич?”.

Автор зустрічався з людьми, які знали Зварича, онуками Івана Дмитровича, які передали копії документів з різних відомств СРСР, які одноставно відповідали мамі Зварича: “Ваш син зв’язків з ОУН-УПА не мав” [2, с. 256].

Отримали й копію представлення до нагороди, направленого військкомом Рожищенського району в 1945 р. та нагородного листа, відповідно до якого Зварича нагороджують орденом Вітчизняної війни II ст. У нагородному листі, поданому Рожищенським райвійськкоматом 31 січня 1945 р. на “командира взводу 4 сп 64 ОД Сталінградського фронту, нині Секретар РК ЛКСМУ м. Рожище Волинської області” І. Зварича у графі “участь у громадянській війні, наступних бойових діях по захисту СРСР і Вітчизняній війні” сказано: “Югозап. фр., 7 ст 23 СД IX-42-I-43, Зап. фр. I 34 СД II-43-IX43, Сталінград IX-XII 43 года, тяжело ранен 24.XII.43 г.”. Щодо райвійськкомату, яким призивався, вказаний Острогорський РВК Воронежської області [6].

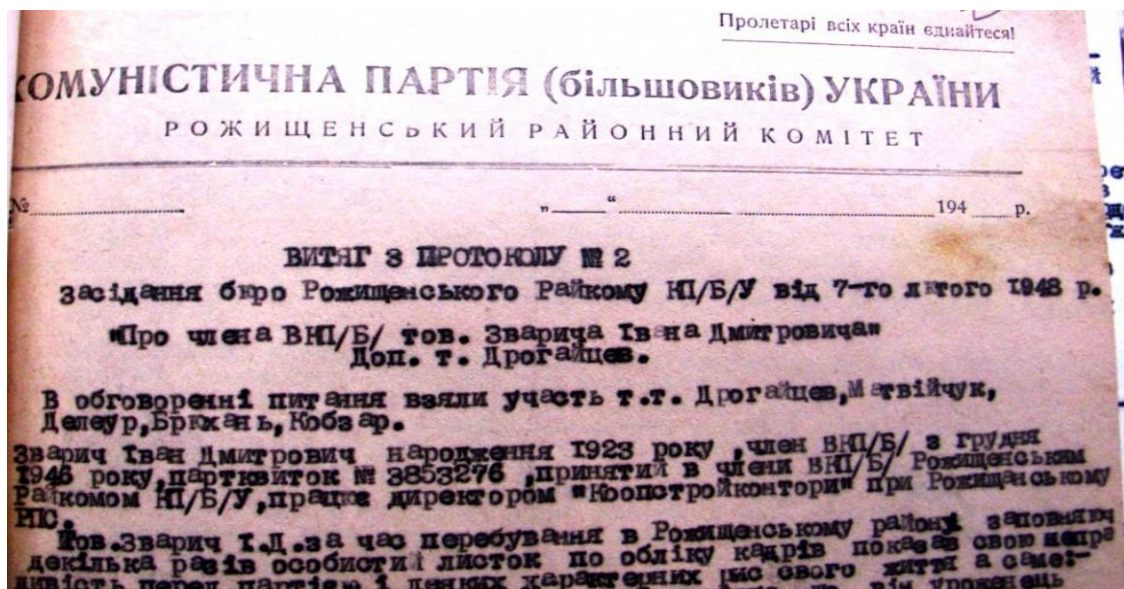
А ось як описані його бойові заслуги: “Під час бою під Сталінградом командував кулеметним взводом, оборону тримав по тракторному заводу, який німці по декілька разів на день атакували, але взвод, незважаючи на понесені втрати, пішов у контратаку, в результаті чого було захоплено в полон 13 німецьких солдатів і один унтер-офіцер, 9 автоматів, 5 гвинтівок і 4 пістолети.

Під час наступу німців на Курській дузі командував кулеметним відділенням. Під час бою розрахунки багатьох кулеметів вибули зі строю. Він взяв в руки кулемет і знищував гітлерівську піхоту, яка наступала слідом за танками, в результаті чого наші підрозділи поставлену задачу виконали, німці відступили, залишивши на полі бою багато трупів солдатів і офіцерів.

В наступному бою був важко поранений і внаслідок важкого поранення залишився без лівої руки – інвалід другої групи. Райвоенком капітан Давидов” [6].

Та усе це – лише красива легенда, записана в райвійськкоматі зі слів самого І. Зварича, аби видати себе за свого в середовищі компартійного керівництва району. Адже у відповіді з Центрального архіву МО РФ у місті Подольську записано: “Особова справа Зварича І.Д., 1924 р. н., на збереження не надходила”. З відповідним запитом зверталися і в військкомат Острогорського району Воронежської області, але відповідь звідти не отримали. Отже, в Червоній армії Зварич не служив? [2, с. 259]. На жаль, залишається таємницею, де був І. Зварич з 1941 по 1943 рр. та де отримав каліцтво.

Після публікації в газеті “Наш край” окремих фрагментів “Нарису визвольної боротьби Рожищенського району” [2] в газету зателефонувала зв’язкова районного проводу ОУН-УПА в 1946–1948 рр. Зуй Ганна Григорівна і попросила про зустріч. Разом з журналісткою Р. Мацюк ми поїхали до Ганни Григорівни. Саме вона підтвердила зв’язок І. Зварича з УПА. Ганна Григорівна розповідала, що у криївці в селі Кроватка, де перебувало керівництво Рожищенського районного проводу ОУН-УПА, Архипчук Степан і Микола, районний референт СБ УПА Левчук Петро на пс. “Запорожець” після запеклого бою і їх загибелі були справді виявлені документи за підписами І. Зварича, а також його пістолет ТТ. Повстанці не раз попереджували його про недоцільність підписувати інформації власним прізвищем. На зауваження С. Архипчука, провідника Рожищенського районного проводу ОУН в 1948 р., підписувати щотижневі інформації псевдом, Іван відповів: “Хай залишиться для історії” [2, с. 260]. Коло замкнулося.

Витяг з протоколу засідання Рожищенського районного комітету КП(б)У

Спробу приховати факти виявлення документів за підписом І. Зварича в криївці, де перебували керівники ОУН-УПА району, і, як наслідок виключення з партії і вбивство І. Зварича, видно з копії протоколу засідання бюро райкому партії, яку направлено у Волинський обком партії, де вказана дата 7 лютого 1948 р., а не фактична – 14 лютого 1948 року.

Про факт убивства у вищестоящі органи повідомлень не було. Через місяць опер Шицький Н. Б. був прийнятий в партію. Здавалось, правда ніколи не буде відома людям.

Хоча розмови про «агента УПА» в Рожище і його вбивство поширювались по області і не тільки. Так, як приклад, при люстрації переписки МДБ, мешканки м. Луцьк Стамбульської було виявлено повідомлення в листі до Стамбульського А.С., мешканця м. Харків вул. Артема 44, – «В Рожище відкрили бандеровця в роли секретаря Райкома комсомола...» [4].

До 1948 р. Зварич постійно був уповноваженим по Киязькій сільській раді Рожищенського району, в якій моя мама працювала прибиральницею. За її словами, він до вечора бував в селі, в сільраді, а на вечір їхав у Рожище, озброєний ППШ, (верхи конем). У ті буремні роки це було таки дивно. Чи такий був сміливець, чи знав, що йому немає кого боятись... Мама згадувала, та й односельчани підтвердили це своїми спогадами, після смерті Зварича всі в один голос говорили, що він був агентом УПА.

І. Зварич з дружиною Ніною та сином Віталієм

Всероссийского Товарищества
и. Дражайну. 7

В прова.

Зво с. у. в к. Вятку і. Гелаймон В. А. розлучився з жінкою,
ручима в с. Кияж. Товарищество
во вранці випустили чоловіка в с. Кияж. Товарищество
свого р. у. з. в. т. в.

1. Боевой дух по принципу у нас создался
массами, тем по великому всеобщему развитию
введенно.

2. Гелаймон имеет тесные связи с неким
Зваричем - имевшим связь с подпольем ОУН.

24.02.50г. О. Зварич

Довідка з особової справи Є. Гнатюк

Проте мені таки вдалось встановити правду про Зварича на основі документів. В 1946 р. у Зварича при родах померла дружина. А будучи уповноваженим по сільраді в с. Кияж, він мав “роман” із сільським головою Євдокією Гнатюк, чоловік якої загинув на фронті.

Переглянувши десятки томів архівних компартійних справ мені вдалось знайти довідку, підготовлену заворгом Рожищенського райкому партії Філаретовим, в архівній справі з прийому в партію Є. Гнатюк у лютому 1950 р., в якій він стверджував: “Гнатюк имела тесные связи с неким Зваричем, имевшим связь с подпольем ОУН” [3].

Не всі таємниці долі Зварича Івана Дмитровича вдалося розкрити й донині. Але ця коротка фраза “имел связь с подпольем ОУН” розставляє всі точки над “і”, і доносить до нащадків правду про героя.

Здавалось МДБ все зробило, застреливши І. Зварича, без суду і слідства, щоб правда не дійшла до нащадків. Та навіть після цього, близькі і далекі родичі Зварича були під “ковпаком” МДБ-КГБ.

На початку 1950-х років двоюрідна сестра дружини Зварича, Ніни – Галина поступила на навчання у Львівський державний університет ім. Івана Франка, на біологічний факультет. Була радість від того, що вдалося таки стати студенткою престижного вузу. Та в душі Галини поселилась тривога, коли вона почула, що почали відраховувати з навчання студентів, в родині котрих, хоч хтось, був пов’язаний з національно-визвольним рухом, були членами ОУН-УПА. Вона заспокоювала себе, в родині здавалось ніхто націоналістом не був. А Зварич, ловила себе на думці. Та як би сказали в МДБ, Зварич зв’язок з ОУН-УПА не мав. Та за декілька днів під час чергової пари її запросили на співбесіду в комітет комсомолу університету. Парторг інституту в присутності невідомого чоловіка в цивільному костюмі, запитала в “лоб”: “Чому ви при вступі не повідомили, що чоловік вашої сестри Ніни був зв’язаний з ОУН? Страх огорнув мене, згадує пані Галина Миколаївна Черняк, якій сьогодні майже

дев'яносто, і все життя працювала в містечку Ківерці вчителем хімії в школі № 1, та опанувавши себе, я розповіла все, що знала про долю Зварича Івана. Вони, обоє, слухали мовчки, не перебиваючи, та невідомий раз за разом робив помітки в блокноті. Можете йти, сказала парторг. Я пішла. Потяглись дні за днями, сповнені тривоги. Все “валилось з рук”. Одного з днів комсорг факультету повідомив, на сьогоднішніх зборах буде розглядатись твоя персональна справа, тому явка обов'язкова. Після занять з острахом зайшла в актовий зал. Питання порядку денного комсомольських зборів біологічного факультету було практично одне, про відрядження з університету студентки Черняк Галини Миколаївни, як такої, члени сім'ї якої пов'язані з ОУН. Тільки тут я з острахом зрозуміла наскільки це все серйозно, і що мене чекає. Тому коли мені надали слово, я зібралась внутрішньо і спробувала знайти аргументи для свого захисту. Що я говорила, дослівно я вже не пам'ятаю, каже пані Галина, все було як в страшному сні. Але з цього стану мене вивели студенти-старшокурсники які один за одним піднімалися і виступали в мій захист. Поступила пропозиція – взяти на поруки і залишити студенткою біологічного факультету Черняк Галину Миколаївну. На здивування парторга всі студенти факультету одноголосно проголосували за це рішення. Закінчувався 1950 рік. А в 1955 р. студентка Черняк отримала диплом про вищу освіту [2, с. 264].

Що пережили інші члени родини І. Зварича за ці роки, на жаль, ми, напевно, вже не дізнаємось. Його матір, Федора Іванівна, писала звернення в різні інстанції, але відповідь була одна: “Ваш син був убитий по незаконному наказу начальника МДБ Брюханя Л. К. оперативним працівником Шицьким Н. Б., яких потрібно було б притягнути до кримінальної відповідальності, але це зробити неможливо у зв'язку з спливом строку давності” [2, с. 254]. Відійшли в “краші світи” теща Зварича, Єва Іванівна, яка виховувала внука одна. Немає серед нас сина І. Зварича – Віталія, який все життя працював на заводі “Рожищеферммаш”, в цеху, де проводили оцинковку деталей. На Рожищенщині проживають внуки І. Зварича – Анатолій і Ніна які бережуть ці поживкі листки історії свого роду. Саме з таких сімейних історій і складається історія України, яку ми маємо пам'ятати і нести через віки...

І. Зварич із сином Віталієм.

13 лютого 2018 р. громадськість Рожищенського району, вояки УПА, вперше за 70 років з дня загибелі І. Зварича вклонились його пам'яті, і помолились разом з духовенством на могилі героя України.

Список використаних джерел

1. Сфіменко В. Б. Рожищенські мотиви. Спогади. Луцьк: Волинська обласна друкарня. 2003. 104 с.
2. Пархомчук О. А., Вавренчук М. М. Нариси визвольної боротьби. Волинь. Луцьк: Терен, 2018. 336 с.

3. ДАВО. Ф. 23. Оп.1. Спр.285. Арк.7. Про прийом в члени ВКП(б) Гнатюк Євдокії Афанасівни.
4. ГДА СБУ. Ф2. Оп.74. Спр.4. Т.1. Арк. 74. Різна переписка МДБ СРСР і ЦК КП(б)України. 07-12. 1948.
5. ДАВО. Ф. 23. Оп. 1. Спр. 141. Протоколи засідань бюро Рожищенського райкому КП(б) України. 1948.
6. Нагородний лист Зварич Івана Дмитровича. Поиск документов об участниках войны. URL: <https://pamyat-naroda.ru/>.

Гвоздіковський Сергій (Київ)

СВЯЩЕННИКИ ГВОЗДІКОВСЬКІ В ІСТОРІЇ РОЖИЩА

Семисотрічна історія міста Рожище наповнена особистостями, які залишили в ній свій добрий слід. З цього приводу можна згадати священицькі роди, які століттями служили Богу й людям у цьому краї. Вони є одним із беззаперечних духовних багатств Волині. Серед них – родина Гвоздіковських, які в сані священиків та псаломщиків служили в церквах усіх куточків колишньої Волинської губернії, причому дехто з них займав відповідальні посади – благочинних, депутатів єпархіальних та училищних з'їздів тощо.

Майже 250 років тому, в 1773 р. у Рожищі була закладена Свято-Михайлівська церква, яку було освячено в 1779 році. Дерев'яна, на кам'яному фундаменті, з дерев'яною підлогою, висотою і довжиною 50 на 50 ліктів, з одним куполом, вкритим жерстю. Неповдалік від церкви було розташоване кладовище 50 на 50 сажнів, обсажене липою і горобиною. На цвинтарі чотири кам'яні стовпи, на яких укріплені чотири великі дзвони, один із яких датований 1742, а ще один – 1760 роком [1].

У цій церкві на протязі більш як сто років поспіль служили три покоління священиків роду Гвоздіковських – спочатку Іоанн Лукич, потім його син Адам Іванович, його онук Костянтин Адамович, якого змінив зять Костянтина Адамовича священик Флор Гризентович.

Про Свято-Михайлівську церкву в Рожищі священик Костянтин Адамович Гвоздіковський писав у краєзнавчому нарисі, надрукованому «Волинськими єпархіальними відомостями» в 1895 р.: «Церква тут дерев'яна, збудована у другій половині вісімнадцятого століття уніатським єпископом Сильвестром Рудницьким на честь Архістратиґа Михайла. При церкві була кам'яна каплиця, побудована 1773 року. У 1890–1893 рр. церква була заново відремонтована і при ній збудована нова дерев'яна дзвіниця. Зовні має величний вигляд, а всередині дуже гарна. Церковний іконостас п'ятиярусний, весь роззолочений» [2].

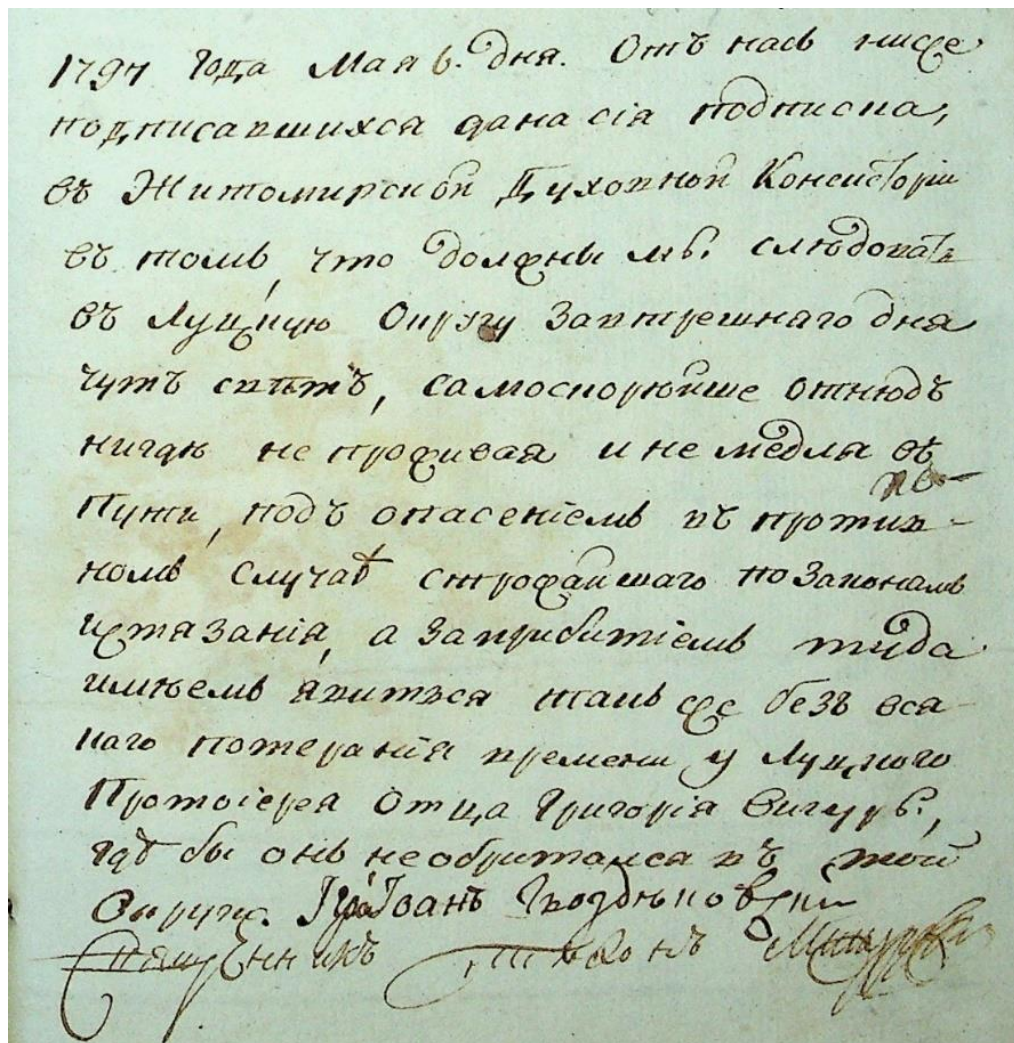
Перший православний священик, який служив у Рожищі після приєднання Волині до Російської імперії, Іоанн Лукич Гвоздіковський, народився у серпні 1768 р. в селі Гіжовщина Деревницької волості Звягельського повіту Волинського воєводства в сім'ї священика Луки Васильовича і його дружини Анни Дмитрівни. Як йдеться у характеристиці, Іоанн «після вивчення російської грамоти, навчався в Любарських училищах по філософію, і її три роки» [3, с. 1]. У цьому ж василіанському навчальному закладі раніше навчався і його батько. Будівля школи в стилі бароко, зведена в 1775 р., добре збереглась в Любарі до нашого часу.

15 квітня 1795 р. Іоанн Гвоздіковський, якому тоді було 27 років, одружився з Марією Петрівною Ящинською – донькою священика Покровської церкви села Стетківці Чуднівського повіту Петра Васильовича Ящинського [3, с. 7]. Відтоді, як син священика, котрий мав освіту й одружився, І. Гвоздіковський міг претендувати на рукопокладення у священний сан. З ініціативою про висвячення І. Гвоздіковського до Житомирського єпископа Варлаама (Шишацького) звернувся дядько Іоанна Лукича протоієрей Кирило Дятелович, котрий був одним із благочинних Бердичівського повіту. 8 жовтня 1796 р. він запропонував рукопокласти племінника до Успенської церкви м. Бердичева [3, с. 3].

Позитивну характеристику на кандидата 30 жовтня подав князь Матвій Радзивілл, котрому належав Бердичів: «Священницький син Іоанн Гвоздіковський поводить ся благочинно і порядно як обов'язок вимагає, чим він заслужив у мене до Вашого Преосвященства рекомендацію. Я, дотримуючись справедливості і бачачи його чесну та порядну поведінку, наслідуюсь Вашого Преосвященства просити помістити його Гвоздіковського в цьому моєму містечку на парафію Успенську священником» [3, с. 5]. Таким чином, у єпископа Варлаама, першого Волинського

архіпастиря після входження краю до складу Росії, були всі підстави висвятити І. Гвоздіковського, родина якого без вагань перейшла з унії у православ'я, у священника, що він і зробив 5 листопада 1796 року [4, с. 33].

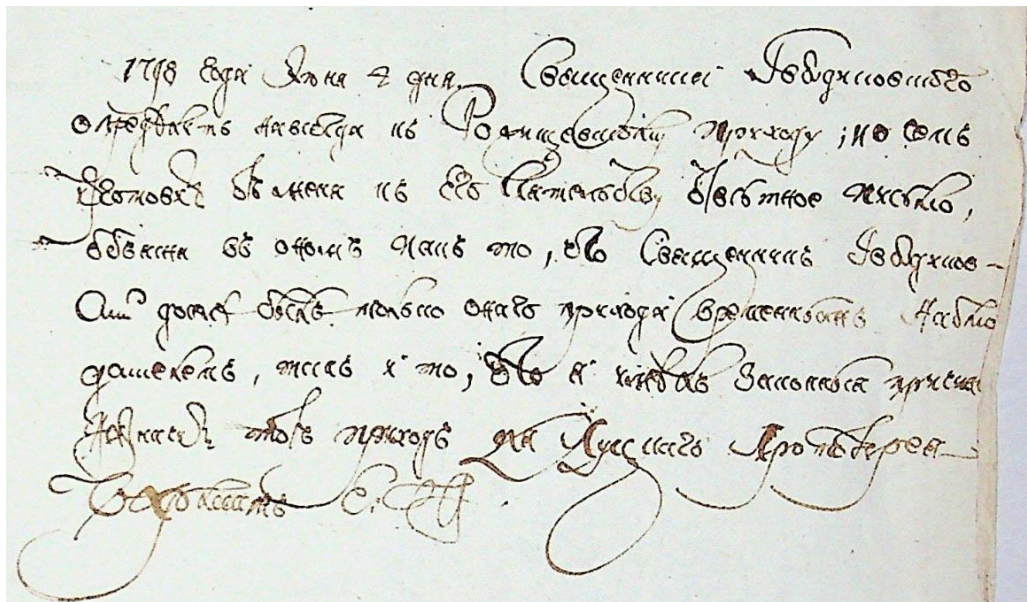
Однак молодому священнику не судилося залишитися в Бердичеві надовго, адже в єпархіального начальства постало завдання відроджувати православ'я у західних повітах Волині, приєднаних до Росії за Третім поділом Польщі. Як раніше в східних повітах, тут також виникло чимало священницьких вакансій через відмову ряду священників переходити з унії у православ'я, заміщати які було покликано духовенство східних повітів Волині. Тож отець І. Гвоздіковський разом із деякими іншими пастирями був направлений у Луцький повіт. Збереглася його розписка із зобов'язанням прибути туди вчасно: «1797 травня 6 дня. Від нас нижчепідписаних дана ця підписка в Житомирській духовній консисторії в тому, що повинні ми прямувати в Луцьку округу завтрашнього дня вдосвіта, найшвидше, ніде не проживаючи і не зволікаючи в дорозі, під острахом в іншому випадку суворого за законами покарання, а за прибуттям туди маємо з'явитися так само без жодної втрати часу до Луцького протоієрея отця Григорія Вігури, де б він не знаходився в тій окрузі. Ієрей Іоанн Гвоздіковський, священник Тихін Міжурський» [5, с. 143].

1797 года Мая 6. дня. Отъ насъ ниже,
подписавшихся дана сія подписка,
въ Житомирской Духовной Консисторіи
въ томъ, что должны мы, съѣзжать
въ Луцкую Округу завтрашняго дня
зуть съѣтъ, самоспорошше отнюдь
нигде не проживая и не медля въ
пути, подъ опасеніемъ въ против-
номъ случаѣ строжайшаго по Заповѣд-
у Епископа, а Запродиктованъ тогда-
шнѣмъ Явителю нѣмъ ссе безъ вся-
каго помѣшанія прѣстѣи у Луцкого
Протоіерея Отца Григорія Вигури,
гдѣ бы онъ не обрѣтается въ той
Округѣ. Іоаннъ Гвоздиковскій
Тихонъ Міжурскій

Розписка Іоанна Гвоздіковського та Тихона Міжурського про прямування в Луцьку округу

Луцьке духовне правління призначило ієрея І. Гвоздіковського в містечко Рожище. Як енергійний і порядний пастир, він дуже полюбився місцевим парафіянам, котрі хотіли, щоб отець Іоанн залишився у них назавжди, адже він мав тільки тимчасове командировання в Рожище. На прохання власника Рожища колишнього сенатора Петра Пассека, 4 червня 1798 р. з відповідною пропозицією до єпископа Варлаама звернувся синодальний обер-прокурор князь Василь Хованський. Відмовити таким вельможам єпископ, який уже пообіцяв це місце іншій особі, не міг, тож 21 червня отець І. Гвоздіковський отримав постійне призначення в Михайлівську церкву містечка Рожище [6, с. 2].

Резолюція Варлаама (Шишацького) про призначення Іоанна Гвоздіковського в м. Рожище

І. Гвоздіковський служив у Михайлівській церкві містечка Рожище аж 43 роки (з 1798 по 1841 рік). Тривалий час він був благочинним. Про активність отця Іоанна на цій посаді свідчать описи консисторського фонду Державного архіву Житомирської області, в яких зазначені не збережені, на жаль, справи, заведені за його рапортами та проханнями: від 11 травня 1801 р. з проханням дозволити йому відремонтувати Михайлівську церкву, від 6 січня 1802 р. з проханням приєднати до Рожищенського приходу Вишенецький приход, від 3 грудня 1805 р. про повернення Рожищенській церкві фондушу – земельного наділу. Іоанн Лукич відповідав за дисципліну серед священно-церковнослужителів свого благочиння. Зокрема, в рапорті від 2 липня 1804 р. він доповідав у консисторію про непристойні вчинки священника села Теремного І. Сивінського, в рапорті від 2 травня 1805 р. свідчив про пияцтво та образи парафіян села Вишкова дяком Іоанном Річинським, у рапорті від 9 липня 1830 р. доповідав про застарілість Вишенецької церкви.

Восени 1812 р., після вигнання військ Наполеона за межі Волинської губернії, благочинний ієрей І. Гвоздіковський був відряджений у Ковельське духовне правління для збору відомостей про стан після відходу ворога церков і священно-церковнослужителів Ковельського повіту. Про результат цього відрядження Волинський єпископ 12 листопада 1812 р. доповідав Святішому Синоду в Санкт-Петербургу. З донесення Іоанна Лукича випливало, що в Георгіївській церкві села Голоби всі церковні речі були викинуті та влаштований лазарет, у Преображенській церкві села Турійська ворог влаштував стайні, саксонські вояки різали там худобу та овець, а також зберігали м'ясо [7, с. 519].

У 1821 р. І. Гвоздіковський єпархіальним начальством був нагороджений скуфією, в 1834 р. – відзначений камилавкою. Навіть ці нагороди, звичайні для священника у наш час, тоді були рідкісними для пастирів. Але ще більш унікальним стало зведення отця Іоанна 9 липня 1834 р. в протоієрея. В першій половині XIX ст. у рядових єпархіях, якою була й Волинська, цей сан могли отримати тільки особи, які мали високі посади в консисторії чи семінарії, а також – настоятелі повітових соборів, котрі отримували протоієрейство не за особисті заслуги, а як приналежність посади. Не будучи настоятелем повітового собору, отець І. Гвоздіковський став чи не першим протоієреєм західних повітів Волині, які отримали це не за посадою, а в нагороду за заслуги [8].

У Рожищі у священника та його дружини Марії Петрівни, котра народилася в 1778 р. і була на десять років молодшою за чоловіка, з'явилися діти. Першим у 1799 р. народився син Павло, потім – дочки Катерина (1805 р. н.), Магдалина (1809 р. н.) та Феодосія (1813 р. н.), ще один син Адам (1818 р. н.) [9, с. 112]. Сім'я проживала у власному будинку розмірами 12 на 6 сажнів, збудованому на церковній садибі. На цю землю у 1810 р. поміщик граф Валерій Стройновський видав спеціальну ерекцію. Біля дому була стайня та різні господарські будівлі. Також священник користувався церковною землею, якої парафія мала вдосталь: орні ґрунти на 100 днів оранки, сінокосів на 120 косарів, ділянки лісу шириною дві та п'ять верст. Зазвичай церковну землю орендував поміщик, котрий за це виплачував священникові щороку 60 рублів срібною монетою, 50 корців різних зернових, 150 пудів сіна і одне барило солі. Крім цього, священник користувався городом на півтора дні оранки [9, с. 112].

Можна уявити, що пережив священник 27 червня 1839 р., коли його садиба згоріла. Втрата майна, яке так дбайливо збиралося роками, стала ударом для Іоанна Лукича, який почав хворіти на меланхолію. Через два роки, 29 серпня 1841 р., маючи 72 роки, протоієрей І. Гвоздіковський помер і був похований на сільському цвинтарі в селі Топільне, де він проживав, біля містечка Рожище. За 180 років сліди його надгробка загубилися.

Одним із найбільш відомих представників родини Гвоздіковських був старший отця Іоанна Павло. Священного сану він не прийняв, віддано послуживши Церкві на духовно-освітній ниві. Випускник Київської духовної академії Павло Іванович Гвоздіковський – організатор та перший начальник (смотритель) Білостоцького духовного училища, що надавало початкову духовну освіту для майбутніх священно-церковнослужителів Волині в середині XIX століття [10, с. 356].

Молодший син Іоанна Адам Гвоздіковський малолітнім був відданий в Острозьке духовне училище, після його закінчення в 1835 р. він поступив вчитися у Волинську духовну семінарію, яку закінчив у 1841 році [10, с. 510]. 22 лютого 1842 р. Адам Іванович Гвоздіковський був висвячений Волинським і Житомирським архієпископом Никанором (Клементьєвським) у диякони, а наступного дня – у священники Михайлівської церкви містечка Рожище Луцького повіту, в якій раніше служив його батько. У 1855 р. за пожертвування на військові потреби в період Кримської війни Адам Іванович отримав Височайшу подяку, а також був нагороджений пам'ятним темно-бронзовим наперсним хрестом на згадку про війну. За старання навчання селянських дітей у 1863 р. був нагороджений набедреником. 12 грудня 1872 р. Адам Іванович був призначений законовчителем Рожищенського народного однокласного училища. За відмінну службу і особливу старанність при виконанні капітального ремонту Михайлівського храму в Рожищах 20 квітня 1880 р. отець Адам відзначений камилавкою. В 1883 р. він був обраний депутатом на Милецький окружний духовно-училищний з'їзд і Кременецький єпархіальний з'їзд духовенства [11].

Дружина Адама Івановича, Марія Стефанівна, народилася в 1829 р. і була на одинадцять років молодшою за чоловіка. У кліровій відомості Михайлівської церкви м. Рожище за 1848 р. вказана 22-річна дружина Марія Стефанівна та однорічна дочка Ольга. У кліровій відомості за 1885 р. знаходимо 55-річну дружину та дітей – 28-річного Володимира (1853 р. н.), 23-річного Костянтина (1862 р. н.), 19-річного Олександра (1865 р. н.). Вказано, що вони навчалися в Милецькому духовному повітовому училищі.

У січні 1886 р. Адам Гвоздіковський вийшов на пенсію, а 16 грудня 1887 р., у віці 69 років, помер. На його місце у Михайлівську церкву було призначено сина Костянтина, випускника семінарії, який уже встиг попрацювати наглядачем Милецького духовного училища [12]. Костянтин Адамович Гвоздіковський народився 8 березня 1862 р. в містечку Рожище. Малолітнім він був відданий у Милецьке духовне училище. Після закінчення 4-го класу цього навчального закладу хлопець був нагороджений книгою, чим відзначали найкращих вихованців. У 1877 р. він вступив на навчання до Волинської духовної семінарії, яку закінчив у 1883 р. також відмінником [10, с. 753].

22 червня 1883 р. К. Гвоздіковський звертався у консисторію з проханням видати йому метричне свідоцтво про народження та хрещення, необхідне для отримання посади. З 1884 по 1886 р. Костянтин Адамович, як уже зазначалося, перебував на посаді наглядача за поведінкою учнів у Милецькому духовному училищі. 1 січня 1886 р. Костянтин Адамович був висвячений Волинським архієпископом Паладієм (Ганкевичем) у диякона, а 6 січня – у священника до Свято-Михайлівської церкви, отримавши ставленицьку грамоту.

З 1886 р. Костянтин Адамович виконував обов'язки законовчителя в Рожищенському народному однокласному училищі, відкритому в 1871 році. Його оклад за цю роботу становив 50 рублів на рік. З 1888 р. священник був наглядачем церковноприходських шкіл 1-го округу Луцького повіту. Це була важка добровільна праця з навчання грамоті селянських дітей.

Священник К. Переверзєв у виданому в 1914 р. довіднику про парафії і монастирі Волинської єпархії відмітив, що Михайлівська церква в м. Рожище збудована у 1779 році. Церковний причт складався зі священника та псаломщика. Приміщення причту було збудоване 1889 р. за церковні гроші і розміщене за дві з половиною версти від храму. Воно просторе, але сире і холодне, надворі споруди старі, є сад і город. Землі в приході 47 десятин у кількох місцях, вона знаходиться за десять верст від житла священника [13, с. 234].

Цікаво також відзначити, що при Михайлівській церкві в Рожищі був старовинний купольний годинник, який дістався православним від уніатів. Годинник розміщувався в середньому ярусі дзвіниці, зовні був циферблат з римськими цифрами. Про цей раритет отець Костянтин написав докладну статтю, надруковану у «Волинських єпархіальних відомостях» [14, с. 625-626].

Це не єдина публікація отця Костянтина в єпархіальному часописі. На Волині досі згадують його дослідження, викладені у джерелознавчому дослідженні про Дубищенський Введенський

чоловічий монастир. Згідно з висновками автора, він знайшов місце, де в 1540-х рр. знаходилася легендарна обитель [15, с. 820–824].

З 1889 р. Костянтин Адамович виконував обов'язки депутата окружних училищних з'їздів, а з 1890 р. – займав посаду депутата єпархіальних духовно-училищних з'їздів від Луцького повіту. Це свідчить про довіру до нього серед духовенства. Містечко Рожище було також обране одним із пунктів для свічкових складів єпархії, а Костянтина Адамовича призначено його завідувачем, що також свідчить про авторитет пастиря. Про його активність та всебічні інтереси говорить входження до складу членів Волинського відділу православного Палестинського товариства. У 1899 р. К. Гвоздіковський був відзначений серед кращих вчителів церковноприходських шкіл Волинської губернії. У 1893 р. за зразкове виконання пастирських обов'язків отець Костянтин нагороджений єпархіальним начальством набадреником.

Дружина Костянтина Адамовича, матінка Наталія Платонівна, уроджена Квасницька, народилася 13 березня 1864 року. У кліровій відомості Михайлівської церкви Рожища за 1894 р. вказані також 6-річна дочка Гвоздіковських Зінаїда (6 січня 1888 р. н.), 4-річний син Всеволод (11 жовтня 1890 р. н.) та 2-річна дочка Лариса (12 жовтня 1892 р. н.). З ними мешкала також матір отця Костянтина Марія Стефанівна, якій було 65 років.

У 1890-х рр., повертаючись додому глухої осінньої ночі після виконання треби, Костянтин Адамович дуже застудився і захворів на малярію. Будучи тяжко хворим, 24 травня 1904 р. він написав прохання: «Більше 10 років страждаючи хронічною недугою, на лікування і виховання 3-х дітей я втратив всі свої кошти. Щоб моя дружина з трьома дітьми не залишилася без притулку, прошу не призначати на парафію стороннього священника, а дозволити і дати час шукати нареченого учениці 6-го класу дочці Зінаїді, якій у вересні виповниться 16 років» [16, с. 2–2 зв.].

Через шість днів священника не стало. Він помер 30 травня 1904 р. на 42-му році, залишивши 39-річну дружину і трьох дітей. Син на цей час навчався у Милецькому духовному училищі, а доньки – у Кременецькому жіночому училищі. Майно покійного оцінили в 514 руб. 50 коп., а боргових претензій заявлено на 400 руб. Нижче наведено рапорт благочинного про прощання з Костянтином Адамовичем, надрукований у червні 1904 р. у журналі «Волинські єпархіальні відомості» [17].

Парафіяни містечка Рожищ з великою любов'ю та повагою ставилися до К. Гвоздіковського. Безліч людей прийшло його проводити, причому було багато представників інших конфесій. Після поховання парафіяни подали архієрею колективне прохання, щоб тимчасово служити в Рожищі дозволили заштатному 80-річному священнику, який був дядьком спочилого отця Костянтина й проживав у його сім'ї, або ж настоятелю сусідньої парафії. Клопотання підписали сотні парафіян. Вони писали: «Біля 18 років тому поступив в нашу парафію священник отець Костянтин Гвоздіковський, який на протязі цього часу був справжнім пастирем церкви і нашим добрим наставником та благодійником у духовно-моральному відношенні. Стараннями отця Костянтина побудовані церкви в с. Вишенках-приписна, в с. Топульне- на цвинтарі. Не дивлячись на пізній час чи на погоду він йшов на запрошення бідного чи багатого на требу...» [16, с. 5–8].

Архієрей задовольнив прохання пастви, а вже невдовзі, 19 липня, отримавши від Зінаїди Костянтинівни Гвоздіковської згоду на законний шлюб та обіцяючи опікуватися її родиною, прохання про призначення на Рожищенську парафію подав Флор Захарович Гризентович, який народився 18 серпня 1877 р. у Калузькій губернії. На цей час він був учителем церковноприходської школи села Гулівці Острозького повіту. У 1895 р. Гризентович закінчив Милецьке духовне училище, а в 1903 р. – Волинську духовну семінарію. Таким чином, 6 серпня 1904 р. він був висвячений на диякона, а 8 серпня в Житомирському кафедральному соборі – на священника із призначенням у Свято-Михайлівську церкву м. Рожище.

В сім'ї отця Флора та Зінаїди Костянтинівни росли сини Євген (1905 р. н.) і Георгій (1908 р. н.) та дочка Галина (1906 р. н.). Теща нового настоятеля Наталія Платонівна Гвоздіковська виконувала обов'язки просфорні в Михайлівській церкві.

У 1904 р. на базі німецької школи на Вовнянці було утворено Рожищенське державне двокласне сільське училище, в якому Флор Гризентович читав закон Божий. Також цей предмет він викладав і в однокласному училищі в Рожищах [18].

Під час Першої Світової війни священник Флор Гризентович став священником до 501-го піхотного Сарапульського полку, який брав участь у Брусилівському прориві. 19 січня 1916 р. отець Флор зарахований до списків 505-го піхотного Старокостянтинівського полку, що знаходився на румунському фронті і входив до складу 127-ї піхотної дивізії. Також Флор Захарович брав участь у кампанії 1916 р. проти турків. Він був нагороджений скуфією та орденом святої Анни 3-го ступеня з

мечами за військові заслуги. 26 травня 1917 р. Флора Гризентовича було переведено до церкви Воздвиження Чесного Хреста в село Яблонка Луцького повіту.

От така історія священників Михайлівської церкви Рожища за 120 років. Виконуючи тут пастирські обов'язки стільки часу, представники родини Гвоздіковських внесли великий вклад в історичний розвиток міста. Тому хотілося би, щоб пам'ять про них не стиралася в Рожищі.

Список використаних джерел

1. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 370. Оп. 1. Спр. 52.
2. *Волинские епархиальные ведомости*. 1895. № 1–2.
3. Державний архів Житомирської області (ДАЖО). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 595.
4. ДАВО. Ф. 35. Оп. 5. Спр. 252.
5. ДАЖО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 575.
6. ДАЖО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 268.
7. Акты, документы и материалы для политической и бытовой истории 1812 года. Санкт-Петербург: типография А. Ф. Штольценбурга, 1909.
8. ДАЖО. Ф. 1. Оп. 7. Спр. 278.
9. ДАВО. Ф. 35. Оп. 5. Спр. 272.
10. Теодорович Н. И. Волынская духовная семинария. Почаев, 1901.
11. *Волинские епархиальные ведомости*. 1873. № 15.
12. *Волинские епархиальные ведомости*. 1886. № 1-2.
13. Переверзев Н. В. Справочная книга о приходах и монастырях Волынской епархии. Житомир, 1914.
14. Гвоздикovsky К. А. Редкие церковные часы. *Волинские епархиальные ведомости*. 1889. № 25.
15. Гвоздикovsky К. А. Где существовал на Волыни Дубицкий Введенский православный монастырь? *Волинские епархиальные ведомости*. 1895. № 24.
16. ДАЖО. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 1076.
17. *Волинские епархиальные ведомости*. 1904. № 19.
18. Памятная книга Дирекции народных училищ Волынской губернии на 1912 год. Житомир, 1912.

Мацюк Раїса (Рожище)

ПЕРУКАР З РОЖИЩА, КНИГУ ЯКОГО ВИДАЛИ ЗА ТРЬОХ ДЕРЖАВ

Це про людину, ім'я якої носить одна з вулиць Рожища. Мова про Бориса Шведа, письменника, славу якому принесла одна-єдина книга.

Хто ж він, Борис Швед? Що відомо про його долю? Який стосунок мав він до Рожища?

Борис Швед

Уперше про Бориса Шведа, як і Влодзімежа Висоцького, уродженця Романова, я дізналася у 1988 р. з бібліографічного покажчика «Літературна карта Волині» [1, с. 70]. Однак тоді пошуки книг цього автора в бібліотеках нічого не дали. І лише вісім років тому, шукаючи в Інтернеті електронні версії книг, натрапила на оцифровані сторінки «Поліщуків». Ще пізніше виявилося, що книга Бориса Шведа, лише пізнішого видання, є у фондах рожищенського історико-краєзнавчого музею.

Читання книжки, яку спочатку сприйняла як краєзнавчий нарис, хоча й не було зручним (щодві сторінки потрібно було відкривати інший файл), захоплювало так, що не можна було відірватися. Не сюжетом – його як такого у «Поліщуках» немає, є кілька сюжетних ліній. За нехитрими картинами з життя поліщуків відкривався образ чудового оповідача, майстра словесного портрета і пейзажу та з кожної сторінки прямо-таки світила любов до «дітей природи, народжених у безмежному океані лісів, низькорослих верболозів, у царстві піщаних дюн і синьооких озер», як написав про героїв книги Володимир Шанюк, автор передмови до видання книги у 2002 році. І за кожною новою сторінкою відкривалась, за Шведовими словами, «безкрая тундра Полісся з відвічними болотами, непрохідними багнищами, повна зрадливих і страшних мочар-трясовин».

...Коли читаєш «Поліщуки», в яких описано, як українці знемагали в польському ярмі (хоча таких слів на її сторінках не знайдете), здається, дихаєш епохою 20-40-их років минулого століття. Видатний майстер деталі Борис Швед легко переносить читача в «правдиве реальне життя, ні дрібки не прикрашене фантазією».

Не знаю чому, але під час читання «Поліщуків» мені час від часу пригадувались враження про колись прочитаний «Винайдений рукопис про руський край». Гіркої іронії, з якою Лесь Мартович писав про «муссікусів», які «жиють ніби посполу з кіньми, волами й вівцями та й дбають про них більше, ніж про себе», «досвіта – ще в нас і птаха не встає – муссікус же схоплюється, будить коні, воли, вівці, щоб ураз іще до сходу сонця добре наробитися», «їсть, однак ж, перед сходом сонця або по заході, бо дниною через роботу не має коли їсти», Борис Швед і в думці не припускає. Його співчуття – на боці цих знедолених, обікрадених «муссікусів», його талант – на службі цих щирих і працьовитих поліщуків. Він, як скульптор, сторінка за сторінкою ліпить пам'ятник їхньому життю, культурі, мові, звичаям. Іванко, що залишився без очей через скарлатину, Кулина, яка з міста повертається в село з дитятком, чоловік, що блукає світом без пам'яті, та все одно прибуває до сім'ї, брат, що стає братовбивцею через батьків заповіт... Образ за образом, одна деталь за іншою відкривають страшну правду життя. Та у хатках, «які наче ті курники, стоять під хмародерними вербами, під стрункими тополями та попід розлогими липами», на відміну і від добротних хат у волинських селах, і від сучасних модернових віл українських нуворишів лунала пісня. З піснею йшли з поля, гнали худобу, пряли і вишивали, раділи і сумували – попри злидні, горе, трагедії...

Хто зна, скільки і чого в цій повісті автобіографічного. Сам син поліщуків (Борис Швед народився 10 липня 1906 р. в містечку Сарни), він з дитинства всмоктав у себе мову та звичай рідного народу.

Родовід Шведів походить з Дубровиці. Брати мами Пилип і Олександр були освіченими людьми, рано включились у боротьбу за краще життя знедоленого населення Полісся, активно беруть участь у Дубровицькому збройному повстанні.

Ще маленьким Борис малював селянські хати, вирізав з дерева різні фігурки, захоплювався стародавніми речами. Мав великий потяг до навчання, але багатодітна родина слюсара депо залізничної станції та домогосподарки не мала можливості його вчити, адже у сім'ї зростало четверо менших братів та сестер: Ганна, Олександр, Марія, Микола.

Особливий вплив на формування таланту Бориса мала мама, Тетяна Василівна – проста селянська жінка, яка хоча й була малограмотною, та знала безліч народних пісень, казок, легенд, повір'їв, приказок та прислів'їв. Коли у вісім чи дев'ять років Борис показав мамі свій вірш, то відчув у ній першого шанувальника своїх творів.

Борис охоче слухав розповіді селян, які часто навідувалися до батьків, не раз залишалися на ночівлю. Згодом ті оповіді стануть сюжетною канвою його книг.

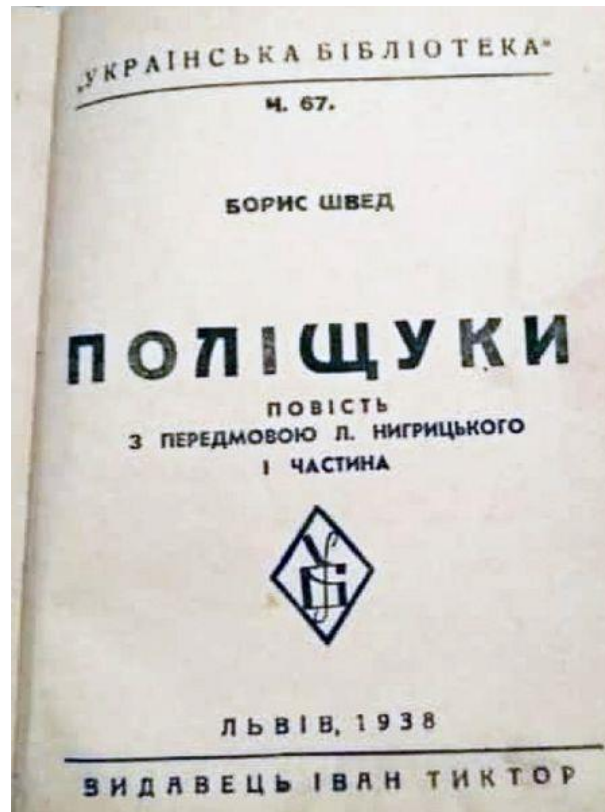
Після вищого початкового училища пішов Борис у найми до перукаря навчатися його справі. Далі – армія, служба в якій була для нього осоружною, але мрія про повернення в рідні місця живила його енергію. Багато читав, займався самоосвітою.

Повернувшись у 1932 р. з армії, Борис одружується на дівчині-полячці (нині подаються різні дані про її ім'я – чи то Станіслава [2], чи то Хелена [3]). Подружжя переїжджає до Рожища.

Що являло тоді собою провінційне містечко? У 1932 р. тут проживало 4512 жителів. З майже 400 приватних житлових будинків помітну кількість становили муровані. Активно зводилися релігійні та цивільні громадські приміщення, серед яких римо-католицький костел, школа, готель.

23 січня 1934 р. розпорядженням міністра внутрішніх справ територія міста Рожище розширена шляхом вилучення з Луцького повіту сільської гміни Рожище і включення до міста сіл Юридика і Жалобове та колонії Нове Жалобове і частину земель маєтку Рожище і фільварок. [4]

Щодо промислового потенціалу, то в цей період тут переважали кустарне ремесло й торгівля, працювало 160 ремісників, окремі з яких мали щей найманих робітників [5, с. 122-123]. Однак як для перукаря (а саме ним працював у Рожищі Борис Швед) велика кількість дрібних ремісників і торговців була навіть на руку. Тож вдень Борис Григорович робить зачіски та парові завивки в перукарні на Вовнянці, де згодом отримає і квартиру, а вночі писав першу свою книжку «Поліщуки». Тут же, у Рожищі, згодом буде ще дві – «Помста дочки» та «До ідеалів», але їх рукописи загубляться у вихорі війни. Мабуть, саме війна завадила стати популярною і першій книзі [6], яка вийшла у Львові в липні 1938 р. у видавництві Івана Тиктора тиражем п'ять тисяч примірників, за сприяння рожищенського адвоката Володимира Щеборука, з яким письменник дружив.

Видання книги у 1938 р.

У Рожищі у Бориса Шведа народжується син Богдан і донька Галина. Про нього відомо, що ще й чудово малював, збирав антикварні речі. У 1939 р., коли отримав земельну ділянку на Вовнянці [7, с. 4], з задоволенням зайнявся сільським господарством.

У 1944 р. 38-річного письменника мобілізують в радянську армію. Біля села Черна Струга під Варшавою він загинув і був похований у братській могилі.

Дружина з дітьми після загибелі Бориса Григоровича повернулася в Польщу.

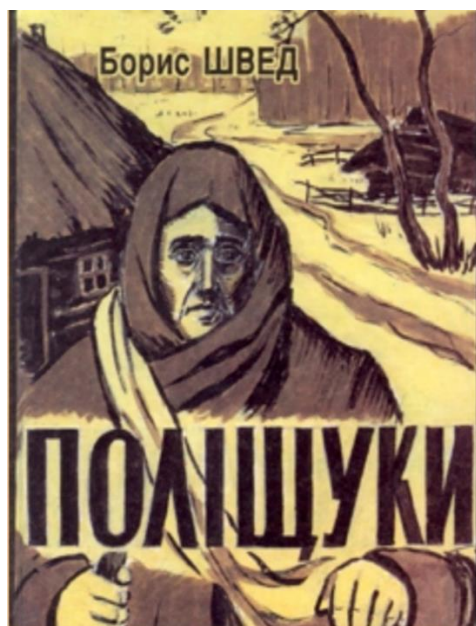
У 1950-1980-х роках прізвище автора не згадувалося в жодних бібліографічних покажчиках і письменницьких довідниках.

Друге видання «Поліщуків» з'явилося у 1965 р. окремим томом у львівському видавництві «Каменярь» [8] завдяки викладачу Львівського університету Павлу Ящуку, з його ж передмовою, у якій він писав, що видавці високо оцінили повість, бо її писала людина, яка не думає ввійти в літературу і, що найважливіше, немає в цьому напрямі ніяких претензій.

Видання книги у 1965 р.

Після цього видання дослідницько-літературознавчі та краєзнавчі публікації про письменника почали частіше з'являтися на сторінках різних періодичних видань Рівненщини і теперішньої Волині, авторами яких були Григорій Дем'янчук [9], Петро Лещенко [10], Іван Пащук [11, с. 5.], Євген Шепітько [12].

Видання книги у 2002 р.

Третє видання [13] відбулося в роки незалежності України в 2002 р. у Рівному завдяки старанням члена Всеукраїнської спілки краєзнавців Михайла Бореяка при підтримці Рівненського обласного і міського об'єднань товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка і обласного осередку товариства «Меморіал» ім. Василя Стуса за спонсорської фінансової допомоги Рівненського міського голови Віктора Чайки. Передмову до нього «Нотатник, писаний життям...» уклав кандидат філологічних наук, професор Володимир Шанюк. Проілюстрував видання художник Сергій Вірославов. Тираж склав лише 300 екземплярів.

Щоб витягнути ім'я письменника з забуття, на Сарненщині особливих зусиль зробила директор Сарненського історико-етнографічного музею Раїса Тишкевич, а працівники музею й надалі продовжують збирати й примножувати все, що пов'язане з життям та творчістю видатного земляка [14].

У Сарнах і Рожищі його іменем були названі вулиці, про Бориса Шведа кількома рядками було сказано у вже згаданому мною бібліографічному покажчику «Літературна карта Волині», дещо більше у довідниках «Літератори Рівненщини» [15] і «Літературна Рівненщина» [16, с.54].

Одна-єдина книжка увічнила пам'ять її автора. Тож хотілося б, щоб рожищани знали про свого славетного перукаря-письменника.

На Рівненщині, зокрема, у Сарнах, життя і творчість Бориса Шведа вивчені і представлені значно ширше, ніж у Рожищі, де, власне, і були написані три книги. До речі, сарненські дослідники неохоче згадують або й не згадують той факт, що усі три книги Бориса Шведа були написані саме в Рожищі.

Якщо говорити про вшанування пам'яті Бориса Шведа, то у Сарнах, на малій батьківщині, зроблено значно більше, ніж у Рожищі.

За повістю «Поліщуки» рівненський актор і письменник Олексій Заворотній написав п'єсу [17, с. 275–321.].

Волинські журналісти хоча й не обминали це ім'я, але теж не були надто активними в пошуках. Особі Бориса Шведа за радянських часів були присвячені статті Л. Ящук [18] в обласній та Григорія Байди [19] в районній, у період незалежності – Валентини Штинько [20] в обласній та автора цих рядків [21] у районній газетах.

Список використаних джерел

1. Літературна карта Волині: бібліогр. покажч / упорядник О. О. Рисак, відп. за вип. А. І. Вербівська; Луцький державний педагогічний інститут ім. Лесі Українки. Луцьк [б.в.], 1988.
2. Ляшко С. Борис Швед – оберіг Поліського краю. URL: http://catalog.lib.rv.ua:81/cgi-bin/irbis64r_17/cgiirbis_64.exe%3FLLNG%3Duk%26C21COM%3D2%26I21DBN%3DBDPT10_PRINT%26P21DBN%3DBDPT10%26Z21ID%3D%26Image_file_name%3DE%253A%255C%255CPT%255FBD%255C%255CRMS%255C%255Csarnu%2520tecstu%255C%255C%25D0%2591%25D0%25BE%25D1%2580%25D0%25B8%25D1%2581%2520%25D0%25A8%25D0%25B2%25D0%25B5%25D0%25B4%252Epd%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1&ved=2ahUKEwiUrpScp5L7AhUrposKHVSoDQoQFnoECAAQAg&usq=A0vVaw0QovYrB_Z9Hn8ooFWk9lu-
3. Штинько В. Перукар із Рожища у своїй книзі розкрив душу поліщуків. *Волинь нова*. 30 берез. 2016 р. URL: <https://www.volyn.com.ua/news/54675-perukar-iz-rozhishcha-u-svoiy-knizi-rozkriv-dushu-polishchukiv.html>
4. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 23 stycznia 1934 r. o zmianie granic miasta Rożyszcza w powiecie łuckim, województwie wołyńskim. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19340070052>
5. Козярчук Л. Сторінки історії містечка Рожище: історико-краєзнавчі нариси. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 270 с.
6. Швед Б. Г. Поліщуки: повість. Львів: Вид-во Івана Тиктора, 1935.
7. Байда Г. Біографія минулого нашого краю. *Світло Жовтня*. 1968. 23 листоп. С. 4.
8. Швед Б. Г. Поліщуки: повість. Львів: Каменяр, 1965. 242 с.
9. Дем'янчук Г. Акорди класової ліри. *Червоний прапор*. 1966. 23 листоп.; Він же. «Поліщуки» Бориса Шведа. *Червоний прапор*. 1969. 13 червня.
10. Лещенко П. Співець «поліської тундри». *Червоний прапор*. 1973. 19 квіт.
11. Пашук І. Правдивий життєпис краю. *Зміна*. Рівне. 1976. 10 листоп.
12. Шепітько Є. Борис Швед. «Поліщуки». *Вісті Рівненщини*. 1992. 24 жовт.
13. Швед Б. Поліщуки: повість. Рівнен. міське т-во «Просвіта» ім. Т. Шевченка. Рівне: Волин. обереги, 2002. 256 с.
14. Ступчук Людмила. «Поліщуки» – книга, написана життям. *День*. 2021. 13 лип. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/den-ukrayiny/polishchuky-knyga-napysana-zhyttem>
15. Літератори Рівненщини: довідник / упоряд. і ред. Є. Шморгун. Рівне: [б.в.] 1995.
16. Борис Швед. Літературна Рівненщина: довідник. Рівне: Азалія, 2003. 99 с.
17. Заворотній О. Поліщуки (за повістю Бориса Шведа): народна драма: дві дії. *Погорина*: літ.-краєзн. ж-л Рівненщини. Рівне: Оповідач, 2019. Вип. 30/31.
18. Ящук Л. Співець народної скорботи. *Радянська Волинь*. 1964. 26 квіт.
19. Байда Г. Біографія минулого нашого краю. *Світло Жовтня*. 1968. 23 листоп. С. 4.
20. Штинько В. Перукар із Рожища у своїй книзі розкрив душу поліщуків. *Волинь нова*. 2016. 30 берез. URL: <https://www.volyn.com.ua/news/54675-perukar-iz-rozhishcha-u-svoiy-knizi-rozkriv-dushu-polishchukiv.html>
21. Мацюк Р. Удень робив завивки, уночі писав книжки. *Наш край*. Рожище. 2016. 7 лип. С. 4.

ЄВРЕЙСЬКА ГРОМАДА РОЖИЩА: ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ

Волинь належить до регіонів України, де упродовж декількох століть поряд із українським населенням проживали численні компактні етноконфесійні громади поляків, німців, чехів, караїмів, вірменів. Історично в краї склалися й тривалі українсько-єврейські міжетнічні контакти, які наклали свій виразний відбиток у першу чергу на волинські міста і містечка. Юдейські громади формувалися в них з різною інтенсивністю починаючи з XIII ст. у зв'язку з низкою політичних та економічних чинників. На XIV – першу половину XVII ст. припало становлення і розквіт єврейських громад на Волині, що були перервані визвольною війною під проводом Богдана Хмельницького.

Зміни у чисельності юдеїв краю залежали від багатьох чинників: від правової бази держави, від ставлення до них з боку влади та місцевого населення, можливості освоєння певного простору в економічному, господарському, культурному відношеннях. З приєднанням правобережних українських земель до Російської імперії, створенням смуги єврейської осілости та включенням до неї території Волинської губернії відбулося подальше відособлення єврейського населення від інших етноконфесійних груп у формі юдейських громад, активне зростання їх чисельності, викликане високим рівнем природного приросту. Через обмеження царським урядом території розселення євреїв у Російській імперії взагалі і смугі осілости зокрема, переважна їх більшість проживала у міських населених пунктах.

Ці процеси виразно прослідковуються на прикладі євреїв містечка Рожище. У населеному пункті вони оселилися в останні десятиріччя XVIII ст. У 1784 р. тут проживало лише 13 євреїв, за ревізією 1847 р. у Рожищенській єврейській громаді налічувалося вже 702 особи (67% усіх мешканців) [14]. Перший всеросійський перепис населення 1897 р. зафіксував збільшення кількості представників громади за сто років у 5 разів – 3169 осіб (82,7%) [16, с. 84].

Традиційними напрямками економічного господарювання євреїв були торгівля, ремесла і промисли, оренда земельних наділів та промислових закладів, лихварство. Базована на приватній власності переважно індивідуальна підприємницька діяльність євреїв потребувала вкладання власних засобів в організацію справи та прийняття на себе особистого ризику, пов'язаного з її результатами. Торгівельне значення містечка, пожвавлення торгівлі у ньому зумовлювалося присутністю євреїв.

У Рожищах євреям належали усі 5 складів аптечних товарів, єдиний склад гасу, трактир, єдина ткацька майстерня, обидві фотомайстерні, близько 90 крамниць (у т. ч. 43 бакалійні, всі 12 галантерейних, всі 8 мануфактурних, всі 6 готового селянського одягу). Єврейські крамниці були невеликими, з обмеженою кількістю товарів. Нижчий прошарок євреїв займався скупкою і перепродажем товарів.

Євреї також були власниками низки дрібних підприємств, які мало чим відрізнялися від майстерень: обох фабрик гнутих меблів, всіх 3 парових фабрик з виготовлення сукна, єдиного заводу з виготовлення оцту. Євреями у містечку були обидва зубні лікарі [19].

Більшість євреїв були бідними, а їхні торгівельні операції незначними. Не маючи власних капіталів, незаможні євреї брали гроші під відсотки (20–36 % річних) у своїх одновірців і намагалися за допомогою їхнього швидкого обороту, використання власної праці, праці своєї родини заробити необхідні кошти для життя. Порівнюючи ведення торговельної справи росіянином і євреєм, дослідник Демидов Сан-Донато П. П. зазначав «Єврей-торговець вважає себе щасливим, коли йому вдається продати свій товар з баришем в 2–3 коп. на рубль, часто трапляється, що він продає його без усякого зиску, лише для того, щоб швидше виручити затрачений капітал і знову пустити його в обіг. Російський же купець більш інертний у своїх торгових операціях, бариш у 2–3 коп. на рубль він вважає не вартим уваги і вичікує моменту, коли можна буде відразу ж узяти 20–30 % зиску... Поки рубль обертався у російського купця двічі, у єврея – п'ять разів» [1, с. 81–82]. Такий підхід давав можливість не лише повернути позичені гроші, а й одержати прибуток, хоча він і не був значним.

Особливість єврейського ремісництва полягала в тому, що ремісник був в одній особі і виробником, і продавцем виготовленої продукції. З метою збуту своєї продукції ремісники ходили по майстернях інших виробників і займалися натуральним обміном товарів. Значна частина майстрів, не знаходячи замовлень у містечках, змушена була шукати заробітків на селі, залишаючи свої домівки на кілька днів.

Життєдіяльність єврейського населення містечка базувалася на засадах самоврядування та ревного виконання заповідей юдаїзму. У формуванні релігійної свідомості важливу роль відігравало обов'язкове відвідування синагог, молитовних будинків і шкіл.

У Російській імперії, де з 1844 р. кагальний устрій єврейського населення *de jure* не визнавався, єврейські громади формувалися навколо головних синагог, вибори в них носили закритий характер, а

їх головні функції поряд із утриманням синагог, цвинтарів і доброчинності, полягали у зібранні податків та постачанні рекрутів.

Із уповноважених єврейських міщанських громад обиралися члени правління молитовних шкіл і синагог, які затверджувалися волинським губернським правлінням. Переписка останнього зберегла детальну інформацію про рік реєстрації, розміщення, назву молитовних будинків і синагог Рожищенської рабинської дільниці (окрім волостного центру включала містечка Сокуль, Торчин, Гулевичів, Троянівку, Городок, Лишнівку). У Рожищах на початку ХХ ст. діяли: велика синагога, молитовні школи Бес-Медреш, Ашкеназі, Сфард, Купецька, Турійська [2, арк. 13]. Молитовні школи відвідували у більшості випадків за професійною та становою ознакою, про що свідчать їх назви.

У Державному архіві Волинської області збереглися метричні книги синагоги містечка Рожище Рожищенської волості Луцького повіту за 1854–1922 рр. – сукупність актів культової реєстрації, що засвідчують події хрещення (народження), вінчання (шлюбу), поховання (смерті) конкретних осіб у вигляді хронологічних записів у книжковій формі [7]. У метричних книгах для осіб юдейського віросповідання записи велися паралельно єврейською (їдиш) та російською мовами. Оскільки серед євреїв замість обряду хрещення існує обряд обрізання для хлопчиків, то це теж було враховано при веденні метричних книг, де з 1835 р. встановлювалася вимога фіксувати факти: «...обрезание всякого младенца мужского и наречение имени младенца женского пола, с означением их родителей и дня рождения; всякое бракосочетание и всякий развод, с означением имен и прозваний, лет и состояния заключающих или расторгающих супружество и бывших при том свидетелей; погребение умерших всякого пола и возраста, с означением имен и прозваний, лет, состояния болезни, от коей умер» [17].

Не зважаючи на дію російського обмежувального законодавства, євреї намагалися зберегти свої традиції, які стосувалися одягу. У Державному архіві Волинської області зберіглася справа щодо звинувачення євреїв Рожища у носінні заборонених пейсів та костюмів (1867 р.) [8, арк. 107]. Її провадження у Луцькому повітовому суді відбулося у зв'язку з порушенням постанови від 6 листопада 1845 р. про збір з єврейського одягу, яка забороняла носіння пейсів.

Єврейська громада приділяла значну увагу розвитку освіти, вихованню та формуванню релігійної та етнічної свідомості підростаючого покоління. Незважаючи на важкі соціально-економічні та правові умови, в яких проживала єврейська спільнота, її освітній рівень непинно зростав. Діти-євреї отримували традиційну світську та релігійну освіту в початкових навчальних закладах різних типів. Відповідні установи були створені та діяли і в Рожищах. У 1908 р. започаткувало свою діяльність єврейське жіноче училище 3-го розряду Хани Чернавської (47 дівчаток, вартість – 25 руб. за рік навчання). З 1910 р. діти отримали можливість навчатися у талмуд-торі, 1912 р. – приватному чоловічому єврейському училищі Пайкіна (22 хлопчика, вартість – 30 руб.) [15, с. 124, 213]. З 1919 р. у Рожищі працювала школа з викладанням на їдиші та івриті. Громадська талмуд-тора забезпечували початковою освітою дітей з найбільш вразливих прошарків населення та сиріт. Вона фінансувалася за рахунок пожертвувань, на кошти, які надходили від коробкового збору.

Традиції зумовили необхідність існування у громаді благодійних закладів, братств, товариств, вплив яких відчувався у житті кожного єврея. Вони турбувалися про кладовище, про поховання померлих бідних євреїв, про улаштування і підтримку шкіл. Діяло у Рожищах Товариство взаємного кредиту для єврейського населення. Обов'язком усієї єврейської громади було пожертвування «кіцви» (милостині). Гроші або хліб роздавалися бідним єврейським сім'ям у суботу та дні свят.

Для надання різноманітної допомоги хворим євреям силами єврейської громади у 1889 р. створена богадільня, згодом – відкрита лікарня. Вони утримувалися із сум коробкового збору та пожертв. Книга Рожищенської єврейської лікарні і богадільні зафіксувала прізвища жертводавців у 1902 р. – Калман Бракером (1 руб 50 коп.), Пейсаф Янкель Райзем (1 руб 20 коп.), Вольф Тепер (42 коп.) та ін. [3, арк. 8]. За матеріалами перевірки Луцької міської управи, упродовж 1902 р. користувалися лікуванням та утриманням в лікарні 493 особи, амбулаторно – ще 100 осіб. У зв'язку з відсутністю місць та недостатністю фінансування відмову отримало 20 осіб [3, арк. 15].

Діяльність різноспрямованих добродійних товариств, які складали обов'язковий елемент громадського самоврядування єврейського населення, сприяла, в першу чергу, ж збереженню етнічної свідомості, традицій, самозбереженню єврейської громади в економічному, культурному і релігійному відношеннях, за умов проведення царизмом шовіністичної національної політики. Аполітичність і самофінансування єврейських товариств забезпечили невтручання урядових структур у їх функціонування.

На території Волинської губернії проводили діяльність також загальноросійські єврейські об'єднання. З 1904 р. у Рожищах почало діяти відділення сіоністської організації «Мевасерет Ціон»

(«Передвісниця Сіону»), яка ставила за мету об'єднання та відродження єврейського народу на його історичній батьківщині в Єрець-Ізраїлі. Звичайно, діяльність сіоністських організацій у губернії носила фрагментарний характер, не позначалася суттєво на життєдіяльності основної маси євреїв. Проте існування таких об'єднань свідчило про високий рівень національної згуртованості, піклування про одновірців, котрі мешкали на території імперії. Уряд країни не перешкоджав еміграції євреїв та їх спілкуванню з єврейськими громадами за кордоном.

На початку XX ст. частина євреїв містечка виїхала до інших країн. Зокрема, у 1912 р. у США вихідцями з Рожищ було організовано благодійне товариство. З містечка виїхав до Палестини Елієзер Смоляр (Смолі), який у 1923 р. закінчив учительський інститут в Єрусалимі та став письменником [19].

Революційні події активізували громадсько-політичне життя євреїв імперії. У 1905 р. в містечку був організований загін єврейської самооборони, покликаний дати відсіч єврейським погромам.

Новим етапом у розвитку єврейської громади Рожища стали міжвоєнні роки. Якщо на початку XX ст. євреї складали 82,7 % загальної кількості жителів містечка, то на кінець 1930-х рр. їх чисельність у складі міщан зменшилася до 62 % (4278 осіб) за рахунок зростання частки українського і польського етнічних компонентів [22, с. 59]. Відповідно зменшився й їх вплив на життєдіяльність населеного пункту.

Однак були продовжені традиції розвитку громади, закладені у XIX – на початку XX ст. У Польській Республіці єврейські громади згідно закону від 14 жовтня 1927 р. визначалися як «релігійні об'єднання громадян Мойсеєвого віросповідання». Головною метою їх створення було забезпечення релігійних потреб євреїв. Вони отримали досить широку автономію. Зокрема, рада єврейської релігійної гміни, котра обиралася зі складу членів її правління, у виборах якого, у свою чергу, на загальних підставах брали участь всі місцеві євреї, стала впливовим органом громадського самоврядування. До її компетенції, окрім іншого, входили питання організації рабинату та ведення метричних книг, організації та утримання синагог, оподаткування, соціальної опіки, організації навчальних закладів, нагляду за релігійним вихованням молоді, підготовки виборів та ін. [21, с. 175].

У руках євреїв продовжувала перебувати більшість торгівельних закладів містечка. Із 320 магазинів у Рожищах 270 належали євреям. Польські дослідники називали Рожище осередком торгівлі збіжжям і поголів'ям свиней, спрямованої на закордонні потреби [22, с. 97]. На р. Стир був налагоджений інтенсивний пасажирсько-вантажний рух. Вони були також власниками більшості квартир, призначених для найму.

Євреями були 94 % ремісників населеного пункту [19]. Особливого розвитку у Рожищах набула кравецька кустарна промисловість. Десятки кравецьких майстерень виробляли одяг, переважно чоловічий. Їх продукцію продавали не лише на рожищенських ярмарках, а й вивозили в інші населені пункти [9, с. 606].

Окрім діючих раніше, у 1925 р. тут була відкрита школа мережі «Тарбут» (Громадська організація «Тарбут» мала власну освітню мережу: єврейські дошкільні заклади, загальноосвітні школи, гімназії та професійну школу, де викладання велося на івриті. Кінцевою метою освітньої організації «Тарбут» було запровадження в єврейських школах івриту). Єврейські діти вчилися також в польській державній школі разом з школярами інших національностей. З'явилися у містечку хасидські синагоги. Рабином у 1920-х рр. був Авром-Бер Гутман, у 1930-х рр. – Мойше Спектор.

У міжвоєнний період у Рожищах діяли відділення єврейських партій та організацій (Центрального сіоністського союзу [5], Сіоністів-ревізіоністів [4]), громадських об'єднань (Єврейського товариства «Gemislut Chesed», Товариства опіки над єврейськими дітьми-сиротами і безпритульними дітьми «Centos» [6]). Єврейська молодь міста об'єднувалась у молодіжні організації і рухи, проводила агітаційну та роз'яснювальну роботу.

Працював театр «Хабіма», де йшли спектаклі на їдиш; грали клезмерські ансамблі та капели.

Початок Другої світової війни, німецько-радянські договори 1939 р. стали вирішальними у долі євреїв Волині і м. Рожища зокрема. Після встановлення радянської влади поступово почали руйнуватися усталені традиції і звичаї єврейської громади, її соціальні зв'язки. Багато євреїв позбулися власності, значно погіршився рівень їх життя. Заклади приватної торгівлі зазнали націоналізації, а ремісники змушені були об'єднуватися в кооперативи. Нова влада забирала у колишніх власників навіть будинки. Були заборонені єврейські політичні та громадські організації. Розгорнулися активні пошуки «ворогів народу», серед яких були члени сіоністських партій та організацій, приватні власники. Всі вони були репресовані каральними органами більшовицької влади й вивезені на Схід.

З перших днів німецько-радянської війни для поширення ідей нацизму, базованого на антисемітизмі, німецьке командування активно використовувало можливості пропаганди серед місцевого населення. Нацисти піддали євреїв, що залишилися на окупованій території, практично тотальному знищенню. У кінці червня 1941 р. у містечку була розстріляна перша група євреїв (430 осіб

у ході двох акцій) [24, р. 668]. У жовтні 1941 р. в Рожищах було розстріляно близько 600 євреїв-чоловіків [11].

На початку липня 1941 р. у населеному пункті створено міську управу, військову комендатуру, поліцію («жидівський комітет») та єврейську раду (юденрат – єврейський представницький орган) для управління єврейською громадою населеного пункту. Єврейська громада зобов'язувалася виконувати розпорядження юденрата, поліції безпеки і айнзацкоманди, зокрема носити розпізнавальні знаки – жовті шестикутні зірки.

3 лютого 1942 р. у містах і містечках Волині починають створюватися гетто [12, с. 117]. На час створення гетто євреям дозволялось самостійно обирати місце переселення та брати з собою лише документи і найнеобхідніші речі. Решта майна мало залишатися у квартирах євреїв, за збереження якого відповідав юденрат. Магазины, власниками яких були євреї, опечатувалися, а майно і товари обліковувалися. Все це не підлягало перевезенню в гетто. За порядок при переселенні, чистоту і безпеку в межах гетто відповідала єврейська рада. Справи поселення, харчового забезпечення і санітарно-гігієнічні умови вирішував юденрат. Чоловікам наказали постригтися і зголити бороди. Євреям заборонили виходити за межі гетто, а представникам інших національностей – заходити на його територію. Про створення у лютому 1942 р. гетто у Рожищах [23, р. 366] свідчить одна із доповідних записок, складених із суто німецькою педантичністю: «Пану гебітскомісару в м. Луцьку. Переселення євреїв із усіх сіл у гетто Рожище відбулося успішно. І там перебувають з 7 травня 1942 р.: у гетто – 5295 євреїв, у державному маєтку Березолупи – 135, у Копачівці – 54» [20].

Наказ про остаточне вирішення «єврейського питання» нацистська влада затвердила влітку 1942 року. З того часу почали здійснюватись акції з ліквідації гетто. У Рожищах 23 серпня 1942 р. при ліквідації гетто було розстріляно 3000 євреїв. Рожищенець Аркадій Калапуша так описав ті події: «Нашим очам відкрилося жахливе видовище. У кар'єрі не залишилося нічого живого. Там викопали могили довжиною в 50–60 см і глибиною в 70 см, на відстані двох метрів одна від одної. Біля входу в кар'єр стояли два столи, кілька стільців і бочка пива. На столі лежали кулемети. На стільцях сиділи 8–9 чоловіків у формі Waffen SS, чекали наступної «партії». Кар'єр вже був наполовину заповнений трупами. Вантажівки везли людей ще і ще....» [10]. Євреї, яким вдалося втекти, були спіймані і розстріляні на єврейському цвинтарі (близько 400 осіб).

Єврейська громада Рожища перестала існувати. Той, кому вдалося врятуватися, після війни виїхали до Ізраїлю або в інші країни світу [13].

Таким чином, упродовж XIX – першої половини XX ст. єврейська громада складала більшу частину населення містечка Рожище. Євреї активно впливали на економічний, суспільний, культурний розвиток населеного пункту. Друга світова війна стала останнім періодом в історії громади містечка. Реалізація нацистами антисемітської політики призвела до фізичного винищення євреїв Рожища.

Список використаних джерел

1. Демидов Сан-Донато П. П. Еврейский вопрос в России. СПб., 1883. VII, 90, [2] с.
2. Держархів Волинської обл., ф. 3, оп.1, спр. 530.
3. Держархів Волинської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 538.
4. Держархів Волинської обл., ф. 45, оп. 1, спр. 2026.
5. Держархів Волинської обл., ф. 45, оп. 1, спр. 4256.
6. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 6, спр. 1978.
7. Держархів Волинської обл., ф. 96, оп.1, спр. 53, 83, 118, 147, 177, 219, 281 та ін.
8. Держархів Волинської обл., ф. 361, оп. 1, спр. 2043.
9. Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область: у 26 т. Київ: Гол. ред. Укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1970. / гол. редкол. Тронько П. Т. (голова) та ін.). Т. Волинська область / обл. редкол. : Клімаш І. С. (голова) та ін.]. 746 с.
10. Калапуша А. Волинь была нашим домом / пер. О. И. Янковский. URL: http://rozyszcze.org/_Uploads/dbsAttachedFiles/SCAN_DOC1.PDF.
11. Круглов А. И. Уничтожение еврейского населения Украины в 1941–1944 гг. Хроника событий. URL: <https://litresp.ru/chitat/ru/%D0%9A/kruglov-aleksandr-iosifovich/unichtozhenie-evrejskogo-naseleniya-ukraini-v-1941-1944-gg-hronika-sobitij/4> (дата звернення: 01.10.2022).
12. Круглов А., Уманский А., Щупак И. Холокост в Украине: Рейхскомиссариат «Украина», Губернаторство «Транснистрия»: монография. Днепро: Украинский институт изучения Холокоста «Ткума»; ЧП «Лира ЛТД», 2016. 564 с.
13. Куди поділися євреї з Рожища? Район Рожище. 2016. 17 квітня. URL: <https://rozhyshche.rayon.in.ua/topics/381026-kudi-podilisia-evreyi-z-rozhishcha>.

14. Луцк. Еврейская энциклопедия. Санкт-Петербург: Брокгауз и Ефрон, 1911. Т. 10. 485 с. стлб. 390–393 <https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%95%D0%AD%D0%91%D0%95/%D0%9B%D1%83%D1%86%D0%BA>.
15. Памятная книжка дирекции народных училищ Волынской губернии на 1912 год. Житомир, 1912. 462 с.
16. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. VIII Волынская губерния. СПб., 1904. 282 с.
17. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е. Т. X. СПб., 1835. № 8054, § 90, 96.
18. Рожище. Еврейская энциклопедия. Санкт-Петербург: Брокгауз и Ефрон, 1912. Т. 13. 496 с. стлб. 572–573.
19. Российская еврейская энциклопедия. URL: <https://www.rujeu.ru/index.php/%D0%A0%D0%BE%D0%B6%D0%B8%D1%89%D0%B5>.
20. Тумаркин Э., Тумаркина В. Память. URL: http://www.jewukr.org/observer/eo2003/page_show_ru.php?id=2188.
21. Mędrzecki W. Województwo wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1988. 203 s.
22. Miasta Wołyńskie. Luck, 1937. 126 s.
23. Spector Sh. The Holocaust of Volhynian Jews, 1941–1944 / Yad Vashem. Jerusalem : Federation of Volhynian Jews, 1990. 383 p. P. 366–367.
24. The Yad Vashem Encyclopedia of the Ghettos during the Holocaust / by Guy Miron (Editor), Michael Berenbaum (Foreword). New York, 2010. Vol. II. 700 p. P. 668.

Переходько Тетяна (Рожище)

ТВОРЧИЙ ШЛЯХ НАРОДНОГО АРТИСТА УКРАЇНИ БОГДАНА ДЕПО

Музикою руки заціловані
розтривожена оркестрами душа,
з Лисенком, із Верді, із Бетховеном
диригент у мандри вируша.
Олесь Доріченко

Богдан Депо

Історія диригентського мистецтва – це історія особистостей, які, мов яскраві зірки, спалахують на музичному небосхилі: вони освітлюють нас сяйвом доброти, людяності, таланту, гріють теплом своєї щедрої душі і лишають по собі світлу пам'ять. Таким було життя нашого земляка Богдана Володимировича Депо.

Є багато людей, які мають прекрасні музичні здібності від природи, однак лише окремі з них можуть і вміють реалізувати свій талант у житті, здобувши художню досконалість у царині музичного мистецтва. Дорога, яка веде до найвищих надбань світової музичної культури, не є рівною і гладенькою. Вона всіяна непрохідними хащами й глибокими проваллями. І щоб її подолати, треба мати, крім таланту, ще й велику мужність, силу волі, надзвичайну працездатність і високе поетичне натхнення, а також жагуче прагнення до самостійної творчості, яка дає внутрішній поштовх для формування художніх критеріїв кожного митця. Саме таку нелегку дорогу зумів впевнено пройти Богдан Депо.

Рожищенська земля завжди була щедрою талантами. Одним з них був Богдан Депо – геніальний диригент, талановитий педагог, засновник і художній керівник камерного оркестру Рівненської обласної філармонії, народний артист України, професор. Він народився у звичайній родині 17 вересня 1944 р. у селі Конюхи Грубешівського повіту Люблінського воєводства (нині Польща). Після завершення Другої світової війни, у 1945 р., його родина переїжджає до міста Рожище Волинської області, де й пройшло його щасливе дитинство і юнацькі роки. З 1951 по 1958 рр. Богдан навчався в СШ № 1 м. Рожища. Ще й донині у нашому місті по вулиці Грушевського стоїть будинок, у якому проживала сім'я Депо.

Будинок у м. Рожище по вул. Грушевського, 37 (раніше Дзержинського), у якому жила родина Депо. З 2000 р. тут мешкає сім'я Войтюків. 2012 р.

У сім'ї бухгалтера місцевого комунального господарства Володимира Валентиновича та бібліотекаря районної бібліотеки Лідії Георгіївни, крім Богдана, було ще двоє дітей – доньки, молодша Оксана і найменша Юлія. Жили дружно, діти один одному допомагали і в навчанні і в домашньому господарстві, між усіма членами сім'ї була взаємодопомога. Батьки підтримували всі починання дітей, зокрема і син, і доньки займалися музикою. Сестра Оксана грала на бандурі, фортепіано, молодша Юлія також на фортепіано, а Богдан – на баяні. Часто вечорами мала співала, а діти сідали за свої інструменти, і з першими акордами линули чудові звуки народних мелодій, які було чути на всю вулицю [2, с. 3].

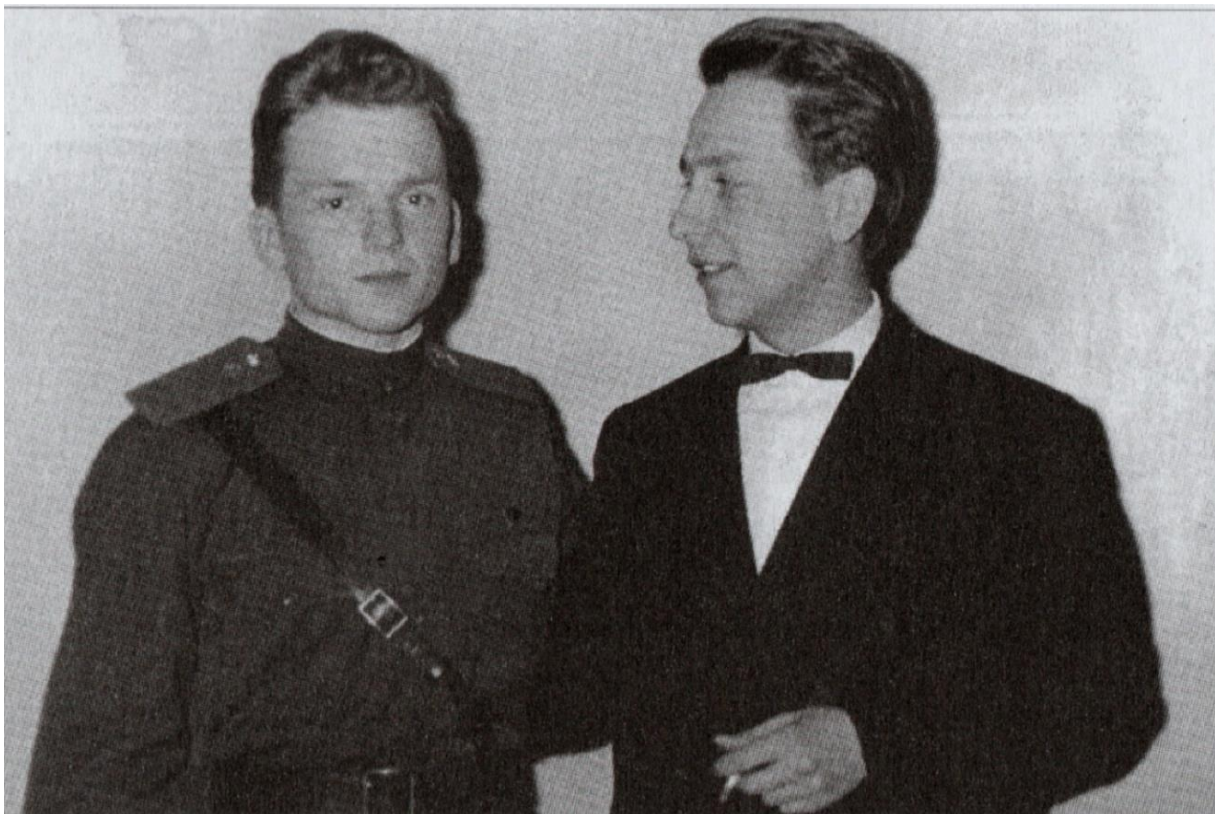
Богдан Депо з батьками і рідними сестрами (1970 р.)

Музичний шлях Богдана почався з подарунка хресного тата – Долинського Георгія Івановича. Він подарував йому на день народження баян. На той час (1953 р.) це був розкішний подарунок, який визначив подальший життєвий шлях юнака. Часто буваючи на концертах, він з першого разу запам'ятовував мелодії і, приїхавши додому, награвав їх на баяні. Того ж року він починає навчатись у музичній школі у Луцьку. Оскільки музичної школи в Рожищах ще не було, будучи дев'ятирічним хлопчиком, він мусив їздити до Луцька двічі на тиждень (25 км) [2, с. 4].

Неабияке враження на Богдана справили гра та спів бандуристів, які виступали у Луцьку та Рожищах, виконуючи напівзабуті козацькі думи, історичні пісні. Талант і захоплення виконавством зумовили вибір професії і після закінченні музичної школи у 1958 р. він вступає до Рівненського музичного училища, опановує теорію музики та сольфеджіо і бере активну участь у студентському оркестрі народних інструментів, яким керував заслужений діяч мистецтв України Глотко Григорій Микитович [1, с.10]. Саме він звернув увагу на яскраве обдарування юнака і доклав усіх зусиль, щоб розвинути його.

На державному екзаміні в музичному училищі з п'ятнадцяти випускників Богдан був єдиним, хто одержав п'ятірку з диригування. Державна комісія рекомендувала його до Львівської консерваторії імені М. В. Лисенка, у 1962 році студентом якої він і став (по класу баяна). Цього ж року почав військову службу в Тбілісі в оркестрі, а в 1969 р., будучи студентом третього курсу, він паралельно навчається на диригентському факультеті у відомого музиканта, відомого композитора і досвідченого диригента Миколи Колесси, який за багато років педагогічної справи створив власну школу диригентів-симфоністів і хоровиків. Згодом, професор Микола Філаретович скаже про Богдана Депо: «У цього хлопця – виразний диригентський талант, яскрава емоційність і музикальність» [1, с. 10]. Продовжуючи стаціонарне навчання по класу симфонічного диригування, він пішов працювати. Був

концертмейстером Львівського заслуженого ансамблю танцю «Юність». Разом з цим колективом побував з гастроями не лише в містах Радянському Союзу, а й в Польщі і навіть на Кубі. Їхні виступи транслювалися по телебаченню.

Богдан Депо під час служби в Закавказькому військовому окрузі, м. Тбілісі. 1963 р.

Після закінчення Львівської консерваторії у 1971 р. Богдан Депо повертається до Рівного з дипломом диригента [1, с. 308]. Починається новий, напружений активний і плідний період у його житті. За сприяння директора училища Фесая Петра Михайловича він призначається на посаду диригента симфонічного оркестру, педагога по класу баяна, а також на погодинній основі викладає диригування в Рівненському культурно-освітньому факультеті Київського державного інституту культури [7, с. 143]. Заодно виношує мрію про створення камерного оркестру в обласній філармонії.

У 1972 р. Богдан Депо з успіхом закінчує факультет оперно-симфонічного диригування, отримавши кваліфікацію диригента симфонічного і оперного оркестру. Молодий диригент узявся за розучування першої частини Сьомої симфонії С. Прокофєва, вальсу із музики А. Хачатуряна до драми М. Лермонтова «Маскарад» та інших складних творів. Йому пощастило працювати зі студентським симфонічним оркестром Рівненського музичного училища. Та все ж диригент не вдовольнився педагогічною роботою. Він мріяв про творчий колектив, з яким би зміг втілити тонкощі вишуканих музичних образів [1, с. 298].

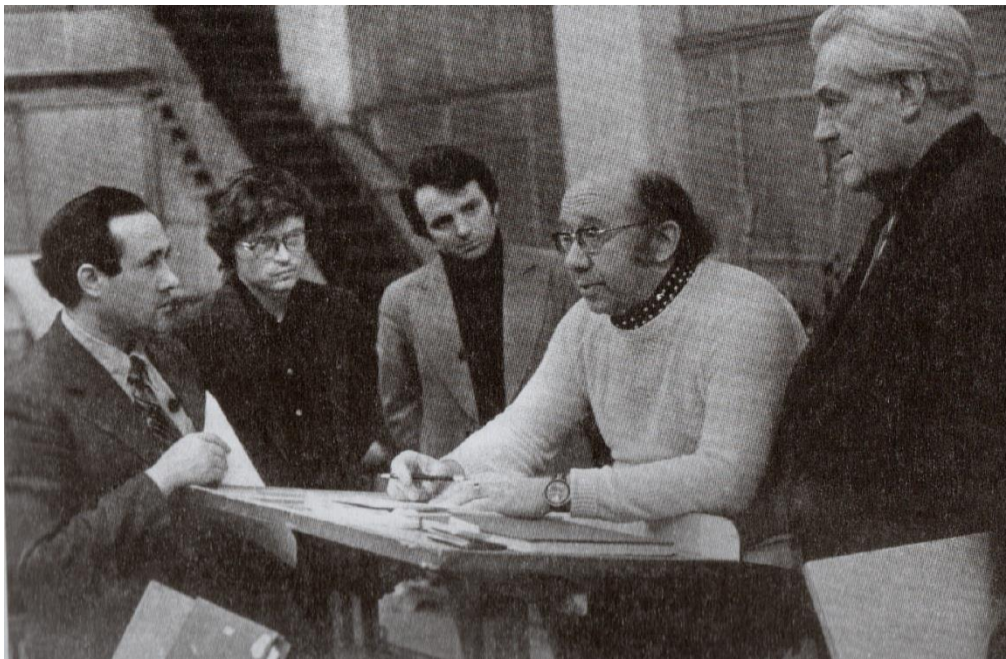
У жовтні 1975 р. директор Рівненської обласної філармонії С. Ф. Мельничук запрошує Богдана Депо на роботу, де він стає організатором, головним диригентом камерного оркестру. І хоча в обласному центрі на той час відчувався дефіцит висококваліфікованих оркестрантів, молодий диригент зумів зібрати навколо себе однодумців – викладів і студентів, і переконати партійне керівництво області в доцільності створення нового творчого колективу в складі філармонії. Камерний оркестр Рівненської обласної філармонії став найціннішим творчим дітищем диригента, з яким він повною мірою розкрив свій талант.

Камерний оркестр Рівненської філармонії. 1978 р.

Богдан Депо як диригент – це яскраве втілення самобутності, відданості і одержимості. Щоб б він не виконував, завжди умів розкривати задум композитора, збагатити його, передати індивідуальну манеру художнього вислову, відшукати у творі нехай невеликі, але промовисті деталі, які переконливо доводили, що між автором і слухачами є чутливий посередник, здатний не тільки відтворити написане, а й порадувати своїм баченням.

У кожної людини, особливо у музиканта, є заповітна мрія. Була вона й у Богдана Депо – він мріяв потрапити на стажування до відомого диригента Геннадія Рождественського, художнього керівника симфонічного оркестру Міністерства культури СРСР, а також головного диригента Камерного музичного театру в Москві. Це був 1981 рік. І ця мрія збулася. Міністерство культури УРСР направило його на стажування. Там Богдана Володимировича чекала копітка праця над творами, які ніколи не ставилися в цьому театрі, і треба було починати з нуля [1, с. 14].

Богдан Депо під час стажування в Московському камерному музичному театрі. Другий праворуч – керівник стажування, композитор, професор Геннадій Рождественський. 1982 р.

Як музикант і диригент, Богдан Депо зробив великий внесок у камерно-симфонічну музику. За період роботи з Рівненським камерним оркестром (1975–1992 рр.) колектив став лауреатом Першого республіканського конкурсу камерних музичних ансамблів (1978), який проходив у Києві в рамках Всесоюзного музичного фестивалю «Золота осінь» (1983). У 1981 р. камерний оркестр здобув звання лауреата обласної комсомольської премії імені Миколи Максимія [1, с. 63]. Перший концерт відбувся в Кирилівській церкві – пам'ятнику архітектури XII ст. Під його керуванням, оркестр на високому професійному рівні виконував західноєвропейську класику, сучасну українську та старовинну музику. Концертні сезони в обласній філармонії були насичені тематичними музичними вечорами, оригінальними концертними абонементом для школярів і студентства, творчими зустрічами з видатними композиторами і виконавцями сучасності. Щорічно оркестр давав в середньому понад 130 концертів. Творче кредо оркестру – ефективна пропаганда творів сучасних композиторів, насамперед українських – А. Штогаренка, М. Колесси, Д. Задора, В. Губаренка, М. Скорика. Насичений гастрольний графік містами України та Радянського Союзу збагачував мистецький світогляд художнього керівника оркестру і розширював коло шанувальників його таланту [8].

Про успіхи камерного оркестру Рівненської обласної філармонії та його художнього керівника написано чимало сторінок. З рецензій і спогадів сучасників відчутно як радо зустрічала публіка музикантів, які незабутні враження справляли виступи оркестру на різні слухачські групи. Бували дні, коли оркестру доводилося тричі давати концерт. При чому часто музична класика лунала в приміщеннях зовсім не пристосованих до елегантного звучання камерного оркестру – в гуртожитку, сільському клубі, актовій залі заводу тощо. І кожного разу, незважаючи на акустичні незручності та деякі інші супутні несприятливі обставини, музикантам вдалося підкорити публіку вдало підібраним репертуаром, в якому «оживали» музичні образи давніх часів і сьогодення.

З усією очевидністю диригентська манера Б. Депо відображає художньо-світоглядні пріоритети М. Колесси, які, за висловом професора Л. Кияновської, спрямовані на «довершену красу і гармонію, варту того, щоб за нею спостерігати і милуватися» [1, с. 300]. Художньо-естетичну позицію диригента переконливо окреслює його висловлювання після одного з творчих звітів камерного оркестру, який відбувся в 1983 р.: «Наше творче кредо – відкрити людям очі на ту красу і велич, на ту радість і насолоду, що дарує нам класична музика. Хай музика Баха, Моцарта, Шостаковича і Скорика завжди звучить у вашому серці!» [2, с. 15].

Вдалою була співпраця диригента з провідним симфонічним оркестром Відінської філармонії (Болгарія) [1, с. 16]: виконання Симфонії № 2 (Богатирської) О. Бородіна та віолончельного концерту П. Чайковського. Концерт відбувся 1986 року.

Як кожен талановитий митець, Богдан Депо гостро відчував нове в цяпині музики. Постійно збагачуючи репертуар сучасними творами, він домагався високої майстерності та технічної досконалості їх звучання. В роботі над новими симфоніями, сюїтами, концертами, варіаціями вдумливо і тактовно втручався у творчий процес, радив, допомагав композиторам, щоб твір був виконаний досконало. Напевно кожен з тих, хто знав Б. Депо або лише бував на концертах, може сказати, що «кожний нерв його душі був заповнений звуками» [2, с. 18].

Сімнадцять років життя Б. Депо віддав філармонії, і це був етап в історії камерного оркестру, непересічне значення якого повною мірою можна оцінити лише сьогодні. Робота в камерному оркестрі передбачає і педагогічні аспекти: уроки диригування, передачу своїх знань у вихованні молодого диригента, організатора і керівника колективу. Завдання, яке ставилось перед студентами – самостійно навчитися працювати над творами. Кожен урок Богдана Володимировича для студента – це плідна праця, відкриття чарівних образів у звуках музики. Крім цього він успішно керував кафедрою народних інструментів Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету. Він знав все про кожного студента свого класу: як вони живуть, чим цікавляться, що читають, про що мріють і до чого прагнуть. А вони його любили за виняткову доброту, розсудливість, простоту спілкування, чітке і точне бачення перспектив розвитку диригентського мистецтва. Усі студенти класу знали, що педагог мав вольовий характер, який поєднувався з великою витримкою. Він поважав студента, не ламав його прагнень, волі, гідності, а навпаки створював усі умови для якнайшвидшого прояву індивідуальності кожного характеру, радів успіхам своїх вихованців, які сьогодні продовжують мистецькі традиції вчителя у своїй творчості [6].

Одного разу при розмові його запитали, як він встигає все охопити: камерний оркестр, керування кафедрою народних інструментів та інше? На що він відповів: «Знаєте, я інакше не мислю своє життя... Якщо від мене все це відібрати, то мабуть, не варто б ходити по землі» [1, с. 224]. Це була відповідь людини, яка всього себе віддала служінню народу, його мистецтву. Він любив людей і вони віддячували йому тим же.

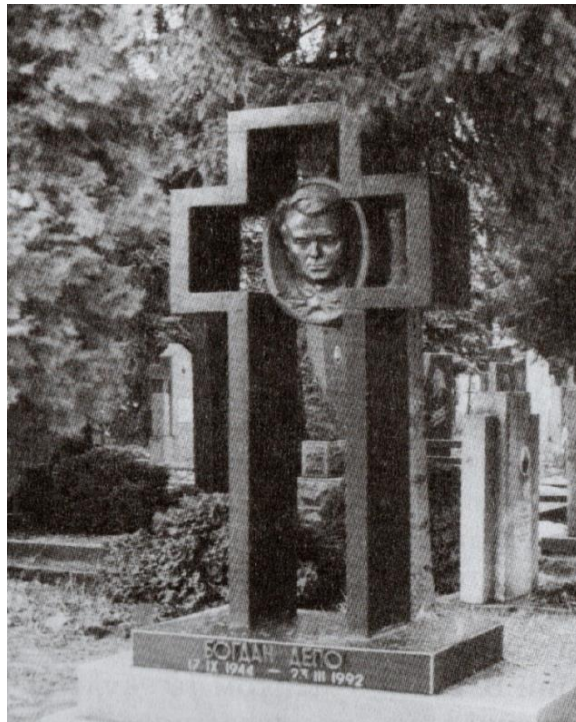

Родина Богдана Депо: мама Лідія Георгіївна, батько Володимир Валентинович, дружина Лілія, доньки Олена і Богдана, м. Рожище. 1988 р.

Минали роки. Богдан Депо став завдяки своєму високому мистецтву широко відомим не тільки в нас, а й закордоном. За високу виконавську майстерність, велику концертну діяльність, пропаганду сучасної та класичної музики Богдану Володимировичу у 1980 р. присвоєно почесне звання «Заслужений діяч мистецтв України», а в 1990 році – «Народного артиста України» [2, с. 12].

Життя Богдана Депо обірвалося 23 березня 1992 р., в розквіті сил на високому акорді творчої праці. Залишається пам'ять на довгі роки про людину, яка так незрадливо любила свій камерний оркестр, вірила мистецькій молоді, її майбутньому. У його високому мистецтві поєдналися кращі риси українського народу – музичальність, сердечність, романтична піднесеність. Він ніколи не пасував перед труднощами, непохитно стояв на позиціях розвитку і збагачення українського музичного мистецтва, його утвердження, сповідував високі морально-етичні ідеали, не терпів байдужості, безпринципності та безвідповідальності. Навічно залишиться пам'ять про Богдана Депо в чарівних звуках Рівненського камерного оркестру, на поживклих сторінках газет і афіш, в серцях тих, хто його знав, шанував талант митця.

У 1997 р., через п'ять років від загибелі Богдана Депо у Рівному було створено надмогильний пам'ятник, який було встановлено 17 вересня, у день народження маестро, також відбулася церемонія відкриття пам'ятника та вшанування пам'яті диригента [5]. Створений пам'ятник архітектором, професором академії мистецтв України В. В. Каменщиком та скульптором Л. А. Яремчуком [3, с. 2].

Пам'ятник на могилі Богдана Депо створений за фінансової допомоги рівненського журналіста Євгенія Гербольда. 1997 р.

17 вересня 1999 р. минуло 55 років з дня народження диригента. Керівництво РДГУ, в якому свого часу Богдан Депо працював викладачем (тоді це ще був інститут культури), вирішило увічнити пам'ять про свого колегу, створивши його музей. Таким чином старше покоління діячів мистецтва хотіло залишити своїм нащадкам згадку про людину, яка значною мірою визначила мистецьке обличчя Рівненщини протягом кількох десятиліть і внесла значний вклад у розвиток культурного життя Рівненщини. Експозиція кімнати-музею, яка розміщена в одному з корпусів інституту мистецтв Рівненського гуманітарного університету, складається з фотографій, нагород та дипломів, особистих речей Богдана Володимировича, більшу частину з яких передала сім'я диригента [4].

У грудні 2018 р. у Рівному, на будинку де з 1987 по 1992 рік жив митець, встановлено гранітну меморіальну дошку, виготовлену за кошти музиканта і краєзнавця Богдана Столярчука [9].

Меморіальна дошка у м. Рівному

Його справу продовжує плеяда талановитих і самовідданих учнів, які мали щастя прийняти прометеїв вогонь справжнього мистецтва з рук свого вчителя. І завжди, коли зустрічаються люди, в чие життя увійшла творчість Богдана Депо, відбувається диво воскресіння образу видатного митця.

Список використаних джерел

1. Незгасима зоря маестро. Життя і творчість диригента, педагога, народного артиста України, професора Богдана Володимировича Депо. Life and work of Bohdan Depo / ред.-упор. Богдан Столярчук. Рівне: О. Зень, 2013. 352 с.
2. Димченко С. С. Розтривожена оркестрами душа: худож.-докум. нарис. Львів: Каменяр, 1997. 46 с.
3. Остапчук Неоніла. Життя як спалах. *Наш край*. 14 листоп. 1997. С. 2.
4. Панасенко О. Музей Богдана Депо відкрито у Рівному. *Сім днів*. 23 вересня 1999.
5. Федас С. Вшанували пам'ять маестро Богдана Депо. *Рівне вечірнє*. 19 вересня 1997.
6. Димченко Станіслав. З ним було і легко, і радісно. *Сім днів*. 1 жовт. 1999.
7. 40 років факультету музичного мистецтва РДГУ: Енциклопедичний довідник / Редактор-упорядник С. С. Димченко. Рівне: Овід. 2011. 352 с.
8. Академічний камерний оркестр Рівненської обласної філармонії. URL: <https://organ.rv.ua/pro-filarmoniju/artisti/kamernij-orkestr/>
9. У Рівному встановили меморіальні дошки відомим діячам краю та України. *Rivne Media*. 2018. 5 груд. URL: <https://rivne.media/news/u-rivnomu-vstanovili-memorialni-doshki-vidomim-diyacham-krayu-ta-ukraini/>

Понедельник Лариса (Луцьк)

ПОДВИГ І ГЕРОЇЗМ СУЧАСНИХ ЗАХИСНИКІВ УКРАЇНИ

Для нас, українців, свобода і гідність завжди були найбільшими цінностями. Упродовж віків український народ виборює свою незалежність. За боротьбу в ім'я кращого, вільного життя вступали у роки революцій, воєн і за це розплачувалися дорогою ціною – свободою, життям... Але ніхто і ніколи не зміг подолати українського духу, бо наша сила в єдності, у вмінні спільно протистояти ворогам, які хочуть розсварити суспільство, посіяти недовіру і поневолити наш край.

На жаль, і на долю сучасної молоді, випали важкі випробовування. Серед мужніх борців на різних етапах боротьби – студенти та випускники Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Студентська Революція на граніті у жовтні 1990 р. не мала на той час аналогів у всій Європі. Події громадянської непокори відіграли важливу роль у становленні незалежності України. Апогеєм протестів стала масова акція голодування українських студентів на площі Жовтневої революції (нині Майдан Незалежності), де безпосередньо взяли участь і волиняни, які навчались у Луцькому державному педагогічному інституті імені Лесі Українки. Зокрема, це були студенти історичного факультету Сергій Годлевський, Володимир Собчук, Віктор Ковальчук. Молоді люди розуміли ризик участі у такого роду заходах, проте С. Годлевський чітко і виважено відповідав: «Я сам обираю свій шлях» [3].

Учасники Революції на граніті

У 2013–2014 рр. під час Революції Гідності українці відстояли європейський шлях розвитку, засвідчивши готовність боротися за нього як за самостійне право вибору та свободи. І знову у числі активістів – студенти волинського вишу, які не змогли стояти осторонь небажання українського народу відходити під «братнє крило» Росії. Юній Андрій Снітко (1996–2014), першокурсник факультету фізичної культури, спорту та здоров'я, разом з одногрупником Сергієм Денисюком брали активну участь у тодішніх революційних подіях.

У травні 2014 р. Андрій з товаришами вступив до батальйону патрульної служби міліції особливого призначення «Азов» Головного управління Міністерства внутрішніх справ України у Київській області та вирушив на передову. Брав участь у звільненні від сепаратистів міста Маріуполя та інших населених пунктів Приазов'я. Отримав позивний «Хома».

Він був одним з перших добровольців з Волині, котрі ще в травні склали присягу та стали на шлях боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу, писали про нього ЗМІ Волині. Згадував про нього пізніше і друг «Сократ» (Сергій Денисюк): «Андрій намагався завжди і всюди бути першим, і кожен бойовий виїзд був для нього неначе свято» [2].

Під час виконання бойового завдання зі звільнення міста Іловайськ при зачистці будинків трое бійців на чолі з Андрієм потрапили у засідку. Не роздумуючи ані хвилини, він кинувся на гранату, яку ворог кинув у будинок, і ціною власного життя врятував двох своїх побратимів. З того важкого бою живим з їхньої трійки вийшов тільки Сергій Денисюк. Буквально за мить осколок від іншої гранати поранив Олега Аксененка в око, й дорогою до лікарні в нього зупинилося серце [8].

Указом Президента України № 515/2016 від 21.11.2016 р., «за особисту мужність і героїзм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, самовіддане служіння Українському народу», Андрієві Снітці присвоєно звання «Герой України» (посмертно). Посмертно його подвиг відзначено Золотою Зіркою Героя України та недержавною відзнакою «Народний Герой України».

Герой України Андрій Снітко

24 лютого 2022 р. Росія розпочала повномасштабне вторгнення в Україну. Проте завдяки сильному спротиву української армії та сил самооборони лише упродовж перших днів росіяни зазнали значних втрат. Міжнародні експерти зазначали, що в жодній війні Росія ще не зазнавала навіть приблизно таких великих втрат за такий короткий час. «Російські матері відправляють своїх синів на вірну смерть, бо Збройні сили України стійко тримають оборону і будуть боронити свою землю від окупанта» [5].

Тисячі добровольців з перших днів російської агресії брали до рук зброю і йшли захищати рідну країну. У складі 14-ї ОГМБр імені князя Романа Великого воював і випускник історичного факультету 2013 р., житель міста Рожище, Олександр Новосад (1991–2022).

Народився Олександр 22 березня 1991 р. у с. Ясенівка Рожищенського району. У Ясенівській школі завучем працює його мама, там же кочегаром шкільної котельні – тато

Усе коротке свідоме життя О. Новосада пройшло у Рожищах. Навчав історії учнів у школі с. Сокіл, а упродовж останніх років був заробітках у сусідній Польщі. Та де б не перебував Олександр, його оптимізм, щирість, людська доброта, його світла посмішка завжди надихала друзів, родину, учнів, одногрупників. Він любив дітей понад усе і мріяв про сина. З теплом і сумом розповідала про нього теж випускниця волинського вишу Наталя Патійчук [7].

Одразу з початком російської агресії повернувся в Україну, аби захищати мирне життя. Отримав позивний «історик» і тепер уже сам «творив» власну історію. «Не хочу, щоб наші діти тут бачили і пережили те, що довелося пережити дітям на окупованих територіях», твердив Олександр [Харківщину відвойовують наші земляки. Наш край. 2022. 22 вересня. № 38 С. 3]. Рідний брат Олександра Сергій теж воює.

Під час проходження служби, Олександр і там не забував про дітей. В інтерв'ю рожищенській газеті «Наш край» він розповідав, як під час перебування на Миколаївщині, разом зі своїми побратимами привозив солодощі дітям з багатодітної родини переселенців з Луганська.

На рахунку мужнього бійця була не одна «гаряча точка». Біля селища Опитного Донецької області боєць отримав поранення. Після кількох операцій, довготривалого лікування побував у відпустці у Рожищах, де на нього чекали вагітна дружина Олена та п'ятирічна донька Анастасія. Невдовзі, пройшовши реабілітацію у Волинському обласному госпіталі ветеранів війни, знову повернувся на фронт. Підрозділ, у якому служив боєць, брав участь у наступальній операції з визволення Харківщини. В одному з боїв трофеєм стало вороже БМП, і Олександр, швидко освоївши техніку, став навідником-оператором, повернувши машину проти рашистів.

Незадовго до звільнення Куп'янська, газета «Наш край» робила з Олександром останній газетний репортаж. Про нього з теплом відгукувались волонтери, побратими, захоплювалися його мужністю і сміливістю. Він був хорошим сім'янином, і збирався у відпустку, адже обіцяв підтримувати дружину на пологах.

26 вересня гранатометник механізованого батальйону Олександр Новосад загинув, виконуючи бойове завдання поблизу селища Дворічна на Харківщині. А невдовзі після смерті Героя, дружина Олена народила сина.

Олександр Новосад

Так гарно сонечко сіяло,
Коли ми разом всі були,
А ти пішов від нас так рано
Залишив смуток назавжди.
Тебе нема... Не буде вже ніколи...
Тебе нема... Загинув на війні...
Тебе нема... Життя іде довкола ...
Тебе нема... Назавжди біль сім'ї...
Ще молода, а вже вдова дружина,
І доньку в школу ти не поведеш.
Не бачив ненародженого сина,
І до батьків у гості не прийдеш...
Не поговориш, і не пожартуєш...

Тут на землі тебе уже немає ...
Ти захищав нас усіх згорі...

Такими були прощальні слова до чоловіка, сповнені жалю і болі.

Щедра рожищенська земля приймає сьогодні своїх Героїв. Вона назавжди стане прихистком для тих, хто віддав своє життя заради нас, заради наших дітей. В Україні, у кожному населеному пункті, як і у Рожищах, будуть з'являтися вулиці, меморіальні дошки, пам'ятники, які розповідатимуть дітям, онукам про свободолюбивих патріотів, які заплатили власними життями за право на незалежну державу. На жаль, це право ціною життів українських воїнів доводиться відстоювати й нині.

Сучасне покоління сьогодні пише свою історію. За кожною перемогою стоїть пантеон героїв і біографія кожного має бути відомою. Ми маємо чітко означити і зрозуміти внесок у становлення державності. Бо та історія, яку пишуть наші герої, це не історія поразок. За ними – історія Великої Національної Перемоги. І підростаюче покоління повинне знати і пам'ятати імена Героїв.

Список використаних джерел

1. Він був одним з перших добровольців з Волині. URL: <http://vvak.in.ua/attachments/article/251/C%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81>.
2. Герої не вмирають: Андрій Снітко наклав собою гранату, урятувавши від смерті товаришів. *Маневичі*. URL: <http://manevychi.com/gero%D1%97-ne-vmirayut-andriij-snitko-nakriv-soboyu-granatu-uryatuvavshi-vid-smerti-tovarishiv/>.
3. Думаю, наші особові справи були у КДБ. Історик Сергій Годлевський – про перший «живий ланцюг» в Україні та студентську голодівку. *Волинські новини*. 2022. 21 січ. С. 1.
4. Железняк М. Г. Снітко Андрій Володимирович. *Енциклопедія Сучасної України* / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. URL: <https://esu.com.ua/article-77709>.
5. ЗСУ: Росія втратила за сьогодні, 25 лютого, понад 1000 військових. *Громадське*. URL: <https://web.archive.org/web/20220225132642/https://hromadske.ua/posts/zsu-rosiya-vtratila-za-sogodni-25-lyutogo-ponad-1000-vijskovih>.
6. 18-річний доброволець-сирота ліг грудьми на гранату... *Galinfo*. URL: https://galinfo.com.ua/articles/18richnyy_dobrovoletssyrota_lig_grudmy_na_granatu_170616.html.
7. Патійчук Н. Записано зі слів жителя м. Рожище. 27. 09. 2022 р.
8. 1996 – народився Андрій Снітко «Хома», доброволець, учасник російсько-української війни, Герой України (посмертно). *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/sichen/25/1996-narodyvsya-andriy-snitko-zagyblyy-geroy-rosiysko-ukrayinskoyi-viyny>.

Трофімчук Роман (Рожище)

ПОЛКОВНИК ОПАНАС СТЕФАНІВ

Місто Рожище у своїй 700-річній історії мало чимало видатних постатей. Під час Української революції 1917–1921 рр. народилася ціла плеяда української старшини, яка приймала активну участь в боях проти більшовицької росії. Одним із них був полковник Опанас Стефанів.

О. Стефанів народився 2 листопада 1891 р. в містечку Рожище Луцького повіту Волинської губернії. Закінчив Луцьку гімназію, а у 1914 р. Чугуївське військово-училище [3, с. 216]. З училища вийшов підпоручником і був приписаний до Сибірського телеграфного батальйону, у складі якого брав участь у Першій світовій війні. Закінчив один курс Військової академії Генерального Штабу. У 1917 р. О. Стефанів займав посаду виконуючого обов'язки начальника штабу 62-ї піхотної дивізії. В російській армії дослужився до звання капітана [6, с. 422].

З 14 вересня 1918 р. О. Стефанів – старший ад'ютант штабу окремої Запорізької дивізії Армії Української Держави. 22 січня 1919 р. його призначено на посаду начальника штабу Запорізького корпусу Дієвої армії УНР. Влітку-восени 1919 р. він начальник штабу 6-ї Запорізької дивізії. У грудні був інтернований польською владою. У січні 1920 р. Стефанів втік з табору для інтернованих до Армії УНР, що на той час проводила Перший Зимовий похід. Через хворобу на тиф військовик зміг наздогнати армію лише у березні. З 14 по 24 квітня 1920 р. О. Стефанів тимчасово виконував обов'язки начальника штабу Дієвої армії УНР. У травні 1920 р. був призначений на посаду начальника оперативного відділу штабу армії. 5 жовтня отримав звання підполковника. З жовтня 1920 р. – начальник штабу 1-ї Запорізької дивізії, з якою повторно був інтернований у польських таборах [1].

Влітку-восени 1921 р. О. Стефанів – начальник штабу Південної повстанської групи, що готувала антибільшовицьке повстання на півдні України [5, с. 128]. Саме в південній групі він проявив себе досвідченим військовим діячем. У своїх споминах розвідчий старшина 1919–1923 рр. на Великій Україні І. Вислоцький згадує О. Стефаніва. Він пише про полковника, «мого старшого однокашника» по Чугуївській військовій школі, як про «українця ще дореволюційної дати», який з «перших днів повстання української військовості» став українським старшиною. «В літі 1919 року заступав становисько начальника штабу найсильнішої в групі 6-ої Запорізької дивізії (а не в штабі корпусу)» де був одним із небагатьох «грамотних старшин і незрівнянно грамотніший від свого н-ка дивізії, колишнього прапорщика (в цивіль – агронома), «отамана» Ліневського, який поза особистою відвагою міг похвалитися хіба що величезними запорозькими вусами, яким головню завдячував свою популярність серед романтичних гайдамаків.

Свою боєздатність 6-а дивізія завдячувала головню особі саме полковника Стефаніва, в якому відчувала полководця. Про полковника Стефаніва мало сказати, що був грамотним у воєнній справі, бо це був до всього високоталановитий, енергійний, ініціативний і рішучий старшина генерального штабу, який знав ремесло і, що рідко між старшинами генерального штабу трапляється, був також одважний в розумінню особистої відваги – його рішуче: «Гайдамаки, за мною! Слава!» – й атака на багнети не раз рятувала критичну ситуацію, яка складалася на фронті 6-ої дивізії. Любов до себе козацтва 6-ої дивізії, зокрема 3-го гайдамацького полку, полковник Стефанів завоював у буквальному розумінні цього слова. Знаний був факт, коли в кінці червня 1919 р. полковник Стефанів захворів на тиф і виїхав лікуватися до Кам'янця, то 6-та дивізія на час його відсутності, хоч достала на заступника навіть непоганого старшину генерального штабу, – значно стратила свою добру боєздатність, а коли по хворобі полковник Стефанів до неї повернувся, дивізія знову її привернула [2, с. 13].

На фото козаки і старшини з 2-ї Волинської дивізії Дієвої Армії УНР, нагороджені Залізним Хрестом, серед яких, ймовірно, є Опанас Стефанів

Єдиною, на мій погляд, вадою полковника Стефаніва були його трохи «заліві й демократичні» погляди в справах політичних. Та й ця його «лівизна», а в ті часи загального божевільства мала характер, скоріш усього, тактичний. Це була його безнадійна надія в отруті знайти ліки – надія, що в «деривації на ліво» пощастить «перехопити» москалів і в цей спосіб потягнути за собою байдуже до боротьби з «братньою» Москвою українське населення. – Був червоний тому, що... горів» [2, с.14].

Свої твердження щодо особи й політичних поглядів полковника Стефаніва, з яким ми були «на ти», подаю на підставі частих з ним товариських дискусій на підставі загальної доброї opinio, яку він собі завоював у Запоріжській групі як видатний старшина. Зокрема, його високо розцінював командир запорізької групи отаман (ген. шт. ген.-хор.) Сальський.

До характеристики полковника Стефаніва треба додати, що бувши інтернованим восени 1919 р. в Луцьку, не скористав з можливості відпочити в своїх батьків, які жили недалеко від Луцька в м. Рожищах, а на початку січня 1919 р., перебравшись через ряд ворожих фронтів, одинцем достався до армії генерала Омеляновича-Павленка, яка творила свій «Зимовий похід» і був призначений на становище командувача оперативного відділу штабу Армії, на якому становиську перебував усю компанію 1920 року.

Станом на квітень 1921 р. служив підполковником 1-ї Запорізької стрілецької дивізії та перебував у таборі інтернованих у місті Вадовиці. Влітку-восени 1921 р. Опанас Авксентійович – начальник штабу Південної повстанської групи, що готувала антибільшовицьке повстання на Півдні України [4, с. 215].

«Але з другої інтернації, побачивши, що вона проектується в безконечність, десь у серпні-вересні 1921 р. повернув до стареньких батьків помагати їм у господарстві. В своєму рідному селі зайнявся організацією культурно-освітньої та кооперативної діяльності.

Оскільки дався взнаки місцевим більшовикам, видно з того, що зорганізували на нього замах і стрілом через вікно тяжко поранили в голову, наслідком чого стратив око», – пише Вислоцький.

Подальша доля цієї неординарної особистості невідома.

Список використаних джерел

1. Державний архів Волинської області, ф-40, о-п 10, спр. 613.
2. Євтимович В. До «Споминів розвідного старшини 1919-1923 рр. на Великій Україні – І. Вислоцького». *Літопис Червоної калини*. Львів, 1937. Ч. 9. С. 13-14.
3. Козярчук Л. Л. Сторінки історії містечка Рожище: історико-краєзнавчі нариси. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 270 с.
4. Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма. Київ: Планета людей, 2002. 460 с.
5. Стегній П. А. Селянські повстання в Правобережній частині УСРР у 1921–1923 рр. (на матеріалах петлюрівського руху): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Кременчуцький держ. політехнічний ін-т. Кременчук, 2000. 230 с.
6. Тимченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921): Наукове видання. Київ: Темпора, 2007. 536 с.

Федчук Олександр (Луцьк)

ЖИТТЯ І ЦЕРКОВНЕ СЛУЖІННЯ РОЖИЩЕНСЬКОГО ОКОУЖНОГО БЛАГОЧИННОГО УАПЦ СВЯЩЕННИКА ОЛЕКСІЯ САТАНЕВИЧА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНО-СЛІДЧОЇ СПРАВИ)

Священник Олексій Петрович Сатаневич народився 20 травня 1898 року в селі Вишків Луцького повіту в сім'ї священника. В 1911 році він вступив у Луцьку гімназію, навчання в якій завершив у 1921 році. Після цього молодий чоловік планував вчитися у медичному інституті, однак через смерть батька та важке матеріальне становище матері відклав цю мрію і за матеріального сприяння Кременецького архієпископа Діонісія (Валединського) був прийнятий на останні курси Кременецької духовної семінарії, закінчивши її у 1923 році за другим розрядом [4, с. 282].

Ще до цього, в листопаді 1922 року, Сатаневич одружився з мешканкою Кременця Ганною Олександрівною Черновою, а 19 грудня того ж року єпископ Олексій (Громадський) рукопоکлав його в сан диякона. В липні 1923 року отець Олексій отримав сан священника й був призначений у село

Рудка-Козинська Луцького повіту [5, с. 3]. В середині 1930-х років через різні обставини священник усувався з парафії, але втручанням воєводської влади та українських громадсько-політичних кіл зумів втриматися у Рудці-Козинській [4, с. 283].

Зазначимо, що отець Олексій був активним членом Волинського українського об'єднання (ВУО) й навіть обирався до головної ради ВУО від Луцького повіту. Також він очолював Просвітянську хату ВУО у Рудці-Козинській [, арк. 5, 7]. Саме голова ВУО Петро Певний у вересні 1936 року звернувся до Волинського воєводи Юзевського з клопотанням: «Оскільки священник О. Сатаневич є організатором у селі Рудка-Козинська Просвітянської Хати та хору і його переведення до іншої парафії болісно відобразиться на розвитку культурно-освітніх інституцій ВУО у Рожищенській гміні, що видно з листа членів ВУО, тому просимо Волинський уряд воєводський про інтервенцію у Волинську духовну консисторію у Кременці, щоб священника О. Сатаневича було залишено й надалі у парафії в селі Рудка-Козинська» [2, арк. 1].

Про свою громадсько-церковну роботу священник свідчив: «Полікарп (Сікорський) будучи Луцьким єпископом при моєму відвіданні його квартири заявив мені, що багато священників уже вступили у ВУО, а тому й мені не потрібно відставати від інших і вступити в організацію». Рекомендацію для вступу отцю Олексію дали члени сейму Іван Власовський, котрий добре знав Сатаневича ще з часу його навчання у Луцькій гімназії, яку очолював Іван Федорович, та Степан Скрипник [1, арк. 14–15]. Отець Олексій особисто організував у Рудці-Козинській «Просвітянську хату», відкривати яку в село приїхали сеймові послы Іван Власовський та Петро Певний. Парафіяльний настоятель очолив цей клуб й організовував його роботу: «Влаштувалися концерти, ставилися п'єси, влаштувалися бесіди, читалися доповіді й так далі... На виручені за платні постановки п'єс і концертів гроші, а також отримані від зборів пожертв купувалися для бібліотеки книги, виписувалася газета “Українська нива”, а також частина з цих грошей вносилися на друк українських богословських книг, на будівництво української гімназії і 30 % – на потреби організації ВУО Луцька». «По лінії церкви, – казав також отець Олексій, – я перейшов на українську службу, в церкві ввів моління за Україну, спів української молитви “Боже великий, єдиний, нам Україну храни”, при загальних панахидах поминання Петлюри. Церкву оформив у націоналістичному дусі, іконостаси були прикрашені рушниками з українськими вишивками і вишитим гербом – тризуб. Візит єпископа Полікарпа моєї парафії в 1934 році був організований мною із зустріччю його верховими, одягнутими в національний український костюм козаками з націоналістичними прапорами» [1, арк. 16–17].

Прихід радянської влади отець Олексій сприйняв негативно, що тільки посилилося подальшими діями більшовиків. «Війну Радянського Союзу з фашистською Німеччиною і відступ Червоної армії особисто мною було зустрінuto із натхненням, – казав священник. – Коли проходили перші німецькі війська шосейною дорогою за півтори кілометри від Рудки-Козинської, де я жив, я в числі перших пішов до дороги вітати німецькі війська» [1, арк. 19].

Через тиждень після зайняття німцями села Сатаневич відслужив у церкві подячний молебень, де виступив з проповіддю антирадянського змісту, закликаючи віруючих підтримувати німців у їх боротьбі з безбожним комуністичним режимом [1, арк. 19]. У серпні в районному центрі він взяв участь у молебні з нагоди оголошення маніфесту про проголошення Самостійної України [1, арк. 20]. Також на початку вересня 1941 року отець Олексій став учасником панахиди за розстріляними в Луцькій тюрмі, перед тим відслуживши з єпископом Полікарпом Літургію у Луцькій Хрестовоздвиженській церкві [1, арк. 21–22]. Через декілька тижнів зі ще кількома священниками він освятив символічну могилу загиблих українців у Рудці-Козинській, а також брав участь у такому ж заході в селах Топільне, Шепель і Пожарки [1, арк. 22]. На початку 1942 року Сатаневич нібито вивісив у церкві тризуб та табличку з написом «Чи переможеш у боротьбі, чи загинеш» [1, арк. 23].

Хоча двоюрідним братом отця Олексія був автономний єпископ Іов (Кресович) [1, арк. 11], сам він підпорядковувався автокефальному митрополиту Полікарпу (Сікорському) й був районним благочинним. Як і все духовенство, отець Олексій зачитував у храмі всі послання митрополита Полікарпа, в тому числі про добровільний виїзд людей на роботу в Німеччину, а також брав участь у роботі місцевої комісії з відправлення молоді в Німеччину [1, арк. 24]. Щоправда, священник стверджував, що під час його роботи в комісії жодна людина з села в Німеччину відправлена не була [1, арк. 62].

Після арешту Станевич переконавав, що позитивне ставлення до німців згодом змінилося через репресивну політику окупантів, їх підтримку польських збройних формувань, які тероризували населення. Важливу роль, вочевидь, зіграло вбивство німцями в квітні 1943 року сина Миколи, який ще з 1941 року працював у поліції [1, арк. 20].

У травні 1943 року окупанти затримали отця Олексія у Рожищі. На допиті в СД у нього випитували про ставлення місцевого населення до окупантів та українських повстанців, натякаючи на зв'язки священника з останніми. Тоді Сатаневич визнав, що в селі погано ставляться до окупантів через їх насильницькі дії. Отця Олексія швидко випустили, але як благочинний він отримав від гестапо завдання зібрати, через місцевих священників, відомості про настрої українського населення в районі [1, арк. 25–26].

Повідомити благочинному необхідну німцям інформацію духовенство мало на соборику в Рожищі 12 липня 1943 року, але запланована зустріч духовенства не відбулася, оскільки 9 липня німецькі каральні війська, сформовані переважно з польських шуцманів, спалили Рудку-Козинську, а дім священника, який тоді перебував у від'їзді, як він стверджував, пограбували. Все населення розбіглося з села, а сам Сатаневич у ніч на 10 липня забрав речі і виїхав у рідний Вишків, після чого в Рудку вже не повертався [1, арк. 24, 33]. Слід зазначити, що в селі знали про те, що отець Олексій перед цим викликався у гестапо, а тому частина населення вважала, що причиною спалення села стало повідомлення священника про настрої у селі.

В березні 1944 року, одразу після повернення у Рожищенський район радянської влади, військовою контррозвідкою було арештовано священника з села Топільне Івана Ліхнякевича, котрий перебував із благочинним у тісних взаєминах. В процесі слідства над ним в органах держбезпеки отримали матеріали й на Сатаневича [1, арк. 35–36].

В УНКДБ по Волинській області рішення про арешт священника було прийняте 13 травня 1944 року: «Сатаневич О. П. проживаючи на тимчасово окупованій німецько-фашистськими військами території і будучи благочинним Рожищенського округу, активно проводив профашистську націоналістичну діяльність, виступав з антирадянськими проповідями, закликав духовенство до надання допомоги німецькій владі в мобілізації населення на роботу в Німеччину. Давав духовенству автокефальної орієнтації установку вивчати настрої населення, ставлення його до німецької влади» [1, арк. 2].

16 травня священника було арештовано у Вишкові, при чому вилучено листівки і плакати окупаційного періоду [1, арк. 7].

Перший допит Сатаневича, який розпочався 17 травня, завершився аж 20 травня, перериваючись на обіди з 15:30 до 17:00 та сон з 22:00 до 9:00 [1, арк. 13–26]. Відібрані тоді покази слідчий використав при складанні постанови про арешт священника, датованої 26 травня: «Проживаючи на тимчасово окупованій німцями території і будучи благочинним Рожищенського округу, активно проводив профашистську націоналістичну діяльність, виступав із антирадянськими націоналістичними і профашистськими проповідями, закликав духовенство до надання допомоги німецькій владі в мобілізації населення на роботу в Німеччину. За завданням шефа німецького контррозвідувального органу “СД” в 1943 році давав установку духовенству свого благочиння вивчати настрої населення з його ставлення до німецької влади. У своїй квартирі зберігав плакати і відозви націонал-профашистського змісту. Протягом ряду років перебував членом антирадянської націоналістичної організації ВУО» [1, арк. 27].

Визнавши свою вину по ряду пунктів, отець Олексій не погодився зі звинуваченням у вказівках духовенству сприяти німцям у мобілізації населення на роботу в Німеччину [1, арк. 28]. Контакти з ОУН–УПА священник теж заперечував, крім того, що в 1942 році на прохання повстанців видав їм із церковних грошей спершу 1000, а потім ще 800 карбованців [1, арк. 29].

Протягом цілого червня і більшу половину липня слідчі дії у справі отця Олексія не проводилися. Тільки 26 липня його допитано після тривалої паузи [1, арк. 29], а 29 липня в УНКДБ були змушені на місяць продовжити термін слідства, яке, згідно закону, мало завершитися ще 16 липня. «У справі слід провести ряд слідчих заходів. Крім того у справі зроблено запит у ряд органів, відповіді від яких ще не отримані», – йшлося у клопотанні слідчого перед прокурором [1, арк. 51].

Залишається не встановленим, які саме матеріали слідство хотіло отримати від «ряду органів», оскільки вони так і не були долучені до справи. Натомість, протягом 4–8 серпня в якості свідків допитано трьох священно-церковнослужителів та одного селянина з Рудки-Козинської [1, арк. 41–47], а 8 й 12 серпня відбулися останні допити самого Сатаневича [1, арк. 30–34].

14 серпня попереднє слідство завершилося [1, арк. 48]. Тільки 28 серпня було складено звинувачувальний висновок: «Протягом тривалого часу був активним учасником антирадянської організації ВУО і за завданням останньої проводив широку контрреволюційну націоналістичну діяльність. В період тимчасової німецької окупації будучи настоятелем церкви с. Рудка-Козинська Рожищенського району виступав з антирадянськими націоналістичними і профашистськими проповідями, закликаючи населення до надання допомоги німцям. Являючись благочинним

Рожищенського округу української автокефальної церкви в липні 1943 року прийняв пропозицію шефа СД про співробітництво з німецькими розвідорганами і за їх завданням дав вказівку духовенству свого благочиння про збір відомостей шпійського характеру. Повідомив СД про зв'язок населення с. Рудка-Козинська з українськими повстанцями, що привело до спалення села німцями» [1, арк. 53].

Військовий трибунал військ НКВС Волинської області розглянув справу Сатаневича 6 жовтня 1944 року. Свою вину отець Олексій визнав частково і просив помилувати його [1, арк. 60–62], однак трибунал приговорив священника до вищої міри покарання – розстрілу, з конфіскацією всього майна [1, арк. 63–64].

Вирок вважався остаточним і касації не підлягав, але у вищих інстанціях його не було затверджено. Заступник головного військового прокурора запропонував замінити розстріл тюремним ув'язненням на двадцять років. З протестом погодилася Військова колегія Верховного суду СРСР, яка 6 грудня 1944 року визначила замінити розстріл на двадцятирічне позбавлення волі з обмеженням у політичних правах на п'ять років [1, арк. 66].

Таким чином, навіть у кровожерливій радянській каральній системі визнали безпідставним засудження священника до розстрілу, адже його співпраця з СД була тільки плодом уяви слідчих. Вважати за таку видане окупаційною владою благочинному розпорядження повідомляти про настрої в окрузі – безпідставно, а зв'язок виклику священника в СД зі спаленням Рудки-Козинської не підтверджується жодними матеріалами справи.

Однак заміна вироку майже нічого не дала священнику, оскільки вже 2 серпня 1945 року він помер в ув'язненні [1, арк. 71].

На початку 1968 року вдова отця Олексія Ганна Олександрівна Сатаневич звернулася із заявою про реабілітацію чоловіка, щоб мати змогу отримувати церковну пенсію. На жаль, жінка не добилася бажаного – у прокуратурі Волинської області було вирішено відмовити їй у задоволенні прохання [1, арк. 67–70]. Реабілітація священника Олексія Сатаневича відбулася тільки в 1992 році [1, арк. 71].

Список використаних джерел

1. ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 75853-фп. Сатаневич Олексій Петрович. 76 арк.
2. ДАВО Ф. 46. Оп. 9. Спр. 3042. Службова справа священника Сатаневича Олексія. 6 арк.
3. ДАВО. Ф. 198. Оп. 1. Спр. 7. Списки членів ВУО. 32 арк.
4. Борщевич В. Волинський пом'яник. Рівне, 2004. С. 282–283.
5. По Волынской епархии. Вестник Православной Митрополии в Польше. 1923. № 18. С. 3–6.

Шульгач Віктор (Київ)

З ОЙКОНІМІЇ РОЖИЩЕНСЬКОГО РАЙОНУ

За адміністративно-територіальним устроєм України станом на 1 січня 2012 року, в Рожищенському районі Волинської області існувало 68 населених пунктів [31, с. 56–57]. Частина назв поселень досить давня за часом виникнення, окремі ойконіми в процесі функціонування формально видозмінилися і заслуговують спеціального лінгвістичного (етимологічного) аналізу. Розглянемо деякі з них.

Березолуки. Відоме як: *Березолупы* 1449 [38, с. 64]; *Березолупи* 1492 [10, с. 55]; у *Березолупех*; остров земли ... *Березолупское* 1524 [3, VIII/4, сс. 367, 368]; в *Березолупех* 1561 [16, с. 416]; з села *Березолупъ* 1650 [3, III/4, с. 429]; *Berezolupy Małe* (сучасне с. Підгірне); *Berezolupy Wielkie* (сучасне с. Березолуки) 1778 [3, V/2, вып. 1, с. 346]; *Березолупи* 1848 [24, с. 439].

Мн. від антропоніма **Березолуп*, співвідносного щодо структури з укр. *Вовколуп*, блр. *Казалуп* і т. п. Сучасна форма ойконіма вторинна.

Вітоніж. Відоме як: з *Witoniza* 1545 [20, IV/2, с. 85]; з *Witoniza* 1552 [3, VII/1, с. 157]; у *Витонизи* 1572 [36, с. 398]; маєтність *Витониж* 1631 [5, I, с. 115]; *Witoniz* 1695 [6, с. 159]; *Witoniz* 1765 [3, V/2, вып. 1, с. 93];

Архаїчний ойконім – похідне від дохристиянського особового імені *Витонъгъ* + суфікс належності -j-.

Вічині. В історичних джерелах: *Вечинъ* 1449 [38, с. 64]; *Вечины*; *Вечыны* 1508 [40, с. 256]; *Вечинъ* 1558 [45, с. 191]; *dwor u sioło Wiczynu* 1576 [22, с. 262]; *Вичинъ* 1648 [3, VII/2, с. 462]; *Wiczynu* 1765 [3, V/2, вып. 1, с. 92]; *Вичини* 1906 [29, с. 111].

Варіант *Wiedczyny* [46, II, с. 110] слід розцінювати як етимологічний. Первісне **Вѣдчинь* – дериват з посесивним суфіксом *-ин-* від особового імені **Вѣдьца* ~ ст.-укр. *вѣдец* ‘знавець, прозорливець’ 1627 [27, 6, с. 127]. Усі інші фіксовані форми засвідчують раннє спрощення групи *-дч-*. Стосовно аналогії пор., наприклад, ст.-рос. *Вѣчина* XVI ст. – ойконім у Коломенському пов. колишньої Московської губ. [21, I/1, с. 564].

Залісці. Відоме як: *Залѣсци* 1525 [37, III, с. 273]; зь села *Залесець* 1568 [3, VI/1, с. 68]; в селе *Залесцах* 1647 [5, I, с. 476]; *Zalesce* 1765 [3, V/2, вып. 1, с. 97]; *Залисцы* 1906 [29, с. 116].

Похідне від катойконіма *залісці* (*залѣсцы*) ‘люди, що оселилися / мешкають за лісом’.

Іванчиці. Історичні форми: з ... *Иваньчичъ* 1545 [15, с. 151]; во *Иванчихох* 1560 [16, с. 152]; *Иванчичи* 1585 [3, I/1, с. 209]; 1599 до *Иванчич* [34, с. 616]; *Iwanczyce* 1662 [3, VII/3, с. 102]; *Iwanczyce* 1778 [3, V/2, вып. 1, с. 347]; *Иванчицы* 1906 [29, с. 117].

Первісне *Иванчичи* – мн. від патроніма *Иванчич*, пор. ст.-укр. антропонім *Iwancicz* 1615 [17, с. 162]. Сучасна форма ойконіма вторинна.

Кобче. Історичні фіксації: против ѡстрова *Кобѣча* 1322 [11, с. 174; 3, I/6, с. 2 – *Кобуча*]; именья ... *Кобча*; именья ... *Кобѣча* 1541 [44, с. 103]; *Кобѣче*; вѣ... *Кобѣчи*; подданных *Кобеѣжихъ* 1582 [3, VI/1, с. 130]; зь *Кобча* 1607 [19, с. 132]; *Kobcze* 1662 [3, VII/3, с. 104]; *Кобче* 1906 [29, с. 118].

Архаїчний ойконім – похідне з індивідуально-посесивним суфіксом *-j-* від антропоніма *Кобець*. Пор., наприклад, сучасне волинське прізвище *Кобець* (с. Романів Луцьк. р-ну).

Кроватка. Відоме як: по *Короватую* 1488 [37, I, с. 142]; *Korowatka* 1778 [3, V/2, вып. 1, с. 346]; *Krowatka* 1902 [47, XV/2, с. 169]; *Кроватки* 1906 [29, с. 119].

Ойконім мотивований прикметником *короватий* *‘нерівний’. Пор., наприклад, рос. діал. *короватый* ‘вкритий прищами, плямами’ [25, 14, с. 350]. Сучасна назва села вторинна.

Літогоща. В історичних джерелах: у *Литогоищи* 1527 [43, с. 255]; у *Лютогоици*; в приселках *Лютогоицских* 1528 [13, с. 247]; двора *Лютогоицъского* 1541 [14, с. 134]; што ся дотычеть *Лютогоицеи* 1552 [4, с. 125]; *Литогоиць* 1564 [3, VIII/3, с. 87]; у *Лютогоици* 1635 [1, XIII, с. 86]; в селе *Литогосчы* 1656 [9, 4, с. 38]; *Litohoszcza* 1662 [3, VII/3, с. 111]; *Литогоици* 1906 [29, с. 87]; *Литогоща* 1946 [33, с. 50].

Архаїчна назва – похідне з індивідуально-посесивним суфіксом *-j-* від особового імені **Лютогость*.

Любче. Ойконім відомий як: зь *Любчемъ*; до *Любецкого* мосту 1322 [3, I/6, с. 2]; *Любче* 1450 [7, с. 104]; *Любчо* 1500 [37, III, с. 30]; в *Любчи* 1561 [16, с. 204]; вѣ лѣсу *Любецкомъ* 1564 [18, с. 3]; къ *Любчу*; половицу *Любча*; *Любчо* 1568 [3, VI/1, сс. 67, 69]; до *Любча* 1604 [3, VIII/3, с. 494]; *Lubcze* 1678 [3, VII/3, с. 238]; *Lubcze* 1778 [3, V/2, вып. 1, с. 347]; *Любче* 1906 [29, с. 120].

Архаїчний ойконім – похідне з індивідуально-посесивним суфіксом *-j-* від антропоніма **Любець*. Пор., наприклад, сучасне пол. прізвище *Lubiec* [48, V, с. 641].

Немир. В історичних джерелах: *Немер* 1568 [8, с. 176]; ze wsi *Niemira*; ze wsi *Niemiera* 1662 [3, VI/1, сс. 30, 32]; *Nemir* 1678 [3, VII/3, с. 238]; *Nemer* 1790 [3, V/2, вып. 2, с. 662]; *Niemir* 1902 [47, XV/2, с. 379]; *Немир* 1946 [33, с. 72].

Старожитня назва – похідне з індивідуально-присвійним суфіксом *-j-* від особового імені *Немир* (*Немер*). Пор., наприклад, ст.-укр. *Немир* 1452 [3, I/6, с. 8], *Немера* Богдановичъ 1495 [30, с. 39].

Оздениж. Назва поселення відома як: *Здениж* 1452 [10, с. 50]; *Зьденижъ* 1488 [39, с. 129]; *Зденеж* 1518 [41, с. 35]; z *Deneža* 1552 [3, VII/1, с. 157]; ку *Зденежу* 1576 [34, с. 209]; на маєтьность *Зденежскую* 1595 [22, с. 387]; *Озденижъ* 1648 [3, VII/2, с. 446]; *Ozdeniž* 1789 [3, III/5, с. 71]; *Озденижъ* 1906 [29, с. 123].

Архаїчний ойконім – похідне з індивідуально-посесивним суфіксом *-j-* від дохристиянського особового імені **Сьдѣньгъ*, в якому компонент **Сьдѣ-* із дієслова **сьдѣ(я)ти*.

Переспа. Фіксації в історичних джерелах: *Perespy część* 1678 [3, VII/3, с. 235]; ze wsi *Perespy* 1681 [3, VI/1, прил., с. 141]; *Perespa* 1778 [3, V/2, вып. 1, с. 347]; *Переспа* 1906 [29, с. 125].

Відапелятивне похідне, пор. укр. *перѣсна* ‘пересип; земляний насип’ [26, 3, с. 137].

Пожарки. Відоме як: до ... *Пожарков* 1583 [28, с. 273]; з *Пожарокъ* albo Воли 1621 [19, с. 167]; село *Пожарки* 1650 [3, III/4, с. 534]; ze ... *Pozarek* 1695 [12, с. 72]; *Požarki* 1778 [3, V/2, вып. 1, с. 347]; *Пожарки* 1906 [29, с. 125].

Відапелятивне похідне, пор. укр. діал. *пожърки* мн. ‘випалене місце в лісі’ [35, с. 174].

Соکیل. Історичні форми: къ *Соколю* 1322 [3, I/6, с. 2]; в *Соколи* 1545 [15, с. 160]; зь *Соколя* 1583 [28, с. 272]; *Соколье*; именья ... *Соколя* 1617 [1, XX, с. 249]; в месте *Соколю* 1649 [3, III/4, с. 176]; *Sokul* 1662 [3, VII/3, с. 132]; за *Сокольом* 1995 [2, с. 203].

Похідне з присвійним суфіксом *-j-* від антропоніма *Сокол*. Пор., наприклад, сучасне волинське прізвище *Сокіл* (м. Луцьк).

Тихотин. Історичні форми: староста *тыкотинский* 1554 [3, VIII/6, с. 38]; *въ Тыкотине* 1576 [3, I/1, с. 60]; *Тихотинъ* 1596 [34, с. 573]; в селі *Тихотине* 1648 [32, с. 141]; *Tychotyń* 1678 [3, VII/3, с. 238]; *Tychotyń* 1778 [3, V/2, вып. 1, с. 347]; *Тихотинъ* 1906 [29, с. 129].

Похідне з присвійним суфіксом *-ин* від антропоніма *Тыкота* (*Тихота*). Пор., наприклад, пол. ойконім *Tukosin*, сучасне пол. прізвище *Tychota* [48, IX, s. 639].

Топільне. В історичних джерелах: *Топольне* 1322 [3, I/6, с. 2]; противъ ... *Тополного* 1322 [11, с. 174]; *Тополе* на Стыри 1518 [42, с. 47]; во именью *Тополскомъ*; с *Тополя* [23, с. 40]; *Тополное* 1570 [3, VI/1, с. 73]; до *Топольного* 1583 [28, с. 273]; до *Тополного* 1650 [3, III/4, с. 536]; *Topolne* 1765 [3, V/2, вып. 1, с. 65]; *Топульно* 1906 [29, с. 129].

Похідне від прикметника *топѡльный*, *-е* < *топѡля* ‘дерево *Populus*’ [26, 4, с. 274].

Проаналізовані назви поселень – фрагмент *Історично-етимологічного словника ойконімів Волині*, підготовленого автором до друку.

Список використаних джерел

1. Акты, изд. Виленскою Археографическою комиссиею. Вильна : Тип. А. К. Киркора, 1865–1910. Т. I–XXXV.
2. Аркушин Г. Л. “Всого на світі хватіє...” (фольклор, звичаї та обряди Західного Полісся у діалектологічних записах): вибране. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 210 с.
3. Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]. Киев, 1859–1914. Ч. I–VIII.
4. Ворончук І. Шляхетський дір, його слуги та челядь. *Соціум. Альманах соціальної історії*. Київ, 2004. Вип. 4. С. 117–133.
5. Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы / ред. коллегия: П. П. Гудзенко и др. Москва : АН СССР, 1953. Т. I–III.
6. Генеральні візитації церков і монастирів Володимирської унійної єпархії кінця XVII – початку XVIII століть: Книги протоколіва та окремі описи / заг. ред. та історич. нарис: А. Гіль, І. Скочиляс. Упорядн.: А. Гіль, І. Макевич, Ігор Скочиляс, Ірина Скочиляс. Львів; Люблін : Інститут української археографії і джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2012. 279 с.
7. Гильтебрандт П.А. Старинные описи Литовской метрики. Вып. I. *Летопись занятий Археографической комиссии за 1888–1894 годы*. Санкт-Петербург, 1903. Вып. 11. Отд. 2. С. 1–194.
8. Горін С. Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XV – середини XVII ст.: функціонування і місце у волинському соціумі. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 560 с.
9. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. / упорядн. о. Ю. Мицик. Київ, 2012–2015. Т. 1–4.
10. Документы Московского архива Министерства юстиции / подг. М. Довнар-Запольский. Москва : Тип. А.И. Мамонтова. 1897. Т. I. 568 с.
11. Древнерусские княжеские уставы XI–XV вв. / подг. Я.Н. Щапов. Отв. ред. Л. В. Черепнин. Москва : Наука, 1976. 240 с.
12. Каталог колекції документів Київської Археографічної комісії. 1369–1899 / упорядн.: Я. Р. Дашкевич, Л. А. Проценко, З. С. Хомутецька. Відп. ред. І. О. Гуржій. Київ : Наукова думка, 1971. 184 с.
13. Литовская Метрика. Книга судных дел № 4 (1522–1530). Вильнюс, 1997. 513 с.
14. Литовская Метрика. Книга публичных дел № 10 (1569–1571). Вильнюс, 2001. 155 с.
15. Литовська Метрика. Книга № 561: Ревізії українських замків 1545 р. / підг. В. Кравченко. Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2005. 598 с.
16. Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / підг. до вид. В.М. Мойсієнко, В.В. Поліщук. Луцьк, 2013. 736 с.
17. Опис володінь князя Януша Острозького у південно-східній Волині 1615 р. / упорядн. В. Атаманенко, І. Рибачук. Острог : Вид-во Національного ун-ту “Острозька академія”, 2009. 270 с.
18. Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2038 / сост. О.И. Левицкий. Київ : Тип. Е.Т. Керер, 1884. 36 с.
19. Пам’ятки: Архів української церкви. Т. 3. Вип. 1: Документи до історії унії на Волині та Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / упорядн. М.В. Довбищенко. Київ : Держкомархів України; УДНДІАСД; інститут реліг. наук ім. св. Фоми Аквінського, 2001. 462 с.

20. Памятники, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов. Санкт-Петербург, 1845–1859. Т. I–IV.
21. Писцовые книги Московского государства. Ч. I: Писцовые книги XVI века / под ред. Н.В. Калачова. Санкт-Петербург, 1872–1877. Отд. I–II.
22. Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569–1873 рр. / передм. П.К. Грімстед. Київ : Держ. комітет архівів України [та ін.], 2002. 984 с.
23. Селянський рух на Україні 1569–1647: зб. документів і матеріалів / упорядн. Г. В. Боряк та ін. Київ : Наукова думка, 1993. 532 с.
24. Селянський рух на Україні, 1826–1849 рр.: зб. документів і матеріалів / упорядн.: В. П. Баран, Г. В. Боряк, М. І. Бутич та ін. Відп. ред. М. Н. Лещенко. Київ : Наукова думка, 1985. 504 с.
25. Словарь русских народных говоров / под ред. Ф. П. Филина, Ф. П. Сороколетова, С. А. Мызникова. Москва; Ленинград / Санкт-Петербург: Наука, 1965–2016. Вып. 1–49 (видання триває).
26. Словарь української мови / впоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. Надр. з вид. 1907–1909 рр. фотомеханічним способом. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958–1959. Т. 1–4.
27. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / відп. ред. Д.Г. Гринчишин. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1994–2017. Вип. 1–17 (видання триває).
28. Сочинения Н.Д. Иванишева / под ред. А.В. Романовича-Славатинского и К.А. Царевского. Киев : Университетская тип., 1876. V+451 с.
29. Списки населенных мест Волынской губернии. Житомир : Волынская губернская тип., 1906. 222 с.
30. Торгівля на Україні. XV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / відп. ред. М. Ф. Котляр. Київ : Наукова думка, 1990. 404 с.
31. Україна. Адміністративно-територіальний устрій (станом на 1 січня 2012 р.) / заг. ред. В. О. Зайчука; відп. ред. Г.П. Скопненко; упоряд. В.І. Гапотченко. Київ : Парламентське видавництво, 2012. 784 с.
32. Україна перед визвольною війною 1648–1654 рр.: зб. документів (1639–1648 рр.) / відп. ред. М. Н. Петровский, К. Г. Гуслистий. Київ : Вид-во АН УРСР, 1946. 256 с.
33. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року / відп. ред. М. Ф. Попівський. Київ : Українське вид-во політичної літератури, 1947. 1064 с.
34. Українське повсякдення ранньомодерної доби: зб. документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. / упорядн.: В. В. Безпалько, М. Б. Висотін, І. О. Ворончук (наук. ред.) та ін. Київ : “Фенікс”, 2014. 776 с.
35. Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984. 274 с.
36. Ясинский М. Н. Материалы для истории судостроительства и судопроизводства в Литовско-русском государстве. Акты о копных и панских судах. Киев, 1897. Т. 1 (1501–1588). 846 с.
37. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. We Lwowie, 1887–1910. Т. I–VII.
38. Lietuvos Metrika. Kn. № 3 (1440–1498). Vilnius, 1998. 166 p.
39. Lietuvos Metrika. Kn. № 4 (1479–11491). Vilnius, 2004. 286 p.
40. Lietuvos Metrika. Kn. № 8 (1533–1535). Vilnius, 1999.
41. Lietuvos Metrika. Kn. № 10 (1440–1523). Vilnius, 1997. 178 p.
42. Lietuvos Metrika. Kn. № 11 (1518–1523). Vilnius, 1997. 226 p.
43. Lietuvos Metrika. Kn. № 14 (1524–1529). Vilnius, 2008. 645 p.
44. Lietuvos Metrika. Kn. № 27 (1541–1542). Vilnius, 2016. 292 p.
45. Lietuvos Metrika. Kn. № 37 (1552–1561). Vilnius, 2011. 632 p.
46. Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.
47. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1880–1902. Т. I–XV.
48. Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / wyd. K. Rymut. Kraków : PAN, 1992–1994. Т. I–X.

ЛІНГВІСТИЧНИЙ КОМЕНТАР ДО ДЕЯКИХ ПРИЗВИЩ РОЖИЩЕНСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ¹

«Зрозуміло, що будь-яке етимологізування власних назв, зокрема й прізвищ, – це надто непроста справа, оскільки вони є не лише продуктом мови, а й суспільного розвитку, культури й побуту населення» [4, с. 6]. Ці слова українського ономаста М. М. Габорака вважаємо небезпідставними, оскільки відомо, що саме ті світоглядні елементи наших предків, які відбилися в семантиці твірних основ тієї чи іншої власної особової назви (насамперед прізвиська, прізвища), у майстерності давати своїм нащадкам імена, прищеплювати прізвиська, згодом ставали офіційними засобами ідентифікації конкретної особи – прізвищами. Очевидно, саме такі першопричини виникнення власних особових найменувань наштовхнули у свій час іншого вітчизняного ономаста М. Л. Худаша дійти у своїх наукових пошуках до висновку, що «усі власні назви взагалі і різні види власних іменувань у тому числі – це невід’ємна велика складова частина лексичного складу мови кожного народу» [34, с. 5].

Дослідженню особливостей антропонімів та антропоніміки (зокрема української) приділяло й продовжує нині приділяти увагу щораз більше коло українських ономастів: Л. Л. Гумецька, Р. Й. Керста, Ю. К. Редько, М. Л. Худаш, Р. І. Осташ, М. І. Сенів, І. Д. Сухомлин, П. П. Чучка, М. О. Демчук, О. Д. Неділько, В. О. Горпинич, В. В. Німчук, І. М. Желєзняк, В. Ю. Франчук, С. Є. Панцьо, Л. Т. Масенко, Я. О. Пура, Г. Є. Бучко, І. Д. Скорук, С. М. Пахомова, В. П. Шульгач, І. Д. Фаріон, І. В. Єфименко, Л. О. Кравченко, С. О. Вербич, Л. Р. Осташ, В. О. Шевцова, Л. В. Ящук та інші.

Прізвища, проаналізовані нижче, почерпнуто з першої книги науково-документальної видавничої серії “Реабілітовані історією : Волинська область” [21] та з енциклопедичного видання “Історія міст і сіл Української РСР : Волинська область” [6]. Мета пропонованої статті – проаналізувати структуру твірних лексем деяких сучасних прізвищ Рожищенського району Волинської області і пояснити їх походження, що згодом може стати в пригоді під час укладання історико-етимологічного словника прізвищ зазначеного регіону України.

Азріль (м. Рожище). Антропонім, швидше за все, єврейського походження.

Андросюк (м. Рожище). Назва мотивована варіантом особового чоловічого імені *Андрось* (< ОН *Андрій* [30, с. 33]) + суфікс -’ук ‘син Андрося’. Щодо антропонічного твірного пор. ще такі споріднені сучасні прізвища: укр. *Андросович* (< ОН **Андрос* + -ов-ич) [16, с. 248], укр., блр. *Андрусь* [37, с. 45; 18, с. 308], блр. *Андросенка*, *Андросенко* (< ОН **Андрос* + -енк-а/о) [18, сс. 367, 430], рос. *Андросов* (< ОН **Андрос* + -ов) [7, с. 549; 5] та ін.

Бега (м. Рожище). Формально сюди ж додамо ще сучасне прізвище рос. *Бега* [5], разом із пол. *Bega*, 1756 р., *Bięga*, 1793 р. [39, I, с. 35] та ін. Вочевидь, похідне утворення від ідентичного прізвиська *Бега*, спорідненого з відповідним львівським апелятивом *бега* ‘ледар, лінюх’ [33, с. 85].

Бурик (м. Рожище). Розглядуваний антропонім – дериват із суфіксом -ик від прикметника укр. *бу́рий* ‘темно-коричневий із сіруватим або червонуватим відтінком’ [25, I, с. 258]. Додамо ще такі спільнокореневі інослов’янські особові назви, наприклад: рос. *Бурык*, (парадигматичне) *Бурыка* [5], *Бурыкин* (< *Бурыка* + -ин) [27], ст.-пол. *Bura*, 1362 р., *Bur*, 1494 р., а також споріднені *Buryk*, 1457 р., *Burzyk*, 1482 р. [39, I, с. 62] і под.

Валерко (м. Рожище). Прізвище мотивоване варіантом особового чоловічого імені *Валерко* (< ОН *Валерій* [30, с. 55]).

Верба (м. Рожище). 3-поміж типологічних моделей антропонімів додамо ще такі особові назви як: ст.-укр. *Бук* [34, с. 216], сучасні укр. *Бук* (< апелятива *бук* ‘силач, здоровань’) [36, с. 95], *Дуб* [20,

¹ Продовження низки наукових публікацій, опублікованих у: Минуле і сучасне Волині та Полісся. Локачинський район та Затурці в історії України та Волині : Наук. зб. Матеріали XLVI Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції / [упоряд. А. Силюк]. Луцьк : “Волинські старожитності”, 2013. Вип. 46. С. 163–165; Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ківерцівщина та Олика в історії України та Волині. Наук. зб. Випуск 62. Матеріали краєзнавчих читань, 22 вересня 2017 року, м. Ківерці – смт Олика / [упоряд. : Г. Бондаренко, С. Войчик, А. Силюк]. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. С. 278–282; Минуле і сучасне Волині та Полісся : Ковель і Ковельщина в українській та європейській історії : Наук. зб. / [упоряд. : Г. Бондаренко, І. Прокопів, А. Семенюк, А. Силюк]. Ковель : ТОВ “Ковельська міська друкарня”, 2018. Вип. 65. С. 341–345; Минуле і сучасне Волині та Полісся. Камінь-Каширський район в історії України і Волині : Наук. зб. Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції (Луцьк – Камінь-Каширський) / [упоряд. : Г. Бондаренко, А. Силюк, А. Шваб, С. Чибирак]. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2020. Вип. 69. С. 110–114.

с. 421], *Лука* [19, с. 11], *Ясен* [17, с. 366] тощо. Цілком можливо, що внутрішню форму розглядуваного прізвища *Верба* мотивувала ознака *‘той, хто вміє майстерно вигинатися, ухилитися від чогось; стрункий, тендітний і под.’.

Вірний (с. Доросині). Через стадію прізвиська особова назва утворена, на наш погляд, від прикметника укр. *вірний* ‘який заслуговує довір’я; постійний у своїх поглядах і почуттях; відданий’, ‘який відзначається відданістю’, ‘який незмінно дотримується чого-небудь, не зраджує’, ‘правдивий, точний’ [25, I, с. 680–681]. Пор. ще сучасне прізвище рос. *Верный* [5].

Войтюк (м. Рожище). Антропонім *Войтюк* мотивований особовим відпрізвиською найменуванням *Війт* (< апелятива укр. *війт* ‘керівник місцевого (міського чи сільського) управління або самоврядування в середньовічній Німеччині, Литовському князівстві, Польщі та в Україні (у XV–XVIII ст.)’, ‘у Західній Україні (до 1939 р.) та в Польщі (до 1950 р.) голова волосної управи’ [25, I, с. 670]) + суфікс -‘ук ‘син Війта’, на потенційність чого вказують такі особові назви: укр. *Войть* Мартинь (: *Martyn Wojt*), 1734 р. [1, III/3, с. 88], сучасні **Війт* (> *Войтар* [6, с. 366], *Войтевич* [11, с. 72], *Войтенко* [26, с. 507], *Війтович*, *Войтович* [запис наш]), рос. *Войт*, пол. **Вуйт* (> *Вуйтик*, *Вуйтович*) [5] та ін.

Ворончук (м. Рожище). Похідне утворення з формантом -ук від відпрізвиської особової назви *Воронець* ‘син Воронця’, яка мотивована, у свою чергу, іншим антропонімом *Ворон*. Щодо цього пор. ще, наприклад, укр. *Воронець* [9, с. 267], ст.-рос. Федор Васильевич *Воронец* Вельяминов, сер. XIV ст. [3, с. 72], рос. *Воронец* [5] і под.

Гнатюк (м. Рожище). Назва мотивована особовим чоловічим ім’ям *Гнат* + суфікс -‘ук ‘син Гната’.

Голишин (м. Рожище). Додамо ще споріднений антропонім рос. *Голихин* [5]. Прізвище мотивоване особовим жіночим антропонімом **Голиха* + суфікс належності -ин ‘син Голихи’. На користь цього пояснення свідчить особова назва ст.-пол. *Golicha*, 1146 р. [39, I, s. 251–252].

Живчук (м. Рожище). На нашу думку, дериват із формантом -ук від відпрізвиської особової назви *Живець* ‘син Живця’. Пор. зокрема сучасні особові найменування укр. *Живець* [8, с. 250], рос. *Живец* [5] та ін.

Жуковський (м. Рожище). Похідне відтопонімне утворення на -ськ-ий від потенційних ойконімів *Жуків* (-ов-а, -ов-е) чи *Жуківка*. Щодо топонімних відповідників зішлемося на: укр. *Жуків* (5 фіксацій), *Жуків-Рудка*, *Жуків Пень*, *Жуков*, *Жукова* (2 фіксації), *Жукова Балка* (2 фіксації), *Жукове* (4 фіксації), *Михайло-Жукове* та *Жуківка* (5 фіксацій) – назви сучасних населених пунктів [31, сс. 23, 62, 116, 243, 256, 323, 343, 355, 378, 417, 425, 433, 477, 511, 524, 531, 553, 557, 610, 661, 685], мікротопоніми *Жукова*, *Жукове* (2 фіксації) [24, сс. 36, 201, 384] – назви болота, криниці й озера в різних регіонах України.

Іванов (м. Рожище). Суфіксальний дериват на -ов від чоловічого імені *Іван* ‘син Івана’.

Калапуша (м. Рожище). Онім неясного походження.

Кравчук (м. Рожище). Дериват від особової назви *Кравець* (< апелятива *кравець* ‘фахівець із пошиття одягу’ [25, IV, с. 319]) + формант -ук ‘син Кравця’, що підтверджує сучасне прізвище укр. *Кравець* [22, I, с. 531].

Маковський (м. Рожище). Відтопонімне утворення на -ськ-ий від потенційних ойконімів *Маків* (-ов-а, -ов-е) чи *Маківка*. На користь цього пояснення свідчить укр. *Маків* (2 фіксації), *Макове* (2 фіксації) та *Маківка* (3 фіксації) [31, с. 783] – назви сучасних населених пунктів у різних регіонах України.

Никитин (м. Рожище). Прізвище мотивоване особовим чоловічим ім’ям *Никита* (= укр. *Микита*) + суфікс належності -ин ‘син Никити / Микити’.

Омельчук (с. Рудка-Козинська). Назва мотивована особовим чоловічим ім’ям *Омелько* + суфікс -ук ‘син Омеля’.

Поліщук (м. Рожище). Похідне утворення від ідентичного відпрізвиського утворення *Поліщук*. Останнє, у свою чергу, постало від апелятива укр. *поліщук* ‘житель або уродженець Полісся’ [25, VII, с. 86].

Романюк (с. Рудка-Козинська). Назва мотивована особовим чоловічим ім’ям *Роман* + суфікс -ук ‘син Романа’.

Рябчук (м. Рожище). Похідне антропонімне утворення з суфіксом -ук, яке постало від іншої особової назви *Рябець* ‘син Рябця’, пор., наприклад: укр. *Рябець* [35, с. 213], блр. *Рябец* [Памяць, с. 277] та ін. – сучасні прізвища.

Скоробогатько (м. Рожище). Антропонімний дериват, який постав від апелятива укр. *скоробогатько* ‘той, хто хоче швидко розбагатіти; той, хто швидко розбагатів’ [23, 4, с. 140]. Сюди ж

додамо ще такі сучасні спільнокореневі прізвища: укр. *Скоробагатий* [29, с. 84], *Скоробагатько* [26, с. 243], рос. *Скоробагатый* [15, 1, с. 321], *Скоробогатов*, (похідне на -енк-о) *Скоробогатченко*, *Скоробогач* [5] і под.

Старикова, жін. (с. Пожарки). Антропонім мотивований відпрізвиськовою особовою назвою *Старик*, оформленою суфіксом посесивності -ов-а 'син Старика (для чоловічого варіанта Стариков)'. На користь цього пояснення вказує сучасне волинське прізвище *Старик* [10, с. 446].

Стасюк (м. Рожище). Антропонім *Стасюк* мотивований варіантом чоловічого імені *Стась* (< укр. *Станіслав*, *Стасій* [30, с. 347] + суфікс -ук 'син Стася'. Пор. ще сучасне прізвище укр. *Стась* [32, с. 210].

Стельмах (с. Дмитрівка). Похідне утворення від ідентичного відпрізвиськового утворення *Стельмах* < апелятива укр. *стѣльмах* 'майстер, який робить вози, сани, колеса і т. ін.', діал. 'тесляр, тесля' [25, IX, с. 684]. Пор. ще ідентичні антропоніми: ст.-укр. *Стельмахъ* Станиславъ (: «*ranie Stanisławie Stelmachu*»), 1669 р. [1, II, 2, с. 281], укр. *Стельмах* [22, 2, с. 1009], блр. *Стельмах* [5], рос. *Стельмах* [27] та ін.

Стельмаишук (с. Озденіж). Похідне антропонімне утворення від особової назви **Стельмашко* (< *Стельмах* ~ апелятивом *стельмах* + суфікс -к-о) + формант -ук 'син Стельмашка', пор., наприклад, прізвища укр. *Стельмаш* [37, s. 384], блр. *Стэльмашок* [18, с. 198] тощо.

Степанюк (м. Рожище). Назва мотивована особовим чоловічим ім'ям *Степан* + суфікс -'ук 'син Степана'.

Ткачук (с. Башова). Похідне антропонімне утворення від особової назви *Ткач* (< апелятива укр. *ткач* 'робітник, майстер, який виготовляє тканини на ткацькому верстаті' [25, X, с. 153]) + формант -ук 'син Ткача'. Щодо цього пор., зокрема: ст.-укр. *Ткач* [34, с. 228], сучасні укр. *Ткач* (у Волинськ. обл.) [6, с. 337], блр. *Ткач* [18, с. 241] і под. – прізвища.

Томашевич (м. Рожище). Наведений антропонім мотивований варіантом особового чоловічого найменування *Томаш* (< ОН *Хома* і *Фома* [30, с. 400]) + патронімний суфікс -ев-ич 'син Томаша', пор. ще прізвище укр. *Томаш* [12, с. 256].

Тоцький (м. Рожище). Похідне відтопонімне утворення на -цьк-ий від потенційних ойконімів *Тік* (у формі мн. *Токи*), пор., наприклад, *Тік* (2 фіксації), *Новий Тік* – назви населених пунктів у різних регіонах України [31, сс. 161, 443, 855].

Федоренко (м. Рожище). Особова назва мотивована чоловічим ім'ям *Федір* + патронімний суфікс -енк-о 'син Федора'.

Фірчук (м. Рожище). Особова назва з формантом -ук від антропоніма **Фірець* (ОН *Фір* + -ець) 'син Фірця'. Пор., наприклад, споріднені сучасні прізвища: укр. *Фір* – сучасне прізвище емігранта у США [37, s. 416], ст.-пол. **Fier* / **Fir* (> *Fierek*, 1475 р., *Firko*, 1476 р., *Firok*, *Firka*, 1488 р.) [39, I, s. 192] та ін.

Царук (м. Рожище). Прізвище з формантом -ук від антропоніма *Цар* 'син Царя'. Пор., наприклад, споріднені особові назви: ст.-укр. *Царь* Романъ, 1612–1695 рр. [1, I/11, с. 368], сучасне укр. *Цар* [28, с. 96], (похідне з -енк-о) *Царенко* [запис наш], рос., блр. *Царь* [5], пол. *Car*, *Caruk* [39, I, s. 108] і под.

Чорнобабенко (м. Рожище). Прізвище утворене від складного відпрізвиськового антропоніма *Чорнобаб(а)* за допомогою патронімного суфікса -енк-о 'син Чорнобаба / Чорнобаби'. Пор., наприклад, споріднені прізвища: укр. *Чорнобаб* [13, с. 561], рос. *Чернобаб*, (похідне на -ин) *Чернобабин* [5], а також ст.-пол. *Czarnobaba*, 1433 р. [39, I, s. 110] та ін., які мають антонімічні онімні пари: укр. *Білобаба* [2, с. 13], рос. *Белобаб* [14, с. 4], *Белобаба*, (похідне на -ов) *Белобабов* [5], хорв. *Belobaba* [38, с. 37] тощо.

Шинкарук (м. Рожище). Особова назва з формантом -ук від антропоніма *Шинкар* (< апелятива укр. *шинка́р* 'власник шинку або продавець у ньому' [25, XI, с. 453]) 'син Шинкаря'. Пор., наприклад, споріднені антропоніми: ст.-укр. *Федор Шинкаръ*, 1607–1910 рр. [1, I/11, с. 304], сучасне прізвище укр. *Шинкар* [8, с. 305] та ін.

Докладний лінгвістичний аналіз викладених вище сучасних прізвищ Рожищенського району Волинської області, зафіксованих у першій книзі видавничої серії "Реабілітовані історією : Волинська область" (Київ; Луцьк, 2010) та в енциклопедичному виданні "Історія міст і сіл Української РСР : Волинська область" (Київ, 1970), дозволяє зробити такі висновки:

1. Щодо структурної характеристики цих антропонімів, то у переважній більшості домінує морфологічний спосіб за кількістю лексем із суфіксальним різновидом творення [найпродуктивніші суфікси: -ук (-'ук) та -ськ-ий / -цьк-ий].

2. З-поміж досліджуваного матеріалу найбільше число становлять антропоніми відіменного походження, наприклад: *Андросюк, Валерко, Гнатюк, Іванов, Никитин, Омельчук, Романюк, Стасюк, Степанюк, Федоренко* та ін.

3. Серед відтопонімних антропонімів зафіксовано ті, які походять від назв населених пунктів, показником чого є зокрема відтомонімні форманти *-ськ-ий* та *-цьк-ий*: *Жуковський, Маковський і Тоцький*.

4. Зафіксовано також чимало назв відапелятивного походження, наприклад, *Бега, Вербя, Скоробогатько, Стельмах*.

Список використаних джерел

1. Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]. Киев, 1859–1914. Ч. I–VIII.
2. Богдан Ф. Словник українських прізвищ у Канаді / Ф. Богдан. Вінніпег; Ванкувер : Накладом Ономастичної комісії УВАН і Канадського Назвознавчого Ін-ту, 1974. 354 с.
3. Веселовский С. Б. Ономастикон : Древнерусские имена, прозвища и фамилии. Москва: Наука, 1974. 382 с.
4. Габора М. М. Прізвища Галицької Гуцульщини : Етимологічний словник. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2019. 584 с.
5. Жертвы политического террора в СССР. URL : <https://lists.memo.ru/index25.htm>.
6. Історія міст і сіл Української РСР : Волинська область / [гол. ред. колегія : П. Т. Тронько (голова), М. П. Бажан, М. К. Білогуров, І. К. Білодід, П. П. Гудзенко та ін.]. Київ : Гол. ред. Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1970. 747 с.
7. Історія міст і сіл Української РСР : Луганська область / [ред. колегія : Ю. Ф. Пономаренко (голова), О. М. Бурлаков, Л. І. Алексєєва, В. К. Бакалов, Д. А. Вертиков та ін.]. Київ : Гол. ред. Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1968. 940 с.
8. Історія міст і сіл Української РСР : Ровенська область / [ред. колегія : А. В. Мяловицький (голова), Н. А. Баєва, О. Т. Бугайов та ін.]. Київ : Гол. ред. Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1973. 656 с.
9. Книга бойової слави Крелевеччини / [уклад. Ф. С. Яковенко]. 3-є вид., випр. і допов. Харків : Видавничий Дім “ІНЖЕК”, 2004. 624 с.
10. Книга пам’яті і слави Волині : Рівненська область. Острозький район / [гол. ред. П. Домашук]. Рівне : Формат-А, 2004. Т. 6. 512 с.
11. Книга пам’яті України : Житомирська область : У 12-и т. / [ред. І. О. Герасимов, Р. Р. Петронговський та ін.]. Житомир : Редакційно-видавниче державне підприємство “Льонік”, 1995. Т. 8. 640 с.
12. Книга пам’яті України : Івано-Франківська область : У 3-х т. / [ред. колегія: Б. М. Томенчук, М. І. Солошенко, П. М. Шевчук та ін.]. Львів : Каменяр, 2003. Т. 3. 295 с.
13. Книга пам’яті України : Полтавська область / [ред. І. О. Герасимов та ін.]. Полтава : Полтавський літератор, 1997. Т. 10 : Полтавський р-н, Решетилівський р-н, Семенівський р-н. 1055 с.
14. Книга памяти : Саратовская область. Саратов : Регион. приволж. изд-во “Дет. кн.”, 1994. Т. 3. 651 с.
15. Книга памяти Украины : Кировоградская область / [глав. редколлегия : И. А. Герасимов (рук.), А. В. Коваль, Р. И. Вишневский, Ю. Д. Бедзык, М. Н. Влад и др.]. Кировоград : Государственное Центрально-Украинское издательство, 1995. Т. 1–5.
16. Книга скорботи України : Житомирська область : У 2-х т. / [головна ред. колегія : І. О. Герасимов (голова), І. Т. Муковський, П. П. Панченко, Р. Г. Вишневський, О. С. Артёмов та ін.]. Житомир : Редакційно-видавниче державне підприємство “Льонік”, 2003. Т. 2. Кн. I.
17. Книга скорботи України : Рівненська область : У 6-и т. / [гол. ред. І. О. Герасимов]. Рівне : ППФ “Волинські обереги”, 2003. Т. 2. 436 с.
18. Памяць : Гісторыка-дакументальная хроніка Лоеўскага раёна / [рэд. калегія : Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш.]. Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2000. 592 с.
19. Показчик змісту журналу “Нотатки з мистецтва” / [уклад. В. Карпенко]. *Пам’ятки України : Історія та культура : Науковий часопис* / [гол. ред. О. Рибалко]. Київ : ТОВ “ВПК “Експрес-Поліграф”, 2008. Ч. 4. С. 2–123.
20. Прізвища жителів с. Мита Сколівського р-ну Львівської обл. / [уклад. С. П. Гірняк]. *Студії з ономастики та етимології. 2007* / [ред. колегія : В. П. Шульгач (відп. ред.) та ін.]. Київ : Університетське вид-во “Пульсари”, 2007. С. 421–422.

21. Реабілітовані історією : Волинська область / [головна ред. колегія : П. Т. Тронько (голова), О. П. Реєнт, С. А. Кокін, С. І. Білокінь, Ю. П. Богуцький та ін.]. Київ; Луцьк : ВАТ “Волинська обласна друкарня”, 2010. Кн. 1. 976 с.
22. Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ. Львів : ТОВ “Простір-М”, 2007. Т. 1–2.
23. Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко]. Київ : Наук. думка, 1907–1909. Т. 1–4.
24. Словник мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина / [за ред. О. П. Карпенко]. Київ : Обереги, 2004. 448 с.
25. Словник української мови / [гол. ред. І. К. Білодід]. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. I–XI.
26. Слово – зброя? / [упоряд. : Ю. В. Бондар, С. В. Шевченко, В. Л. Фатько; Ред. рада : О. М. Бриж, О. Є. Бухтатий, Г. О. Головченко, В. Г. Горобець, М. І. Дорошенко та ін.]. Київ : ТОВ “УВПК “ЕксОб”, 2009. 560 с.
27. Тверская земля в военной истории России. Книга памяти. URL : <http://www.history.tver.ru>.
28. Телефонний довідник : Радехів 2003. Червоноград : Панорама, 2003. 120 с.
29. Телефонний довідник [“Укрпрофтур”] : (станом на 1 січня 2004 р.). Київ : Українське закрите акціонерне товариство по туризму та екскурсіях “Укрпрофтур”, 2004. 103 с.
30. Трійняк І. І. Словник українських імен. Київ : Довіра, 2005. 509 с.
31. Українська РСР : Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р. / [відп. ред. М. Ф. Попівський]. Київ : Українське вид-во політичної літератури, 1947. 1064 с.
32. Устиянович К. Путь за Бескид : “Святославіє” і традиція о Святославі 1015 р. *Подорожі в Українські Карпати : Зб.* / [упоряд. і вступ. ст. М. А. Вальо]. Львів : Каменярь, 1993. С. 199–219.
33. Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарт [3-тє вид., змінєне і доп.]. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2015. 896 с. (серія “Діалектологічна скриня”).
34. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. Київ : Наук. думка, 1977. 236 с.
35. Черноморець В. О. Історія слободи Пісочинської. Харків : Константа, 2005. Кн. 1. 236 с.
36. Чучка П. Прізвища закарпатських українців : Історико-етимологічний словник. Львів : Світ, 2005. 704 с.
37. Holutiak-Hallick S. P. Jr. Dictionary of Ukrainian Surnames in the United States. Georgia : Slavic Onomastic Research Group, 1994. 493 s.
38. Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske / [urednici : V. Putanec, P. Šimunović]. Zagreb : Tipograf, 1976. 772 s.
39. Rymut K. Nazwiska polaków : Słownik historyczno-etymologiczny. Kraków : Wyd-wo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1999–2001. Т. I–II.

РОЗДІЛ 4

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ КРАЄЗНАВСТВА І ВОЛИНЕЗНАВСТВА

Атаманенко Віктор (Острог)

ОПИСИ ВОЛИНСЬКИХ ВОЛОДІНЬ КНЯЗІВ ЧОРТОРИЙСЬКИХ КІНЦЯ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

Князі Чорторийські належали до відомих волинських князівських родів, які відігравали значну роль у різних сферах життя як регіону, так і тих держав, до складу яких входили українські землі в XV–XIX ст. Їх місце та роль в історії українських земель визначалися не тільки походженням, але й маєтковою потужністю. Одразу після Люблінської унії представники роду поступо відходять на другий план у державному житті Речі Посполитої. Вони майже не посідають на Волині земських, а також сенаторських, урядів (ще до унії волинським воєводою став кн. О. Чорторийський і обіймав цю посаду до 1571 р., а у 1633–1655 рр. посаду волинського каштеляна обіймав кн. М. Чорторийський). При цьому вони продовжували відноситися до найзаможніших родин Волині, де серед князів вони за кількістю підданих на 1629 р. були шостими [20, с. 118]. Правда, на відміну від багатьох волинських князівських родів вони володіли маєтками лише на території Волині (йдеться про колишні підлитовські землі України). Та навіть тут частину своїх маєтностей кн. Чорторийські втратили. Основні володіння роду знаходилися в західній (Літовищ, Сільце та юридики у Володимирі) та центральній (Клевани) частині Волині, а також на Поліссі (родове гніздо Чорторийськ). З-поза меж України кн. Чорторийські мали маєтності на території Білорусі. Магнатський статус поєднував у собі не тільки розміри володінь та кількість клієнтів чи чисельність підданих, але й посідання державних урядів. Відтак, остання третина XVI – перша третина XVII ст. були для кн. Чорторийських часом тимчасової втрати як політичної, так і маєткової ваги, а про причини цього можна тільки здогадуватися.

В сучасній українській історіографії різним представникам роду кн. Чорторийських та їх діяльності приділяється незначна увага. Чи не найчастішими зі створюваних в даному аспекті є джерелознавчі дослідження (але і їх не так багато). Зрозуміло, що в ході джерелознавчих студій розкриваються й окремі сторони конкретно-історичного характеру. Вони також супроводжуються археографічним опрацюванням проблеми [14; 21]. Таким чином, поряд із введеними до наукового обігу ще на рубежі XIX–XX ст. документами, які стосуються маєтностей кн. Чорторийських, з'являються нові, що не завжди супроводжується ґрунтовною джерелознавчою характеристикою. Відтак, дана стаття стосується аналізу джерел описово-статистичного характеру, в яких містяться свідчення про маєтності кн. Чорторийських на Волині.

Структура джерел описово-статистичного характеру з вивчення володінь кн. Чорторийських на Волині є традиційною для тогочасних волинських латифундій і включає до свого складу всі їх різновиди. Такими є первинні поборові реєстри, їх сумаріуші, інвентарні описи. Але якщо державні фіскальні документи, як і для інших волинських латифундій, є достатньо територіально репрезентативними, то інвентарі такими не є і не покривають всіх маєтностей з певною часовою регулярністю. Так, описань маєтків кн. Чорторийських практично не збереглося, за винятком державних податкових (поборових та подимних) документів, кількох заставних записів (стосуються тільки дуже незначної частини маєтків Чорторийської волості) та описів Клеванського замку та волості поч. XVII ст. Отже, в даному випадку для них вирішальною при дослідженні проблем соціально-економічної історії є група документів, породжених безпосередньо у сфері діяльності господарських структур, як державних, так і доменіальних – джерел облікового та фіскального характеру. Як і для більшості латифундій Волині досліджуваного періоду можна говорити про переважання в структурі описово-статистичних джерел документів загальнодержавного фіскального обліку. Особливо це стосується останньої третини XVI ст. До того ж податкові документи на цей час характеризуються регулярністю створення, охопленням значних територій, але вони певною мірою втрачені.

Для частини джерел описово-статистичного характеру можна говорити про високий рівень археографічного освоєння [1; 11; 22], наявність джерелознавчої характеристики та виявлення інформативних можливостей [11, с. 5–11; 13; 15; 16; 22], що поклало початок і створило підстави широкого застосування кількісних методів в історичних дослідженнях. В той же час, низка неопублікованих поборових реєстрів використовується лише епізодично. Причому, стосується це як сумарних, так і первинних реєстрів, ряд яких зберігається в Центральному державному історичному

архіві України в м. Києві [19, од. збер. 1]. В той же час, протягом середини та другої половини XVI ст. було створено ряд інвентарних описів крупних земельних комплексів, але стосувалися вони переважно державних маєтностей, але також і окремих приватних володінь [3–7]. Перші представлені описами Кременецького (1548 та 1563 рр.) та Ковельського (1556 та 1590 рр.) староств, а другі переважно маєтностями ряду шляхетських володінь чи держань, в тому числі й родин князів Острозьких, Сангушків, Любецьких та Чорторийських. Але незважаючи на видову та територіальну репрезентативність, ці джерела в сукупності не залучалися істориками при вивченні різноманітних проблем, а в дослідженнях продовжує переважати використання підсумкових податкових документів.

Вся сукупність джерел описово-статистичного характеру може бути поділена на два документальні блоки: документи державного (перш за все – фіскального) та внутрішньомаєткового обліку. Фіскальна документація представлена поборовими та подимними реєстрами. Вона складалася з двох рівнів – первинного та підсумкового. З 1569 р. для інкорпорованих українських земель було запроваджено побор, який збирався з усього непривілейованого населення від володіння будинками в містах і заняття ремеслом чи промислами в містах і селах, а також за користування землею з міського та сільського населення, включаючи й православне духовенство. Окремо виділялися особи, які не володіли нерухомістю, але обкладалися податком (люзні, гультяї). Поголовний податок накладався на єврейське населення, але свідчення про нього при створенні сумарних поборових документів включалися до загальних територіальних показників і не можуть вважатися повними. Отже, означений терміном «побор» податок фактично складався з кількох різних платежів. Але з точки зору документального оформлення результатів вибирання податку на рівні державної скарбниці (Коронного Скарбу) він частіше за все був єдиним. Первинні реєстри (квити та рекогніції) створювалися власниками чи їх урядниками. Сам же податок на Волині називали по-різному: посеребщина, поголовне, подимне, побор, плат поборний [19, арк. 53, 64, 87, 104, 154, 284, 638 та ін.]. При безпосередньому вибиранні податку власниками з підданих створювалися спеціальні списки – поборові реєстри (для яких варто використовувати поняття “первинні”). Процес передачі зібраного податку в руки поборці супроводжувався творенням таких різновидів документації, як квити та рекогніції. Вони були тотожними за змістом і були реєстрами-розписки про віддачу та отримання податкових сум. Квити та рекогніції про сплату податку з волинських маєтностей майже не збереглися. Вони могли містити як повністю узагальнену інформацію, тобто дані про грошову суму, вибрану та сплачену з того чи іншого володіння, так і частково узагальнені свідчення, які вказували кількість підданих всіх категорій, з яких було взято податок. Всі віцілілі первинні поборові реєстри, які зберігаються у Скарбі Коронному, припадають на 70–80 рр. XVI ст. На основі первинних реєстрів і створювалися підсумкові документи, сумаріуші (сумарії).

На кінець XVI ст. володіння кн. Чорторийських складали три значні латифундійні комплекси. Поліські маєтності концентрувалися навколо родового гнізда – міста Чорторийськ, відомого ще з руських часів. Як місто вже наступного періоду він відомий з акту поділу маєтків між кн. Олександром та Іваном Чорторийськими від 1547 р. [1, с. 21; 12, с. 48]. Найчастіше при вивченні проблем соціально-економічного характеру дослідниками використовуються підсумкові поборові реєстри. Чорторийська волость представлена в усіх збережених на сьогодні поборових сумаріях. Найдавніший зі збережених, сумарій 1570 р. подає сумарні дані по волості. Згідно з його свідченнями населення міста було не дуже великим (116 будинків) і помітно поступалося чисельності сільських мешканців (822 господарства) [22, с. 8]. Ринкових будинків було 19, вуличних – 53, убогих – 9; проживали в місті 9 коморників та 21 ремісник [22, с. 8]. Рівень аграризації міста на цей час не був значним, оскільки його мешканці користувалися всього 77 городами. Дана обставина могла бути пов’язаною з триваючою розбудовою Чорторийська саме як власне міського осередку, через що більша увага приділялася ремісничим та торгівельним заняттям міщан. Через кілька років деградація міста стає ще очевиднішою (на 1577 р. характеристики Чорторийська можна вважати скоріше сільськими – 27 димів та 30 убогих будиночків [22, с. 45]). Це могло бути пов’язане з якимись знищеннями (можливо, пожежа) або, про що говорилося вище – з реорганізацією міського простору. Побіжно про це може свідчити також зростання кількісних показників на 1583 р. Порівняно з даними 1570 р. при зменшенні числа ринкових будинків до 12, кількість вуличних зросла до 85, убогих – до 26. В місті також проживало 4 священика, 11 ремісників та 2 рудних товаришів. Разом з тим зросла вага сільськогосподарських занять чорторийських міщан – вони користувалися 85 півланками та 123 городами [22, с. 89].

Таким чином, Чорторийськ не належав до значних міських поселень, але про його розбудову та просторовий розвиток, окрім кількісних свідчень поборових реєстрів, може свідчити факт існування Нового Чорторийська, як припускає А. Заяць, та наявність передмість (на 1602 р.) [12, с. 68, 127]. Чорторийська волость була значною за розмірами і питанням часу була поява тут нових міських

поселень. Первісно вони з'являлися на основі самого Чорторийська – Нове місто, згадки про яке відносяться до дещо раніших згадок, ніж вказано вище. Це – середина 90-х рр. XVI ст. [18, од. збер. 48, арк. 437-438]. Правда, тоді воно називалося нове місто Заров'я паралельно з такою ж назвою (Заров'я) і для чорторийського передмістя. На 1583 р. з'явилося й поселення Чорторийське Застав'я, що може свідчити про творення ще одного передмістя. На той же час створюється такий міський осередок, як Володимирець (перша згадка – 1593 р.) [12 с. 61], а в подимному реєстрі 1629 р. згадується м. Перстин [12, с. 67]. Останнє було засноване вже після продажу волості кн. Чорторийськими.

Якщо на основі наведених свідчень сумарних поборових реєстрів про м. Чорторийськ можна припускати заходи стосовно перебудови міста, то певною мірою підтвердити це може інформація про сільську складову волості, розбудова якої не могла не впливати і на розвиток міських поселень. Для 1577 р. на території Чорторийської волості знаходилося 37 сільських поселень, включаючи три волі [22, с. 45–46]. Їх число на 1583 р. практично не змінилося, але кількість господарств суттєво зменшилася. При цьому існує помітне неспівпадання в назвах населених пунктів волості. Змінилися і назви волі, що, скоріше за все, свідчить про створення нових пільгових поселень. Дане питання вимагає окремого розгляду з використанням ширших джерельних свідчень. Саме згадані обставини могли спричинити продаж волості (родового гнізда). Але саме цей, домоначальний її характер, мав наслідком збереження її частини в руках кн. Чорторийських. Так, наприклад, в проданій частині на 1629 р. одним з посесорів був кн. Юрій Чорторийський [11, с. 57].

На півдні Володимирського повіту знаходилися два маєткових комплекси – Литовизька волость та Сілецький двір. На час збору державних податків 70–80-х рр. вони належали кн. Михайлу Чорторийському, а потім його вдові. Ці адміністративно-господарські одиниці межували і цей поділ був, скоріше за все суто маєтковим. Так, сумарій 1577 р. подає свідчення про Литовизьку волость та Сілецький двір сукупно, хоча й розподіляючи їх маєтки структурно [22, с. 67].

Кількісні показники Литовижа на 1577 р. свідчать про те, що містечко було невеликим. Тільки наявність такої категорії населення, як люзні могло свідчити про його статус, а складалося воно з 24 ланових, 1 півланового, 19 городницьких та 20 коморницьких господарств [22, с. 67], тобто категорій явно не міських. Вже у 1583 р. в ньому знаходилося 8 ринкових, 6 вуличних, 20 передміських будинків, а також 12 затилкових, 4 убогих і 1 без уточнення халуп. В місті також проживали 4 коморника, 3 ремісника та 2 священика [22, с. 124]. Як можна побачити, перелік оподатковуваних категорій міського населення помітно змінився. В першому випадку міщани сплачували побор тільки з земельних наділів – як сільські категорії, а в другому – вже як міські. Навряд чи за такий короткий проміжок часу (та ще й зважаючи на смерть власника у 1582 р.) могли відбутися такі помітні зміни. Тим більше, що й кількість оподатковуваних міщан помітно зменшилася. Варто звернути увагу на те, що дані сумарного реєстру 1570 р., де для Литовижа зафіксовані власне міські податкові категорії населення – ринкові та вуличні будинки, ремісники, гульгії (люзні) тощо. Поборовий реєстр 1570 р. зафіксував найбільші розміри міста для кінця XVI ст. Тут знаходилося 18 ринкових, 109 вуличних будинків, а, крім того, податок було сплачено з 48 коморників, 19 городників, 11 ремісників, 7 риболовів, 16 люзних, 1 убогого люзного, 20 перекупника, а також – 122 міських полів та 127 міських городів [22, с. 22–23].

Такі розбіжності можуть бути пов'язані з особливостями збирання державного податку на Волині та його представлення у податковій документації. Так, сумарний поборовий реєстр за 1570 р. відображав результати збирання першого державного податку для українських земель, які напередодні ввійшли до складу Польщі. Хоча державне оподаткування відоме було на Волині і за попередніх часів, але від нього збереглися лише окремі джерельні згадки, а підсумкові податкові свідчення документально не збереглися. До того ж, уряд Великого князівства Литовського досить часто звільняв землевласників від сплати державних податків, а контролювати периферійні землі йому було доволі складно. Таким чином, сплата першого після Люблінської унії державного податку була першою достатньо жорстко контрольованою державою податковою акцією. Відтак, в багатьох випадках дані в сумарному реєстрі 1570 р. було представлено в загальному, за маєтковими комплексами в цілому, а не за окремими поселеннями, вигляді. Так подано і свідчення про маєтності кн. Чорторийських [22, с. 8, 11, 22–23]. При цьому, в складі Литовизької волості текстуально в окремий блок виділено Зимненський монастир («z miasteczka Litowyza i z włości ku niemu należących i z monasteru Ziemna» [22, с. 22]). Отже, згідно з сумарним поборовим реєстром за Литовизьку волость із Зимненським монастирем та Сілецький двір, якими володів кн. Олександр Чорторийський, побор було вибрано і здано литовизьким урядником. Ім'я урядника на 1576 р. містить первинний реєстр (квит); це був Андрій Кукольський, який сплатив податок за всю цю сукупність маєтків. Таким чином, розташування Литовижа та Сільця,

як і невеликі розміри цих маєтностей, давало можливість та створювало підстави для єдиного управління.

Вище вже згадувалося про таку категорію державних поборових документів, як первинні поборові реєстри. Первинні поборові реєстри волинських маєтностей опубліковані лише частково. Ґрунтовного джерелознавчого їх аналізу проведено не було. Незважаючи на це, вони можуть оцінюватися як достатньо репрезентативні. Для володінь кн. Чорторийських подібних джерел збереглося вкрай мало. В них знайшла відображення тільки Литовизька волость із включенням даних по волості. З крупних волинських латифундій від 70-х рр. XVI ст. до нас дійшли первинні поборові реєстри маєтностей кн. Р. Сангушка (Чернечгородок, Турійськ, Несухойжі, Звинигород [19, арк. 171–177, 301–309зв., 312–327зв., 339–359]), кн. В.-К. Острозького (Здовбиця, Дубно, Остріг, Дорогобуж, Полонне, Красилів [19, арк. 163–167зв., 529–535зв., 598–616]), М. Дзялинського (Жуків та ін. [19, арк. 150–159 зв., 645–652]), кн. М. Чорторийського (Сільце, Литовиж та ін. [19, арк. 709–724 зв.]), володимирського єпископства [19, арк. 788–794], Я. Монтовта (Коблин [19, арк. 181–184]), кн. А. Головні-Острожецького [19, арк. 194–201зв.], кн. М. Сокольського [19, арк. 203–211], В. Гулевича [19, арк. 215–222, 639–642зв.], Г. Сенюти [19, арк. 247–251зв.], Б. Гнівоша (Свинюхи [19, арк. 850–857.]) та ін. Не всі вказані особи представляють волинську магнатурію, але всі вони володіли на 70-ті рр. XVI ст. більшими чи меншими земельними комплексами латифундіального (чи дуже близького до нього) типу. На жаль, спеціальне комплексне дослідження збережених первинних поборових реєстрів Волині в українській історіографії відсутнє.

Первинний поборовий реєстр Литовизької волості відноситься до 1576 р. Відтак, його свідчення придатні для порівняння з даними сумарія 1577 р. В обох документах містяться свідчення про оподатковане населення центру волості та сіл (13 в первинному та 12 – в сумарному). Але наявні населені пункти, які відсутні або в первинному, або в сумарному реєстрі. Так, на 1576 р. відсутні Молники та Горечів, а на 1577 р. – Осмиловичі, Лешня, Биличі. Відрізняються в реєстрах і окремі категорії населення. Загалом же, для сільських поселень, зафіксованих і для первинного, і для сумарного реєстрів (Грибовиця, Жджари та Жджарки (Малі Жджари), Заболотні та Ракулин) загальна сума сплаченого побору відрізнялася несуттєво (8 грошів). Подібні відмінності характерні і для м. Литовиж. Подібні відмінності можна побачити й для реєстрів інших волинських латифундій [2].

Отже, первинні поборові реєстри володінь кн. М. Чорторийського збереглися тільки по Володимирському повіту [19, арк. 709–724 зв.]. Від сумарних реєстрів вони відрізняються наявністю переліків оподаткованого населення. Для вивчення цілого ряду питань це дає додаткові інформативні можливості. По-перше, це стосується окремих історико-демографічних аспектів, оскільки первинні реєстри відображали імена тримачів земельних наділів, а отже включно з жінками (вдовами). По-друге, за наявності прізвищ в них відображалися й неземлеробські заняття не тільки міського, а й сільського населення. Зрештою, поіменні переліки підданих є важливими для ономастичних досліджень як загального (для Волині), так і регіонального (її окремих частин) характеру.

Волості, якими володіли князі Чорторийські були різними за розмірами та організаційною структурою. Найбільші їх маєтності (до рубежа XVI–XVII ст.) розташовувалися на території волинського Полісся, а краще організовані – на території центральної Волині. Для 1577 р. на території Чорторийської волості знаходилося 35, на території Клеванської – 21, на території Литовизької та Сілецької – 16 сіл [22, s. 45–48, 67]. Якщо на 1570 р. поборові реєстри не містять даних про проведення уніфікації селянського землекористування, то реєстр 1577 р. свідчить, що на цей час у Клеванській та Литовизькій волостях в окремих селах було проведено поміру, але в інших маєтках кн. Чорторийських продовжувало існувати дворищне господарство. Повністю реформу на цей час було проведено у маєтках Сілецького двору. Всі ці поселення, які мали ланове землекористування в реєстрі були об'єднані в єдиний господарський комплекс, але адміністративно представляли різні маєткові комплекси.

У володіннях кн. Чорторийських знаходилися два давні та пошановувані монастирі – Зимненський та Пересопницький. У Литовизькій волості знаходився, очевидно, ще один монастир, про вказує назва поселення «Чесний Хрест». Свідчення про їх маєткове забезпечення містяться в різних джерелах, але реальний стан із розмірами фундацій можна встановити саме з джерел описово-статистичного характеру. Містяться вони і в податковій державній документації.

Південніше, на території частково Полісся та центральної Волині знаходилася Клеванська волость. Її центром було м. Клевань, але на середину 16 ст. тут існував це один міський центр – Білів. Дані поборового реєстру 1577 р. характеризують центр волості невелике і неструктуроване за міськими нормами поселення. Окрім 3 торговців та 14 ремісників в містечку мешкали 40 городників та

13 власників димових господарств [22, s. 47]. Подібно виглядав і Білів – 39 димів та 21 городник [22, s. 48]. На 1583 р. у Клевані проживали ремісники таких спеціальностей, як різники (6), пекарки (7), шевці (15), кушнірі (5), ковалі (5), римар, шаповал, а також 3 скоморохи. Торгівлею займалися 3 прасоли та, очевидно, мешканці 11 ринкових, 7 вуличних будинків та 3 убогих халуп. В місті перебували також 7 люзних. Міщани користувалися порівняно невеликою кількістю землі – 3 ланами та 24 півланками [22, s. 88].

Найбільші показники по містах, які знаходилися у володіннях кн. Чорторійських, відображені у подимних реєстрах 1629 р. У Клевані знаходилося 306, у Чорторійську – 265, у Перстині – 239, у Володимирці (з нього подимне сплатив Я. К. Пац) – 220, у Білеві – 154, у Литовижі – 107 будинків [11, с. 45–48, 57, 78]. Питома вага міського населення у всій колишній Чорторійській волості (Чорторійська та Володимирецька) становила біля третини всіх димів, у Клеванській волості – близько чверті димів. За свідченнями подимного реєстру 1629 р., Чорторійська (повністю кн. Чорторійським вже не належала) волость мала у складі 38 сільських поселень [11, с. 48–49]. У Клеванській волості на цей час було 31 сільське поселення (не рахуючи сіл Дюксин і Жобрин, за які сплатив В. Монвид-Дорогостайський) [11, с. 45–46]. Найменшим за розмірами був Сілецький двір, до складу якого входило 7 поселень, причому Сільце на 1629 р. було найменшим, просто незначним – всього 4 дими [11, с. 46, 57]. Не можна вважати маєтковим комплексом латифундійного типу через ізольованість поселень такі маєтності кн. Ю. Чорторійського, як Сарни та Кураш [11, с. 46]. Колишня північно-східна частина Чорторійської волості – волость Володимирецька мала у своєму складі 14 сіл [11, с. 57]. До Литовижа ж належало тільки 3 села.

Джерела не містять згадок про наявність замку в Білеві, але в інших містах кн. Чорторійських вони були [12, с. 129–134]. Їх описання, якщо такі створювалися, не збереглися за винятком опублікованих описів 1604 р., а також (в перекладі на російську мову) 1609 р. опису найпотужнішого з них – Клеванського замку [17 та його передрук у матеріалах конференції «Минуле і сучасне Волині та Полісся», випуск 37]. Клеванський замок був мурований і зберігся до сьогодні. Замків на території Волині збереглося небагато, з часом вони зазнавали відновлення та перебудови. Але суттєвих змін, скоріше за все, при цьому суттєвих змін не зазнавали. Зрозуміло, що наявність їх описань для XVI – XVIII ст. є важливим не тільки для вивчення військової, але й історико-архітектурної проблематики. Опис Клеванського замку включено до інвентаря волості. Опубліковано ряд інвентарів Клеванського замку XVIII ст. [21] Отже наявність описань Клеванського замку від початку XVII та XVIII ст. дає можливість вивчення цього архітектурного комплексу в динаміці.

Інвентарі (інвентарні описи) належать до високоінформативних джерел описово-статистичного характеру. Для маєтностей кн. Чорторійських, як і багатьох інших латифундій, їх збереглося небагато. В більшості випадків вони не були регулярними, оскільки саме з подібними обставинами було пов'язане їх створення. До таких належали маєткові операції (застава, оренда, продаж) чи успадкування нащадками в повному чи частинному вигляді.

Майже всі найдавніші з інвентарів маєтків кн. Чорторійських стосуються окремих населених пунктів (чи їх частин) Чорторійської волості. Це Старий та Новий Чорторійськ, села Новий Став, Мост, Озеро, Кошли та Медвеже. Лише один інвентар відноситься до Клеванської волост (Волиці під Грабовим)і. Хронологічно вони охоплюють 80–90-ті роки XVI ст. та дійшли до нашого часу в складі луцьких гродських книг [8; 18, од. збер. 22, арк. 393 – 393 зв.; од. збер. 35, арк. 1066 зв. – 1067; од. збер. 45, арк. 42 зв. – 44; од. збер. 48, арк. 76 – 76 зв., 78 зв. – 79 зв., 437–438, 658–658 зв.; од. збер. 49, арк. 308 зв. – 309, 593 – 594, 743 зв. – 744]. Всі вони пов'язані з заставними операціями. Окрім традиційного переліку підданих з вказівкою на їх господарський статус у двох випадках подано описання двірських (фільваркових) господарських будівель (Озеро та Волиця під Грабовим). Як і для первинних поборових реєстрів, є можливим вивчення сільського ремесла (в окремих селах традиційно проживали ковалі). Такі зафіксовані для Нового Ставу, Моста, передмість. Для одного з останніх та частини Старого Чорторійська відзначено наявність таких професій, як кравець та шаповал [8]. Фрагментарне охоплення інвентарними описами Чорторійської волості обмежує їх інформативні можливості для дослідження всього цього маєткового комплексу, але містить цілий ряд свідчень, які стосуються ширшого, ніж у фіскальній документації кола питань соціально-економічного характеру.

З початку XVII ст. головною маєтністю кн. Чорторійських стає Клеванська волость (іноді називана князівством). Вона була добре організованою, загосподареною та урбанізованою. В своєму складі містила такі створені ще до Люблінської унії міські поселення, як Білів, Жуків, Клевань. Але в інвентарях представлений тільки Жуків. Йдеться про документ 1643 р., який описує тільки цю, Жуківську, частину волості (ключ). Як видно, Клеванська волость мала складну організацію та

складалася щонайменше з двох частин. Якщо зважати на існування посесорських маєтків, можливість наявності Білівського ключа та монастирських маєтностей, то структура волості виглядає досить складною.

Найдавніший з клеванських інвентарів (1604 р.) є посмертним, створеним після смерті кн. Юрія Чорторийського. Він містить опис замку, перелік рухомих речей, військових обладунків («рыштунок»), одягу («шаты»), зброї («стрелба»), коней, меблів, а також вказівки на кількість книг (65, в тому числі й іноземними мовами – латиною, італійською та польською) [10, 118–122]. Після цього йдуть описання волосних сіл. Описи міських поселень відсутні. Серед описів сіл (13), де завжди присутні реєстри підданих виділяються описання фільварків з площами полів (розмірами засівку) та розмірами врожаю та кількістю худоби [10, с. 123, 124, 129–130, 132–133 та ін.]. При описанні замку розташована там церква тільки згадується («в том же замку церковь деревяная»), а для новозбудованої церкви в с. Грушвиця подано й кількість ікон, перелік церковного начиння та книг; цікаво, що біля цієї церкви стоїть стара [10, с. 120, 130–131]. Загалом, а перш за все через реєстр речей, цей інвентар має високий інформаційний потенціал, оскільки від того часу посмертних інвентарів збереглося не так і багато. Частина сіл волості розташовувалася на території Чорторийщини наприклад Суськ («село Суско, маєтность полыская над рекою Горенею на кгрунте песчистыи» [10, с. 128]).

Інвентар 1609 р. також містить свідчення не про всі поселення Клеванської волості. Відсутній у ньому і реєстр міщан. Як і в попередньому інвентарі не подано описання замкової церкви, натомість присутні всі інші його елементи. Можна вважати, що цей опис створювався на основі попереднього. Від нього він відрізняється кількість включених до інвентаря 1609 р. сільських поселень. Таким чином, можна говорити про те, що ці два інвентарі (1604 та 1609 рр.) стосуються тільки частини Клеванської волості і є інвентарями ключа, її частини. Підтвердженням цьому можна вважати свідчення подимного реєстру 1629 р. Він визначив кількісний склад маєтків «клеванської юрисдикції» у три міста та тридцять сіл з загальною числом димів у 1874 (з яких міських – 492) [11, с. 45–46].

Підтвердженням розвитку Клеванської волості у напрямку виділення в її складі окремих ключів може служити інвентар Жуківської волості 1643 р. (як названо його в тексті «inwentarz włości Zukowski» [9]. До її складу входило всього чотири села – Новосілки, Старий Жуків, Новий Став та Сухівці [9, с. 211–215]. Інвентар відрізняється від інших тим, що починається не з опису центру ключа, а з одного з сіл (Новосілки) і тільки потім подано свідчення про Жуків. Жуків залишався невеликим поселенням та перебував на рівні або й поступався за кількістю населення (господарств) селам ключа. Категорії населення були тут суто сільськими, пов'язаними з розмірами землі (волочні, півволочні, четвертинними, халупники), а при означенні повинностей для міщан дано посилення «як і новосельчани», а далі зауважено, що Жуків є містечком («w Zukowie, miasteczku» [9, с. 211–215]). В більшості населених пунктів мешкали гайдуки чи козаки. Ремісничі спеціальності були представлені ковалем, шевцем та сидлярем [9, с. 212]. Очевидно, мешканці ключа змушені були послуговуватися ремісничою продукцією інших міст Клеванської волості та найближчих до неї.

Отже, окремі маєкові комплекси (латифундії) кн. Чорторийських відображені в різних видах джерел описово-статистичного характеру. Вся їх сукупність може вивчатися на основі свідчень тільки державних податкових документів. Виняток становить тільки Клеванська волость, для окремих частин якої (ключів) протягом першої половини XVII ст. було створено три інвентарних описи. Сукупність документів первинного та підсумкового фіскального, а також внутрішнього господарського обліку створює можливість ширшої характеристики різних сторін соціально-економічного розвитку володінь кн. Чорторийських на Волині, особливо Клеванської волості. Свідчення про сільську складову волості дає можливість досліджувати розвиток фільваркового господарства в латифундіях центральної Волині. На жаль, не в усій повноті надаються для вивчення урбанізаційні проблеми, оскільки майже повністю вони знайшли відображення виключно у податковій документації. Важливим є те, що маєтності кн. Чорторийських представлені всіма існуючими на той час для приватних володінь джерелами описово-статистичного характеру, а отже створює можливості для подальшого їх джерелознавчого дослідження. Кожне з них має свої інформативні переваги й недоліки. Останні певною мірою коригуються саме такими джерельними сукупностями різної видової належності.

Список використаних джерел

1. Архив Юго-западной России. Киев, 1886. Ч. 7. Т. 1: Акты заселения Юго-Западной России от половины XIII до половины XV в. 746 с.
2. Атаманенко В. Б. Вірогідність поборових документів XVI ст. *Дніпропетровський історико-археографічний зб.* Дніпропетровськ, 1997. Вип. 1. С. 102–108.
3. Атаманенко В. Б. Волинські інвентарі другої половини XVI ст. як історичне джерело. *Наукові записки: Острозька Академія.* Острог: Острозька Академія, 1998. Т. 1. Ч. II. С. 16–27.
4. Атаманенко В. Б. Господарські документи волинських латифундій другої половини XVI – першої половини XVII як історичне джерело. П'ятий конгрес Міжнародної асоціації українців: Історія. Чернівці: Рута, 2003. Ч. 1. С. 286–293.
5. Атаманенко В. Б. Склад описово-статистичних джерел з історії Волині XVI – першої половини XVII ст. *Наук. праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту. Історичні науки.* Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т. 13. С. 562–575.
6. Атаманенко В. Б. Описово-статистичні джерела XVI- першої половини XVII ст. як джерело з історії населених пунктів волинського Полісся. *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Історія сіл і міст Західного Полісся. Маневиччина.* Луцьк, 2004. С. 7–11.
7. Атаманенко В. Б. Описово-статистичні джерела XVI–XVII ст. з історії Ковельщини. *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині.* Луцьк, 2003. Ч. 1. С. 44–46.
8. Атаманенко В. Свідчення податкових джерел з історії володінь князів Чорторийських на заході Волині. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки історії Іваничівщини.* Луцьк, 2011. Вип. 39. С. 23–35.
9. Атаманенко В. Описи Клеванської волості кінця XVI – першої половини XVII ст. *Минуле і сучасне Волині та Полісся.* Луцьк, 2011 Вип. 38. С. 208–216.
10. Атаманенко В., Михальчин В. Інвентар Клеванської волості 1604 року. *Старий Луцьк.* Луцьк, 2019. Вип. XV. С. 118–122.
11. Баранович О. І. Залюднення України перед Хмельниччиною: Волинське воєводство. Київ, 1930.
12. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. Львів, 2003.
13. Кіку І. О. Актові книги як джерело для вивчення демографії Волині першої половини XVII ст. *Історичні дослідження: Вітчизняна історія.* Київ, 1985. С. 51–52.
14. Князі Чорторийські: документи і матеріали XVI–XVII ст. (із зібрання «Західно-Руських актів» Російської національної бібліотеки). Київ, 2016. 228 с.
15. Крикун М. Г. Подимні реєстри XVII ст. як джерело. *Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Друга секція: Спеціальні історичні дисципліни.* Київ. 1968. С. 69–98.
16. Крикун Н.Г. Источники и историография демографического состояния Правобережной Украины накануне и во время Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. *Проблемы историографии и источниковедения истории СССР.* Днепропетровск, 1979. С. 126–137.
17. Стеллецкий Б. Клеванский замок: Историческая справка. Киев, 1911. 10 с.;
18. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 25 «Луцький гродський суд». Оп. 1.
19. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 44 «Вінницький гродський суд». Оп. 1.
20. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. *Волинь і Центральна Україна.* Київ: Критика, 2008. Київ, 1993. Київ, 1993. 416 с.
21. Nestorow R. Zamek Czartoryskich w Klewaniu w świetle źródeł archiwalnych. Kraków, 2018. 94 s.
22. Źródła dziejowe. Warszawa, 1889. Т. XIX. 2; 128; 307; XLVI.

КОВАЛЬСЬКІ ВИРОБИ ДАВНЬОЇ РУСІ

Цікаву колекцію місцевих майстрів зібрали краєзнавці близько с. Кияж Рожищенського району на місці городища XI – XIII ст. На ці поржавілі предмети зазвичай мало звертають увагу пошуківці. Проте вони несуть значну інформацію про побут, господарство, рівень розвитку цього ремесла (рис. 1 – рис. 4). Список таких виробів досить значний.

Під час археологічних робіт найбільше знаходяться ножі різних розмірів та призначення – кухонні, столові для обробки дерева, як зброя тощо. Ці нібито прості вироби часто виготовлялися з трьох пластин – крайні з м'якшої сталі, твердіша в середині. В міру використання такий ніж сам заточувався.

Вже в ті часи робилися ножиці двох типів – пружинні та шарнірні. На місці давніх поселень знаходяться інколи колінчаті ключі від дерев'яних замків-засувів. Варто зауважити, що з'явилися вони ще з середини I-го тис. до н. е.

Кожен чоловік мав з собою крім ножа ще й кресало (подібні за формою до калачів, продовгувато-овальні або вкорочено-овальні, підчотирикутні. Такі форми існували від X до XIII ст. і далі [3, с. 101; 9, с. 182–188].

У висячих замків циліндричної або кубічної форми з Т-подібним отвором ключі закінчувалися лопаточкою круглої або прямокутної форми з циліндричними прорізами. Подібні замки та ключі до них датуються X–XII ст. [3, с. 80]. Знаходяться замки циліндричні з отвором на дні. До них підходили ключі з загнутою під прямим кутом до стержня частиною. Такі замки та ключі відомі в різних частинах Русі з XI ст. У містах Волині та Галичини давньоруського часу відомі були ключі від внутрішніх врізних замків. Вони нагадують сучасні поворотні ключі, а використовувалися до сундуків, дверей тощо [2, с. 89–91].

Вироби з металу траплялися також в похованнях того часу – наприклад, бронзові пряжки (ліроподібні), залізні з прямокутною основою, з півкруглими рамками. У курганах знаходять ножі, кресала [1, с. 45; 7, с. 495, 532]. У Більові над р. Стублою в похованні виявлена голка, у Пересопниці – ключ [7, с. 530, 541]. Інколи в курганных насипах знаходиться зброя – К. Мельник одного разу знайшла сулицю [7, с. 517]. Зрідка з похованнями клали наконечники списів, стріл. У насипах дружинників предмети озброєння виявляються часто. В одному з них, що розташовувався біля с. Мокре на Дубенщині був шолом з чотирьох залізних пластин з бронзовим позолоченим окуттям, а також наконечник списа, стріли і навіть ножиці [10, с. 64–65]. У Пересопницьких курганах були сокира, шпора, бойові ножі та ін. [7, с. 492, 537, 540, 542]. У похованні біля с. Усичі Луцького району, в зрубі виявлене кресало, бойова сокира тощо [6, с. 347]. У кургані, дослідженому поблизу с. Зимне, знайшли фрагменти кольчуг [11, с. 169; 2, с. 157–158].

Поширеними знахідками є сокири князівського періоду. Вони досить різноманітні за розмірами, формою. Ці універсальні знаряддя використовувалися в господарстві, на полюванні, як зброя близького бою. Ковалі того часу виявили велику майстерність у їх виготовленні. Перед походом на Дорогичин князь Данило Галицький повелів ковалям зробити для воїнів особливо сталені сокири, які б могли пробивати броню хрестоносців.

Колекція залізних виробів з городища Княжа є чимала. В ній рідкісні екземпляри зброї, знаряддя праці. Це один з найкращих комплектів виробів з одного пункту (городища). Крім того, металеві предмети реставровані від іржі. У Волинському краєзнавчому музеї зберігаються залізні вироби зі ще одного городища – давньоруського міста Перемишля на Горохівщині. Вони розкопані О. Ратичем та іншими дослідниками в післявоєнний період. Чудову колекцію різноманітних зразків ковальської майстерності врятував досвідчений реставратор-самоук Олександр Бабінчук з с. Голишів Луцького району. Ці артефакти він зібрав над р. Чорногузка, зокрема в урочищі Бандурка, на місці значного давньоруського поселення, де працював коваль (або й ковалі) і там, де була кузня, лишилися їхні знаряддя праці. Кричники та ковалі користувалися великою пошаною в той час як рідкісні умільці.

Важливим джерелом для вивчення давнього ковальства Волині є городище «Вал» близько с. Городище Друге Луцького району (розкопки М. Кучинка). Серед колекції залізних виробів лише ножів тут знайдено 79 екземплярів. Більші з них довжиною 15 см., ключі колінчатого типу, від циліндричних висячих замків, залізна скоба, кресала калачикоподібної форми (8x3 см) та

овальної, підківки до чобіт [4, с. 139–140]. М. Кучинко наводить думку М. Кучери, що підківки часто зустрічалися в дружинному середовищі, тобто згадане укріплення могло бути місцем перебування воїнів. Знайдені тут і пряжки різних конфігурацій. Цікаві є розкопані фібули, що нагадують формою розімкнуте кільце. Такі вироби відомі з Прибалтики, Києва, Новгород, а датуються за М. Сєдовим Х ст. (посилання на Сєдов, 1981, с. 84). Частими знахідками є цвяхи, обручі, дужки для відер [4, 1996, с. 141]. З городища походить чимало сокир, наконечників, стріл різних типів, сулиць, списів, шпор, деталей кінської упряжі, окуття лопат, коси, серпи та ін. [4, рис. 56 – рис. 61].

Ще одну цінну колекцію залізних виробів зібрав Олександр Сарновський з околиць невеликого городища близько с. Буяни Луцького району. В ній є ножі, різні типи наконечників стріл, ключів тощо.

Розлогий опис розвитку чорної металургії та металообробки подає М. Кучинко [5, с. 177–193]. Ці ремесла засвідчені знахідками шлаків болотяної руди, криці, трубок сопел. Останні виявлені, зокрема, в Дорогичині, Жидичині, Пересопниці, Гораймівці. Їх довжина 8-12 см. Залізоплавильні горни відкрито в Пересопниці на Рівненщині, с. Ромош на Львівщині, Перемиль у Волинській області та ін. місцях. Розкопаний В.Терським-Шеломенцевим у Пересопниці горн (округлої форми мав розміри 2х2,5 м, а висоту – 0,6 м) з куполоподібним верхом. В ньому знаходилося 50 кг шлаку [5, с. 177–179].

Перелік виробів із заліза того періоду складає більше 70 найменувань. Вони поділені дослідниками на шість основних груп: знаряддя праці, ремісничі інструменти, зброя, побутовий інвентар, деталі одягу, предмети військового спорядження, сільськогосподарські вироби [5, с. 180].

Обсяги виробництва ковальської продукції були досить великі. На городищі в Дорогобужі їх виявлено 1500 предметів, на Городищі бл. Шепетівки – кілька тисяч [5, с. 187]. М. Кучинко відзначає, що «навіть побіжний огляд виробів з чорних металів свідчить про високий рівень розвитку ковальського ремесла» на Волині за княжої доби [5, с. 193].

Нижче по течії Чорногузки від сучасного розташування села Голишів, на орному полі трапляються металеві предмети та кераміка. Колись на тому місці жили люди. Стояли, окрім жилих будівель, господарські споруди. Віддалік була кузня. На її місці виорюються інструменти та шматки заліза. З інструментів знайдено два молотки, зубило та металевий циркуль. На місці господарчих будівель багато кованих цвяхів, різних скоб, кілець, залишки ланцюга. На місці жител зібрано хрестики, намистини, персні та прясла. По усій території поля трапляються кресала різноманітних форм. Також знайдено дві дримби (дримба (варган) – язичково-щипковий музичний інструмент. Детальніше у статті О.Пашковського «Дримби XIII – початку XVII ст. за археологічними знахідками» [8, с. 248–253]).

Саме на місці жител часто можна знайти ключі та замки, пряжки та фібули-сюльгами. Більшість предметів виготовлена з кричного заліза хорошої якості, тому мають добрий стан збереження. Це дозволяє якісно реставрувати та консервувати ці предмети. Деякі залізні предмети прикрашені всією кольорових металів.

Дуже велика різноманітність форм та розмірів наконечників стріл до лука – серед них як бойові, так і мисливські. Крім того, знайдено кілька рибальських залізних гачків та остроги – для полювання на рибу. Цікаві наконечники стріл для лову риби: втульчаті, одношипні з витою шийкою для збільшення міцності.

На березі біля р. Чорногузки знайдено кілька сокир того періоду, а на ділянці можливого розташування кузні багато відламаних лез сокир (зберігалися, ймовірно, як якісна вуглецева сировина для майбутніх виробів).

Більша частина залізних предметів реставрувалася методом вуглецевого відтворення. Прогріванням предметів у камері з деревним вугіллям при температурі до 850 градусів, частина окислів заліза відновлюються до первинного стану. Щоб в подальшому запобігти руйнуванню, предмети просочуються розчином таніну та покриваються мікровоском.

Отже, могутня держава Київська Русь досягла значних успіхів в економіці, матеріальній та духовній культурі. Цей поступ забезпечувався завдяки багатьом факторам, у тому числі й значному розвитку ремесел, зокрема ковальства.

Рис. 1. Зразки металевих виробів періоду Давньої Русі

Рис. 2. Зразки металевих виробів періоду Давньої Русі

Рис. 3. Зразки давньоруських ковальських виробів з околиць Луцька (фото Г. Охріменка, реставрація О. Бабінчука)

Рис. 4. Наконечники стріл давньоруського часу з околиць Луцька (фото Г. Охріменка, реставрація О. Бабінчука)

Список використаних джерел

1. Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии. *Труды XI Археологического съезда*. Москва, 1901. С. 1–133.
2. Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды) / В. В. Аулих и др. Киев: Наукова думка, 1990. 190 с.
3. Колчын Б. А. Железообрабатывающее ремесло Новгорода Великого. *Материалы и исследования по археологии*. 1959. № 65. С. 7–120.
4. Кучинко М. М. Давньоруське городище Вал в Надстир'ї. Луцьк: Вежа, 1996. 208 с.
5. Кучинко М. Історія населення Західної Волині, Холмщини та Підляшшя в X–XIV ст. Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2009. 528 с.
6. Кучинко М. М., Лукянчук Ю. А., Матіюк Н. Н., Сташук В. А. Охранные работы в Луцке и его окрестностях. *Археологические открытия 1977*. Москва, 1978. 347 с.
7. Мельник Е. Н. Раскопки в земле лучан, произведенные в 1897 и 1898 гг. *Труды XI Археологического съезда*. Москва, 1901. С. 481–576.
8. Пашковський О. Дримби XIII – початку XVII ст. за археологічними знахідками. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст.* 2012. Вип. 21. Ч. 2. С. 248–253.
9. Соловйова Г. Ф. Засувний замок давньоруського житла. *Археологія*. 1952. Т. 7. С. 182–188.
10. Jakimowicz R. Szlak wyprawy kijewskiej Bolesława Chrobrego w świetle archeologii. *Rocznik Wołyński*. T. 2. Równo, 1933. S. 3–96.
11. Cynkałowski A. Materiały do pradzieów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. Warszawa, 1961. 256 s.

Бондаренко Геннадій (Луцьк)

АКТУАЛЬНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА

Історичне краєзнавство в навчальних планах вищих навчальних закладів належить до однієї зі спеціальних історичних дисциплін. Воно є такою галуззю історичного знання, яка всебічно вивчає історичний процес певного краю, населеного пункту. Як наука історичне краєзнавство виробляє власні методику й техніку історичного дослідження. Його понятійно-категоріальний апарат підпорядковується теорії історичного пізнання, тому постійно поповнюється та вдосконалюється надбаннями всіх історичних наук, збагачуючи власну теорію та практику. Отож постійно триває вдосконалення теорії та методології історичного краєзнавства й процес творення та запровадження нових понять і категорій, які необхідно знати шкільному вчителю історії і викладачеві вищого навчального закладу. З'являються публікації довідково-інформаційного характеру: енциклопедичні видання та словники-довідники, де автори намагаються врахувати нові теоретико-методологічні підходи. Однак слід зазначити, що глибшої й докладнішої розробки вимагає історіософський напрям.

Одне з важливих завдань історичного краєзнавства – сформувати історичне мислення, логіку історичного пізнання й розуміння історичного процесу на конкретних прикладах регіональної, близької учням і студентам історії “Малої батьківщини”. Тому з 2005 р. у загальноосвітніх закладах управління освіти і науки Волинської облдержадміністрації впровадило факультативний курс “Волинезнавство” з відповідною програмою (Луцьк, 2005. – 25 с., упорядник Г. Бондаренко), який має викладатись учням упродовж усіх років навчання. На основі конкретних і близьких молоді історичних знань вона за допомогою історичного мислення матиме можливість оцінювати минуле, зберігати історичний досвід попередніх поколінь і прогнозувати майбутнє. Цим проблемам викладання історії та вдосконалення методології присвячено чимало конференцій, семінарів, «круглих столів» і публікацій, які з'явилися на початку нового XXI століття.

Глибоко аналізує проблеми методології історичної науки на рубежі двох століть академік В. Смолій, стаття якого була опублікована в “Освіті України” (1994) [6]. У ній він наголошує на потребі пошуку й використання нових методологічних підходів. Л. Винар, В. Косик, С. Кульчицький, Я. Ісаєвич й інші відомі вчені багато уваги приділили новим підходам в історичному пізнанні, виступаючи на Всесвітньому конгресі українських істориків у Луцьку (2006). Важливими є погляди істориків-науковців на шкільну історію, на формування підручників, які були висловлені в жовтні

2007 р. на робочій нараді з моніторингу шкільних підручників історії України, що відбувалася в Українському інституті національної пам'яті [9].

Наукові проблеми історичного пізнання та теоретичні оцінки, пов'язані з історичним краєзнавством, показують, що конкретна історія краю завжди значно багатша, ніж уніфікована історія. Про це свідчать навіть державні, загальноєвропейські чи світові проблеми періодизації. Річ у тому, що із цими періодизаціями ніколи повністю не збігається конкретна історія краю. Так само історико-просторові уявлення про край свідчать, що межі, розмір краю могли залежати на певних етапах історії від природно-географічних, адміністративно-територіальних, політико-економічних й інших чинників, а отже це впливало на формування поняття про певну землю, край, регіон (гміна, воєводство, волость, повіт, губернія, район, округа, область тощо).

Останнім часом з'явилося поняття територіальної громади, яких у Волинській області 54 і у тому числі Рожищенська. Тому у формуванні історичного мислення важливе місце займає розуміння історичного й паралельного часу, що дає можливість складати синхроністичні таблиці просторово-хронологічного спрямування, порівнюючи добре відомі події регіону, місцевої історії з подіями в Україні та світі. Історичне мислення дає також можливість представити історичний час як частину тривалості, конкретність, що має точку відліку, поруч з абсолютним, паралельним, уявним і сакральним часом, відрізнити конкретну історію від віртуальної реальності, яка може успішно створюватися сучасними комп'ютерними технологіями.

Просторове й часове розуміння історії краю дає можливість учням та студентам зрозуміти й застосовувати один із основоположних принципів історичної науки – принцип історизму. Саме цей принцип визначає логіку історичного мислення й історичного пізнання.

Курс “Волизнавство” є необхідним, оскільки в шкільному курсі історії всього 6 уроків виділено у різних класах для вивчення теми “Наш край”, яка раніше охоплювала 14 годин. Тому ще більше треба приділяти уваги вивченню історії краю в ході викладання вітчизняної та всесвітньої історії. Прикладом може слугувати поняття “Волинь” як об'єкт історичного пізнання для різних етапів історичного розвитку краю, а саме: Волинське князівство, Волинське воєводство, Волинське намісництво, Волинська губернія, Волинська область, які постійно використовуються в історичних дослідженнях, в темах з історії України та всесвітньої історії і тому кожного разу необхідно чітко визначатись в історичному часі, щоб окреслити край як частину історичного простору.

У різні часи поняття Волинь і Поділля, Правобережжя і Лівобережжя, Галичина й Буковина, Слобожанщина, Запоріжжя і Таврія й інші регіони мали особливе для кожного часу значення й особливу історію. Тому дослідникові важливо усвідомлювати часові та просторові межі поняття краю, щоб зрозуміти його внутрішнє життя, зовнішні впливи та зв'язки, коли ці землі були у складі різних держав. Саме тоді більш зрозумілою стане історична доля як незворотність історичного процесу.

У контексті власної та світової історії край і люди завжди виступають найбільш конкретно, прив'язано до суспільного життя і, отже, факти та події історії краю можуть підтвердити або спростувати наслідки деяких узагальнень історичних досліджень. У процесі навчання історія краю найбільш ґрунтовно розкриває поняття історичних пам'яті, свідомості, мислення й історичного досвіду, які потрібно формувати, у першу чергу, саме в молоді.

Вивчення та врахування різних поглядів, їхнє розуміння і сприйняття інколи мають значний вплив на подальший розвиток історичних краєзнавчих досліджень, особливо міжлюдських стосунків, які справедливо вважаються народною дипломатією. Ці взаємини між сусідами часто визначають і стосунки між громадянами різних національностей, які проживають поруч і становлять разом населення краю. Особливими джерелами історії культури кожного краю є його традиції, звичаї, побутове життя, розмаїття багатства яких завжди приваблювало дослідників. У цьому багатстві закладено генетичну пам'ять краян, їхній історичний досвід, які є основою історичних пам'яті та свідомості, важливим чинником демографічного й генетичного виховання, формують історичне мислення.

Історичне краєзнавство, насичене конкретним матеріалом, допомагає формувати історичне мислення і населення взагалі, й особливо, учнівської та студентської молоді. Без знання і розуміння власної історії “Малої батьківщини” дуже важко виховувати свідомих громадян-патріотів, формувати історичне та державне мислення, яке обов'язково має враховувати загальнонаціональні традиції та потреби розвитку регіонів, що відзначалось у виступах делегатів на III–VI з'їздах Національної спілки краєзнавців України та пленумах Правління НСКУ.

Оскільки по-різному історичний процес, його події можуть впливати на долю держави чи окремого регіону, вони й матимуть різні в майбутньому історичні оцінки та формуватимуть різні погляди на історію і на наслідки життя та діяльності людей у краї. Прикладом можуть бути події

навколо Першої і Другої світових воєн, їх наслідки, зокрема для України та її сусідів Польщі, Білорусі, Росії, Румунії, Угорщини, Чехії, Словаччини й інших держав та народів, долі й землі яких переплелися спільними історичними подіями, і які постійно живлять історичну пам'ять. Причому оцінки можуть бути й були різні: в контексті історії СРСР, державної незалежності чи національної автономії, соціально-політичного чи національно-культурного розвитку народів тощо.

Вивчення та врахування різних наукових історичних поглядів та оцінок, їхнє розуміння і сприйняття мають значний вплив на подальший розвиток історико-краєзнавчих досліджень. Отож, історичне краєзнавство завжди збагачувало і збагачує історичну науку, а також, у зіставленні зі світовою історією, є достатнім полем перевірки загальних й окремих положень теорії та практики історичного пізнання. Воно, своєю чергою, також використовує нові досягнення історичної науки, що дає змогу підняти історичне краєзнавство на новий рівень, формуючи історичні знання про кожну частинку рідної землі, її людей як важливий чинник національно-культурного розвитку народу, держави та світової цивілізації.

Сьогодні проблеми історичного краєзнавства позначаються великими змінами, які відбулись у зв'язку зі здобуттям незалежності та державності України, із появою на карті Європи та світу нових країн і політичних, економічних й інших союзів. XXI ст., у якому посилюються інтеграційні процеси, спонукає людство до вивчення минулого задля уникнення помилок у майбутньому, яке має ґрунтуватися на визнанні загальнолюдських цінностей, якими є життя людини та життя цивілізації. У таких умовах спілкування виникає потреба краще пізнати самих себе та своїх сусідів, із якими поєднала історична доля. Особливими для вивчення історичного минулого завжди були і є порубіжні землі, зокрема Волинь, Галичина, Крим, які були або могли бути об'єктами, де виникали конфліктні ситуації між сусідами в минулому.

Історичне краєзнавство й конкретні краєзнавчі дослідження дають змогу сприйняти історичний простір і зрозуміти, чим він відрізняється від безмежності. “Мала батьківщина” уособлює певну територію, від якої кожна людина починає своє свідоме життя й розширює власний світогляд, у тому числі в плані практичного освоєння простору, від того, де живе і до того простору, який починає розуміти, включаючи поняття села, міста, області, держави, планети Земля, Всесвіту. Знання про свій край є такими, до яких людина часто повертається впродовж свого життя, оцінюючи й порівнюючи інші краї та землі. Докладно про значення краєзнавства говорив у своїх наукових і публіцистичних працях голова правління Національної спілки краєзнавців України, академік Петро Тимофійович Тронько [8, 126], і саме його праці й ідеї складають теоретичну основу українського історичного краєзнавства. Правління Спілки визначає пріоритетні напрями в дослідницькій діяльності, у краєзнавчій освіті та сприяє розвитку краєзнавства в регіонах.

Місцеве краєзнавство завжди й усюди, за різних умов, обережно продовжувало свій поступ до всебічного збереження історичної пам'яті й історичного досвіду шляхом використання різних форм дослідницької діяльності та накопичення історичних матеріалів на майбутнє. Це і є одним із чинників, який у складних умовах сприяв майбутньому національно-культурному відродженню й утвердженню державності в Україні. Конкретні дати, події, явища, люди завжди були об'єктом сприймання, вивчення, особливо тоді, коли до них можна було “доторкнутися”, коли їх можна було перевірити, коли в них можна було пересвідчитися, тому що саме на історико-краєзнавчому матеріалі та праці краєзнавців різних часів значною мірою формувались і формуються історичне й державне мислення, національна ідентифікація та самосвідомість майбутніх поколінь.

Важливу роль відіграє історичне краєзнавство у формуванні історичної пам'яті. Як категорія історичного пізнання історична пам'ять зберігає джерела історичного процесу і відтворює історичний досвід суспільства. До історичної пам'яті належить генетична пам'ять поколінь і кожної людини, зокрема, зосереджені в архівах, музеях, бібліотеках та інших державних і приватних зібраннях історичні матеріали, документи, а також – історичні пам'ятки архітектури, мистецтва, традиційно-побутової культури тощо.

Сукупна історична пам'ять зберігає позитивний і негативний досвід, різні факти, події, явища історичного процесу й суспільного життя, фіксовані в джерелах. Власне історична пам'ять забезпечує розуміння наступності поколінь, і саме вона свідчить про незворотність та безальтернативність історичного процесу й про потребу збереження надбань людства і значних, і всіх інших, від всесвітніх до регіональних, тобто кожного краю, який завжди неповторний і оригінальний. Якщо, з одного боку, історична пам'ять засвідчує про незворотність та безальтернативність історичного процесу, то, з іншого, – про те, що в кожній історичній миттєвості, яка називається сучасністю, завжди існує альтернатива, яка формує історичну долю людей, краю, держави, нації, людства. Існування історичної

альтернативи впливає на історичне мислення, зберігаючись певний час в історичній свідомості, і може сприяти появі нових альтернатив.

Учні й студенти, узагалі молодь, яку цікавить історія свого краю, мають зрозуміти, що історична доля складається для кожного регіону та для кожної людини, тісно пов'язуючись з історичною й політичною волею. Історична доля формується за допомогою історичного мислення і за політичною волею, яка переважає історичне мислення завдяки політичному мисленню, яке завжди є частиною історичного. Вони не лише між собою тісно пов'язані, а також одне з них на певному етапі розвитку суспільства може домінувати. У тому й проявляється історична альтернатива, що домінуюче політичне мислення і політична воля окремих політичних сил й осіб може призвести до обрання історичної долі, яка згодом, може статися, не відповідає не лише історичному мисленню, а й здоровому глузду.

Історичне мислення, спираючись на логіку історичного пізнання, указує на те, що факти, події та явища минулого можуть продовжувати існувати в сучасності та зберігатись у майбутньому, що дає можливість певною мірою його прогнозувати й передбачувати. Утім майбутнє не є конкретністю, яку можна ретельно дослідити, але його можна прогнозувати саме на основі вивчення минулого історичного досвіду й тих процесів та тенденцій розвитку, які могли починатись у минулому, зберігатись у сучасності та продовжуватись у майбутньому. Це мають розуміти учні і студенти, які вивчають історію світу, України та краю. Так послідовність подій і наступність в історичному процесі, наступність поколінь та їхній історичний досвід забезпечують формування історичного мислення і є його методологічною спрямованістю.

Отже, завжди існує альтернатива вибору. Але вона пов'язана з миттєвістю і в історичному часі є миттєвістю.

Загалом історичне краєзнавство сьогодні представлено двома напрямками: теоретичним і конкретної історії краю. Теоретичний аспект історичного краєзнавства стосується світоглядно-методологічних проблем, які не можуть не впливати на вибір дослідників щодо фактів, подій, явищ, джерел, оцінок і на якість викладання історичного краєзнавства та поширення краєзнавчої освіти.

Теорія та методологія історичної науки кожного відрізка часу є одночасно теоретичною й методологічною основою історико-краєзнавчих досліджень, які своєю чергою, впливають на вдосконалення методів історичних досліджень, на вибір відповідної методології, зокрема на межі з іншими й не тільки історичними науками, оскільки краєзнавство, крім історичного, включає, географічний, економічний, природничий, мистецький, літературний та інші аспекти.

Із позицій ідей А. Тойнбі [7, 14–24], який відомий створенням методології, в основі якої лежить поняття “самодостатнього поля історичного дослідження” та К. Ясперса [10, 240–241], який на основі поняття “осьового часу” (VIII – II ст. до н. е.), поділяє історію людства на три періоди, і вважає, що третій період є часом постійної інтеграції людства на основі західноєвропейського суспільства. Тому важливо, щоб учні та студенти під час вивчення історії краю вміли обрати й обґрунтувати достатнє поле історичного дослідження, могли дослідити й показати інтегрованість краю та його значення для розвитку людства.

У сучасних методологічних підходах до історичного краєзнавства слід звертати увагу на “самодостатність поля історичних досліджень”. Це поняття характеризується певними просторовими, часовими, кількісно-проблемними параметрами, а також може стосуватися людських спільнот й окремих історичних постатей. Ось чому потрібно в історичному краєзнавстві чітко визначати межі регіону й часові межі, обирати тематику характеру завершеного відповідно до параметрів достатності, що допоможе вивчати будь-яку проблему досить глибоко й повно.

Методологічні проблеми історичної науки й історичного краєзнавства у вищій школі мають охоплювати також ті питання, які розробляли у західній історіософії К. Поппер, Р. Колінгвуд та інші вчені. У К. Поппера [3] важливою методологічною розробкою є дослідження відкритих і тоталітарних суспільств, а у Р. Колінгвуда [1] – поняття та категорії історичного пізнання.

Історія краю, населеного пункту завжди глибша й конкретніша, особлива й багатша за різні історичні узагальнення. Особливо це стосується долі людини, яка стає джерелом, фактом, подією, явищем, важливим для вивчення історичного процесу. Тому сьогодні краєзнавство є ще й тією наукою, на якій найбільше ґрунтується історія повсякдення, яка наповнюється змістом традиційної побутової культури, долі людини як історичного джерела. Залучаються до наукового обігу ті джерела людської діяльності, які визначають щоденне життя людей, а тому й тісно пов'язані усною народною історією, з історією повсякдення, яка стає об'єктом уваги дослідників і визначає сьогодні нові методологічні підходи в історичній науці й історичному краєзнавстві.

Усна народна історія, історія повсякдення в історичному пізнанні охоплюють буденне, можливо певною мірою одноманітне, життя всіх сфер суспільства, яке може дати відповідь на взаємини людини та природи, людини й суспільства, людини й людини. А це робить конкретнішим пізнання історичного процесу та його особливостей у кожному регіоні, коли недостатньо документальних свідчень, архівних матеріалів.

Важливий методологічний підхід в історичних науках – той, який стверджує тенденційний підхід у набутті знань і формуванні історичного мислення. Тенденційність історичного краєзнавства є двосторонньою: об'єктивною та суб'єктивною. Об'єктивність тенденційності пов'язана з тим, що історичний процес як об'єктивна реальність спрямований у майбутнє, а суб'єктивність – полягає в тому, що в пізнанні чільне місце займає людський фактор, який тенденційний залежно від можливостей пізнання та відтворення історичного процесу. Річ у тому, що суб'єктивність історичного пізнання залежить не лише від соціального замовлення й позиції дослідника, а також від недостатності знань про минуле, у яке неможливо повернутись. Отже, методологічна спрямованість історичної освіти визначається тенденційністю історичного пізнання, яка зумовлюється не лише суб'єктивними, а й об'єктивними чинниками. Найважливішим із них є спрямованість історичного процесу в майбутнє, що вказує на незворотність історичного процесу й зумовлює також незворотність історичної долі, у якій важливу роль відіграє людський фактор. Тому методологічні підходи до навчання та виховання молоді на основі історії й історичного краєзнавства мають бути об'єктом постійної уваги та вдосконалення.

Кожен учитель і викладач повинні мати власну технологію формування історичного й державного мислення, яка мусить вирізнятися логічно-науковою послідовністю. Глибокий зміст повинні мати історичні знання, закладені в певну форму, доступну розумінню, тобто певний апробований практикою алгоритм самостійного, логічного набуття та збереження знань. Слід визначити й окреслити і цілісність, і структурні елементи форми й уже тоді переходити до аналізу результатів, набутих під час вивчення історичного явища, події, факту. При формотворенні знань має бути залучено й активізовано психічні властивості учня або студента, можливості всіх видів пам'яті – моторної, слухової, зорової тощо.

Оскільки логічно-наукову структуру формування історичного мислення в учнів, студентів має обирати вчитель, викладач це означає, що слід визначитись у необхідному обсязі фактичного матеріалу, який має стати базою розвитку здібностей, умінь і навичок самостійної навчальної діяльності кожного учня. Задля цього також визначається необхідний понятійно-категоріальний апарат, який стане інструментом навчально-пізнавальної діяльності. Для кращого розуміння учнями або студентами історичного процесу потрібно визначити обсяг історичного матеріалу кожного заняття, теми, які включати поняття і категорії, в якій кількості та послідовності. Важливе значення для формування історичного мислення молоді має глобально-історичний матеріал, який треба пов'язувати з місцевою історією. Прикладом може бути вивчення історії революцій і світових воєн, які вихором пронеслися над Волинню й Поліссям у ХХ ст. Утім не лише політична історія, а й історія освіти, культури, науки, економіки, природи тощо має стати важливим аспектом у краєзнавчій освіті та в історичному пізнанні. Це важливо тому, що людське суспільство живе на основі відтворення та збереження досвіду попередніх поколінь.

Одна з конкретних і добре розроблених технологій формотворення знань – та, яку представляв київський вчений-практик В. Сотніченко в багатьох публікаціях. Вона обговорювалася на Всеукраїнській науковій конференції “Розвиток історичного мислення як засіб формування особистості, її інтелекту та творчих здібностей” в Одесі (1999). [56, 141–147].

У системі гуманітарної та історичної освіти історичне краєзнавство представляє також частину краєзнавчої освіти, яка є важливим аспектом навчально-виховної діяльності освітніх закладів, учителів і викладачів. Тому тільки на основі розуміння загальнолюдських цінностей, слід використовувати історичні знання з таким методологічним підходом, щоб формувати людину загальнолюдської любові та патріота з державним мисленням. Важлива роль історичного краєзнавства в розумінні правдивості й об'єктивності висвітлення історичного процесу. Наскільки про це можна говорити, підтверджується тим, що в радянський час серед краєзнавців у 20–30-ті роки репресовано було багато дослідників, учених, які намагалися висвітлювати історичний процес усупереч офіційній ідеології та соціальному замовленню, про що свідчить книга «Репресоване краєзнавство (20–30-і роки)» [48]. Отже, вони мали певний вплив на формування історичного мислення, на історичну освіту. Саме історична і краєзнавча освіта повинні забезпечити інтелектуальний рівень підготовки молоді до життя на основі використання історичного досвіду попередніх поколінь.

Актуальними на часі стали проблеми вивчення воєн і революцій. Революції і війни часто стоять поруч у часі. Революція – явище, яке визначається спробами змін або докорінними змінами в

суспільстві, зокрема в ідеології, політиці, економіці, соціально-класовій структурі, управлінні суспільством (державою). Вона може бути завершеною або незавершеною, частковою, тобто охоплювати окремі сторони життя суспільства, а саме: економіку, політику, ідеологію, світогляд. Прикладом незавершеної революції є англійська XVII ст., російська 1905 – 1907 рр. Прикладом революції світогляду є географічні відкриття XV–XVI ст., відкриття принципу історизму. Революцією політичною була Помаранчева в Україні 2004 р., світоглядною - революція Гідності.

Сучасність вимагає з нових позицій подивитися на історію. Необхідно дати оцінку тим революціям і війнам XIX і XX століть, які торкалися українських земель й українців у різних державах, зокрема в Австро-Угорській та Російській імперіях. Ці нові позиції – існування суверенної Української держави й української нації. Тому виділено кілька питань, які на думку автора мають визначати погляд української історичної науки на революції, війни й воєнні дії, на їхні наслідки та вплив на долю людей революційних і воєнних лихоліть у XXI столітті.

Перше питання, яке постає, це те, що історія має розглядатися з позицій існування української держави. Щоразу і стосовно кожної революції або війни має бути доведено, чи є ці події українською історією, чи, можливо, українці були втягнуті в орбіту революційних і воєнних дій, особливо світових воєн на боці різних держав і коаліцій, а сьогодні мають вивчати цю історію як свою. Хоча, із позицій всесвітньої історії, «чужої історії» не буває.

Важливі з воєнно-історичного та воєнно-політичного поглядів окремі події, а саме: Луцький (Брусилівський) прорив, Брестський і Ризький мир як наслідки Першої світової війни, у Другій світовій – оборона Києва, Одеси, Севастополя, Битва за Дніпро, Луцько-Рівненська й Поліська операції, визволення Варшави, Берлінська операція й ін., а також воєнно-історичні наслідки мусять бути в українській історії. Майбутні вітчизняні історики їм ще дадуть належну оцінку.

Друге питання стосується наслідків і впливів на життя людей, становище України й українців у світі та геополітиці різних держав.

Третє питання визначає ставлення до революцій і воєн як до подій, які є одвічними супутниками людської історії. Отож людство не живе тільки ними. Людство живе відтворенням і збереженням історичного досвіду поколінь, як, власне, і відтворенням наступних поколінь.

Четверте питання, є найбільш злободенним, актуальним і стосується висвітлення діяльності учасників подій, які важливу частину свого життя пов'язують із революційними й воєнними роками початку XX ст., воєнними – Другої світової війни і повоєнними роками. Це питання відстрочене в майбутнє. Воно стосується ставлення до революцій і воєн майбутніх поколінь. Сьогодні принаймні три покоління, знаходяться у конфліктній ситуації стосовно оцінок та стосовно морально-етичних принципів спілкування, і знайти примирення між ними дуже складно.

По-п'яте, як би ми не починали трактувати революційну і воєнну історію будь-якого регіону, зрештою постає питання впливів на його становище й розвиток та на життя людей. Ні в литовській, ні в польській, ні в австро-угорській, ні російській чи радянській державах не стояло питання забезпечення та врахування інтересів й потреб населення приєднаних або завойованих земель. Вони ураховувалися лише тоді, коли збігалися з інтересами пануючих верств і держави. І сьогодні, скажімо, не коректним є твердження, що потрібно дякувати Сталінові й СРСР за ті землі, які має Україна й за теперішні кордони. Добре відомо, що СРСР зайняв території Західної України, Буковини, Придунав'я, зміцнюючи власні кордони й розширюючи власну територію. А це масові репресії, виселення, переселення та депортації населення, які стверджують, що СРСР дбав лише про свої геополітичні інтереси. На сучасному етапі, коли в розпалі Третя світова війна, це війна з тероризмом, історія минулих воєн і воєнних конфліктів має розглядатися більше з тих позицій, щоб не було нових гарячих точок на планеті й щоб цінувалося життя людини та існування цивілізації.

Війни постійно супроводжують людство. Однак слід зауважити, що людство не живе за рахунок воєн, а за рахунок збереження історичного досвіду та відтворення. Ті народи, які жили за рахунок воєн і грабунків, зникали в історичному часі, оскільки вони або асимілювалися із завойованими, або самі гинули, а держави-завойовники розпадалися, коли вже нічого було завойовувати. Після кожної війни необхідно відтворити себе, економіку, освіту, науку, культуру, традиції, які свідчать про історичний досвід поколінь. Цей досвід не може перериватися в часі, інакше етнос, народ, нація зникне з карти світу. Отже, якщо неможливо відвернути війну, то слід вийти з неї з найменшими втратами і з можливостями відтворення суспільства.

Як цінувалося життя людини у попередніх війнах відомо. Тому сучасне політичне мислення має свідчити про те, що основні загальнолюдські цінності – життя людини й цивілізації мають бути основою будь-якої політики, у тому числі й передусім, різних силових структур. На землях України, зокрема Волині та Полісся, є багато поховань. Якби ті, хто в них лежать, змогли заговорити, то вони б

заговорили всіма мовами Європи і більшістю мов світу. А це тому, що по цій території пройшло і прошуміло багато воєнних подій – від великого переселення народів 1500 років тому і, до світових воєн ХХ ст.

ХХІ ст. ще не очистилося від болячок минулого. Ще не настав «кінець історії», як його бачать Ф. Фукояма і С. Кримський [2, 141–147]. «Кінець історії» прогнозує не кінець світу, а позбавлення людства від негативних явищ: воєн, тероризму, СНІДу, наркоманії тощо. «Кінець історії» старої та початок нової історії – питання майбутнього.

Шосте, і теж важливе, це питання визнання та вшанування героїв. Крізь призму героїки й проходять оцінки революційних та воєнних подій. Ідеологічна й політична строкатість суспільства викликає суперечливе ставлення до героїв. В сучасному розумінні це ставлення до Героїв Радянського Союзу і Героїв Соціалістичної Праці, до Героїв України.

На цьому тлі постає запитання: Чи потрібний інститут героїв? Звичайно, кожна політична сила своєю ідеологією та політикою буде творити або вирізняти «своїх» героїв. Серед героїв – герої миротворчих контингентів з Угорщини, Чехословаччини, Афганістану, Сирії, герої Першої і Другої світових воєн, з одного боку, з іншого – це герої часів УНР, Гетьманату, Директорії, герої національно-визвольних змагань Поліської Січі й УПА, дивізії „Галичина”. І це важлива проблема не лише історії, а й сучасної політики та моралі. Однак героями є й ті, які здійснили відкриття в науці, освоєнні земних і космічних просторів, рятували людей під час різних катастроф, природних і штучних, на воді під час пожеж тощо.

Коли постає проблема воєн і героїв, то слід визначати, очевидно, героїзм людини за вчинками, а не виставляти ідеологічні та політичні штамби як критерії героїзму. Найчесніша й найсправедливіша історія, у тому числі й воєнна, є та, яка не дає ідеологічних і політичних оцінок, хоча без таких оцінок вона не обходиться. Українська воєнна історія захоплює чимало тем, які стосуються подій світового, міжнародного значення, але на які не мали вирішального впливу ні регіон, ні його мешканці.

У жодному обласному центрі України немає такого Меморіалу Вічної слави як у Луцьку. Хоча сьогодні це місце можна назвати Меморіалом слави та скорботи, тому що в його пам’ятних знаках простежуються трагедії ХХ ст. Тут пошановані воїни, які захищали і визволяли край, воювали з нацистами, інтернаціоналісти від 1936-го і до кінця 80-х років. Стіна плачу представляє спалені села, замордованих військовополонених і краян. Є також пам’ятні знаки тим, хто загинув від рук оунівців у повоєнний час і тим, хто загинув у саратовських таборах з останнього воєнного призову в СРСР і так і не втрапив на фронт. Серед нові, пам’ятні знаки тим, хто знайшов притулок на Волино-Поліській землі після виселення із Закерзоння та учасникам ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС. З’являються пам’ятки, що свідчать про сучасні події в АТО і широкомасштабній агресії РФ проти України.

Дуже важливо, щоб патріотичне виховання на воєнній історії не створювало протистояння та суперечливих думок, які його викликають. Виховна робота має бути вдумливою і відповідати потребам держави й армії, її доктрині.

Оглянувши багато століть, у яких змінювалося становище українських земель й українців, виникає думка про стереотипи мислення в оцінках щодо їхнього статусу та становища. Кожна держава, яка володіла українськими землями, намагалася обґрунтувати своє право на володіння. Останньою була радянська держава, тому її стереотипи продовжують найбільше шкодити формуванню національного світогляду й політиці української державності. Частина політиків продовжує виражати ідеї та погляди вже не існуючої держави й ідеології, на жаль, на всьому пострадянському просторі, у тому числі у Російській Федерації, яка формує свою політику не лише як правонаступниця СРСР, а й як суверенна та незалежна держава.

Історичні оцінки минулого мають бути, у тому числі й воєнної історії, з урахуванням оцінок історії та політики сучасних держав, які багато в чому продовжують логіку «окупаційного мислення», хоча й не територіального, а світоглядного. Звичайно, що найбільше це стосується тих держав-сусідів, у складі яких перебували або перебувають українські землі.

Якщо в минулому відбувалося втягнення України й українців у воєнні події, то сьогодні відбувається втягнення її у воєнно-політичну історію колись воюючих сторін на свій бік. Слід сформулювати власну концепцію воєнної історії, відсторонену від зверхності інших воєнно-політичних доктрин і намагання підпорядкувати її власним ідеологічним та політичним потребам. Достатньо того, що Україна втратила впродовж століть частину етнічних територій і населення, а українці несли важкий тягар різних асиміляторських тенденцій у політиці та культурі.

Список використаних джерел

1. Колінгвуд Р. Ідея історії. Київ : Основи, 1996. 615 с.
2. Кримський С. «Кінець історії» чи метаісторія? *Collegium*. 1994. № 1. С. 28–40.
3. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Київ : Основи, 1995. Т. 1. 444 с.; Т. 2. 494 с.
4. Репресоване краєзнавство (20–30-і роки). Київ-Хмельницький, 1991. 480 с., іл.
5. Розвиток історичного мислення як засіб формування особистості, її інтелекту та творчих здібностей. Зб. статей : Праці Всеукр. наук.-практ. конф. 7–10 грудня 1999 р. Одеса : Астропринт, 1999. 216 с.
6. Смолій В. Українська історична наука на рубежі XXI століття: Проблеми пошуку нових теоретичних та методологічних підходів. *Освіта України*. № 27. 1997. 4 лип.
7. Тойнбі А. Дослідження історії. Київ : Основи, 1995. Т. 1. 614 с.
8. Тронько П. Т. Краєзнавство України: здобутки і проблеми (До III з'їзду Всеукраїнської спілки краєзнавців). Київ, 2003. 126 с.
9. Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / Упорядкув. і ред. Н. Яковенко. Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 2008. 128 с.
10. Ясперс К. Смысл и назначение истории. Пер. с нем. Москва : Политиздат, 1991. 527 с.

**Бортніков Валерій,
Байрак Сергій (Луцьк)**

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРОТЕСТУ НА ВОЛИНІ ПІД ЧАС РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ

У переломні та кризові періоди життя суспільства значного розмаху набувають такі масові форми політичної участі як мітинги, демонстрації, страйки, бойкоти, акції громадянської непокорі. Їх ефективність яскраво продемонстрували революційні події кінця 80–90-х рр. XX ст., а також масові виступи під час Помаранчевої революції та Революції гідності в Україні. Згадані прояви активності мають велике значення для привертання уваги громадськості до гострих проблем, стимулювання законодавців та уряду до їх вирішення. Вони бувають настільки потужними, що змушують владу вносити суттєві корективи у свою політику, а в окремих випадках не залишають правителям інших альтернатив, окрім як відректися від влади або, навіть, втекти за межі країни.

Революційні події в Україні 2013–2014 рр. поклали краї політики режиму В. Януковича, спрямованої на згортання прав і свобод громадян, погіршення їх умов життя, гальмування євроінтеграційних процесів та ін. Євромайдан постав як форпост боротьби демократії з посткомуністичною диктатурою, колонізованою нацією з імперією, права на людську гідність проти антигуманного режиму, пересічних громадян проти клептократичної олігархії [1, с. 6].

Початок акцій протесту в Києві пов'язано із розпорядженням Кабінету Міністрів М. Азарова про зупинення процесу підготовки до підписання Україною асоціації з ЄС, яке мало відбутися у Вільнюсі на саміті лідерів країн Східного партнерства 29 листопада 2013 р. Реакцією на це стало виникнення Євромайдану, до розгортання якого долучились студентство і молодь, опозиційні депутати, активісти часів Помаранчевої революції, представники сфери культури, підприємці та ін.

У Луцьку Євромайдан розпочався 22 листопада разом із відзначенням дев'ятої річниці Помаранчевої революції. Члени молодіжної громадської організації «Національний альянс» оголосили безстрокову акцію на підтримку вступу України до Євросоюзу. У неділю 24 листопада відбулася акція підтримки європейського вектору «Українці за євроінтеграцію». Перший масовий мітинг, на якому були присутні біля двох тисяч учасників, в основному студентська молодь, відбувся 26 листопада. Зміст та настрої людей відбивали численні прапори України та Євросоюзу і плакати із гаслами: «Студенти обирають Європу», «Або ти твориш майбутнє, або його у тебе не буде», «Хочемо жити в Європі», «Хто, якщо не я?» [2].

28 листопада активістами луцького Євромайдану організовано пікетування Волинської обласної ради з вимогою прийняття звернення щодо євроінтеграційних прагнень громадян України і відставки уряду. Обгорнуті українськими прапорами молоді люди скандували гасла: «Студенти за ЄС!», «Ми хочемо в ЄС!», «Слава Україні! – Героям слава!». За відсутності пропрезидентської більшості депутатів обласної ради, її засідання було зірвано. Натомість опозиційно налаштовані

депутати на зборах прийняли звернення, у якому ставилася вимога відставки Кабінету Міністрів, оголошення імпідменту Президенту України та перевиборів парламенту [3].

Масовий рух протесту в області за участі усіх прошарків і верств населення фактично розпочався після побиття в Києві студентів співробітниками підрозділів «Беркут» у ніч на 30 листопада 2013 р. 1 грудня на Театральному майдані Луцька зібралися тисячі волинян на мітинг, на якому висловлено обурення діями силовиків та лунали пропозиції розпочати загальнонаціональний страйк з метою усунення існуючої влади [4]. 2 грудня акція протесту в обласному центрі тривала. Організатори луцького Євромайдану оголосили про загальноміський страйк під гаслом «Повстань Луцьк! Захистим європейський вибір». Уранці молоді люди блокували адміністративну будівлю Волинської ОДА та обласної ради.

Важливим чинником організації людей під час Революції гідності стало ефективне використання сучасних цифрових технологій і комунікацій, зокрема мережі Інтернет. Вони стали потужним засобом розвитку горизонтальних соціальних інтеракцій, громадської мобілізації і самоорганізації територіальних спільнот. У цьому контексті є показовою реалізація членами волинського осередку політичного об'єднання «Сила людей» програми «Мережа колективного захисту "Свої"». Її метою став захист активістів Євромайдану від переслідувань з боку владних структур. Зокрема йшлося про шість судових справ [5].

Водночас, у соціальних мережах розпочалася кампанія, спрямована на бойкот торгових марок, що належали депутатам Партії регіонів. Таким чином, жителі області висловили свій протест проти депутатів-регіоналів, які підтримували дії влади. Своєрідною формою тиску на прихильників Партії регіонів стала організована за допомогою соціальних мереж акція у вигляді флешмобу з умовною назвою «Кривава екскурсія» або «Бізнес на крові». Її учасники, навідувались до офісів, що належали власникам, які фінансували Партію регіонів, де біля входу розливали фарбу червоного кольору, що символізувала кров невинних жертв [6].

Важливим кроком на шляху інституалізації масових форм протесту громадян стало утворення Волинського обласного осередку Всеукраїнського об'єднання «Майдан», презентація якого відбулася 14 січня 2014 р. За словами одного із очільників цього об'єднання, його мета – «змінити якість влади, об'єднати та скоординувати всі прошарки громадянського суспільства, створити таку державу, про яку мріяли наші предки. Завдання – зміна Конституції і приведення до балансу між всіма гілками влади, підписання Угоди про Асоціацію з ЄС, проведення чесних виборів, поширення масового руху на захист прав людей і звільнення політичних в'язнів» [7].

До складу волинського «Майдану» увійшли представники ВО «Свобода», ВО «Батьківщина», політичної партії УДАР, громадської ініціативи «Третя республіка», Волинської асоціації фермерів та приватних землевласників, організації «Бізнес Волині», Волинського відділення Союзу українок, ГО «Національний Альянс», ВОМГО «Асоціація Молодих Реформаторів», ГО «Батьківщина молода» та ін. Упродовж січня-лютого утворено районні осередки ВО «Майдан».

Поряд з Євромайданом виникла інша громадська ініціатива, що з часом отримала своє організаційне оформлення – Автомайдан, який став свого роду мобільним підрозділом Євромайдану. Автомайдан складався із груп автомобілістів, які об'єднувалися на добровільних засадах з метою виконань екстериторіальних акцій мирного характеру: доставки продуктів та інших засобів життєзабезпечення Євромайдану, супроводження та евакуація активістів, патрулювання вулиць, блокування адміністративних будівель і осель активних прихильників тогочасного режиму та Партії регіонів. Автомайдан фактично виник стихійно, але згодом набув сталих інституційних форм.

Його активісти взяли активну участь в усіх масових суспільно-політичних акціях, ініціювали «пересувні мітинги», виїзди на місця з метою поширення ідей Революції гідності, а також тиску на представників існуючої влади та бізнес-структур, що належали «регіоналам», а згодом і російського бізнесу. Так, 18 січня 2014 р. за рішенням Волинського обласного осередку ВО «Майдан» здійснено поїздки учасників Автомайдану з метою «щедрування», а фактично тиску і залякування, до осель голови Волинської ОДА, голови Волинської обласної ради, начальника УМВС Волинської області та обласного прокурора, де, зокрема, лунали заклики про їх відставку.

Помітною акцією автомайданівців стало недопущення 22 січня 2014 р. виїзду батальйону внутрішніх військ із Луцька до Києва на допомогу силовикам із наступним тривалим блокуванням їх казарм [8]. Найбільш масовими акціями луцького Автомайдану стали агітаційно-пропагандистські виїзди районами Волинської області. Так, 2 лютого 2014 р. організовано три колони із 30 автомобілів за маршрутами, що передбачали відвідування районних центрів області: Маневичі – Камінь-Каширський, Локачі – Володимир-Волинський та Турійськ – Любомль – Шацьк. 10 лютого 2014 р.

волинський Автомайдан влаштував під Ківерецьким міськрайонним судом акцію протесту проти тиску на одного із активістів Євромайдану.

Прийняття 16 січня 2014 р. Верховною Радою України низки антидемократичних законів, спрямованих на згортання прав і свобод людини, які у народі охрестили як «драконівські», викликало масове обурення громадян. Із цієї нагоди в Луцьку 19 січня 2014 р. відбулося народне віче під гаслом «Ні – державному перевороту». Акція зібрала близько двох тисяч учасників. На зібранні ставилося питання про відставку уряду, розпуск Верховної Ради України та організацію дострокових парламентських виборів.

Логічним наслідком революційних подій стала зміна керівництва органів державної влади та місцевого самоврядування. Активісти Євромайдану разом із представниками опозиції, прагнули якнайшвидшої відставки чинної в області влади, яка зазвичай відбувалася публічно в умовах неприхованого тиску з боку учасників та організаторів масових зібрань.

Після загибелі перших учасників Євромайдану в Києві у січні 2014 р. відбулося загострення політичного напруження на Волині. 24-го січня відбулися масові мітинги на Театральному та Київському майданах, перекриття руху на центральній автомагістралі Луцька – проспекті Волі і блокування Волинської обласної державної адміністрації. Учасники мітингів засуджували дії влади та вимагали відставки обласного керівництва. Гасла протестувальників: «Луцьк, вставай!», «Банду геть!» Аби не допустити силового протистояння голова Волинської ОДА, голова Волинської обласної ради та його заступник написали заяви про відставку [9].

Рішучим кроком у напрямі делегітимації режиму Януковича стало утворення народних рад у вищому законодавчому органі країни та представницьких органах влади на місцях. 22 січня у Києві на установчих зборах опозиції затверджено Декларацію про проголошення Народної ради України. Новостворена рада мала стати органом представництва народних депутатів із захисту Конституції. До об'єднання увійшли народні депутати-опозиціонери та позафракційні, які виступали проти диктатури та узурпації влади існуючим режимом. Народна рада мала здійснювати повноваження представників законодавчої гілки влади з контролю за реалізацією питань, які згідно Конституції віднесено до повноважень Верховної Ради України і «які нині узурповані режимом Януковича». За декларацією в усіх радах країни, включно міські та районні, мали утворюватися народні ради, як міжфракційні об'єднання, які разом із загальнонаціональною Народною радою мали забезпечувати захист Конституції, прав і свобод людини [10].

До складу Волинської обласної народної ради, яку створено 25 січня 2014 р., увійшли 35 опозиційних депутатів Волинської обласної ради. Серед членів нового колегіального органу – 14 представників фракції ВО «Батьківщина», шість членів фракції ВО «Свобода», чотири представники фракції «Наша Україна», два – від фракції «Єдиний центр» і дев'ять позафракційних депутатів обласної ради [11]. Керівним органом новоствореної народної ради стала її президія у складі чотирьох осіб. Виконавчим органом ради – виконавчий комітет на чолі з головою виконкому. Присутні на зборах, керуючись ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», проголосували за те, щоб повернути обласній раді повноваження, делеговані обласній державній адміністрації. Згодом народні ради було утворено в міських та районних радах області.

Одним із знакових заходів Волинської обласної народної ради стала ухвала від 9 лютого 2014 р. рішення щодо ініціювання заборони символіки та діяльності Партії регіонів і КПУ на території області. На зібранні схвалено звернення до членів обласної організації Партії регіонів із закликом припинення членства у цій структурі та відмежування від її керівництва, яке винне у суспільно-політичній кризі, жертвах та протистоянні у столиці. Як йшлося у зверненні, «стало очевидним: на руках вождів цієї партії – кров патріотів українського народу. Після вбивств, катувань та переслідувань учасників Євромайдану, каліцтв невинних людей, вона фактично стала партією вбивць і крові. Ті, хто є членом Партії регіонів, також несуть політичну та моральну відповідальність за дії своїх однопартійців» [12].

Необхідною умовою забезпечення порядку, реалізації прав і свобод громадян, захисту від провокацій з боку правлячого режиму і, у більш широкому сенсі, надбань Революції гідності, стала організація загонів самооборони Майдану. Акції протесту, що розпочалися 21 листопада 2013 р., проходили без будь-якої охорони. Однак силовий розгін демонстрантів у ніч на 30 листопада поставив питання щодо необхідності організації захисту учасників Євромайдану. Ідею створення загонів самооборони уперше оприлюднив штаб національного спротиву, що створено опозиціонерами у Києві 1 грудня 2013 р. Актуальність їх створення підтверджено наступним розвитком подій, пов'язаних із спробою силового розгону Євромайдану і численними жертвами серед його захисників.

У Луцьку загін самооборони створено на підставі рішення Волинської обласної народної ради. 19 лютого 2014 р. на позачерговій сесії Луцької міської ради депутати ухвалили рішення щодо

реорганізації одного з державних комунальних підприємств у КП «Волинська самооборона» і затвердили нову редакцію статуту підприємства. Його створено для допомоги та сприяння у виконанні повноважень місцевого самоврядування щодо забезпечення на території міста законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів територіальної громади [13]. Загони самооборони було утворено й в інших містах та районних центрах області.

Апофеозом протистояння влади та опозиції на Волині стало 19 лютого 2014 р., після масової загибелі Євромайданівців у Києві. Колона демонстрантів на чолі з активістами «Правого сектору» рушила до приміщення Волинської ОДА, а згодом до обласного управління МВС, яке було закидано бруківкою і захоплено. Акція супроводжувалася гаслами: «Зека геть», «Революція», «Разом і до кінця». Найбільш активні учасники акції протесту брутально поводитися з новопризначеним 5 лютого головою обласної державної адміністрації, що перебував у приміщенні управління МВС, вимагаючи від нього заяви про відставку, але марно. Уночі в Луцьку протестувальники розгромили офіси Партії регіонів і КПУ та пікетували міський відділ міліції, де, щоправда, обійшлося без зіткнень та силових дій з обох боків [14].

Відлунням протестних настроїв у цей період стало знищення пам'ятників Леніну. Поштовхом до цього стало руйнування пам'ятника вождю світового пролетаріату в Києві 8 лютого 2014 р. На Волині останні пам'ятники Леніну зруйновано 21 лютого у районному центрі Маневичі і Нововолинську (на території шахти № 9), а 21 лютого у с. Велика Глуша, Любешівського району.

Завершальне масове зібрання Євромайдану взимку 2014 р. відбулося в Луцьку 23 лютого. Головною подією, що збрала громадськість, стало публічне каяння співробітників волинського спецпідрозділу «Беркут». На вимогу активістів «Правого сектору» на луцький Майдан прийшли близько 30 співробітників спецпідрозділу із 50-ти. Правопорядок забезпечували підрозділи самооборони Майдану [15].

Водночас, не витримали випробування часом деякі ініціативи щодо очищення влади – створення т. зв. Комітету громадської люстрації, який, на думку журналістів, «керуючись вульгарним розумінням процесу і спекулюючи на радикальних настроях людей, вдався до сумнівного експерименту» [16].

Отже, зміст та форми політичного протесту жителів Волинській області, як і у більшості регіонів країни загалом, відбивали характер та перебіг подій, що генерувалися в Києві. Інституалізація масового протесту відбувалася через самоорганізацію паралельних органів влади у вигляді народних рад та загонів самооборони, регіональних структур ВО «Майдан» та «Автомайдан», Комітету громадської люстрації. Важливим чинником самоорганізації громадян став розвиток мережевих структур з широким використанням активістами інформаційно-комунікаційних технологій.

Список використаних джерел

1. Потапенко Я. Рецепція Євромайдану в сучасному українському соціокультурному дискурсі. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2015. № 4. С. 4–21.
2. Тимошук Я. Студенти обирають Європу. *Волинь-нова*. 2013. 28 листоп.
3. Поверніть Україні Європейське майбутнє. Звернення депутатів облради, які взяли участь у депутатських зборах. *Волинь-нова*. 2013. 30 листоп.
4. Нагорний О. Навіть у толерантних волинян терпіння закінчилося. *Волинь-нова*. 2013. 3 груд.
5. Волинян закликають до колективного захисту. URL: <http://volynmedia.com/articles/2697>.
6. «Кривава» екскурсія підприємствами регіоналів в Луцьку. *Волинські новини*. 2014. 5 лют. URL: <http://www.volynnews.com/news/policy/kryvava-ekskursiia-pidpryyemstvamy-rehionaliv-u-lutsku-fotoreportazh/>.
7. На Волині ВО «Майдан» порівняли із польською «Солідарністю» / Портал «четверта влада». 14.01.2014. URL: <http://4vlada.com/volin/32456>.
8. Наумук С. *Донеччанина поїли чаєм, а він просив... горилки*. *Волинь-нова*. 2014. 4 лют.
9. Гарбарчук К. *Борис Клімчук погодився піти...*. *Волинь-нова*. 2014. 25 січ.
10. В Україні створили альтернативний орган влади. *ВолиньPost*. 2014. 22 січ. URL: <http://www.volynpost.com/news/26111-v-ukraini-stvoryly-alternatyvnyj-organ-vlady>.
11. Нардеп розповів, хто формуватиме загони самооборони Народної ради Волині. *ВолиньPost*. 2014. 26 січ. URL: <http://www.volynpost.com/news/26318-volynska-narodna-rada-spysok-chleniv>.
12. Народна рада вимагає заборони ПР і КПУ. *Волинь-нова*. 2014. 11 лют.
13. Луцька рада легалізувала «Волинську самооборону». *Хроніки Любарта*. 2014. 20 лют.

14. Кайданки для губернатора. *Хроніки Любарта*. 2014. 20 лют.
15. Нагорний В. Беркут покався перед людьми та Богом. *Волинь-нова*. 2014. 25 лют.
16. Комітет громадської люстрації на Волині. Персональний склад. *Волинські новини*. 2014. 3 квіт. URL: <http://www.volynnews.com/news/society/komitet-hromadskoyi-liustratsiyi-na-volyni-personalnyy-sklad/>.

Бортнікова Алла (Луцьк)

ПОВИННОСТІ НА ПОТРЕБИ ОБОРОНИ В МІСТАХ ВОЛИНІ У СКЛАДІ ВКЛ

Волинські міста у складі Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтського (ВКЛ) залежали від адміністративно-територіального поділу держави, його політико-правової системи та організації влади. Долю волинських міст визначали не лише геостратегічні й політичні чинники – боротьба за Волинь між ВКЛ та Коронаю Польською упродовж XIV–XVI ст. Міста, разом із замками, залишалися стратегічними пунктами військової організації держави, форпостами захисту проти зовнішньої агресії, що потребувало постійної уваги з боку держави. Статут ВКЛ 1529 р. виокремив «місто» як специфічну соціально-правову категорію: «...прелатам, княжатам, панам хоругвовним, шляхтичам і *містам* (курсив *А. Б.*) позначених земель Великого князівства Литовського, Руського, Жемайтського та інших ми пожалували...» (розд I, арт. 1) [1, с. 208].

У правовому відношенні, який не був сталим, міста й містечка на теренах України у складі ВКЛ поділялися на великокнязівські (державні), приватновласницькі, церковні. Виділяють міста привілейовані і непривілейовані (з привілеєм і без нього). До 1569 р. великокнязівських міст і містечок України налічують 29, приватновласницьких – 112, церковних – сім. Серед них на Волині великокнязівських міст і містечок налічується десять, приватновласницьких – 101, церковних – шість. Більшість новозаснованих міст Волині були приватновласницькими.

Розкриваючи роль міст у становленні західної демократії, видатний соціолог М. Вебер писав, що «західне місто у стародавні часи..., було тим місцем, де здійснювався перехід із невільного у вільний стан». Місто було «не лише економічним місцем торгівлі й промисловості, політично (як правило) – фортецею і місцем гарнізону, адміністративно – судовим округом, але також скріпленням присягою *братерством*. Його символом у стародавні часи були загальні вибори, у середні віки воно було скріплене присягою “комуни” і було у правовому відношенні “корпорацією”» [2, с. 362, 371].

Історія міст Волині, особливо до Люблінської унії 1569 р., має вкрай уривчасту джерельну базу. Серед джерел переважають законодавчі і нормативно-правові акти великокнязівської влади, що гарантували статус і права волинських міст (великокнязівські і королівські привілеї, листи) на право володіння землею і майном, регулювання податків (звільнення/обкладання), виконання жителями міст повинностей, зокрема й у сфері оборони міст і ВКЛ. Нечисельний актовий матеріал представлено окремими записами Литовської метрики, що дає змогу з'ясувати поодинокі факти життєдіяльності населення в містах.

Міщани згадуються в актах місцевих адміністративних і судових органів, що репрезентували і центральну владу, і місцеве самоврядування. Записи збережених замкових і гродських книг (канцелярії замкових або гродських судів), насамперед великокнязівських міст (Луцька, Володимира, Кременця) є масовим джерелом з історії волинських міст, зокрема виконання містами повинностей на потреби оборони тощо.

Місто Рожище належало до церковних міст Волині, його історія у складі ВКЛ ще не стала предметом ґрунтовного аналізу дослідників. Відомо, що Рожище мало два локаційних привілеї від 6 січня 1567 р. і 24 січня 1567 р., наданих луцькому і острозькому єпископу Марку Васильовичу Жоравницькому. Новий привілей на локацію м. Рожища надано 13 квітня 1598 р. луцькому владиці Кирилу Терлецькому. За новим привілеєм місту надано магдебурзьке право, а також право на проведення двох щорічних ярмарків. Рожище в джерелах в окремих випадках називалось «містом», «містечком» або «селом». Отже, чіткості у визначенні статусу окремих населених пунктів не існувало, що було звичною практикою для багатьох приватновласницьких волинських міст у складі ВКЛ і Речі Посполитої. Прикладами слугують містечка Острожець, Горохів та багато інших.

У правовому відношенні міщани волинських міст підпорядковувалися різним системам права: земському (великокнязівському), патримоніальному (князів, панів, зем'ян-шляхти), магдебурзькому (міському) тощо. Не підлягали підпорядкуванню жодного із місцевих прав іноземці. Як визнавав кн.

Марк Сокольський 1561 р., причиною відмови ув'язання, «чоловеку заграничному и тут у Великому Князтве Литовском не оселому... права звести не могу» [3, № 5, с. 153].

Міщани як соціальний стан і жителі, які мали землю за містом, виконували військову повинність. Вони також брали участь в благоустрою міст. Міщани долучалися і до справ будівництва укріплень в містах («городова робота»), постачали підводи («підводна повинність»). Роботи на дорогах («гати на Стиру») виконувались під керівництвом уряди мостовничого. Крім цього на міщан покладалися важкі натуральні повинності: «жита жати и сена косити», сипання «ставу», данина (в Луцьку – колодами, Кременці – відрами) тощо.

Міські жителі платили загальнодержавні податки: вони сплачували за право володіння земельними ділянками, дворовими «пляцями», вартість яких коливалася залежно від їх розміщення в структурі міста, від способу й мети використання та ін. У дев'ятому артикулі Устави на волоки «Про міста та їх повинності» йшлося про те, що привілейовані міста мали дотримуватися своїх статутів, – інші міста мали платити з волоки, відповідно якості землі, – 50, 40 і 30 грошей, «а зо всякого ґрунту за толоки по 12 грошей, а з домов в рынку от прута по пол 8 пенезя, у вулицях от прута 5 пенезей; з огорохов в мeste от прута пол 3 пенезя, а з гуменных пляцов на передместью от прута один пеняз, то есть от моргу 3 грошы».

Наприкінці XV – на початку XVI ст. в умовах перманентної загрози татарських нападів на пограничних землях ВКЛ і Волині, зокрема, гостро стояло питання земської оборони. Міщани всіх земель ВКЛ виконували військову повинність разом зі шляхтою. Верховна влада проводила відповідні заходи, спрямовані на вдосконалення організації оборони земель. За рік до початку сейму 1512 р. великий князь литовський вказав на можливість заміни військової служби міщан грошовою оплатою або спорядженням на війну певної кількості людей: «выправа мяла бы положона быти пенязьми або людьми». Норма діяла згідно устави сейму (1512), «которымъ обычаемъ часу потребы обороны земское мяль ся радити». Йшлося про грошову оплату з міст, яка визначалася спроможністю міщан того чи іншого міста служити «конно і збройно». У 1512 р. за переліком міст, які «мают на воину посылати», найбільше коней виставляло Вільно – 500 коней, Берестя – 150 коней, з усіх інших міст кількість постачання коней не досягала однієї сотні. Так, 60 коней мав давати Дорогичин, 50 – Кам'янець, Ковно, Городна (Гродно), Бельск (Більськ), 30 – Луцьк, Володимир, Ліда, інші міста – по 20, 15, 10 коней. У цьому ж році міста отримала пільгу на звільнення від відправки людей на війну. Міста, яким «не казано ехати» мали заплатити: Вільно – 150 кіп і два постави сукна «лунского» (тонке англійське) і два «колтришских» (грубе просте дешеве); Берестя – 100 кіп; Ковно, Гродно, Більськ, Дорогичин, Кам'янець, Луцьк – 50 кіп; Володимир – 40 кіп; усі інші міста – від 30 до 5 кіп грошей [4, № 625, 626, р. 463, 464].

Лаконічними є відомості щодо норм постачання містами на оборону держави людських ресурсів або грошових виплат, які не були сталими і коливалися залежно від економічного розвитку міст та їх фінансової спроможності. Згідно ухвали городенського сейму 1567 р., з усіх приватновласницьких міст ВКЛ «князьскихъ, панскихъ и земянскихъ, духовныхъ и светскихъ» власників зобов'язали відправляти на військову службу з 10 димів одного пішого воїна з рушницею, мечем, живністю (провіантом, харчуванням). Для трьох таких осіб необхідно було мати воза з конем, при ньому возницю з рогатиною, сокирою, «рыдлем», мотикою.

Для потреб оборони держави в XVI ст. збирався грошовий податок «серебщина». Постанова про стягування податку ухвалювалася сеймом ВКЛ в 1522, 1529, 1534, 1540, 1542, 1551, 1552 рр. Як правило, податок стягувався з панів і шляхти лише за їх згодою, податок платили міщани, духовенство, а в деяких випадках (в 1529, 1534 рр.) – селяни великого князя. Обсяг податку обкладання міст визначався залежно від їх економічного становища. Віленський вальний сейм 21.01.1529 р. ухвалив уставу, за якою жителі м. Вільна мали внести 1500 кіп грошей; жителі Троку, крім євреїв, 10 кіп грошей, Городна – крім євреїв, 180 кіп грошей, Берестя 150 кіп грошей, Луцька 30 кіп грошей, Володимира 20 кіп грошей, Пінська 50 кіп грошей, Кам'янця 100 кіп грошей, Мінська – 50 кіп грошей, Вітебська 10 кіп грошей, Полоцька 5 кіп грошей [8 36, 203–206]. Сейм 1551 р. знову прийняв уставу про серебщину. За наказом великого князя складено «ропис» великокнязівських міст і містечок з визначенням суми сплати серебщини, встановленої для усіх жителів за виключенням «людей волостных» і євреїв. Луцьк мав сплатити 70 кіп грошей, Володимир 50 кіп грошей, Кременець 40 кіп грошей, Полоцьк, Вітебськ, Київ, Берестя, Пінськ – 100 кіп грошей. Плата з міст мала здійснюватися «через войтов и мещан», але через неврожай була перенесена на 1552 р. [5 67. ЛМ 28, № 141, с. 179–182].

Міста мали пільги щодо виконання військових повинностей. Так, в Луцьку згадується про обов'язки луцьких міщан захищати замок і з'являтися на війну, лише в крайньому випадку, у привілейі 1497 р. А від підводної повинності у військовий час луцьких міщан звільнено ще за часів Казимира.

Володимирські міщани також мали звільнення від виконання військової повинності. Водночас, за володимирськими міщанами залишався обов'язок «плати местські платити и подводы давати по давнему». Замок вони зобов'язані були захищати лише у тому випадку, коли намісник із військом відправиться з міста в похід [6 40, с.15, 30]. У іншому волинському місті – Ковелі від військової повинності звільнено християн і євреїв, які замість цього виконували певну кількість щорічних повинностей.

Зобов'язання міщан щодо виконання їх повинностей для підтримки та розбудови міських укріплень зафіксовано в Статуті ВКЛ 1529 р.: «...старі замки лагодити і там само, на тих же старих місцях виділені їм ділянки знову забудувувати, мости нові будувати, старі дороги лагодити...» (розд. I, арт. 22). Оскільки нагляд за правильністю внеску та якістю виконаних робіт покладался на уряд старости або у приватновласницьких містах – на власника замку, відповідно, їх влада над міщанами зростала.

У привілеї волинському місту Горохову, розташованому на шляху між Львовом і Луцьком, йдеться: «для лучшаго порядка въ городъ Гороховъ, а именно для защиты и укрепления его... мы жалуем этому городу Магдебургское право... все вообще мещане будутъ обязаны: кругом города валь въ порядкъ высыпать, высоко его воздвигнуть и дерном покрыть; потом палисадъ и башни укрепить; также огнестрельное оружие – большого и малого калибра, порох, пули и все прочее, для защиты необходимое, на свои средства и издержки, сообразно с нашими указаниями, приобрести; также плотину у города подчинять и содержать, по прежнему обычаю» [6 40, с. 92–94].

Міщани, як і шляхта, платили надзвичайні податки (серебщину, поголовщину тощо) зі своїх землеволодінь і підданих. В умовах Лівонської війни жителі («обыватели») Луцького повіту платили: «серебщизны, поголовщины и коневщины за неслужене войны». Віленський сейм 1563 р. зобов'язав жителів приватновласницьких міст сплачувати податки нарівні з мешканцями господарських міст.

На прикладі Луцька маємо змогу відстежити склад податкового населення міста, його військові повинності і платежі. В Луцьку жили міщани, торговці, ремісники, урядники міського та замкового урядів, князі, пани-шляхта, зем'яни та їх слуги, міська біднота та ін. На Віленському вальному сеймі 1565 р. волинські князі, пани і зем'яни зверталися до Жигимонта Августа з тим, що вони тримають «свои дома» в Луцьку «для небезпечност от неприятеля и для приезду своего», а луцькі міщани примушують їхніх «подворников» (слуг), які жили в цих домах, сплачувати міські податки і повинності, «сажаючи их до везенья». Великий князь своїм «отказом» (1566) звільнив від «платовъ местскихъ» слуг, які жили в місті й не займалися торгівлею та ремеслом.

У містах Волині проживали представники різних етносів: русь (майбутні українці, білоруси), євреї, вірмени, караїми, поляки, литовці, татари, німці та ін. Усі вони відносилися до різних конфесій, що у повсякденні мало принципове значення. У ВКЛ в соціально-правовому відношенні християни, як католики, так і православні, користувалися перевагою. За Статутом ВКЛ 1529 р. свідками у справі про землі і про доказ права на володіння землею не могли бути допущені «ні жида, ні татар, а тільки християни латинського або грецького віросповідання» (розд. VIII, арт. 5). На території Луцького повіту разом з православними осіло проживали католики. Так, церква «столечная луцкая», підпорядкована луцьким владикам, володіла маєтком «Немецкое побълизу Луцка», який більше 20 років «держал» служебник князя К. К. Острозького Василь Пархомович [3 Замк кн. № 208, с. 339–340].

Найчисельнішу соціальну групу в містах Волині складали євреї, організовані у власних общинах та відмежовані від християнської спільноти. В Луцьку існували дві окремі общини – караїмська і равинська. Листи великої княгині Бони 1547 і 1556 рр. слугують свідченням звільнення ковельських євреїв від сплати податків і данин, замість яких запроваджено щорічний чинш, разом із цим євреї отримали наказ селитися на окремій вулиці, а не разом з християнами. На євреїв не поширювалася юрисдикція магдебурзького права, їх нарівні зі шляхтою та іншими вільними людьми судив староста або його заступник – підстароста, а згодом воєвода.

Листом 21.03.1514 р. Жигимонт I підтвердив права євреїв Луцька, Володимира та інших міст ВКЛ (Троцька, Городна, Берестя, Пінська, Кобрин) на виконання повинностей, запроваджених великим князем Олександром. Олександр вимагав, щоб євреї «выправили ко службе земской тысячу коней», однак євреї покликалися на те, що вони «здавна» за великого князя Вітовта, Жигимонта і Казимира «николи на войну не хаживали», просили «абы имъ тое новины не вводилъ и держалъ бы ихъ по старине». Олександр постановив: на війну не ходити, «ни выправляти, а ни посылати»; усі податки, серебщизну, «підводи» та інші повинності євреям виконувати спільно з жителями тих міст, «в которыхъ местехъ мешкають, мають зъ местомъ уси подачки давати». Жигимонт підтвердив ці положення привілею Олександра. У 1522 р., Жигимонт I ще раз підтвердив вище викладені права і привілеї євреїв Луцька та інших міст ВКЛ. Віленський вальний сейм 21.01.1529 р. ухвалив уставу, за

якою євреї міст ВКЛ, – «євреї Троцькі, Гроденські, Пінські, Берестейські, Кобринські, Луцькі, Володимирські і всі інші, що жили на королівських землях», – мали вносити до скарбниці в 1000 кіп грошей, цю суму їм дозволено розподілити між собою у відповідності до стану кожного і доставити великому князеві на свято Пасхи. Сейм ВКЛ 1551 р. звільнив євреїв міст ВКЛ і, зокрема євреїв великокнязівських волинських міст, від сплати сребщини: Городно, Троки, Тикотин, Новгород, Слонім, Мстибогов, Луцьк, Володимир, Кременець, Полоцьк, Вітебськ, Брест, Пінськ, Клецьк і Меречі.

Проте, у зв'язку із Лівонською війною в 1563 і 1566 рр. на Віленському та Берестейському сеймах запроваджено поголовний єврейський податок. У лютому 1567 р. володимирські євреї Шмойла Длугач та ін. скаржилися на великокнязівського урядника Василя Коляду з приводу того, що він відмовив їм видати розписку в отриманні від них особливого для усіх євреїв податку згідно ухвали Берестейського сейму [7 16 15, арк. 44].

Періодично на міста накладалися і спеціальні примусові позики. Під час Лівонської війни 1558–1570 рр., починаючи з 1561 р., вони проводилися двічі на рік. Сума позики визначалася фінансовою спроможністю міщанства. Наприклад, з Луцька у 1561, 1563, 1565 і 1567 рр. зібрано відповідно 200, 400, 400 і 110 кіп грошей, що дорівнювало 1110 копам. Володимир сплатив у 1563, 1565 і 1567 рр. відповідно 200, 150 і 60 кіп, тобто 410 кіп. Ковель у 1561 і 1565 рр. сплатив усього 200 кіп, по 100 кіп в рік. Найбільшу позику державі у 8000 кіп грошей у 1567 р. надало Вільно [8 517, с. 236–238].

Велику роль у справі захисту земель від зовнішньої небезпеки відігравали замки, розташовані у більшості волинських міст. Замки мали щонайменше 102 волинських міст. Трансформація старих і розбудова нових міст відбувалася на засадах взаємодії в межах життєво зумовленої пари «замок-місто». Об'єднання оборонних можливостей замку і міста в єдину систему давали змогу у разі зовнішньої небезпеки підсилювати обороноздатність кожної із них. Це яскраво демонструє розбудова Луцька, який мав кам'яний замок. Луцький замок складався із двох укріплень – Верхнього і Нижнього, або Окольного (Окружного) замків. Окольний замок 1545 р. налічував 69 «городень», «деревеных и на муре робленых» ділянок та восьми башт [9 14 ЛМ кн. 561 Ревізії. 60, с. 143].

Центральна влада намагалася зберегти та підсилити обороноздатність замків, розробивши систему заходів щодо належного збереження та озброєння замкових споруд. Реєстр від 02.05.1499 р. фіксує кількість осіб, надісланих для ремонту Луцького замку із різних земель ВКЛ: «Люди посланы до Луцка замку оправляти: 3 Белска 108 человек с топоры. С Каменца 100 человек. 3 Мелника 50 человек. С Слонима а Здитова 200 человек. 3 Волоковыиска 100 человек. 3 Дорогичина 108 человек» [10 20 ЛМ кн. 6. 119, № 604, р. с. 346]. 31.01.1540 р. до Луцька і Володимира відправлено королівського двірського Яна Вікторина з дорученням «осмотрети и пописать» обороноздатності замків і міст, зокрема виявити стан «всякого будования замкового и парканов местских» [11 21 AS. Т. IV. 111, № CLXXVIII, s. 232–233].

Верхній замок Луцька розміщено між річками Стир і Малий Глушець, що надавало йому додаткових переваг у захисті. З боку поля замок захищав глибокий рів. Замок розпочав будувати кн. Любарт, а завершив кн. Свидригайло, «однако жъ не могли окольного замку домурувати, которыхи остаток оного замку деревом естъ зароблено. А такъ которыхи вежы и обланьки на мурех яко вышнего, так и окольного замку и тежъ остаток недомурованное части деревом суть справованы», йшлося в ревізії Луцького замку 1545 р. [9 ЛМ кн. 561 Ревізії. 60, с. 131]. Площа Верхнього замку, забудова якого була доволі щільною, складала один гектар. Тут розташовано церква Івана Богослова, княжий палац, владичий будинок та різні підсобні будівлі.

За межами Верхнього замку жила шляхта. 04.07.1494 р. луцький зем'янин Андрушко Русанович продав отчину свою «есми чаруковського подворя месьтце в околном городе Луцку» княгині Марії Семеновій Ровенській «на вечность» [12 22 AS. Т. I. № 109, s. 101]. В Окольному замку мешкали головним чином заможні родини, що засвідчує підтвердження 1514 р. кн. Андрію Сангушку на маєток Яблонное та двір в Окольному замку Луцька, записані йому тестем Василем Хребтовичем «на вечность» [12 ЛМ кн. 9, № 121, р. 256]. 1561 р. там знаходився й двір луцького біскупа [3 ЛЗК 1560–1561. 62, № 124, с. 267]. Неповдалі, на «кгрунте костелном святого Якуба» стояв будинок, який орендував луцький лентвіт Василь Григорович. Дім розташовано поблизу будинку Михайла Сло Малинського, майбутнього луцького війта і міщанина Федька Блазниковича. Щорічна орендна плата складала два золотих червоних Францішку Фальчевському і на костел св. Якоба – 20 кіп грошей литовських [3 ЛЗК 1560–1561. № 318, с. 446].

Матеріали ревізії Луцького замку 1545 р. виявили проблему браку міської території, на якій міщани могли б вільно будувати своє житло. Люстратори звернули увагу на неприпустимість будівництва житла в замковому рову, де мала би протікати вода впритул до кам'яної стіни замку: «Часу

пригоды *от* неприятеля, або *отъ* огню, непотребя большого примету и подсады яко тые дома их». На вимогу влади знести вказані будівлі міщани заявили, що «не мають где селитися» [9 ЛМ кн. 561 Ревізії.60, с. 145].

Отже, військові повинності в містах Волині різного підпорядкування і правового статусу грали важливу роль у забезпеченні власної оборони міст та оборони ВКЛ загалом. Зазначений період в царині оподаткування населення волинських міст характеризувався переходом від змішаного натурально-грошового до грошового податку.

Список використаних джерел

1. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х т. Т. 1. *Статут Великого князівства Литовського 1529 року* / за ред. С. В. Ківалова, П. П. Музиченка, А. І. Панькова. Одеса: Юрид. л-ра, 2002. 464 с.
2. Вебер М. Город. *Вебер М. Избранное. Образ общества*; пер. з нем. Москва: Юрист, 1994. 704 с.
3. Луцька замкова книга 1560–1561 рр. Пам'ятки української мови. Серія актових документів і грамот / підгот. В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. Луцьк, 2013. 733 с.
4. Lietuvos Metrika (1499–1514). Kn. Nr. 8. Užrašymų knyga 8 / parengė A. Balulis. R. Firkovičius, D. Antonavičius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995. 708 p.
5. Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 28 (1522–1552 гг.). Кніга запісаў 28 / падрыхт. В. С. Мянжынскі. Минск: АТЕНАЕУМ, 2000. 312 с.
6. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. V. Т. 1: Акты о городах (1432–1798). Киев: Университет. тип., 1869. 636 с.
7. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 28 Володимирський гродський суд. 1566–1756 рр. Оп. 1. Спр. 2. Владимирская гродская записовая и поточная книга 1567, 222 арк.
8. Янушкевич А. Н. Ливонская война. Вильно против Москвы: 1558–1570. Москва: Квадрига Русская панорама, 2013. 384 с.
9. Литовська Метрика. Кн. 561. Ревізії українських замків 1545 року / підгот. В. М. Кравченко. Київ: [б. в.], 2005. 598 с.
10. Lietuvos Metrika (1494–1506). Kn. Nr. 6. Užrašymų knyga 6 / parengė Algirdas Balulis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007. 477 p.
11. Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie / Wydanie przez B. Gorczaka. T. IV. 1535–1547. Lwów, 1890. 647 s.
12. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Wydanie nakładem właściciela / Pod kier. Z. L. Radziwińskiego. T. I: 1366–1506. Lwów, 1887. 204 s.
13. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511–1518). Užrašymų knyga 9 / parengė K. Pietkiewicz. Vilnius: Žara, 2003. 616 p.

Гаврилюк Світлана (Луцьк)

МУЗЕЇ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ПРИВАБЛИВІ ТУРИСТИЧНІ ОБ'ЄКТИ

Однією з найважливіших складових системи туристичної дестинації виступають музеї – багатофункціональні заклади, призначені для вивчення, збереження, використання та популяризації пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, залучення різних категорій громадян до вивчення національної і світової історико-культурної спадщини. В останні два десятиліття музеї все активніше перетворюються із сховищ культурних цінностей у потужні центри культурно-пізнавального туризму, а високі темпи розвитку туристичної галузі сприяють урізноманітненню змісту, напрямів і форм роботи музейних закладів. Серед найбільш упроваджуваних останнім часом новацій у музейництві України, які суттєво впливають на привабливість музеїв як об'єктів культурного туризму – приведення у відповідність до вимог часу музейних експозицій, комп'ютеризація й автоматизація обліку музейних фондів, оцифрування найцінніших музейних предметів і колекцій, проведення міжнародних тематичних конференцій, створення власних сайтів, використання в роботі аудіогідів, віртуальних 3D-

екскурсій, застосування QR-кодів, створення умов для відвідування музеїв особами з обмеженими можливостями, налагодження взаємовигідного партнерства з туристичними агенціями тощо [6, с. 56].

Окремі аспекти означеної теми знайшли висвітлення в наукових публікаціях вітчизняних дослідників [9; 1; 11; 13; 12; 4; 10; 6; 5; 14]. У даній статті увага здебільшого звертатиметься на невідомі проблеми та перспективи музеїв Волинської області щодо посилення їх привабливості як об'єктів культурного туризму.

За останні двадцять років кількість музеїв у світі зросла вдвічі: у США, наприклад, з 4714 наприкінці XX ст. до 9005 одиниць на початку другого десятиліття XXI ст. Кількість музеїв в Україні зросла з 225 у 1991 р. до 574 у 2017 р. [14, с. 62]. Це засвідчує вагому роль і участь музейних закладів у культурному житті суспільства.

Станом на 1 січня 2021 р. у Волинській області діяли 17 музеїв комунальної власності (в тому числі Волинський краєзнавчий музей, якому підпорядковано 5 музеїв – 4 відділи і філіал), 89 музейних закладів на громадських засадах [3, с. 159; 15]. Окремі з них включені до концепції «туристичних магнітів» Волині, яку влітку 2020 р. презентували у Луцьку Президентові України Володимирі Зеленському і яка була визнана однією з кращих в Україні [8]. Під час зустрічі з Президентом підкреслювалося, що в області розроблено шість туристичних маршрутів, які будуть представлені на сайті «Волинь туристична». Зокрема, для огляду у ході туристичних маршрутів пропонуються Торчинський історичний музей імені Григорія Гуртового, Затурцівський меморіальний музей В'ячеслава Липинського, музей Ігоря Стравінського в Устилузі, Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки, музей історії сільського господарства Волині у селі Рокині, Маневийський краєзнавчий музей (інтерес викличе такий оригінальний раритет як човен-довбанка), музей меду в селі Баїв. Як бачимо, музейні заклади планується активно використовувати у туристичній індустрії області [8].

Розвиток музейного туризму у Волинській області, постійні модифікації у туристичній галузі спонукають музеї до змін, адаптації до вимог ринку надання туристичних послуг. Тому, вивчаючи міжнародний і наявний український досвід, рекомендації міжнародних музейних і туристичних організацій музеї Волинської області впроваджують певні інновації, нові креативні форми роботи. Так, до інновацій музейних закладів Волинської області в останнє десятиріччя варто віднести організацію нових або перебудову діючих експозицій. Наприклад, у родинному будинку садиби Липинських (село Затурці) відкрито експозицію єдиного в Україні і світі музею українського історика, політолога і державного діяча початку XX ст., уродженця Волині, поляка за походженням В'ячеслава Липинського. У 2011 р. розпочав роботу Музей історії Луцького братства. Він став першим в Україні музейним закладом, присвяченим окремій братській асоціації. Його експозиція базується на найновіших розробках провідних українських істориків, історичних ілюстраціях та рідкісному архівному матеріалі [4, с. 149].

24 серпня 2018 р. у Луцьку відкрився Музей сучасного українського мистецтва Корсаків. Він володіє колекцією творів мистецтва XX–XXI ст. українських художників, графіків, скульпторів, що нараховує понад 800 предметів. Метою діяльності музею є, зокрема, сприяння творчій діяльності українських митців та розвитку молодшої генерації художників, створення простору для рефлексії, дискусій та пошуку істини, де відвідувачі будуть переживати унікальний естетичний досвід, здобувати натхнення та пізнавати мистецтво. На це спрямоване й оригінальне оформлення експозиції, виконане на рівні сучасних європейських музейних підходів [4, с. 149].

Доба незалежності України для музейної справи Волинської області стала часом не лише створення повноцінних експозицій, а й активного проведення виставкової діяльності. Плідну роботу в цьому напрямі, результатом якої є відкриття щороку кількох десятків нових виставок, проводять наукові співробітники Волинського краєзнавчого музею (ВКМ). Зокрема, організацією чималої кількості нових виставок ознаменувалася робота працівників ВКМ у 2013–2022 рр. [2, с. 326–354; 3, с. 153–155]. Тільки у 2020 р. підготовлено та оформлено 57 нових стаціонарних та пересувних виставок. Серед них – виставки «Українське військо 1917–1921 рр.», «Хроніка Голокосту на Волині 1941–1942 рр.», «Українська Друга світова: 1939–1945» (до 75-ї річниці завершення Другої світової війни), «Панство на дозвіллі» (аристократичні розваги XIX – початку XX ст. на Волині), виставка одного експонату – рукописного зошита Лесі Українки, художньо-меморіальна виставка «Андроник Лазарчук: родом з Волині, серцем – з Україною» (експонувалася в Художньому музеї м. Луцька – відділі ВКМ – до 150-річчя від дня народження визначного художника), ін. [3, с. 153–154].

Заслугує на увагу й така форма роботи волинських музейників, як обмін виставками з музеями, різноманітними установами та організаціями України, зарубіжних держав (наприклад, Республіки Польща). Продукуються і спільні міжмузейні виставкові проекти. Такого плану виставки,

що формуються із колекцій декількох музеїв, архівних установ, бібліотек, стали традиційними у Волинській області [13, с. 65]. Співпраця волинських музеїв є яскравим прикладом того, що музейні колекції можуть і повинні працювати не лише в замкнутому просторі одного музею і, таким чином, надавати його діяльності інтерактивного характеру.

До новачій, що їх запроваджують музеї Волинської області в перші десятиліття XXI ст., належать також інтерактивні екскурсії, які передбачають діалог з відвідувачами. Популярними стали майстер-класи, вікторини, квести, заняття із старшокласниками з поглиблення знань з історії України тощо. Їх практикують у Волинському краєзнавчому музеї як ефективну форму роботи з музейною аудиторією, зокрема, з молоддю. Іншими новаціями є культурно-мистецька акція «Ніч музеїв» та захід «Луцьке історичне рукописання», що їх застосовують відповідно Художній музей у Луцьку та Музей історії Луцького братства [2, с. 251–252; 4, с. 149–150]. Музейні заклади Волинської області – серед ініціаторів та активних учасників культурно-історичних театралізованих шоу та фестивалів, що систематично проводяться у Луцьку, Володимирі, інших населених пунктах області. Одним з таких заходів є «Ніч у Луцькому замку» – щорічний арт-фестиваль на території Державного історико-культурного заповідника у м. Луцьку.

Як бачимо, завдання, що постають нині перед музейними закладами Волині, зумовлюють необхідність включення до концепції їх розвитку заходів із організаційного та економічного забезпечення майбутніх модернізаційних проєктів. Головним змістом такого забезпечення сьогодні є пошук шляхів оптимізації системи управління та організації музейної роботи, а також освоєння музеями додаткових джерел фінансування. Нині у Волинській області бракує досвідчених менеджерів вищої та середньої ланок управління музеями, які б займалися розробкою і втіленням у життя довготермінових стратегій розвитку й комерційної прибутковості музеїв, справами поповнення їх колекцій, проведення публічної діяльності й участі у глобальних системах соціальної комунікації. Існує проблема укомплектування штату музейних керівників менеджерами нових підрозділів: розвитку, маркетингу, PR і реклами.

Не менш вагомим фактором широкого використання означених закладів у галузі культурного туризму є створення сучасного музейно-туристичного продукту. Сам музей і його цікаві артефакти, оточуючі його території приваблять до себе увагу лише тоді, коли туристам буде запропоновано цікавий маршрут із широким колом різноманітних об'єктів. Вагомим фактором впливу на сприйняття тієї чи іншої тематичної екскурсії в межах культурного туризму може стати розміщення музеїв у спорудах, наприклад, XV–XIX ст., які є пам'ятками історії та архітектури. Поєднання показу музейної колекції з оглядом цих пам'яток має бути обов'язковим. Це, безумовно, доповнить позитивне враження туристів від екскурсії, сприятиме всебічному розвитку їх інтересів [9, с. 150].

Додатковим фактором в означеній справі може бути застосування різноманітних інсталяцій, проєктування та будівництво сучасних музейних приміщень, продуманих відповідно до кращих світових зразків (з урахуванням місцевих особливостей) та обладнаних найновішими досягненнями науки і техніки.

Крім того, більшості музеїв Волинської області необхідно розширити процес інтеграції своїх установ і підрозділів у сферу дозвілля. Він має знайти вияв у таких формах, як створення у музейних закладах функціональних приміщень для проведення відповідних заходів; поширення «індустрії дозвілля» в музеї (відкриття кав'ярень, крамничок з продажу сувенірів – певної брендової продукції з атрибутикою Волині, надання в оренду музейних приміщень для проведення рекреаційних та розважальних заходів); ширше використання в музейній діяльності дозвіллевих форм роботи (гуртки, вечори, майстер-класи, фестивалі тощо); залучення сучасних методик для активізації участі населення в культурно-дозвіллевих заходах, що проводяться музеями, зокрема, щодо організації днів культури, мистецьких фестивалів, виставок, систематичної трансляції радіо- і телепередач, удосконалення маркетингової діяльності музеїв, реалізації освітніх та культурних програм, створення умов для доступу до музейних цінностей людям з особливими потребами, надання системи пільг для волонтерів тощо. Переважна більшість музейних закладів області лише розпочинають таку роботу.

Важливим напрямом діяльності музею як привабливого туристичного об'єкту має бути поєднання в межах музейного закладу цілого комплексу функцій з організації туризму (передусім екскурсійної діяльності й розміщення відвідувачів). Надання туристові ночівлі в конкретному місці збільшує прибутковість обслуговування. Це своєрідний фундаментальний туристичний закон і він може бути застосований, за досвідом зарубіжних країн, і в організації культурного туризму у Волинській області. Ще однією вагомою справою музейних закладів Волині є створення якісної рекламної інформації та її поширення. Загальна реклама, навіть якщо вона буде яскравою і професійно виконаною, не принесе належного успіху. Йдеться про підготовку високоякісної друкованої продукції

(у тому числі іноземними мовами), аудіоінформацію про кожен зал, сувенірну продукцію, спеціальний сайт в Інтернеті, організацію рекламних турів для представників засобів масової інформації, туристичних структур тощо.

Ознайомлення з діяльністю музеїв Волині показує, що частина з них поширюють інформацію про свою історію, проведені заходи, фондові збірки на сторінках в соціальних мережах. Популярністю користувався сайт «Музейний простір Волині», який варто відновити й постійно наповнювати новими рубриками та свіжою інформацією. Особливо активізувалася робота музеїв на різних онлайн-платформах на початку 2020 р., коли пандемія COVID-19 поставила музейні заклади на межу виживання. Тоді й почали активніше створюватися сайти музеїв, поширюватися онлайн- та віртуальні екскурсії, а головним каналом комунікації з відвідувачами стали соціальні мережі [14].

Перспективи використання музеїв Волинської області як привабливих туристичних об'єктів пов'язані із загальною ресурсною базою розвитку туризму й ґрунтуються на новітніх тенденціях формування попиту на туристичний продукт. Розвиток туризму із залученням музеїв як культурно-освітніх і наукових закладів краю, які зберігають культурні цінності, може бути дієвим засобом національно-патріотичного виховання молоді, адаптації національного туристичного ринку до нинішніх соціально-економічних умов життя українського суспільства. Він сприятиме розвитку нової політики музеїв, котра б полягала у відкритості та ширшому доступі суспільства до пам'яток власної історії, культури, природи. Отже, туризм може й повинен стати не додатковим, а структуроутворюючим видом діяльності музеїв.

Можливість формувати й реалізовувати спеціалізовану туристичну програму є у кожного музейного закладу Волинської області. Музей не повинен пасивно очікувати, коли його «відкриє світ», а, навпаки, цілеспрямовано працювати задля підвищення престижу держави, в інтересах розвитку музейної справи та національного туризму. Цьому повинно слугувати також створення в області нових потенційно цікавих музеїв, а також здійснення музеєфікації об'єктів культурної спадщини, нових і цікавих для туристів [7].

Основний постулат стратегічного менеджменту для музеїв Волинської області можна сформулювати так: їх виживання і розвиток на перспективу залежить від здатності самих музейних закладів своєчасно передбачати зміни суспільних запитів, споживацької мотивації та ринкової кон'юнктури і відповідним чином адаптувати свою організаційно-обслуговуючу структуру і спектр номенклатури музейного продукту, враховуючи при цьому потреби культурного туризму.

Узагальнюючи викладений вище матеріал, можна констатувати, що впродовж кількох останніх десятиліть музеї розглядаються не лише як сховища артефактів, а й як заклади, покликані зацікавити відвідувачів власними колекціями, поширювати в соціумі культурно-пізнавальну інформацію, організовувати цікаве дозвілля і стати важливим об'єктом ринку туристичних послуг. Тому не випадково як різновид історико-культурного туризму фахівці виділяють окремо музейний туризм. Це свідчить про те, що поряд із традиційними функціями музею сформувалася низка його нових можливостей, актуалізувалася соціальна, комунікаційна, рекреаційна діяльність. Виділення музейного туризму в окремий напрям підтверджує нагальну потребу суспільства у спілкуванні з музеями. Це зобов'язує керівництво цих закладів приймати креативні управлінські рішення, орієнтуватися на потреби часу, гнучко планувати й проводити роботу музеїв, виконуючи завдання збереження історичної пам'яті, формування національної свідомості, залучення туристів до ознайомлення з країною чи окремим регіоном через вивчення культурної і природної спадщини.

Інноваційна музейна концепція «відпочинок+пізнання і враження» повинна стати новою ідеологією кожного волинського музею. Це сприятиме ефективнішій популяризації музейних скарбів Волинської області серед туристів і посилить туристичну привабливість цих закладів.

Список використаних джерел

1. Вигоднік А. Василевська С. Маркетингова діяльність Музею волинської ікони. *Волинський музей: історія і сучасність*: наук. зб. Вип. 5: Матеріали V Всеукр. наук. історико-краєзн. конф., присвяч. 23-й річниці Незалежності України та 85-й річниці створення Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк, 16 трав. 2014 р. / Упоряд. А. Силук. Луцьк: Волин. краєзн. музей, 2014. С. 26–31.
2. Волинський музейний вісник: наук. зб. Вип. 9 / Упр. культури, з питань релігій та націонал. Волин. ОДА; Волин. краєзнавч. музей; каф. документознав. і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки; упоряд. Є. Ковальчук, А. Силук. Луцьк : Волин. краєзнавч. музей, 2018. 378 с.
3. Волинський музейний вісник: наук. зб. Вип. 11 / Упр.-ня культури, з питань релігій та націонал. Волин. ОДА; Волин. краєзнавч. музей; каф. музеєзнавства, пам'яткознавства та інформ.-аналіт. діяльн. ВНУ ім. Лесі Українки; упоряд. Є. Ковальчук. Луцьк : ПП «Волинська друкарня», 2021. 176 с.

4. Гаврилюк С. Перспективи музеїв як об'єктів культурного туризму. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2019. № 7 (380). С. 144–153.
5. Карпюк А. В., Трофімук-Кирилова Т. М. Роль музеїв у туристичному розвитку та екскурсійній сфері міста Луцька. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 42. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/1657/1594>
6. Карпюк З., Антипюк О., Качаровський Р. Історико-культурний потенціал музейної мережі у розвитку туристично-рекреаційного комплексу Волинської області. *Географія*. 2021. 3/4 (80/81). С. 55–64.
7. Ковальчук Є. Музеефікація об'єктів культурної спадщини: пропонувані практики. *Олика в європейській історії: відтворення історико-архітектурної спадщини*: наук. зб. : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Луцьк – смт. Олика, 29 – 30 жовтня 2021 року; упоряд. Є. Ковальчук, О. Карліна. Луцьк : ПП «Волинська друкарня», 2022. С. 13–18.
8. Концепція «туристичних магнітів» Волині – одна з кращих в Україні. URL: <https://voladm.gov.ua/new/>.
9. Лонткевич Т. О. Музеї на туристичних маршрутах Волині. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Географічні науки*. Луцьк, 2008. № 1. С. 139–151.
10. Маньковська Р. Музеї як складова історико-культурного туризму. *Історико-культурний туризм: український та світовий досвід*. Зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. (Київ, 5 квітня 2019 р.) / Редкол. : О. П. Реєнт (голова), В. П. Капелюшний, І. К. Патріляк, О. П. Гончаров, Н. В. Терес. Київ : «Фоліант», 2019. С. 35–47.
11. Маньковська Р. В. Музеї України у суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть. Львів : Простір-М, 2016. 408 с.
12. Надольська В. Популяризація діяльності музеїв Волині: традиції та новації. *Науковий вісник Національного музею історії України*. Зб. наук. праць. 2017. № 2. С. 402–408.
13. Надольська В. Представлення музейної інформації відвідувачам: традиції та інновації музеїв Волині. *Волинський музейний вісник*: наук. зб. Вип. 8 / Упр. культури, з питань релігій та націонал. Волин. ОДА; Волин. краєзнавч. музей; каф. документознав. і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки; упоряд. А. Силук. Луцьк : Волин. краєзнавч. музей, 2016. 416 с.
14. Романуха О., Бершова Л. Трансформація музейної сфери в умовах пандемії COVID-19. *Наукові записки НаУКМА. Історія і теорія культури*. 2022. Том 5. С. 61–68.
15. Стратегія розвитку Волинської області на період до 2027 року. URL: <https://www.minregion.gov.ua/>

**Гулько Геннадій,
Мазурик Юрій (Луцьк)**

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ПОЛКОВНИКА ІВАНА БОГУНА НА ВОЛИНІ

Незважаючи на триваючі пандемію та повномасштабну війну в Україні, за останні роки волинська громадськість все ж продовжувала традиційно вшановувати пам'ять козаків та селян – повстанців, які героїчно загинули під час однієї з найбільших битв у історії середньовічної Європи – під Берестечком в 1651 році. У сузір'ї талановитих українських полководців, які разом Гетьманом Богданом Хмельницьким вели у ті часи козацькі та селянські полки супроти ворогів України був ряд таких, що могли конкурувати за впливовістю та авторитетом навіть з самим, як званим в народі, батьком Хмелем [2, с. 62]. Тут можна згадати полководців Данила Нечая, Максима Кривоноса, Мартина Пушкаря, Івана Виговського та ряд інших. Але у цій національно-визвольній війні за утворення своєї держави в середині XVII століття у пам'яті українського народу окреме місце займає один з них - полковник Іван Богун. При всій сучасній романтизації цього періоду, все ж варто не забувати відомий висновок М.С. Грушевського, що з ряду причин наслідком цього славного і водночас трагічного періоду нашої історії була «... кривава руїна, облита слізьми і потом, хаотична і невдала у своїх досягненнях доба ...» [24, с. 6]. І все ж у тій, ще не до кінця зрозумілій нам, нащадкам, круговерті політичної боротьби, жорстоких битв з військами ряду сусідніх держав та й під час внутрішніх усобиць і зрад, ряд дослідників тієї доби вважають Івана Богуну «однією з найчистіших постатей в козацькій історії» [9, с. 93]. Про цього талановитого та хитрого і кмітливого полководця написані десятки історичних досліджень та художніх творів, його майже «демонічний» образ знайшов своє місце в кінематографії, зокрема, у відомому польсько – українському фільмі «Вогнем і мечем». Разом з тим, в історії його життя має місце ряд «білих плям», які або не знайшли свого

відображення в документальних джерелах XVII ст., чи з різних причин їх обминули дослідники як минулих, так й наших часів.

Не бажаючи повторювати загальновідоме, у цьому дослідженні згадані лише окремі епізоди з надзвичайно багатого на політичні та військові звияти полковника Івана Богуна в ряді регіонів сучасної України. У даному випадку тут звернена увага саме до перебування на території нинішньої Волинської області, відомих як з джерел документальних, так й зафіксованих місцевими легендами. З різних причин вони зовсім недостатньо були висвітлені в місцевих дослідженнях, а героїчний образ полковника Івана Богуна, окрім фіксації в кількох назвах вулиць та одного населеного пункту на території області, не мав свого належного меморіального відображення.

До найперших проблем, які вже роками прагнуть розв'язати історики та краєзнавці, це є остаточне визначення місця народження та проживання в юності І. Богуна, які у всіх документально засвідчених дослідженнях позначаються як «невідомі» або ж зазначені досить суперечливо. Зокрема, в одному з сучасних досліджень з посиланнями на історичні праці Є. Летича, повідомляється, що батько Івана Богуна, Федір, походить з містечка Бубнів на Черкащині (зараз с. Бубнівська Слобідка Золотоніського району), де й народився його знаменитий син [29]. Водночас інше сучасне джерело повідомляє, що Іван Богун народився с. УладівкаЛітинського району на Вінничині, а прізвище його батька похідне від річки Бог, як здавна називали Південний Буг [30]. Більш конкретно, про рік народження та юність Івана Богуна нічого особливого у жодному з доступних документальних історичних джерел не відомо. Окремі дослідники вважають, що його батько все ж був з козацької шляхти й мав печатку одного й найстаріших шляхетських гербів – «Ястрембця» [22, с.105].

Але, все ж, якщо взяти за основу одну з побутуючих серед краєзнавців версій, що батько Івана Богуна, сотник Федір загинув під час повстання Северина Наливайка в 1596 році на Черкащині, тоді де ж могла проживати його мати з малолітнім сином у ті часи гонін та репресій польської влади щодо повсталих козаків? [4, с.102]. Шляхом пошуку можливих історичних аналогів, з'ясовується, що дитинство майбутнього полководця могло минути й в Луцьку або ж його околицях. Як відомо, одним з спірних положень про історію життя Івана Богуна є версія, що в певні моменти свого командування козацькими полками та й деяких інших ситуаціях, його в документах називали Іваном Федоровичем, або ще й Яцьківським – Куницьким Іваном Федоровичем [16, с. 44].

У згадуваному вище контексті досить перспективно за висновками виглядає запис в архівах Луцького Хрестовоздвиженського братства під 1660 рік про передання Яном Федоровичем срібних речей недобудованій Покровській церкві в Луцьку. В документі згадується, що цей жертводавець після смерті свого батька до повноліття перебував під опікою саме цього братства [2, с. 637]. Як версія, то можна вважати, що у наведеному записі згадується полонізований варіант одного, можливо, попереднього прізвища Івана Богуна. Отже, хай і дещо умовно, але заможна вдова загиблого сотника, щоб уникнути переслідування польської влади цілком могла, змінивши прізвище з Богун на полонізоване Федорович, що відповідало імені її чоловіка, переїхати з Черкащини чи й з Вінничини на Волинь і проживати під опікою православного братства багато років. У Луцьку чи Острозі він міг здобути освіту, пізніше брати участь у козацьких походах доби гетьмана Сагайдачного, зокрема, й в «Смутні часи» на Московію. Це не суперечить в часі відомій версії, що військова діяльність Івана Богуна як «отамана Іванця», командира підрозділів козаків на Дону, а потім на Подніпров'ї відома ще з часів знаменитої оборони козаками Азова в 1637-1642 роках [15, с. 39]. З цієї ж причини він мав ще й прозвище Донець [19, с. 156]. А в рік передачі срібних речей Покровській церкві, йому, вже немолодому відомому полководцю, який на той час неодноразово змінював свої політичні та й владні орієнтації, вже варто було підводити підсумки свого життя. Адже даруючи, вірогідно, неодноразову пожертву шанованому ним Братству він чинив це як православний шляхтич, син того бурхливого часу. Тим паче, що в Луцьку він міг цілком законно називатися тим ім'ям та прізвищем, під яким його знали в часи його дитинства та юнацтва. Тому волинські життєві стежки Івана Богуна – Федоровича теж можуть виглядати цілком реалістичними [19, с. 15].

Наступною недостатньо з'ясованою частиною військової діяльності Івана Богуна є період між початком 1640-х та 1649/50 роками. Річ у тому, що за ці роки у всіх досліджених істориками документах його прізвище, як маститого та вмілого полководця, навіть у відомій монографії М. С. Грушевсько ще майже не згадується [6, с. 189]. Разом з тим, якщо допустити, що Іван Федоренко (Федорович) та Іван Богун це одна й та сама особа, як це вважає ряд фахівців, то ці імена майбутнього відомого полководця все ж можна зустріти в окремих документах, що стосуються 1648, 1649 та 1650 років [15, с. 68].

Якщо ж, зокрема, згадані в «Історії Русів», у цьому досить своєрідному джерелі факти вірні, то полковник Іван-Федір Богун вже весною 1648року з Поділля гіпотетично міг найкоротшим шляхом

дістатися на річку Прип'ять та Литву лише через теперішню північно-східну Волинь, простуючи, не вступаючи в значні бої, обхідним шляхом на нинішні Колки та Любешів [18, с. 88]. Невдовзі він знаходиться у складі основних військ Гетьмана і в одному з досліджень вказується, що уже на квітень 1649 року І. Богун, нібито, вже як Кальницький полковник «Яцьківський-Куницький Іван Федорович» [16, с. 44]. Як полковник Вінницький він згадується в одному з джерел активним учасником військових дій під Збаражем. Під час кровопролитних боїв, коли загинув знаменитий серед «черні» полковник Станіслав Морозовицький (Морозенко), Іван Богун був важко поранений [15, с. 101].

У цілому, хоча відомості про Івана Богуну за вказані вище роки носять дискусійний характер, але ж вони хоч якось пояснюють обставину, де ж набував військової майстерності, одержував значний досвід командування великими з'єднаннями військ цей непересічний полководець. Це ж про його військо очевидці повідомляли, що воно завжди справне і навчене [5, с. 159]. Адже без цих факторів не може навіть дуже талановита людина раптово стати командиром з блискучими оперативними військовими знаннями, які він демонстрував ще майже 15 років опісля.

І лише 10 січня 1651 року, згідно єдиного достовірно відомого його підпису, він «полковник Войска его королевской милости» й командує Кальницьким полком [9, с. 86]. Навіть вороги його швидко називатимуть «лицарським, але при тім дуже зухвалим» [6, с. 198]. Саме цей рік приніс Івану Богуну велику славу як воїну та популярність в народі як особистості, залишив конкретні факти в історичних джерелах. Як зазначалося вище, метою цього матеріалу є вивчення суто волинських «шляхів» нашого героя, тому все ж варто коротко згадати про дії Івана Богуну напередодні та в ході Берестецької битви 1651 року на нашій землі. Адже саме вони залишили його в пам'яті волинян як в документах того часу, так й в народних переказах та піснях.

Без сумніву доказовим фактом, про перебування Івана Богуну на території сучасної Волинської області військові дії на початку червня 1651 року козацького загону під його командуванням біля селища Олика Луцького району. Як відомо, під час руху основного козацько-селянського війська до місця майбутньої битви під Берестечком, окремий загін під командуванням Івана Богуну був спрямований спочатку на м. Кам'янець-Подільський, а потім на м. Олику що на Волині.

З різних джерел відомо, що як виявилось, в міцній фортеці Кам'янець-Подільського знаходився значний гарнізон і спроби козацького війська взяти приступом місто не вдалися, хоча Іван Богун особисто йшов у перших лавах атакуючих. Відомою є згадка про його контузію тут ворожим ядром. Після цієї невдачі основні сили загону полководець спрямував швидкими переходами до містечка Олики, яке на той час вже мало досить міцні фортифікаційні укріплення. На початку червня козацькі та союзні татарські війська в складі до 20 тис. чол. взяли в облогу це містечко, але також зустрілися з рішучим супротивом міщан-ополченців та польського гарнізону, який мав у замку значну артилерію. Протягом чотирьох днів тут йшли жорстокі бої. Декілька приступів на укріплення козацьких військ не принесли успіху, а польські джерела повідомляли про значні втрати серед його особового складу та захоплення трьох хоругв, тобто, знамен. Є відомості й про важке поранення під час згаданих штурмів полковника Івана Богуну, якого тут називають прозвищем «отаман Донець» [12, с. 81].

Проте, маючи конкретне завдання від Гетьмана не втягуватися у затяжні бої, вміло маневруючи від спроб його оточення військами польського воєначальника Калиновського, Іван Богун вже в 20-х числах червня приєднався до основних сил козацько-селянського війська біля Берестечка [23, с. 122]. Тому є всі підстави стверджувати, що й волинська земля, поряд іншими регіонами України, теж була полита кров'ю полковника Івана Богуну. Всі ці відомості про бої біля Олики, звичайно, взяті з польських історичних джерел, проте, враховуючи певні елементи упередженості, мають всі підстави для сприйняття як вірогідних [12, с. 81].

Наступний факт перебування полковника Івана Богуну на Волині біля «містечка Берестечка» має не лише відомі документальні джерела, але й вже легендарні. В одній з місцевих легенд з села Смолява, що за 3 км від поля битви, розповідається про місце, де росте величезна липа, окружністю більш як сім з половиною метрів. Згідно народних переказів саме тут мав короткий перепочинок визначний український полководець [27]. За однією з версій у давнину тут був шляхетський маєток, про що свідчать ряд старих лип, неподалік є кілька джерел з цілющою водою. За селом є підвищена місцевість, де в давнину були «козацькі могили», яку здавна називають «Богунівка».

Щодо можливого перебування нашого героя у с. Смолява та у згаданому урочищі, то якщо підходити до цієї проблеми з позицій гіпотез, то звичайно, що ця місцева легенда могла виникнути лише після славних і трагічних подій під час Берестецької битви. Тут можна взяти за основу саме події першої половини дня 10 липня 1651 року, коли ще ослаблений нещодавньою раною полководець особисто повернувшись через болото в охоплений панікою табір й енергійно прагнув навести порядок біля

переправи [23, с. 144]. При цьому, звичайно, що умовно, вже після виходу з оточення разом з окремими козацькими полками, він міг недовго перепочити біля липи в багатому пасовищами та чистою водою с. Смолява, відомого ще з 1564 року. Саме тут, згідно легенди, могли бути поховані козаки, які були важко поранені та окремі загиблі, винесені побратимами з поля бою біля переправи. Старожили навіть пам'ятали місце, де на пагорбі була могила з хрестом, щоправда, зруйнованим оранкою в колгоспні часи. Можна вважати, що внаслідок цих подій, хоч і значними втратами, наказний гетьман Іван Богун зумів вивести найбільш боєздатну частину реєстрового козацтва з оточеного табору біля с. Плешева.

Інша справа, що як вважається, після відступу з-під Берестечка, козацько-селянське військо відступало на південний схід через територію сучасних Рівненської та Тернопільської областей, а сучасне с. Смолява розміщене на північний захід від місця битви. Але ж в жодному достовірному історичному джерелі відсутні відомості про те, саме у якому напрямку відступали окремі елітні підрозділи «старих», зокрема й реєстрових козаків на чолі з Іваном Богунем. Адже з чисто стратегічних міркувань відступаючи з місця битви козацько-селянські війська досвідчені польські воєначальники чекали саме в південній частині історичної Волині, спираючись на добре озброєні гарнізони міст Дубна, Олики, Кам'янця-Подільського тощо. Саме там, неподалік від Дубна, Кременця, Почаєва та Острога й були перехоплені окремі загони відступаючих. Але у досліджених джерелах немає повідомлень про знищення особового складу основних козацьких полків та хоч когось із їх знаменитих командирів, крім захоплення в полон кількох невідомих старшин ... «у монастирі в Почаєві» [23, с. 149]. Відомо, та й то з польських джерел, що, нібито, досить організовано вивів частину війська з під Берестечка полковник Мартин Пушкар в складі 600 кінних козаків, а інші, нібито, прибували незначними групами [15, с. 114]. Щодо Івана Богуня, то є лише непідтверджені документами відомості, що вже невдовзі він привів до Гетьмана майже 20-ти тисячний корпус повстанців, сформований ним, нібито, вже після битви [30]. При цьому взагалі є судження фахівців, що окремі полки з частиною гармат, нібито, вийшли з нещільно оточеного табору ще 4-5 липня [22, с. 51]. А далі найкоротшим шляхом через волинські села Смолява, Колодеже, Лаврів полки Богуня могли проминути й повітовий Луцьк з півдня, переправившись через Стир біля старовинного броду біля с. Крупа, що неподалік від Луцька. Як відомо, основні волинські загони польської та й української шляхти з війська короля Яна Казимира все ще перебували біля Берестечка, святкуючи свою перемогу, і тому цей шлях міг бути не прикритий жодними значними підрозділами противника. А надалі, козацьке військо, минаючи міста та укріплені замки Олика, Корець тощо, прибуло до Любара, де на той час вже була тимчасова ставка Гетьмана Богдана Хмельницького [22, с. 265].

Звичайно, що цей волинський шлях відходу військ І. Богуня з-під Берестечка це лише гіпотеза, яку слід дослідити більш ґрунтовно, але все одно варто згадати ще одну легенду, що побутує в селі Полонка Луцького району. У ній розповідається, що саме біля цього села війська Івана Богуня, які відступали з під Берестечка спробували перепинити польські «пикінери» з не чисельних гарнізонів Луцька та Торчина, але були козаками повністю розбиті. Нібито в селі зберігалися дві могили польським і українським воякам, які загинули на полі цього бою. Як не умовна ця інформація, але, як відомо, до народних легенд все ж варто іноді дослухатися, як до відголосків давно минулих реальних подій [13, с. 117]. Про це ж свідчать чисельні випадкові знахідки військової атрибутики козацької доби, виявлені на згаданому маршруті полків Івана Богуня через територію області.

Можливі й інші варіанти цього відступу, але вже 17 липня 1651 року Гетьман Богдан Хмельницький, перебуваючи в Білій Церкві у наказі згадує серед інших полковник вінницького. Богуня) які разом з своїми військами дійсно брали участь у битві під Берестечком та дає їм відповідні команди. Відомо, що саме біля м. Біла Церква через кілька тижнів після Берестечка, знову зібралося понад 60 тис. чоловік боєздатного війська [22, с. 57]. Як висловився щодо прибулих військ пізніший козацький літописець: «...якобы ничего не убыло под Берестечком: так их зараз многоплодная зродила против Ляхов козацкая матка» [6, с. 334].

Насамкінець, все ж можливо згадати й про інші документально засвідчені факти перебування Івана Богуня на території нинішньої Волинської області. Різні історичні джерела засвідчують про його особисту участь у спільному поході українсько-московських військ через Волинь на коронну Польщу у 1655 році. Є відомості, що саме у цьому році війська очолювані І. Богунем все ж взяли ослаблений шляхетський гарнізон в Олиці. Цілком можливо, що в ці ж роки він міг брати участь у черговому звільненні давнього Володимира, який Богдан Хмельницький неодноразово згадував у своїй універсалах поряд з Львовом, Перемишлем та Ярославом як українську землю [4, с. 213]. Є згадки про проходження його полку в 1657 році в складі українсько-московських військ біля Ковеля, Милець, а далі відомим шляхом на Сарни [24, с. 371].

У підсумку можна зазначити, що історична документальна база, про життя та діяльність знаменитого українського полководця Івана Богуна, незважаючи на всі відомі дослідження, ще досить вузька. Але все ж варто наголосити, що навіть відомий польський критик Й. Ролле зазначав, що Іван Богун «... поєднав розум, військові здібності, не заплямував себе жорстокістю, відзначався високою моральністю і вірності високим ідеалам» [30]. Показовим є й те, що він будучи довгий час в близькому оточенні Богдана Хмельницького проявляв до окремих його дій відверту опозиційність, але ніколи не зраджував Гетьмана [25, с. 291]. Про вагому особисту значимість полковника свідчать й відомі факти, що й монархи, як польський Ян Казимир так і московський Олексій Михайлович цінували як полководця Івана Богуна і неодноразово згадують його в своїх листах [4, с. 210].

Разом з тим, слід пам'ятати, що Іван Федорович Богун – один з найбільших героїв Визвольної війни, що велась з усією відомою жорстокістю доби середньовіччя, все ж був сином свого класу і своєї епохи. Тут є показовим, що він, як відомий багаторічний полководець, та ще й, нібито, козак – характерник, все ж поліг не на полі бою, а вірогідніше, підступно загинув 17 лютого 1664 року з наказу своїх чергових тимчасових господарів [22, с. 111]. Це теж лише засвідчує весь трагізм ситуації, в якій перебувала тоді Україна та її найкращі сини.

Як засвідчили приведені у дослідженні авторів факти, Іван Богун неодноразово перебував у Волинському краї, він був причетний до тих історичних подій, що тут відбувалися. Наскільки це мало в дійсності – це питання дискусійне. Проте для волинян, навіть в час пандемії та війни на сході України, стало честю в 2021 році, в дні 370-ї річниці Берестецької битви вшанувати світлу пам'ять про полковника Івана Богуна. Зокрема, в день 7 липня, що співпадає з періодом найважчих боїв під час Берестецької битви в 1651 році, та й, як зазначалося, на підставі умовної дати 425- річчя з дня народження Івана Богуна (в день Різдва Івана Хрестителя), в с. Смолява Луцького району був офіційно відкритий та освячений величний барельєф легендарному козацькому полковнику. Цілком символічно, що саме в дні відбувалися й традиційні заходи на Меморіалі козацької слави в селі Пляшева на Рівненщині, що лише підсилило їх значимість. Адже в попередні роки такі урочистості переважно відбувалися лише на території сусідньої області. Барельєф, розміром 2,0 x 0,7м був встановлений з ініціативи активістів Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, зокрема, й автора цього матеріалу. Символіка, що зображена на барельєфі узагальнює світлий образ полковника І. Богуна. Тут є його погруддя поряд із його знаменитим «рябим конем», що виніс його з крижаної купелі в битві під Вінницею [6, с. 198]. Присутні тут належні атрибути шляхетського козацького полковника – герб, шабля, булава, стяги, а також символіка народного ополчення коса та вила Про концепцію барельєфа неодноразово проводилися обговорення колективом однодумців, які вносили свої пропозиції. Слід відзначити одну з них, запропоновану Юрієм Мазуриком – археологом, дослідником пам'яток козацької доби Волині щодо відображення на барельєфі плану – схеми умовного маршруту відходу козацького війська на чолі з Іваном Богунем від Берестечка до Любара. Такий професійний підхід, як засвідчують неодноразові спостереження, добре орієнтує в просторі з прив'язкою до місцевості у різновікового відвідувача цього пам'ятного місця. Але ж зрозуміло, що особливе значення для реалізації цього барельєфа, видання брошури про Івана Богуна тощо, мала фінансова допомога уродженця села Смолява, відданого патріота й поціновувача історії рідного краю Анатолія Миколайовича Маслічука. Автор барельєфа лучанин скульптор Іван Володимирович Хом'як. 7 липня в цьому ж селі відбувся представницький науковий захід – круглий стіл, присвячений пам'яті видатного українського полководця. А дещо пізніше, до дня Незалежності, на згадуваному вище пагорбі поблизу с.Богунівка був встановлений кількадеметровий кований хрест, задля збереження світлої пам'яті загиблих тут козаків. Дуже важливо, що це відбувалося саме в ареалі згадуваних військових дій, пам'ятних для волинської історії.

Варто також згадати й про досягнуті, незважаючи на відомі проблеми сучасності, про цьогорічні домовленості про тіснішу співпрацю щодо вивчення історичного минулого південної Волині за участі науковців та краєзнавців із сусідніх областей. Зокрема при тісній співпраці фахівців НВІМУ Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки та Рівненського обласного краєзнавчого музею завершується реконструкція п'яти мушкетів козацької доби, знайдених кілька років тому біля згадуваної вище с. Крупа Луцького району. 23 серпня 2022 року, тобто напередодні 31 річниці дня Незалежності України у військовому музейному закладі м. Луцька відбулась презентація виставки, де в експозиції представлені як згадані мушкети, так й інші предмети часів козаччини. Активізувалися й контакти щодо продовження вивчення життєвого й бойового шляхів І. Богуна із зацікавленою спільнотою Вінничини, є конкретні результати в обміні історичною та краєзнавчою літературою. Можна мати впевненість, що у цілому, незважаючи на суттєві згадані труднощі, для нинішніх наступних поколінь волинян та й всіх українців, у цьому контексті завжди буде мати особливу значимість пам'ять про полковника Івана Богуна. Адже він, як непересічна людина й полководець у важку для українського народу годину до кінця виконав священну місію захисника

його честі, віри та свободи. Саме такі незламні духом наші пращури дали підстави І. Грушевському стверджувати, що не дивлячись на те, що згадуваний період нашої історії завершився відомою «Руїною», але «...Се було і зостанеться великим і високим моментом українського життя, повним великого напруження і великих змагань» [24, с. 6].

*Рис. 1. Початок обговорення ініціаторами задуму про місце встановлення барельєфа біля «Богунової луги». Село Смолява, березень 2021 р. Справа наліво А. Маслічук, Ю. Мазурик, Г. Гулько.
Фото Ю. Мазурика.*

*Рис. 2 . Скульптор Іван Володимирович Хом'як біля барельєфа в процесі його ваяння.
Фото Г. Гулька*

Рис. 3. Барельєф після завершення його монтажу. Фото Г. Гулька.

Рис. 4. Схема умовного відходу війська Івана Богуна від Берестечка до Любара, запропонована Ю. Мазуриком. Фото Г. Гулька.

Рис. 5. Група учасників урочистого відкриття барельєфа та проведеного «Круглого столу» в с. Смолява з метою вшанування пам'яті полковника І. Богуна. Зліва направо: А. Маслічук, Т. Верба, А. Зозуля, В. Карпюк, Г. Бондаренко, І. Хом'як, М. Якименко, О. Дем'янюк, Г. Гулько.
7 липня 2021 року. Фото Ю. Мазурика.

Список використаних джерел

1. Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII ст. Навч. посіб. Київ : ВІПОЛ, 1997. С. 118–121.
2. Архів Української церкви. Серія 2. Джерела. 1. Історія Луцького Братства та братського монастиря 1617–1833. Луцьк : «Терези», 2014 рік. 637 с.
3. Бондаренко Г. Гулько Г. Дем'янюк О. Подорож волинськими стежками козацького полковника Івана Богуна. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2021. 54 с.
4. Бантыш-Каменський Д. Н. История Малой России. Київ : Час, 1993. 600 с.
5. Величко С. Літопис. Том перший. Переклад В. Шевчука. Київ : Дніпро, 1991. 369 с.
6. Грушевський М. Історія України-Руси. Роки 1650–1654. Київ : Наукова думка, 1996. Т. IX–1. 869 с.
7. Вінницький полковник Іван Богун – яскрава постать в історії козащини. Бібліографічний показник. Житомир: Видавець О.О. Євенок, 2020. 150 с.
8. Гуртовий Г. Волинь – край козацький. Луцьк : Надстир'я, 2009. 132 с.
9. Гуржій О., Чухліб Т. Історія козацтва. Держава-військо-битви. Київ : Арій, 2011. 462 с.
10. Граб'янка Г. Літопис Гадяцького полковника Григорія Граб'янки. Київ, 1992. С. 130.
11. Гулько Г. Знахідки бойових сокир козацької доби на Волині. *Хроніки Ладомерії. Науковий збірник*. Випуск І. Матеріали І Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 15-тій річниці створення Державного історико-культурного заповідника «Старий Володимир». м. Володимир-Волинський, : Друк. ФОП Паляниця В.А., 2016. С. 37.
12. Гулько Г., Дем'янюк О. Військові дії біля Олицького замку в червні 1651 року. «Козацькі могили на Волині». *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Оліка в європейській історії*. Наук. зб. Матеріали 54-ї Міжнар. конф., 29–30 жовтня 2021 року. Луцьк, 2022. С. 77.
13. Гулько Г. До проблеми топоніму «Козацькі могили на Волині». *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Місто Володимир-Волинський та Побужжя у світовій та українській історії. Успенський собор в історії міста Володимир-Волинського*. Наук. зб.. Випуск 54. Матеріали 54-ї Всеукр. наук. – практ. іст.-краєзнавч. конф., 23 жовтня 2015 року. Луцьк, 2015. С. 117.

14. Златогорський О., Баюк Г., Вашета М. Дослідження пам'яток козацької доби на Волині (за матеріалами робіт ДП «Волинські старожитності»). *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. Зб. наук. праць. Випуск 2. Частина 1. Київ : НДЦ «Часи Козацькі», 2013. С. 26.
15. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. Львів : Світ, 1990 403 с.
16. Кривошея В. Українська козацька старшина. Частина 1. Урядники гетьманської адміністрації. Київ : Стило, 2005. С. 44.
17. Киричук М. Волинь – земля українська. Луцьк : Видаництво «Волинська обласна друкарня», 2005. 348 с.
18. Кониский Г. История Русов или малой Росии. Москва : «В Университетской типографии», 1846. 255 с.
19. Осадчий Є. Олика крізь віки. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Радзиви́ли та Олика в історії Волині та України. історії*. Науковий збірник. Випуск 18. Матеріали 12-ї Всеукр. наук.-практ. іст.-краєзнавч. Конф., 12 жовтня 2006 року. Луцьк, 2006. С. 156.
20. Рожко В., Пришляк В. та ін. Національний пантеон «Козацькі могили». Луцьк : Медіа, 2003. 541 с.
21. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. Київ : Либідь, 1996. 619 с.
22. Стороженко І. Битва під Берестечком 28–30 червня 1651 р. та її наслідки. Берестечко в історії Польщі та України. Луцьк–Прушків: Видавництво «Віпарт», 2013. С. 51.
23. Свешніков І. К. Битва під Берестечком. Львів : Слово, 1993. 301с.
24. Сухих Л., Страшко В. Національно-визвольна війна в Україні 1648–1657 рр. Зб. за документами актових книг. Київ : ЗАТ Віпол, 2008. 1010 с.
25. Сохань П. та ін. Переяславська Рада 1654 року (історіографія та дослідження). Київ : Смолоскип, 2003. 885 с.
26. Тадеуш Кшонтек. Керівники та командири у битві під Берестечком. Отаман Іван Богун. Берестечко в історії Польщі та України. Луцьк–Прушків: Віпарт, 2013. 105 с.
27. Шкорбатюк Т. Біля старої липи, під якою відпочивав Іван Богун. *Горохівський вісник*, 17 червня 2017 р.
28. Яковлева Т. Загибель Івана Богуня. *Український історичний журнал*. № 5. 1991. С. 142.
29. Іван Богун. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Іван_Богун: версії походження.
30. Іван Богун. URL: <http://www.tour.univ.ua/miscymi-kozackoi-slavi-istoria-odniei-podorosi>.
31. Іван Богун. URL: <http://shron3.chtyvo.org.ua/Newidomi-avtor-Ivan-Bogun>.

Денисюк Василь (Луцьк)

УЧАСНИКИ ЛИСТОПАДОВОГО ПОВСТАННЯ 1830–1831 РР. У ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ ТА РЕПРЕСИВНІ ЗАХОДИ РОСІЙСЬКОГО УРЯДУ ЩОДО НИХ

Польське повстання 1830–1831 рр., що увійшло в історію як Листопадове, було зорієнтоване на відновлення Польської держави в межах 1772 р. Головною ціллю виступу було позбавитися російської зверхності, в тому числі і на землях, що до 1772 р. були складовою частиною Речі Посполитої. До таких відносилися і Волинь. Незважаючи на те, що в етнічному аспекті тут повністю домінували українці, поляки складали привілейовану частину населення (переважно дворянство та шляхту, що мала сподівання на входження до дворянства). У фокусі уваги істориків довгий час були активні учасники повстання із польських етнічних земель. При цьому виступи на Волині, Поділлі, Київщині через свою низку причин залишалися на периферії або оцінювалися критично [12, с. 314]. На території Правобережної України в період Листопадового повстання відбулося два локальних виступи: 1) квітень–травень 1831 р. – на Волині (пов'язане з іменами Стецького – біля Володимира та Н. Олізара – біля Ковеля, К. Ружицького – біля Житомира; окремо виступила чиншова шляхта поблизу Овруча в травні 1831 р.); 2) травень 1831 р. – на Поділлі [10, с. 419–420].

Загальну кількість повстанців на Волині вирахувати досить важко. Російська влада через спеціально створену комісію внесла до підозрюваних та таких, що мали відношення до них, 2396 людей

[7, арк. 1–2 зв.]. В. Заєвський, посилаючись на різні джерела, вважає, що на Волині було 2350–2600 повстанців [10, s. 420].

Рішення суду (спеціальної комісії) у Волинській губернії щодо тих, хто мав хоча би опосередковане відношення до повстання, можна поділити на такі категорії: 1) страчені (усього 1 з 2687 підозрюваних); 2) вислані в Сибір (39 людей, що складає 1,5%); 3) вислані на кріпацькі роботи (61 людина, 2,3%), 4) віддані в солдати (443 людини, 16,6%). Окрім того, рішення комісії, яка займалася підозрюваними, могли бути проміжними (переправляли справу до цивільного або військового суду). Частина підозрюваних померли до рішень суду (62 людини, 2,3%), були мешканцями інших губерній (233 людини, 8,7%) або австрійськими підданими (7 людей) [7, арк. 1–2] (Див. табл. 1).

Є підстави стверджувати, що вирок підозрюваному залежав від приналежності до соціального стану. У цьому контексті потрібно по можливості простежити соціальну приналежність учасників повстання. Ключовим у цьому відношенні питанням є частка шляхти, селян та інших категорій населення серед учасників повстання.

Листопадове повстання вважається «шляхетським», оскільки ключову роль у ньому відігравала саме ця верства населення, причому в кожному регіоні. Це відповідним чином можна простежити у великій частці шляхти в поіменному списку підозрюваних та особливостях рішень щодо підозрюваних. Велику частину серед них складали утікачі, яким було заборонено повертатися (385 з 2687 людей або 14,3%). Переважно йшлося про заможних учасників, що могли забезпечити переїзд та проживання за кордоном. До такої категорії слід віднести переважно шляхтичів, деякі з яких залишили після себе спогади про участь та розгортання Листопадового повстання на Волині. Найвідомішими з таких можна вважати Н. Олізара та К. Ружицького. Перший був одним з керівників виступу волинської шляхти у Луцькому повіті. Його особистий шлях того, як він опинився за кордоном після Листопадового повстання, пройшов через полон. Варто відмітити, що після керівництва загonom Н. Олізар деякий час був членом Сейму у Варшаві [9]. Відомим керівником іншого загону став К. Ружицький. Він теж залишив спогади, які щоправда описують події переважно травня-червня 1831 р. (спогади написані в червні 1831 р.) [11].

Велика кількість поміщиків та шляхти опинилася за кордоном без реальної можливості повернути свої маєтності у результаті втечі. Найчастіше йшлося про перехід кордону в процесі військових дій. Однак, деяка частина поміщиків, що підтримали повстання опинилася у в'язниці. Показовими є ситуація із втечею одного з таких поміщиків Л. Степковського під час переведення його з Житомира до Києва в листопаді 1831 р. [3, арк. 1–1 зв., 98, 166–167]. Загалом, саме представники шляхти складали основну частину учасників повстання. При цьому шляхта становила 8,24% населення Волинської губернії у 1795 р. [1, с. 99–101]. В. Заєвський у дослідженні Листопадового повстання відмічав значний потенціал чиншової шляхти на Правобережній Україні для повстання, що однак не був розкритий. Ключовими осередками для повстань могли стати поміщицькі двори з надвірною службою та великими стадами коней. Він визначив частку шляхти серед повстанців на Волині в 59,6%, що не набагато менше, аніж на Поділлі (67,8%) чи Київщині (71,1%) [10, s. 414, 424]. Такі дані загалом корелюються з підрахунками Є. Чернецького. У статті, що присвячена повстанцям з Липовецького повіту Київської губернії, він подає частку шляхтичів у соціальній структурі повстанців – 60,5% [9, с. 158–159]. Російська влада дозволила повернутися поміщикам-учасникам повстання до своїх володінь у випадку, якщо вони каялися через участь у повстанні (це не стосувалося лідерів). 4 червня 1831 р. був виданий відповідний указ [5, с. 449–450]. Очевидно, до цієї категорії можна віднести 81 учасника повстання на Волині, яких було віднесено до другої категорії та 41 – третьої [7, арк. 1–2]. Проте варто відмітити, що помилування поміщиків не звільняло від таємного нагляду з боку поліції та заборони на участь у зібраннях дворянства, яка однак на Волині рідко реалізовувалася [2, с. 214–215]. Проте нагляд за такими людьми здійснювався навіть у 1843 р., тобто через 12 років після придушення повстання [4, арк. 3–5].

У цьому контексті важливо визначити частку селян серед повстанців та підозрюваних. У поіменному списку підозрюваних, що, на жаль, є неповним і містить 719 позицій, виявлено 78 селян, що складає 10,8% [7, арк. 3–617]. За спогадами Н. Олізара, при огляді військового загону повстанців (близько 1000 осіб) у містечку Рафалівка у 1831 р. більшість його учасників були селянами. Проте він же визнає, що в подальшому селяни поступово покидали загін. Більше того, деякі елементи спогадів свідчать про певну тенденційність Н. Олізара при описі повстання на Волині, його ідеалізацію в питанні ставлення селян до повстання [9, s. 120–129]. К. Ружицький має епізодичні згадки про селян у своєму заgonі, проте згадані прізвища з контексту видають приналежність до шляхти [11]. В. Заєвський ставить під сумнів твердження про те, що селяни становили настільки велику частину повстанців. Він схиляється до визначення цієї категорії у 26,3% на Волині [10, s. 423]. З іншого боку, Є. Чернецький

подає частку селян 9,45% від загальної кількості повстанців у Липовецькому повіті [8, с. 158–159], що практично повністю відповідає частці селян у згаданому поіменному списку підозрюваних та причетних до повстання на Волині (10,8%).

Для волинських селян Листопадове повстання було переважно чужим, а часто навіть ворожим виступом, що в уяві породжував тільки негативні емоції. Через це частка селян, що були учасниками повстання, була незначною. Скоріше за все, селяни, яких було віднесено до категорії учасників повстання, на практиці часто не були такими, а тільки виконавцями волі поміщиків. Скажімо, Бобик Левко та Вавринюк Федір, селяни м. Коритниця Володимирського повіту, допомогли своєму поміщику Верещинському та іншим повстанцям переводити коней через р. Буг, за що були відправлені в Бобринську комендатуру на кріпацькі роботи. Видається сумівною теза про можливість вибору в таких селян. Досить велика кількість селян одного з найактивніших волинських учасників повстання Стецького та Іллінського серед підозрюваних могла пояснюватися різними причинами [7, арк. 5–6, 116–117].

Очевидно, питання визначення частки селян серед повстанців тісно пов'язане з проблемою визначення покарання. Імовірно, селяни становили основну частину найбільшої категорії осіб в поіменному списку, що не трактувалися підозрюваними, але мали відношення до них – 1024 людини з 2687 (38,1%).

Окрім того, у списку присутні католицькі священики (усього 13), 25 представників поміщицьких дворів (кухарі, садівники і т. д.), а також адвокати, учні освітніх закладів тощо. Досить показовим можна вважати приклад двох священиків, які були позбавлені церковного сану за те, що в 1831 р. підібрали та пояснювали зміст прокламації учасників повстання селянам сіл Довге та Брани [6, арк. 57]. Хоча у мемуарах Н. Олізар згадує про набагато активнішу участь католицьких та греко-католицьких священиків [9, с. 95–96, 120–121].

У списку присутні представники єврейської спільноти (усього 7 людей), які проте виглядають винятком з правил. Скажімо, корчмаря із с. Вулька (суч. Луцьк) Блевштана Міхеля було звинувачено у тому, що він дозволив переночувати у корчмі шляхтичу Віленської губернії, який підозрювався в участі у повстанні. За це йому дали 1 тиждень у поліцейському відділку, але залишили на місці проживання [7, арк. 1 зв.–2 зв.]. К. Ружицький теж згадує, коли використав трьох єврейських купців для реалізації своїх цілей (нібито для закупівлі їжі та фуражу у Хмільнику, а насправді для відведення ворога в неправильному напрямку). Проте не згадано, наскільки свідомими були дії згаданих купців [11, с. 19]. Загалом, ця досить значна категорія населення Волинської губернії не брала участі у повстанні [12, с. 313].

Варто звернути увагу на категорію тих підозрюваних, що виявилися мешканцями інших губерній (усього 233). Їхні справи було передано туди для остаточного рішення.

Таблиця 1

Підозрювані в участі у Листопадовому повстанні у Волинській губернії

Категорія прийнятого рішення	Зараховані в 1 розряд підозрюваних	Зараховані в 2 розряд підозрюваних	Зараховані в 3 розряд підозрюваних	Не увійшли до жодного розряду, але мають відношення до справ підозрюваних	Разом
Страчені				1	1 (0,03%)
Вислані в Сибір	2	7		30	39 (1,5%)
Вислані на кріпацькі роботи				61	61 (2,3%)
Віддані в солдати		18		425	443 (16,5%)
Прощені і залишені на місці проживання		81	41	1024	1146 (42,6%)
Прощені, але вислані на проживання в Росію		2		2	4 (0,14%)
Виправдані		3		248	251 (9,3%)

Померли до рішень суду	1	6	1	54	62 (2,3%)
Передані до цивільного суду				17	17 (0,6%)
Виявилися військовими дезертирами, передані до військового відомства				13	13 (0,5%)
Належать до інших губерній (туди передали право вирішувати справу)		2		231	233 (8,7%)
Австрійські піддані, вислані за кордон		1		6	7 (0,3%)
Через різні обставини виключені зі списку причетних до повстання осіб				25	25 (0,9%)
Утікачі за кордоном, яким заборонено в'їзд в Російську імперію	7	119		259	385 (14,3%)
Усього	10	239	42	2396	2687 (100%)

Створено автором на основі [7].

Крім судових рішень щодо учасників повстання, його придушення призвело до рішучих дій російського уряду щодо шляхти на Правобережній Україні. Якщо у перші три десятиліття XIX ст. вимоги до шляхти підтвердити статус дворянства постійно ігнорувалися місцевою владою, переносилися або не виконувалися через інші причини [1, с. 111, 119, 122–137, 146], то після 1831 р. цей процес став значно інтенсивнішим. Це призвело до наймасштабніших та найпомітніших трансформацій у суспільстві в подальші десятиліття, зокрема до декласації кількох сотень тисяч шляхти на Правобережній Україні. Це питання добре досліджене в роботах низки науковців, перш за все Д. Бовуа [2, с. 164].

Загалом, абсолютну більшість учасників Листопадового повстання на Волині складали представники шляхти. Найвідомішими керівниками загонів стали Н. Олізар, К. Ружицький, В. Стецький тощо. Селяни не взяли активної масштабної участі у повстанні. Імовірно, в тих випадках, коли вона все ж була, найчастіше це можна пояснити вимушеними обставинами. Інші категорії населення Волинської губернії не представлені серед учасників повстання або представлені епізодично. Покарання безпосередніх учасників повстання включало в різних випадках висилку, заборону на повернення з-за кордону, віддачу в солдати, віддачу на кріпацькі роботи тощо. Рішення щодо покарання значною мірою залежало не тільки від бачення судом участі підозрюваного в повстанні, але й соціального стану. Велику частину підозрюваних та причетних до них людей було прощено.

Список використаних джерел

1. Бовуа Д. Російська влада та польська шляхта в Україні 1793–1830 рр. / З фр. Переклала Зоя Борисюк; Наукова та мовна редакція, вступне слово Наталії Яковенко. Львів : Кальварія, 2007. 296 с.
2. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор: польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863). К. : ІНТЕЛ, 1996. 416 с.
3. Державний архів Житомирської області, ф. 67. Волинське губернське правління, оп. 1 дод., спр. 304. Справа про колишнього радника Київського губернського правління надвірного радника Данилевського, переданого суду за безпорядки і необачні дії при відправці державного злочинця Леона Стемповського, 1831 р., 202 арк.

4. Державний архів Житомирської області, ф. 70. Канцелярія волинського губернатора, оп. 1, спр. 63. Рапорти повітових справників зі свідченнями про поведінку та майнове накладення ряду осіб, що запідозрені в участі в польському повстанні 1830–1831 рр., 1843–1844 рр., 10 арк.
5. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. № 4624. 4 червня 1831. С. 449–450.
6. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора, м. Київ, оп. 1, спр. 15796. Справа про позбавлення духовного сану і встановлення поліцейського нагляду за священниками сіл Довге і Брань Володимирського повіту Волинської губернії Пушаровським Д. і Чугалинським Г. за ознайомлення селян з прокламацією польських повстанців, підкинutoю невідомою особою в с. Довге, 1831–1834 рр., 74 арк.
7. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 1388. Комісія для розгляду справ про учасників польського повстання 1831 р. у Подільській і Волинській губерніях, 1831–1834 рр., оп. 1, спр. 2. Відомість в алфавітному списку про бунтівників Волинської губернії, 1831–1834 рр., 617 арк.
8. Чернецький Є. Листопадові повстанці з Липовецького повіту: соціальна структура та персональний склад. *Польське національне повстання 1830–1831 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів* / За ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. К. : КНТ, 2017. С. 158–183.
9. Pamiętniki kasztelana Narcyza Olizara. Rok 1831. Warszawa : Drukarnia Ed. Nacz. i S-ka, 1907. 151 s.
10. Powstania Listopadowe 1830–1831. Dzieje wewnętrzne. Militaria Europa wobec powstania / Pod redakcją Władysława Zajewskiego. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990. 579 s.
11. Różycki K. Pamiętnik Pułku Jazdy Wołyńskiej 1831. Kraków : Skład Główny w Księgarni Gebethnera, 1898. 40 s. <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/17413/edition/15997?language=en>.
12. Tokarz W. Wojna polsko-rosyjska 1830 i 1831 r. Warszawa : Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, 1930. 661 s. URL: <https://bc.radom.pl/dlibra/publication/40207/edition/38964?language=en>.

Костюк Степан (Тернопіль)

ФІЛОКАРТІЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ВОЛИНИ: ФОНДИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Враховуючи літописний «статус» деяких теперішніх селищно-міських поселень північної частини адміністративної Тернопільської області, важливим джерелом документального пізнання історичного процесу, вважаємо, філокартію. Друкована поштова продукція «самокінцево» сприймається сувенірною. Першочергово – фіксує «розгалуженість» забудови, пам'ятки архітектури, топонімічні особливості, події згромадження, пам'ятнико-табличне пошанування визначних особистостей тощо.

Подальшим викладом збережено алфавітний «порядок».

Вишнівець (перша письмова згадка – 1395: історичні джерела).

Корені родоводу найглибші, коли пам'ять наслідників найтриваліша. Кожен суцільний – свідомий «відросток» рідного родинного дерева. Гідне продовження буття – заповіданий обов'язок перед майбутнім «пагінням» нащадків. Щочастіше «заявлення» своєї присутності чистими помислами, достойними вчинками – звеселяє душі предків, очищає шлях добра продовжувачам.

Найдавніші «поштові свідки» історії Вишнівця, палацового комплексу, наявні у фондах Тернопільського обласного краєзнавчого музею, датуються початком ХХ століття.

Опрацювання зібраного «скерувало» розглядати зацікавлення кількома локаціями: фотовізуалізація споруди, екстер'єрна тогочасна архітектура містечка тощо.

Позиція перша. Власне внутрішньо-зовнішні «кадри», зреалізовані поліграфічно, фіксують родову приналежність: «Бібліотека Вишневецького замку»* (поч. ХХ ст.; ТКМПл – 239), «Ідальня та зимовий сад на 1-му поверсі Вишневецького замку» (1913; ТКМПл – 240). Обидві поштівки зберігають дарчі підписи В. Леонтовича.

Фасадне «лице» Вишневецького замку/палацу 1928 року доносить сучасникам «пара» листівок «однакових» («Вишнівець. Замок вишнівецький», 1928; ТКМПл – 249, «Вишнівець. Палац вишнівецький, 1928; ТКМПл – 250).

Сприймається архітектурною оригінальністю «Вишнівець. Брама замкова» (1932; ТКМПл – 246). Порівняльним «об'єктом» видається «Вишнівець. II брама замкова» (1932; ТКМПл – 247).

Позиція друга. Кількома ракурсами фотохудожника подається «Вишнівець. Костел – вид від замку» (1928; ТКМПл – 251, 252) та «Вишнівець. Вид на костел» (1928; ТКМПл – 258). Будівельну «банальність» зберігає поштова листівка «Вишнівець. Костел на ремонті» (1929; ТКМПл – 248).

Завершує «духовну» серію листівка «Вишнівець. Вид від замку на церкву» (1928; ТКМПл – 253).

Позиція третя. Містечкову інфраструктуру «доносять» картки поштові: «Вишнівець. Оранжерея сільськогосподарської школи» (1928; ТКМПл – 255), «Вишнівець. Ремісничо-промислова школа» (1930; ТКМПл – 256).

Позиція четверта. Топонімічну розгалуженість пішохідно-транспортних «артерій» реалістично «виказують»: «Вишнівець. Вулиця Корибутовецька» (1928; ТКМПл – 259), «Вишнівець. Вулиця Лозовська» (1928; ТКМПл – 261), «Вулиця 3^т Мая» (1928; ТКМПл – 260). Принадою загальної панорамності насичена «візитівка» адресна: «Вишнівець. Вид на околиці Вишнівця» (1928; ТКМПл – 262).

Позиція п'ята. Сучасні «бачення» рекламистів увібрали презентаційні потреби різноманітними тематичними проектами початку 2000-х років (ТКМПл – 3794/20-40/, 5250, 5333, 5617, 6078/14/).

Виконали «палацову місію» кишенькові календарики на 2011 рік (ТКМПл – 5969), на 2012 рік (ТКМПл – 6298/4/).

Наглядною «потребою» постає комплект портретів «Гетьмани і полководці України», когорта яких «очолює» Дмитро Вишнівецький (2010; ТКМПл – 6073/1-16/).

Видавничі центри – Київ, Кременець, Львів, Тернопіль.

Кременець (перша письмова згадка – 1226: Іпатіївський літопис).

Найбільшу колекцію, закономірно, «зібрав» Кременець. Тематичні 167 різновидів (деякі, щоправда, зберігаються кількома примірниками), надруковані впродовж кінця XIX ст. – 2018 року засвідчують «змінність» топонімічних назв, видозміну стилів архітектурних уподобань тощо.

Основу зібраного ввібрали намагання видавців передати фізичний стан історичних оборонних кам'яниць, духовних святинь. Скажімо, «замковим поглядом» виділяються «панорамні» фіксування: «з Замкової гори» (ТКМПл – 407/1-5/, 2193/11/, 5271, ін.), «Гора Бони» (ТКМПл – 752, 1102, 1105, 1527, 1934, 2025, ін.), «Вид на Замкову гору» (ТКМПл – 1803, 1804, 5235 – 5237, ін.), «залишки/руїни замку» (ТКМПл – 409/1-5/, 1099, 2194/4/, 4184, 5234, 6078/2/, ін.), «З гори Бони» (ТКМПл – 2441).

Особливе зацікавлення побуджує репродукція картини художника Т. Сафонова (ТКМПл – 2023), оскільки сприйняття малярем «груди каміння» наповнене особливою енергетикою.

Інші «складові»: конверти – 1 (ТКМПл – 2197), календарики/календарі – 9 (ТКМПл – 4191, 4930, 5037, 5473, 6298/3/, 6383, 6483, 6733, 6734, 7327).

Світлини запропонували: В. Балюх, Я. Дацюк, Г. Дорофєєв, В. Мороз, Б. Міндель, М. Скакальський, В. Хмара, А. Чалий, ін.

Видавничі центри – Київ, Кременець, Львів, Тернопіль, Жешув. Мови – українська, польська, інші.

Ланівці (перша письмова згадка – 1444: історичні джерела).

Відсутність локальних пам'ятних місць «глибокої» історичної давнини частково заповнили поштівки сучасності.

Скажімо, важливим видається пошанування Павла Шандрука – генерала, Головнокомандувача УНР, уродженця с. Борсуки (ТКМПл – 3780).

Трагічний епізод Молоткова 1943 року відображено поштівкою – меморіал сільчанам-жертвам окупантів (ТКМПл – 1805, 1806).

Декламування пропам'ятної літературної композиції «Молотківська трагедія» (твір Володимира Вихруща виконував артист розмовного жанру Тернопільської обласної філармонії Василь Яковчук) підтверджує афіша (ТКМПл – 6277).

Почаїв (перша письмова згадка – 1450: історичні джерела).

Безсумнівно, тематичною «одноманітністю» наділені листівки, доносячи загальноновидові, храмово-соборні, фрагментарні принади Свято-Успенської лаври (ТКМПл – 254, 414 – 416, 1114, 1115, 1185 – 1187, 1270, 1271, 1528, 2212 – 2223, ін.).

Мистецькою вартістю вирізняється Український історичний календар (настінний, перекидний) на 1993 рік: зворот місяця «Липень» виразливо збагачує репродукція художнього полотна Н. Орди «Почаїв» (ТКМПл – 3372, 4598).

Старий Олексинець (перша письмова згадка – 1463: історичні джерела).

Доповнює «враження знищеності» листівка околиць 1930 року – збережені руїни замку (ТКМПл – 263 – 265).

Шумськ (перша письмова згадка – 1149: Іпатіївський літопис).

Артефакти філокартії відсутні, хоча тематична група налічує 6 одиниць зберігання [1].

Висновки. Запропонований огляд збагачує науково-джерельну базу локальними візуалізаціями, урізноманітнює «конкретно» історію Великої Волині, даючи можливість простежити «життєвий шлях» історичних об'єктів завваженого регіону.

* Тут і далі частково збережено записи облікової документації.

Список використаних джерел

1. Фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею.

Кучерепа Микола (Луцьк)

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ НА ВОЛИНІ У 1939–1941 РОКАХ

У 1939 р. Західна Україна, у тому числі й Волинь, опинилися в епіцентрі міжнародної політики. Українці Польщі, позбавлені реального права самостійно вирішувати свою долю, стали заручниками політичної гри, яку вели Німеччина, СРСР, Велика Британія, Франція, Італія, Румунія, Угорщина та інші держави. Найбільшу зацікавленість в українській проблемі проявляли нацистська Німеччина й більшовицький СРСР. Фюрер намагався розширити «життєвий простір», а Сталін – використати «українську карту» як один із дієвих засобів експорту комуністичної революції. СРСР і Німеччина, зацікавлені в ревізії Версальської системи, враховуючи перебування українських етнічних територій у складі Польщі чинили тиск на Варшаву.

Над Польщею нависла смертельна небезпека. 11 квітня 1939 р. Гітлер підписав план стратегічної операції «Вайс» – план нападу на Польщу не пізніше 1 вересня того ж року. Однак він ризикував опинитися в стані війни на два фронти – на Заході з Англією і Францією, а на Сході – із СРСР. Тому він шукав шляхів до порозуміння з Радянським Союзом. Дипломатична гра завершилася укладанням 23 серпня 1939 р. у Москві двох доленосних документів: радянсько-німецького договору про ненапад і таємного додаткового протоколу до нього про розмежування сфер впливу.

Московські угоди безпосередньо стосувалися Волині. Зокрема, пункт 2 таємного додаткового протоколу визначив розмежування сфер впливу СРСР і Німеччини. У ньому записано: «У випадку територіально-політичної перебудови областей, які входять до складу Польської держави, межа сфер інтересів Німеччини та СРСР буде приблизно проходити по лінії рік Нарви, Вісли і Сяну. Питання, чи є у взаємних інтересах бажаним збереження незалежної Польської держави, і якими будуть кордони цієї держави, може бути остаточно з'ясованим лише протягом подальшого політичного розвитку» [13, с. 330].

В Центрі збереження історико-документальних колекцій Російської Федерації знайдено текст виступу Сталіна перед членами Політбюро ЦК ВКП(б) 19 серпня 1939 р. Найвищому партійному керівництву він повідомив таке: «Питання миру чи війни вступає в критичну для нас фазу. Якщо ми укладемо договір про взаємодопомогу з Францією і Великобританією, Німеччина відмовляється від Польщі... війна буде відвернена... Якщо ми приймемо пропозицію Німеччини про укладення з нею пакту про ненапад, вона, безперечно, нападе на Польщу, і втручання Франції і Англії у цю війну стане неминучим. Західна Європа буде піддана серйозним хвилюванням і безпорядкам. В цих умовах у нас буде багато шансів залишитися осторонь від конфлікту, і ми зможемо сподіватися на наш вигідний вступ у війну... Ми повинні прийняти німецьку пропозицію і ввічливо відіслати назад англо-французьку місію. Першою перевагою, яку ми отримаємо, буде знищення Польщі до самих підступів до Варшави, включаючи українську Галичину... Дотримуючись нейтралітету і очікуючи свого часу, СРСР буде надавати допомогу нинішній Німеччині. В інтересах СРСР, щоб війна розпочалася між Райхом і капіталістичним англо-французьким блоком. Потрібно зробити все, щоб ця війна тривала якнайдовше з метою виснаження обох сторін» [12, с. 73–75]. Отже, радянсько-німецькі домовленості 23 серпня 1939 р. є фактичною змовою Сталіна з Гітлером щодо поділу Європи, а відтак і початку нової світової війни.

31 серпня 1939 р. народний комісар закордонних справ Радянського Союзу В'ячеслав Молотов, виступаючи на IV позачерговій сесії Верховної Ради СРСР, присвяченій ратифікації радянсько-німецького договору про ненапад, сказав: «Вчора ще фашисти Німеччини проводили щодо СРСР ворожу нам зовнішню політику. Так, вчора ще в галузі зовнішніх відносин ми були ворогами. Сьогодні, однак, становище змінилося і ми перестали бути ворогами». Наступного дня з доповіддю про ратифікацію зазначеного договору в рейхстазі виступив Гітлер. Він заявив, що може приєднатися до кожного слова радянського наркома [10, с. 36].

1 вересня 1939 р. німецька армія увірвалась у Польщу, розпочавши проти неї воєнні дії. Слід зауважити, що в польському війську на початку війни українці, серед них і волиняни, становили 10–15 % її особового складу. У рядах польського війська вони чинили опір нацистським нападникам. Незважаючи на масовий героїзм польських вояків, німецькі війська просувалися територією Польщі на схід дуже швидко. Невдовзі вони з'явилися і на українських землях. Так, уже в середині вересня Луцьк бомбардувала німецька авіація [1, арк.17]. Передові частини вермахту підійшли до Львова, Володимира, Устилуга та інших західноукраїнських міст.

Реалізуючи зафіксовану в протоколі домовленість про поділ території Польської держави, Сталін санкціонував зайняття Червоною армією Західної України. 17 вересня Червона армія перейшла радянсько-польський кордон, і вже 23 вересня вона зайняла всю територію Волині.

Вступаючи на західноукраїнські землі, радянська влада розраховувала на підняття тут українським населенням збройного повстання. Так, у листівках-відозвах командувача Українського фронту С. Тимошенка від 17 вересня 1939 р., що розкидалася з літаків над територією західноукраїнських земель, йшлося: «Зброєю, косами, вилами і сокирами бий вічних ворогів – польських панів» [6, с. 95]. У відозві військової ради цього ж фронту до трудящих Західної України, яка публікувалася у газетах 17 вересня, писали: «Годі терпіти голод і злидні, національне безправ'я і пригнічення! Годі носити на своїх згорблених плечах польських панів... Забирайте в свої руки панську землю, випаси, луки, вигони! Скидайте владу поміщиків, беріть владу в свої руки, вирішуйте самі свою долю!» [14].

Блискавичне захоплення краю спричинило виникнення цілком нової суспільно-політичної ситуації в регіоні. Прихід радянських військ волиняни зустріли по-різному. Частина населення зустріла їх із національними синьо-жовтими прапорами, квітами, уважаючи прихід Червоної армії визволенням з-під гніту польської держави. Це було і великим святом, і водночас сподіванням на кращу долю. Волиняни мали надію, що визволителі принесуть до їхнього краю справедливий правопорядок, повагу до місцевих звичаїв. Але чимало людей зустрічали «визволителів» із недовірою, сумнівом, а то й просто вороже. Вони добре розуміли, що несе для народу Червона армія під гаслами визволення. Річ у тім, що волинянам було добре відомо про голод 1932–1933 рр., масові репресії, важке матеріальне становище радянських українців, русифікацію та інші негативні явища, про які розповідали за польських часів газети та втікачі з «радянського раю».

Прийшов час підбивати підсумки війни. 22 вересня було проведено спільні паради німецьких і радянських військ на честь перемоги над польською державою. 6 жовтня Гітлер, виступаючи з півторагодинною промовою в німецькому рейхстазі, сказав, що впродовж двох тижнів припинила своє існування держава з 36-мільйонним населенням і армією понад 50 дивізій. Німецька армія втратила за цей час 10 572 особи вбитими. Усі польські армії було розгромлено. 694 тис. осіб взято в полон [11]. Далі в цій же промові Гітлер зупинився на питанні про радянсько-німецьке співробітництво. «На сході Європи, – заявив фюрер, – зусиллями Німеччини і Росії встановився спокій і мир. Інтереси Німеччини і Росії тут повністю збігаються» [11].

Підсумки війни підбивав і Радянський Союз. Виступаючи 31 жовтня 1939 р. на сесії Верховної ради СРСР, нарком В. Молотов, вихваляючи спільну перемогу над Польщею, сказав: «Виявилось, що досить було короткого удару по Польщі з боку спершу німецької армії, а згодом – Червоної Армії, щоб нічого не залишилося від цього потворного дітища Версальського договору» [9, с. 57].

Після успішного розгрому Польщі в Москві 28 вересня було підписано договір про дружбу та кордони між СРСР і Німеччиною, який визначив кордон між цими державами по так званій «лінії Керзона». Більшість західноукраїнських земель контролював СРСР. Це було логічним наслідком підступної політики, яку вели напередодні Другої світової війни два тирані, споріднені духом, ідеологією та методами поділу світу.

На ново приєднаних землях негайно розпочалися перетворення, що мали форсовано трансформувати політичний, соціально-економічний лад, який тут існував, у лад, що утвердився на всій території СРСР. Процес, який стисло можна визначити терміном «радянська», охопив усі сфери життя населення Західної України, у тому числі й Волинь. Звісно, що цей процес по-різному сприймали

мешканці краю. З одного боку, він знаходив підтримку, з іншого – супроводжувався загостренням політичної боротьби.

Завершення військової кампанії на цих землях на зламі вересня–жовтня 1939 р. висунуло на перший план питання нової державної належності та суспільно-політичного устрою територій, зайнятих Червоною армією. Якими ж були наміри радянського керівництва? По-перше, слід було ліквідувати систему польських державних інституцій; по-друге, формувати органи нової влади. Згорання елементів громадянського суспільства на Волині проявлялося передовсім у ліквідації багатопартійності, існування якої, допускав авторитарний режим довоєнної Польщі.

Шляхом активної «радянзації» планувалося відтіснити «старе» (звичаї, релігію, організацію праці, суспільні структури, лідерів та ін.) і ствердити «нове» з метою «органічного» приєднання цього регіону до складу СРСР.

Із перших днів приходу Червоної армії на територію Волині всі функції державної влади здійснювали тимчасові управління та волосні й селянські комітети. Верхні щаблі ієрархії – обласні (воєводські), міські, повітові тимчасові управління – комплектувалися прибулими зі сходу партійними та радянськими працівниками.

Нормалізувати обстановку після вересневої розгубленості новій владі вдалося досить швидко. Запроваджувалася комендантська година. Під загрозою покарання вимагалось здати зброю, заборонялося змінювати місце проживання, давати притулок стороннім особам. Починаючи з кінця вересня 1939 р. в усіх містах Західної України створювалася озброєна робітнича гвардія з підпорядкуванням їй тимчасовим управлінням, а по селах – озброєні сільські дружини, які підпорядковувалися селянським комітетам. Ці підрозділи поряд із забезпеченням порядку в містах і селах запобігали пограбуванням, охороняли склади, установи, залізничні станції. Тимчасові органи влади, маючи у своєму розпорядженні озброєні робітничі загони й сільські дружини, повністю взяли владу до своїх рук. Проте вони не могли розв'язати питання про державну владу й суспільний лад. Ці корінні життєві питання міг розв'язати лише представницький орган народної влади, обраний усім населенням Західної України шляхом загальних, рівних і прямих виборів. Для цього потрібно було скликати Народні збори Західної України, які б розв'язали питання про суть і форму влади. 7 жовтня було опубліковано «Положення про вибори до Українських Народних Зборів Західної України». У цей же день опубліковані постанови Львівського, Луцького, Тернопільського та Станіславського комітетів про початок підготовки до виборів, які призначалися на 22 жовтня 1939 р.

Більшовицька партія, щоб забезпечити собі перемогу на виборах, провела ретельний відбір кандидатів у депутати. До того ж вибори проходили на безальтернативній основі, у час, коли вже було заборонено діяльність усіх політичних партій, закрито всі українські культурно-освітні та громадські організації. Над пресою встановлювалася жорстка комуністична цензура. Багатьох активних діячів національно-визвольного руху заарештували, а деякі з них змушені були емігрувати.

Проте не все йшло так гладко, як того хотіла нова влада. Члени ОУН, які продовжували діяти в підпіллі, розгорнули контр агітацію, перешкоджали проведенню передвиборчої кампанії. А тому під час виборів у села вводили військові гарнізони, за їхнім ходом стежили чекісти. У результаті на Волині за висунутих кандидатів проголосувало 90,6 % виборців. Крім того, близько 22 000 бюлетенів було визнано недійсними [8, с. 111].

26–28 жовтня 1939 р. Народні збори затвердили низку документів. Найголовнішими серед них були: Декларації про встановлення радянської влади в Західній Україні і про входження Західної України до складу Української РСР. Одночасно з першими двома документами було прийнято Декларацію про націоналізацію банків та великих промислових підприємств, поміщицьких та монастирських земель.

Маючи легітимну основу, радянська влада доклала всіх зусиль для невідкладного впровадження рішень Народних зборів у життя. Так, 4 грудня 1939 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ про утворення Волинської області, до складу якої ввійшли шість повітів колишніх Волинського й Поліського воєводств. У січні 1940 р. було проведено новий адміністративний поділ. Область поділено на тридцять районів.

Нова влада розпочала перетворення, що мали змінити соціально-економічний лад, який тут існував, і встановити такий лад, що утвердився на всій території СРСР. В економіці процес перетворень торкався головню відносин власності. Найбільш складним було завдання перебудови аграрного сектору – провідного в місцевій економіці. На першому етапі аграрної реформи було націоналізовано поміщицькі, церковні, монастирські, осадницькі й інші землеволодіння та перерозподілено їх між колгоспами, радгоспами та безземельними селянами. Після цього короткого етапу почалось кампанія об'єднання одноосібних селянських господарств у колективні, яка супроводжувалася примусом,

репресіями щодо одноосібного селянства. Це, природно, викликало не лише незадоволення, а й опір місцевого населення. Щоб подолати масовий опір заходам радянської влади, на селі акцентувалося на розколі селянства, передовсім за національною і релігійною належністю. Передусім вістря боротьби спрямовувалося проти привілейованої частини сільських мешканців колишньої польської держави – осадників. Незважаючи на радикальні заходи нової влади, колективні форми власності охопили до червня 1941 р. трохи більше 10-ї частини виробників.

Промисловість Волинської області відразу через націоналізацію переводили на державні рейки й передавали адміністративному апаратові. Радянська влада, проводячи структурну перебудову, водночас розпочала запізнілу модернізацію промисловості краю. Дрібних товаровиробників фактично примусово об'єднали в неефективні промислові артілі.

Насадження радянських методів управління викликало появу таких явищ, яких за попереднього суспільного укладу тут не знали. Це передовсім – марнотратство і приписки, низька ефективність виробництва. На націоналізованих підприємствах низькою була продуктивність праці. Досить часто через нерозпорядливість керівників простоювало обладнання. Характерний для радянської економіки переважаючий розвиток важкої індустрії призвів до скорочення виробництва товарів народного споживання. Ліквідація дрібного виробництва зруйнувала традиційну інфраструктуру, спричинила споживчий голод на ринку і призвела до зниження життєвого рівня населення.

Швидкому впровадженню радянської системи сприяли заходи, що здійснила радянська влада: розв'язання територіальних проблем і усунення зі владних структур польського елементу; державна політика українізації (яка пізніше набере виразного русифікаторського обличчя); деполонізація освіти; ліквідація безробіття; упровадження безкоштовного медичного обслуговування. Такі заходи, безумовно, схвально сприймало населення.

Тоталітарний режим намагався повністю підпорядкувати своєму контролю і духовне життя волинян. Важливе значення мали поширення та пропаганда в регіоні досягнень СРСР у галузі загальної освіти населення. Радянська влада, переслідуючи свої цілі, зробила загальнодоступним отримання знань. Розвиток шкільництва став державною справою. Основною в навчальних закладах стала українська мова. Водночас, радянський режим, відкинувши регіональні й національні особливості, нав'язав свою форму освіти. Було здійснено уніфікацію освіти. Провідним елементом у народній освіті в той період став величезний загін учителів, відряджених на захід зі східних областей.

Намагання підпорядкувати духовне життя впливом однієї ідеології збіднювало культурні процеси й піддало їх тотальному контролю. Одноманітність душила культуру, стримувала її розвиток. Розпочався жорсткий атеїстичний тиск на населення, яке залишалося глибоко віруючим. Допускалися грубі порушення щодо релігії і духовенства. Церковну земельну власність ліквідовано; відокремлення церкви від держави призвело до ліквідації викладання релігії в школах. Православну церкву підпорядковано Московському патріархату.

Для захисту насадженої більшовицької державності та тотального контролю за населенням в області було створено радянську репресивно-каральну систему – НКВС. Маючи величезний досвід боротьби з «ворогами народу», відомство Берії почало, в буквальному розумінні цього слова, масово розправлятися з т. зв. буржуазними націоналістами, всіма тими, хто не сприймав радянського способу життя. Можна без перебільшення стверджувати, що вересень 1939 р. приніс жителям волинського краю тяжкі випробування. Почалися масові депортації жителів у східні райони СРСР, у гулагівські табори та поселення, де люди зазнали поневірянь, знущань та мук, потерпаючи від голоду, холоду, варварського поводження беріївських опричників. Висилалися всі, хто «в майбутньому міг би чинити опір» новій владі.

Самоправство, беззаконня, сваволя органів НКВС, партійних, радянських працівників викликали масове незадоволення місцевого населення. Боротьбу з новим режимом очолила Організація українських націоналістів. Боротися їй з більшовицькою владою було набагато важче, ніж з польською. НКВС жорстоко громив ОУН. Окремі її групи змушені були перейти в глибоке підпілля і звідти не припиняти боротьби, навіть збройної. Так, 21 квітня 1941 р. на полях між селами Буків Луцького та Іванчині Рожищенського районів група енкаведистів о десятій годині ранку оточила будинок Костянтина Новосада, де під клунею було добре обладнано й законспіровано криївку-схрон. Між енкаведистами й оунівцями зав'язався жорстокий бій, який тривав до дванадцятої години ночі. Оунівці знищили гранатою кулемет, поранили декількох енкаведистів. На допомогу чекістам прибули з Луцька два броньовики. У бою загинув оунівець Лаврентій Рак, а іншим вдалося вийти через болото і зникнути. За кілька днів утікачі зуміли перебратися на хутір Фальків поблизу с. Княгининок. Там їх застала війна [7].

Потрібно зазначити, що будь-які прояви українського національного життя наштовхувалися на енергійну протидію НКВС. Із установленням на Західній Україні червоного тоталітарного режиму розпочався нечуваний терор проти мирного населення. Більшовики на Волині широко використовували всі уже добре відомі й перевірені засоби та методи переслідування: «ухвали селянських комітетів» про притягнення до кримінальної відповідальності окремих осіб, накладання непосильних податків, «розкуркулення», арешти й депортації.

Коли не вистачало доказів, то НКВС фальсифікував справи, видумував неіснуючі організації. Так, восени 1940 р. він сфальсифікував справу т. зв. української контрреволюційної повстанської організації, яка діяла на території Порицького й Локачинського районів. Головним її завданням нібито було повалення збройним шляхом Радянської влади та утворення Української самостійної держави на території УРСР. Судова колегія з кримінальних справ Волинського обласного суду, розглянувши у Володимирі-Волинському 10–13 листопада 1940 р. справу, засудила 13 членів цієї неіснуючої організації, як «ворогів народу», до розстрілу [4, арк. 13–17].

Репресивна машина набирала обертів. Наприкінці 1940 – на початку 1941 р. було заарештовано групу із 15 жителів села Княгининок, Ольшани, Сирники, Німецьке, які також звинувачувались у належності до ОУН і в організації збройного повстання проти радянської влади. 21 квітня 1941 р. Військовий трибунал 5 Армії Київського особливого військового округу, розглянувши їх справу в закритому судовому засіданні у Луцьку виніс смертний вирок Івану Корольчуку (1912 р. н.), Миколі Пацюку (1918 р. н.), Миколі Наумчику (1915 р. н.), Олександрові Пивоварчуку (1921 р. н.), Петрові Степанку (1912 р. н.), Олександрові Приступі (1906 р. н.), Володимирові Кондратюку (1911 р. н.), Івану Якимчуку (1921 р. н.) [5, арк. 55–59]. Інші отримали від 5 до 10 років ув'язнення в сталінських таборах.

Подібні справи 1940 р. почастишали. Зокрема, чекістами було «розкрито контрреволюційну повстансько-терористичну організацію» в селі Верхи Камінь-Каширського району. Під слідством опинились українці Микола й Павло Ковальчуки, Федір Муха, Василь Марчук та місцевий учитель Стефан Щепан (за національністю – поляк). Їм було пред'явлено стандартне звинувачення в підготовці збройного повстання та створення самостійної Української націоналістичної буржуазної держави. Але враховуючи, що до цієї організації був причетний поляк, чекісти записали їм ще один гріх – боротьбу за відновлення колишньої Польської держави. 24 травня 1941 р. Військовий трибунал у м. Ковелі чотирьох «керівників» цієї організації засудив до смертної кари [3, арк. 338–340.]. Потрібно зазначити, що всі згадані вище особи нині реабілітовані як такі, у чиїх діях не було складу злочину.

НКВС арештовував навіть неповнолітніх. Так, наприклад, 14–15-літніх підлітків с. Воротнів тодішнього Теремнівського району в липні 1940 р. було заарештовано НКВС за те, що ще при польській владі зорганізували товариство любителів природи, яке вони називали «Українське товариство Гніздо». Ніякої програми чи статуту в них не було. Підлітки лікували птахів, подорожували лісом. Подумки вони «воювали» разом із запорізькими козаками проти турків і татар, «громили» польських панів. Від політичного життя підлітки були далекі.

Після вступу Червоної армії «Товариство» розпалося. Проте, довідавшись про попередню «бурхливу» діяльність підлітків, чекісти почали ліпити справу. 29 липня 1940 р. всі юнаки були заарештовані.

Ось як описує свій арешт і допити Петро Міщук: «Вранці 29 липня 1940 року я був розбуджений різким окриком «Руки вгору! Не ворухись!» Під самим носом побачив дуло нагана, а подалі із десятків націлених на мене гвинтівок... Мене стали допитувати про те, де знаходиться зброя. Зброї не було і не могло бути, але НКВС хоч вроди, але дай. Били нещадно. Так може бити лише озвіріла людина. Перевернули і перерили всю стодолу. Доволі повозившись із обшуком і зі мною, вони повели мене до сільради. Там впритул приступили до допиту, тобто один бив у живіт, намагаючись попасти у сонячне сплетіння, другий – у правий бік, третій – тягнув за волосся, відтягуючи голову і ребром долоні бив по шийі. Допитують, кого я знаю із членів ОУН і де я заховав 40 гвинтівок і 2 кулемети. Не пам'ятаю, скільки продовжувались ці тортури, але мені здалося, що це останні хвилини мого життя. Не пам'ятаю скільки разів я приходив до тям від холодної води, яку лили мені в лице з відра і знову – розкажуй, де заховав зброю і кого знаєш з ОУН... [2, арк. 6–8].

Червоний терор на Волині – один із найтрагічніших періодів історії нашого краю. За числом жертв він перевищував будь-які суспільні катаклізми попередніх часів. Тому особливо важливим є збереження в пам'яті тих, хто віддав своє життя за незалежну Україну.

Включення Волинської області до складу УРСР, без сумніву, було подією великої історичної ваги, оскільки вперше за багато століть українці з'єдналися у межах однієї державної структури. Проте через свою обмежену тривалість це насильне об'єднання не спричинило надто глибоких змін ні в краї, ні в радянській Україні. І все ж воно мало певний вплив: перше знайомство з радянською системою

виявилось для волинян переважно негативним досвідом, у результаті якого багато з них дійшли висновку, що більшовицької влади слід уникати.

Список використаних джерел

1. Архів управління СБУ у Волинській області (далі – АУСБУ у Волинській обл.), ф. п., спр. 6216, арк. 17.
2. АУСБУ у Волинській обл., ф. п., спр. 2479, арк. 6–8.
3. АУСБУ у Волинській обл., ф. п., спр. 5576, арк. 338–340.
4. АУСБУ у Волинській обл., ф. п., спр. 6016, арк. 13–17.
5. АУСБУ у Волинській обл., ф. п., спр. 6216, арк. 55–59.
6. Боротьба за державність України (1917–1993 рр.). Львів, 1994. 140 с.
7. Гарбарчук Р., Романчук В. За два місяці до війни. *Волинь* (Луцьк). 1995. 22 серп.
8. Історія Волині з найдавніших часів до наших днів. Львів, 1988. 238 с.
9. Коваль В. С. Довкола радянсько-польської війни 1939 року. Історичні зошити (Київ). 1991. № 1. 76 с.
10. Литвин М. Р., Луцький О. І., Науменко К. Є. 1939: Західні землі України. Львів, 1999. 152 с.
11. Промова Гітлера в Рейхстазі. *Вільна праця* (Луцьк). 1939. 10 жовт.
12. Текст речи Сталина на заседании Политбюро ЦК ВКП(б) 19 августа 1939 г. Другая война 1939–1945. Москва, 1996. 490 с.
13. Фляйшхауер Й. Пакт. Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии, 1938–1939. Москва, 1996. 480 с.
14. *Червона Україна*. 1939. 17 верес.

Мазурик Юрій (Луцьк)

ЛУЦЬКИЙ МОНОКСИЛ З РОЗВЕДЕНИМИ БОРТАМИ XV–XVI СТ. (ДО 50-РІЧЧЯ ЗНАХІДКИ, ВИПАДКОВО ВИЯВЛЕНОЇ НА РІЧЦІ СТИР)

*Учителю, відомому українському археологу,
першодосліднику суднової археології на Волині
Михайлу Михайловичу Кучинку*

Важливим напрямом сучасної археології є вивчення давнього судноплавства, тому великий інтерес викликає пам'ятка суднобудування, яка була розкопана півстоліття по тому у м. Луцьку.

Весною 1972 року Кучинко Михайло Михайлович, викладач археології Луцького педагогічного інституту ім. Лесі Українки отримав від Зарицького Олексія Максимовича, директора Волинського краєзнавчого музею повідомлення про те, що після спаду весняної води місцевими жителями в обриві правого берега Стиру виявлені очевидно залишки давнього човна. Знахідка частково виглядала із крутого берега, решта була повністю схована у ґрунті.

Незвична знахідка була виявлена недалеко від Луцької автостанції (зараз будівля Волинської обласної філармонії) і за 1,5 км на схід від Замку Любарта (Рис. 1 і 2). Вона своїм явно «опрацьованим» виглядом зацікавила любителя історії Леонтія Феня. Разом з кількома товаришами він спробував розкопати знахідку, але через декілька днів з'ясувалися досить великі її розміри. Припустивши що даний предмет має історичну цінність вони повідомили дирекцію музею.

Експедиція під керівництвом М. М. Кучинка у складі Володимира Сташука, Юрія Лук'янчука, Василя Кривонюка, Богдана Волошина, Олександра Бодяка та Григорія Охріменка – провела розкопки. Знахідка була розчищена, обміряна, сфотографована *in situ* – за результатами розкопок з'ясувалося, що це човен видовбаний з цілого стовбура дерева, довжиною 13 м, шириною 2,5 м, висотою від днища до верхнього краю борта у середньому 0,8 м. В середині він був скріплений десятьма поперечними шпангоутами з дубових, квадратних у розрізі брусків. Останні прикріплювалися до бортів і днища за допомогою соснових кілків. На дні човна виявили пізньосередньовічний горщик (XV–XVI ст.), цеглу пальчатку і шматки вапна.

При вилученні з ґрунту човен зазнав значних пошкоджень, що зумовлено було тривалим перебуванням його у ґрунті. Планувалося після ретельного вивчення і реставрації знахідку виставити на території Луцького замку.

Виявлення давнього човна у 1972 році, було надзвичайною подією в культурному житті Волині про яку було висвітлено в місцевій пресі [5], також унікальну пам'ятку нашого краю та результати її досліджень було введено в науковий обіг (Рис.8) [1, с. 107-108].

Таким чином, цей давній човен став першим на Волині, досліджений в процесі розкопок, однак з ряду об'єктивних і суб'єктивних причин човен не зберігся. Тобто п'ятдесят років потому на теренах Волині було започатковано нову галузь допоміжної історичної науки – суднова археологія [2, с. 109].

У фондах Волинського краєзнавчого музею зберігаються цвяхи (13 цілих і 1 фрагмент) довжиною від 2,9 до 5,7 см, «шляпка» Т-подібної форми. Як відзначено в інвентарному описі «від дерев'яного човна, знайденого на р. Стир напроти вул. Леніна (*сучасний проспект Волі – Ю.М.*)», які потрапили до музею у 1976 році, обліковані під інвентарним №А1288/1-14 (Рис. 9 і 10).

На наше прохання автор археологічних досліджень професор М.М.Кучинко із особистого архіву люб'язно надав нам декілька фотографій, на яких відображено етапи розкопок (Рис.3–7 публікуються вперше). З яких видно, що човен повністю зберіг автентичну форму, за виключенням кормової частини, він горизонтально лежав на дніщі, мав крен на лівий борт і деферент на ніс. Корпус знахідки був розміщений приблизно під 45° відносно до русла, ліва сторона була ближче до річки. У цій місцевості Стир робить крутий вигин, лівий берег пологий, правий обривистий висотою до трьох метрів над рівнем річки. Правий берег по всьому завороті інтенсивно розмивається річкою, що приводило до багаторазового відслонення ґрунту. Разом з відслоненим ґрунтом була втрачена і кормова частина човна. Потужний алювіальний шар над човном свідчить про доволі довгочасне перебування його в похованому стані. У більш повноводні роки човен лежав в товщі берега нижче поверхні води у річці, що дає нам підстави інтерпретувати його, як гідроархеологічну знахідку. Треба відзначити, що це такий тип судна коли при виготовленні борти розводилися за особливою технологією, після чого були встановлені ребра стійкості, тобто шпангоути. Оскільки човен виготовлений із цільного стовбура дерева і відповідною технологією, в основному видовбуванням (сокира, тесло, струг, скобель тощо), то такі човни мають назви: човен-довбанка, або човен-однодревка. В археологічній літературі ще широко вживається термін – моноксил (з грецької: *μονος* «один» і *χίλον* «дерево») в нашому випадку до цих назв ще варто додавати – «з розведеними бортами». На даному етапі дослідження знахідки, на нашу думку, доцільно вживати назву: луцький моноксил з розведеними бортами XV–XVI ст.

Середня частина корпусу човна найширша 2,5 м, від центральної частини в обидві сторони корпус човна звужується, ніс загострений. Кормова частина втрачена, отже якої вона була форми нам невідомо, можливо, закінчувалася транцем, або, на нашу думку, була такої ж загостреної форми, як носова частина. Таким чином, можливо човен в плані мав веретеноподібну форму. Втрачена кормова частина, судячи по графічній реконструкції конфігурації корпусу, очевидно, була не більше одного метра.

По облаштуванню всього човна, конфігурації бортів і збереженням в деталях обробки їх країв, можна судити, що він повністю закінчений, слідів кріплення для нарощування бортів не виявлено, тобто він повністю зберіг автентичну форму. Слідів весельних упорів теж не виявлено, очевидно для греблі застосовувався простий спосіб, коли кожен човняр тримав індивідуальне весло чи жердину в обох руках. Без сумніву, надана корпусу човна форма, дозволяла автономне плавання. Така конструкція надавала можливість для зручного маневрування, у разі потреби можна було плисти у зворотному напрямку, не розвертаючи сам човен. Це свідчить про певний інженерний хист і навички майстра. Таким чином, хоча частина корми човна була втрачена, але загальний вигляд дає уяву про його конструкцію, він міг виконувати функції військового або торговельно-вантажного судна.

Корпус луцького моноксила був виготовлений із потужного стовбура багатвікового дерева – це очевидно той максимум, який міг дати лісовий ресурс. Вирощування ще більш крупніших стовбурів багатвікових дерев, як ділової деревини для суднобудування має свої природні обмеження. Тому розміри тогочасних човнів-довбанок залежали від розмірів стовбурів дерев, які росли в даному регіоні. Але кожне покоління майстрів прагнуло збудувати судно більше і досконаліше від попереднього. Відтворення загальних ознак конструкцій давніх човнів доводить наявність специфічної групи людей яка, створюючи плавзасоби, накопичувала досвід їх будівництва та вдосконалювала судноплавство. Зусилля давніх інженерів завжди були направлені на створення найбільш оптимальних з точки зору безпеки, швидкості і вантажопідйомності конструкцій. Човни-довбанки такого типу могли вдосконалюватися шляхом застосування нових технологій – перший крок, це коли при виготовленні борти розводилися за особливою технологією, після чого були встановлені ребра жорсткості, тобто шпангоути. З якою цілю? Кожне судно як фізичне тіло має певну вагу та обсяг. Плаваючи на воді, човен-довбанка займає положення, що визначається осадкою, що перебуває у прямому зв'язку з його

вагою та обсягом підводної частини. А човен-довбанка з розведеними бортами має свої переваги, тобто збільшує свою площу обсягу підводної частини, що одночасно збільшує внутрішній об'єм судна. А це в свою чергу дає можливість збільшити вагу і габарити вантажу який можна взяти на борт судна, тобто збільшити вантажопідйомність судна.

Співставляючи етнографічні та археологічні дані, ми можемо гіпотетично частково провести реконструкцію технологічних циклів човна, які охоплюють такі послідовні операції: підбір і заготівля матеріалу; виготовлення корпусу; експлуатація човна. Спочатку із зрубаного стовбура була виготовлена заготовка, тобто класичний човен-довбанка. Верх корми та носа, а також верх обох бортів знаходяться на одному рівні, це вказує, що під час виготовлення човна, повздовж стовбура було відтято приблизно 1/6 чи 1/7 частини від його діаметра. І від корми до носа був видовбаний суцільний відсік. В поперечному перерізі човен повністю зберігав природну округлість стовбура. Потім, щоб збільшити внутрішній об'єм човна потрібно було верхні краї бортів максимально розвести в сторони. Технологічний процес розводу бортів передбачав, що на першому етапі необхідно розпарити дерево. Для цього відсік повністю заливався водою у яку потім безперервно опускали розпечене каміння, таким чином воду можна було нагрівати і до кипіння (Рис.11). Внаслідок цього дерево розпарювалося і ставало більш гнучким. Потім за допомогою важелів борти розводилися на максимальну ширину, після чого на днищі човна були встановлені поперечні ребра жорсткості, тобто шпангоути, оскільки великі довбанки завдяки своїм розмірам потребують жорсткий каркас, щоб деревина не деформувалася. Шпангоути кріпилися до корпусу, як згадувалося вище, сосновими кілками та очевидно і металевими цвяхами.

Найближчі знахідки подібних човнів такої конструкції відомі на Рівненщині [3, с. 148–150].

Весною 1966 року на р.Горинь поблизу м.Рівне було виявлено давній човен. Він видовбаний з цільного дуба, довжиною 14 м, шириною 2 м, кормова частина пошкоджена. В середині він був скріплений дев'ятьма поперечними шпангоутами. Радіовуглецевий аналіз деревини човна, датується в межах між 1555 і 1615 роками. Зберігається у Львівському музеї етнографії.

У 1967 році на р.Горинь поблизу с. Оржів Рівненської обл. також було виявлено давній човен. Як і згаданий вище, він видовбаний з цільного дуба. Довжина збереженої частини човна 17 м, максимальна ширина 2,6 м, приблизно 1/3 кормової частини втрачена. В середині збереженої частини він скріплений одинадцятьма поперечними шпангоутами. Радіовуглецевий аналіз деревини човна, датується в межах між 1410 і 1450 роками. Зберігається у Рівненському обласному краєзнавчому музеї.

Розгалужена гідрологічна система Волині багата сировинними ресурсами сприяла з давніх часів використання водних артерій, як життєдіяльного джерела для існування, і як способу пересування, що в свою чергу стимулювало потребу розвитку засобів для опанування водного середовища. Велика кількість корабельного лісу на Волині давала широкі можливості для річного суднобудування.

Поступове зростання торгівлі у середньовічній Європі викликало необхідність розвитку транспортних засобів, зокрема річного судноплавства.

Згідно Статуту Великого князівства Литовського 1588 року *«Разделъ первый. О персоне нашей г[о]с[по]д[а]рьской. [...] Артыкуль 31. О очищенью рекъ портовыхъ»* на місцевих управителів покладался обов'язок організовувати роботи щодо вичищення портових річок, з метою забезпечення безпечного судноплавства. Тобто на законодавчому рівні річки розглядалися, як транспортний шлях та торгівельне сполучення. І очевидно забезпечення цих шляхів відповідною інфраструктурою: порт, причал, пристань тощо.

Треба відзначити, в акті під 1592 роком згадується, що коло Луцька на лівому березі р. Стир при впадінні р. Жидувки знаходився Гнідавський перевіз, який очевидно був зручно обладнаний для перевантаження з возів на човни *«...пришедши до перевозу Гнидавского над речку Жидовку, где кояги, прасолове и чолны стояли...»*, який обслуговував відповідно лівобережний регіон *«...которые у кояги свои соколкодесять человека соль от разных прасоловъ з Долины и с Коломыи с телегъ на кояги брали...»* [4, с. 222]. Не виключено, що такий об'єкт був необхідний і для правобережного регіону, тобто на правому березі коло Луцька. Нас зацікавили фото № 5–7 де проглядається, що з води виглядають вертикально стоячі колоди, не менше 4 штук, діаметром приблизно 0,3–0,4 м, вони розміщені в ряд паралельно берегу, можливо це залишки якоїсь гідротехнічної споруди. На нашу думку є перспективним розглядати місцезнаходження човна і залишки гідротехнічної споруди, як комплекс давньої пристані. Згідно давніх карт м. Луцька (Рис.2) в цій місцевості у Стира було відгалуження під назвою Глушець, який протікав під самим правим берегом, омивав з півночі луцький острів і знову з'єднувався із Стиром, відгалуження проіснувало до 30-х років XX ст. Отже, місце для пристані тут в давнину дійсно було зручним, воно знаходилося біля розвилки водного шляху. Також цей унікальний

комплекс свідчить про розвинуте суднобудування та судноплавство на Волині у пізньосередньовічну добу.

**Автор висловлює щире подяку Бірюліній О. А. – завідувачці в Музеї історії Луцького братства, відділу Волинського краєзнавчого музею за допомогу у пошуку фондів експонатів та підбірці картографічного матеріалу.*

Рис. 1. Місцезнаходження човна на сучасній карті м. Луцька

Рис. 2. Місцезнаходження човна на карті початку XX ст. м. Луцька

Рис. 3. Процес розкопок човна-довбанки (фото 1972 р. за М. Кучинком)

Рис. 4. Процес розкопок човна-довбанки (фото 1972 р. за М. М. Кучинком)

Рис. 5. Процес розкопок човна-довбанки (фото 1972 р. за М. М. Кучинком).

Рис. 6. Процес розкопок човна-довбанки (фото 1972 р. за М.М.Кучинком).

Рис.7. Процес розкопок човна-довбанки (фото 1972 р. за М. Кучинком)

Рис. 8. Човен-довбанка на річці Стир у м.Луцьку (фото 1972 р. Кучінко М. Археологічні рятівні роботи на Волині. *Археологія*. 1976. Вип. 19. С. 108

WF-1288 1-14	- " -	14041/ 1-14	Гвозди залізні (13 штук і 1981- за- мінні) від дерев'яного човна, знай- деного на р. Стир (навітряні бортів човна) в дуплу по час зминення ро- бля. Гвозди виготовлені технікою ковби складаються з сідеритів і шнелів Датського дуба покладено пер- шого тисячоліття нашої ери.
-----------------	-------	----------------	---

Рис. 9. Фото запису в інвентарній книзі Волинського краєзнавчого музею.

Рис. 10. Фото цвяхів «від дерев'яного човна, знайденого на р. Стир», зберігаються у фондах Волинського краєзнавчого музею.

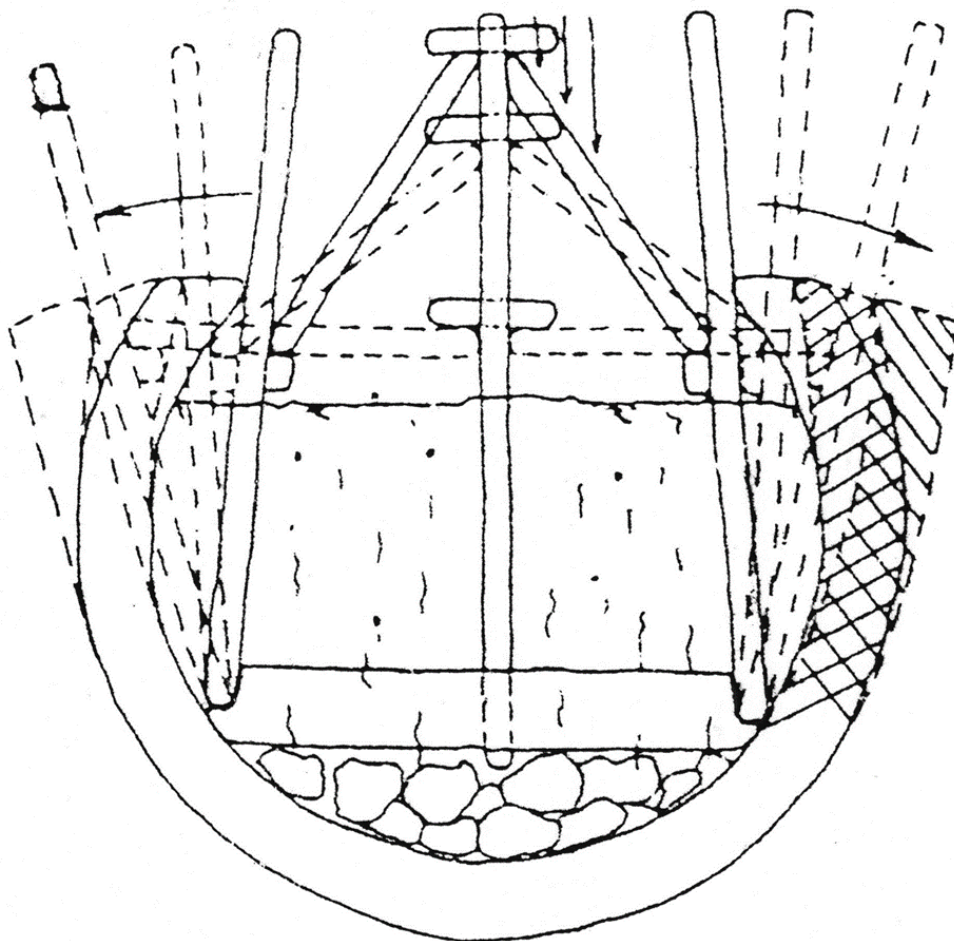

Рис. 11. Поперечний розріз човна-довбанки, технологічний процес розводу бортів

Список використаних джерел

1. Кучінко М. М. Археологічні рятувні роботи на Волині. *Археологія*. 1976. Вип.19. С. 107–108.
2. Мазурик Ю. М. Проблеми дослідження і збереження гідроархеологічних пам'яток на Волині. *Волинський музейний вісник*: Наук. зб.: Вип. 8. / упр-ня культури Волин. ОДА; Волин. краєзн.музей; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки; Упоряд. А. Силук. Луцьк, 2016. С. 108–110.
3. Свешніков І. К. Битва під Берестечком. Львів: Слово, 1992. 304 с.
4. Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / АН УРСР. Археограф, комісія та ін.; Упор. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко; Редкол.: М. Ф. Котляр (відп. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1990. 408 с.
5. Шабала В. З глибини віків. *Молодий ленінець*. 1972. 13 травня.

**Охріменко Григорій,
Локайчук Світлана,
Матейчук Олександр,
Гулько Геннадій (Луцьк)**

ВОЛИНЬ У ПЕРІОД ФОРМУВАННЯ СЛОВ'ЯНСТВА

Природні особливості Рожищенського району були сприятливими для проживання людей з давніх часів – кам'яного віку. Ґрунти тут різноманітні – більшої та меншої родючості, проте придатні для землеробства, скотарства. Крім річок – Стир, Стохід, Сарна, Лютиця, – є джерела, невеликі потічки, болота, де люди віддавна займалися мисливством, рибальством. За даними львівських археологів В. Коноплі, В. Оприска, в районі зафіксовані стоянки, поселення періоду мезоліту, неоліту (періоду

гребінцево-накольчатої кераміки), доби бронзи (культури кулястих амфор, шнурової кераміки, стжижовської, тшинецько-комарівської культур) та княжої доби. Варто звернути увагу, що цей регіон є зоною стику Лісостепу та Полісся. Це сприяло переміщенню окремих груп людей різного походження на рубежі нашої ери. Тут фіксуються знахідки таких культур, як пшеворська, зарубинецька, що були в тісних контактах із кельтами, які проникали на Волинь та Волинське Полісся, імовірно, в I–II ст. до н.е. та пізніше. У 2015 р. нами проводився огляд місцевості від с. Сокіл над Стиром до с. Іванівка поблизу р. Стохід; при цьому зібрано кераміку згаданого періоду. До того ж краєзнавці та археологи в різні роки у басейні Стоходу виявили артефакти кельтського походження, зокрема фібули, металеві фігурки неподалік сіл Угли, Кашівка, Черськ та ін. Нами було складено карту пунктів знаходження цих артефактів у басейнах згаданих річок та навколо – всього більше 20. Далі подаємо аналіз отриманої інформації в ширшому територіальному та історичному контексті.

На теренах Волинської, Рівненської, Житомирської та інших сусідніх областей зрідка трапляються вироби скіфського, причорноморсько-грецького та кельтського походження. Вони належать здебільшого до гальштатського та латенського періодів (V–II ст. до н. е.). На цій периферії античного світу вони є несподіваними, екзотичними. До таких артефактів відносять кельтські фібули, браслети, шийні гривні, невеликі металеві антропоморфні та зооморфні фігурки зі срібла, бронзи (*рис. 1 – рис. 2*). Та звичайно оригінальні монети у вигляді мисочок (*рис. 3 – рис. 4*) або подібні до грошових знаків македонських царів [5, с. 70, рис. 4, 5]. Одним із перших, хто звернув увагу на ці артефакти Волині, був житель Луцька Володимир Свінцицький – краєзнавець і пошуковець. У 2019 р. з'явилася книга «Скарби та рідкісні монети з теренів Північно-Західної України». У ній вміщена стаття Г. Охріменка «Волинь на периферії кельтського світу», у якій зібрано інформацію про кельтів як етнокультурне явище та їхніх сусідів у цьому регіоні [4, с. 20–34]. Важливі дані до неї подали згадані вище краєзнавці. З появою нових матеріалів ця тема збагачується різними спостереженнями та ідеями.

Перші монети, виявлені на Волині, були пов'язані з кельтами. Їх імовірна давність – більше двох тисяч років. Вони відкривають, за словами І. Пасюка, «грошовий ринок» нашого краю [12, с. 27]. Одними з перших знайдених грошових знаків були дві срібні монети Філіпа II номіналом 4 драхми, випущені в 356 р. до н. е., виявлені в смт Торчин Луцького району у 1982 р. Григорієм Гуртовим поблизу р. Сарна.

Рідкісними знахідками стали також дві золоті монети А. Македонського. Одну з них виявлено неподалік с. Торговиця (?) Дубенського р-ну Рівненської обл. у місці впадіння р. Ікви у р. Стир, другу – біля с. Литовиж Іваничівського р-ну Волинської обл. Поблизу м. Сокаль над р. Західний Буг (Львівщина) трапився горщик із кельтськими золотими монетами; неподалік від цієї ж річки коло с. Скоморохи Сокальського р-ну відкрито скарб срібних та золотих монет (імітації тетрадрахм Філіпа II Македонського). У с. Липівці (Львівщина) знайдена срібна монета – імітація тетрадрахми Філіпа Македонського. Крім того, біля смт Іваничі Волинської обл. у 1970-ті роки знайшли срібну монету А. Македонського [8, с. 46].

Відомо, що монетами македонських царів кельти користувалися довго, потім друкували їх наслідування. Потрібно звернути увагу, на те, що золоті монети кельтів у східному ареалі проживання цього етносу досить рідкісні, а їх виявлення в басейні Західного Бугу могло бути пов'язаним з бурштиновим шляхом [7, с. 72–82] до родовищ сонячного каменю Берестейщини [2], Прибалтики та поселень зарубинецької культури, з якими в кельтів були різні зв'язки [8, с. 47–51]. До речі, П. Горбань опублікував кельтську монету з Ашмянщини (Білорусь) [3, с. 11–12; 13, с. 176–186].

Нумізматичний словник Х. Фенглера дає таку довідку: кельти заселяли схід сучасної Франції, західної Швейцарії, частини Німеччини. Із VI ст. до н.е. вони обживали захід Франції, Піренейський півострів, Британські острови, із IV ст. до н.е. – басейн р. По; інші племена дійшли до Угорщини; з 380 р. до н. е. захопили землі у Фракії, Македонії; у 278 р. до н.е. кельти-галати переправилися через Геллеспонт в Малу Азію (Галатію). Проте під кінець I ст. до н. е. їх землі захопили римляни та германські племена.

Перехід кельтів до грошового господарства був пов'язаний з розвитком економіки, торгівлі, появою міст – оппідумів. Зразком для виготовлення власних монет стала монетарна система греків: у східнокельтських племен – тетрадрахми Філіппа II Македонського, західні кельти Галлії брали за взірць монети грецької колонії Массилії (сучасний Марсель), динарії Римської республіки. Кельти між Рейном, Ельбою чеканили так звані «райдувні мисочки» з золота. «Любов кельтів до лінійних та абстрактних зображень перевтілювалося настільки, що голови та фігури богів, імператорів на конях та ін., поданих на грецьких монетах... змінювалися до непізнаваності, причому окремі деталі... як очі, волосся, ніс, перетворювалися в основні елементи зображення. Коні, леви, вепри нагадують чудовиська. Назви монет, як і співвідношення між номіналами, залишалися незмінними» [15, с. 112].

Період побутування кельтських монет припадає на III–I ст. до н. е. (рис. 5 – рис. 6). Інколи зберігалися імена тодішніх князів. Розвитку монетарства кельтів особливо посприяла торгівля з греками. Крім того, сміливі кельтські найманці в Греції, Римі, Скіфії отримували грошові виплати. Ініціаторами друку монет виступали, напевно, племінні князі. Про них, зокрема, згадує Цезар в «Коментарях». Імена деяких з них позначені на монетах – тетрадрахмах (четвертних статерах): Adnamati, Atta, Nemet. Прикметно, що в східнокельтському регіоні, Середземномор'ї домінували срібні монети, а на заході – золоті. Виготовлялися ще білонові, свинцеві та бронзові аси. Дизайн кельтських монет часто був різноманітним. Гальські монети «доримського періоду мали власний оригінальний вигляд із стилізаціями голови людини, коня. Зображення коників загалом були популярними. Дослідники відзначають, що рівень абстракції кельтських монет з часом збільшувався» (такий собі кельтський мюнцабстракціонізм). Гальські золоті статери в дизайні імітували «філіппуси» – волосся Аполлона ставало великим, колісниця «зменшувалася» до коня, на решті площі подавався сонячний хрест, голова кабана або зображення бога сонця Огмія [16].

На Волині кельтські монети виявлені в останнє десятиліття. Вони різняться між собою: є мисочкоподібні монети з білого срібла, гарної якості, з відбитком штемпеля з одного боку – зображенням коника, або нечіткими візерунками та слідами удару гострого предмета, мініатюрними надчеканами «правителя» на троні, голови Александра (?), округлими виступами тощо. У сусідній Тернопільській області (в обласному центрі) знайдено великий скарб срібних монет зеленуватого відтінку, також із зображенням коника з одного боку, на іншому бачимо овали, вигнуті лінії, ряди «зернинок». Нібито всі монети мають однаковий дизайн (виготовлені тим самим штемпелем).

Про участь давніх кельтів в етнічних процесах в ранньому залізному віці на теренах України йдеться в статті Геннадія Казакевича «Кельтський компонент в етнічних процесах на території України у другій половині I тис. до н. е.». Автор подає думку М. Олендського про те, що кельтські поселення Закарпаття разом із теренами сусідньої Румунії, Угорщини, Словаччини становили собою ядро «племінного об'єднання анартів» [6, с. 5]. До речі, із Закарпаття «походить кілька сотень кельтських монет», переважно в скарбах, але їх хронологію визначити неможливо. У IV–III ст. до н. е. кельтські воїни служили найманцями в багатьох куточках Середземномор'я, а платню отримували в монетах Філіпа II та Александра Македонського. Уважають, що їх наслідування друкували в Кельтиці кілька століть [1, с. 17].

Простори від Північного Причорномор'я до Поприп'яття, Дніпра і далі на схід, як зона проникнення кельтів, вивчені менше. Проте відомо «що історичні контакти кельтів Центральної Європи» з народами Причорномор'я та їх сусідами «були досить давніми». Дослідники вбачають участь певного кіммерійсько-фракійського компонента у формуванні гальштатської культури протокельтів з IX ст. до н. е., а також «значний вплив східноєвропейських кочівників на формування соціальної еліти протокельтів» [6, с. 6]. За словами Г. Казакевича, фіксується вплив «скіфського художнього ремесла на формування латенського мистецтва» (посилання на Jacobsthal, 1944, р. 59, 161). Контакти скіфської та кельтської еліт припадають на V–IV ст. до н. е. [6, с. 6].

Крім Закарпаття, Прикарпаття кельти, за свідченням К. Птолемея, проживали у Бессарабії – північніше дельти Дунаю. Тут знайдено їхні монети III–II ст. до н. е. Вони різних серій друку. Є серед них і свинцеві. Відомі згадки про царя Ремакса, який нібито був вождем племені бритолів [6, с. 7].

Проникнення кельтів на великі відстані вражають: їх «імпорти», наприклад, відомі у Верхньому Подніпров'ї – ареалі перебування милоградської культури. Так, на поліських городищах Мохово, Чаплін, Горошков знайдено ливарні форми для виливання латенських браслетів [10, с. 152–154]. Як відомо, пам'ятки милоградської культури відкриті в Рівненській та Волинській областях (зокрема, в населених пунктах Хрінники Демидівського р-ну, Баїв Луцького р-ну) [11, с. 53]. На Волинському Поліссі і далі на схід виявлені поховання зарубинецької культури, а в них кельтські вироби – кераміка та фібули (зокрема, Головно Любомльського р-ну, Черськ Маневицького р-ну) [8, с. 47–51]. На пшеворських могильниках Волині та Подністров'я також відкрито латенські предмети [6, с. 7–8]. Загалом Г. Казакевич пише про пшеворську та зарубинецьку культури, що вони були частково синхронними та перебували під значним впливом кельтів, особливо з Південної Польщі [6, с. 9]. Запозичення зарубинецького населення, ймовірно, походили, крім того, від балканських кельтів, зокрема скордисків, звідки з'явилися прототипи зарубинецьких фібул, «близька поховальна обрядовість», подібність кераміки, металургії тощо. Зазначається, що кельтські групи, які проникали в лісостепову та лісову зони (у т. ч. Волині та Волинського Полісся) «швидко асимілювалися у місцевому етнічному середовищі» [6, с. 10].

Таким чином, поступово слідів, пов'язаних з перебуванням кельтів на північному заході України стає все більше – як монет, бронзових та срібних фігурок, так і інших знахідок. Актуальне

завдання – збір даних про артефакти, пов’язані з цим етносом, особливо в басейнах річок, які впродовж тисячоліть були важливими шляхами сполучення: Прип’ять, Західний Буг, Стир, Горинь, Случ.

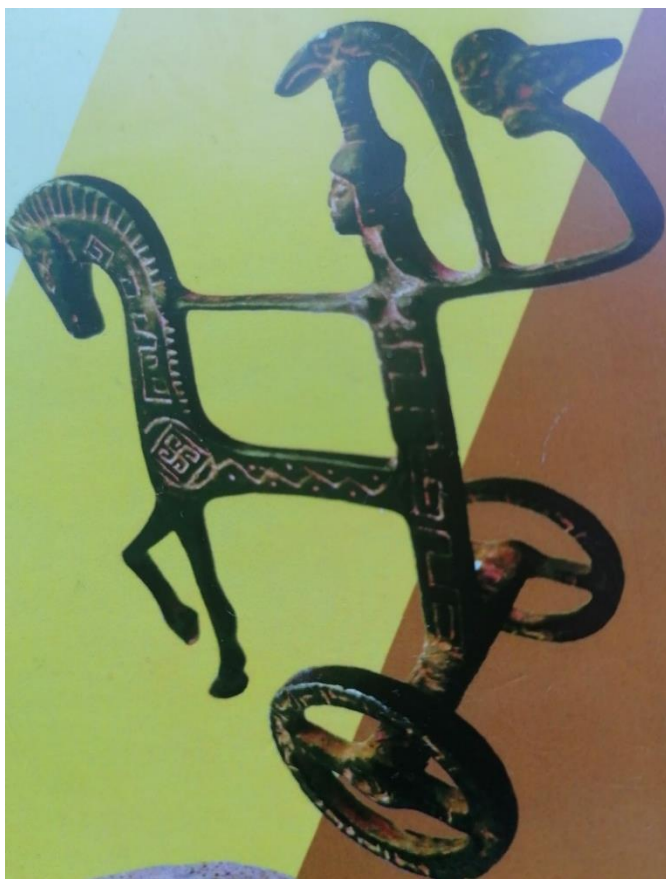

Рис. 1. Бронзова фігурка Афін Паллади із с. Щедрогір Ратнівського р-ну Волинської обл.

Рис. 2. Кельтські фігурки (срібні та бронзові), золоті кілечка (фото В. Свінцицького)

Рис. 3. Зразки кельтських монет II–I ст. до н. е.

Рис. 4. Зразки кельтських монет II–I ст. до н. е. (зворотній бік)

Рис. 5. Зразки кельтських монет

Рис. 6. Зразки кельтських монет

Список використаних джерел

1. Абашина Н. С., Козак Д. Н., Синиця Є. В., Терпиловський Р. В. Давні слов'яни: археологія та історія: навч. посіб. Київ: Стародавній світ, 2012. 366 с.
2. Богдасаров М. А. Янтарь из археологических памятников Беларуси. Брест: Талер, 1995. 74 с.
3. Горбань П. И. О находке монеты кельтской Галлии на территории Беларуси. *Банкаўскі веснік*. 2014. № 3 (608). С. 11–12.
4. Гулько Г., Кричевський О., Охріменко Г. та ін. Скарби та рідкісні монети з теренів Північно-Західної України. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. 292 с.
5. Гулько Г., Чернов М. Волинь: знахідки артефактів скіфської та античної доби. Волинський колекціонер: альманах. Луцьк, 2021. Вип. 4. С. 65–71.
6. Казакевич Г. Кельтський компонент в етнічних процесах на території України у другій половині I тис. до н. е. *Етнічна історія народів Європи*. 2009. Вип. 28. С. 5–13.
7. Ключко В. І. Торговельний шлях Буг–Бог. *Взаємозв'язки культур епох бронзи і раннього заліза на території Центральної та Східної Європи*. Київ–Львів, 2009. С. 72–82.
8. Кухаренко Ю. В. Распространение латенских вещей на территории Восточной Европы. *Советская археология*. 1959. № 1. С. 31–51.
9. Кухаренко Ю. В. Могильник Брест-Тришин. Москва: Наука, 1980. 128 с.
10. Мельниковская О. Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке. Москва, 1967, С. 152–154.
11. Охріменко Г., Локайчук С., Потрапелюк В. Милоградська культура на Поліссі. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. Вип. 18. Рівне, 2020. С. 50–54.
12. Пасюк І. М. Торгово-грошовий обіг на Волині (XI–XIX ст.). Луцьк, 2016. 212 с.
13. Сідарович В. М. Гісторыя выўчэння антычных манет у Беларусі. *Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны*. 2016. № 11. С. 176–186.
14. Сідаровіч В. Антычныя манеты з Берасцейшчыны ў зборы музея гістарычнага факультэта БДУ. *Музейныя здабыткі*. Брест, 2020. С. 34–40.
15. Фенглер Х. Словарь нумизмата. Москва: Радио и связь, 1982.
16. Kellner H.-J. Research situation on Celtic coinage. *History and culture of the Celts: preparatory conference*. URL: hrsg. von Karl Horst Schmidt unter Mitw. von Ro Ködderitzsch. Heidelberg: Winter, 1986.

Синенко Лідія (Ратне)

ПЕРША СВІТОВА ОЧИМА ЇЇ УЧАСНИКА ПЛАТОНА БЕЗЕКИ (1896–1972): СЕЛО ДУБОВЕ КОВЕЛЬСЬКОГО РАЙОНУ

Перший краєзнавець села. Є поряд з Ковелем гарне село Дубова. Саме так звучить його історична назва, яку у 80-х роках минулого століття чиновники спалюжили, змінивши на Дубове. Найдовшу сільську вулицю, яка носить ім'я Шевченка, наші предки з прадавніх часів поділили на два кутки – Середки і Дубини. Перша назва означала середину села, а назву іншому кутку дала, очевидно, близькість до двох лісів – Дубинського і Дубини.

Передостанньою, в кінці вулиці, стояла хата дядька Платона, який мав корінне дубівське оригінальне прізвище Безека (носії цього прізвища були тільки в Дубовій).

Він був звичайним селянином і в той же час незвичайним, адже першим серед односельців (більше всього, що і єдиним) ще у 60-х роках минулого століття написав історію свого життя, яку так і назвав «Мій спомин про хід мого життя. На пам'ять моїм онукам і правнукам». Ця унікальна праця зайняла кілька зошитів. Платон Олександрович виклав на папері не лише найбільш пам'ятні події свого життя, а й написав своєрідну історію рідного села.

Він здобув хорошу, як на той час, освіту. У 1904 році пішов у школу. Правда, в Дубовій це була не просто школа, а міністерське народне училище, в якому хлопчик залюбки провчився чотири роки. Коли Платону виповнилося шістнадцять, почав працювати на залізниці. Тоді саме прокладали другу гілку колії з Ковеля на Брест, і робочі руки були вкрай потрібні, бо багато робіт виконували вручну. На залізниці він і залишився, але вже трудився на станції. Можливо, там працював би і далі, але розпочалася Перша світова війна, і юнака мобілізують на фронт. На той час йому ще не виповнилося й дев'ятнадцяти.

Ми звикли читати спогади учасників Другої світової війни, а ось спогади учасника Першої світової, тим більше волинянина, – рідкість. Платон Олександрович, який служив у 87-у Нейшлотському полку, детально описав усі перипетії непростого солдатського життя, зокрема, бої на річці Стир. Гадаю, його спогади зацікавлять не лише істориків, їх прочитають нащадки колишніх вояків з Волині, котрі брали участь у Першій світовій війні, і дізнаються, якими неймовірно важкими були солдатські будні їхніх предків.

Спомини Платона Безеки. У 1915 році призваний був я в армію. Але тому, що війська відступали, у Ковелі не можна було призивати хлопців, і нас, усіх призовників, відправили на фірманках від волості до волості, аж у самий Кобрин. Однак і там неможливо було комісії набирати новобранців, бо літаки робили нальоти, і нас, хлопців, які були звезені з Ковельського повіту, вистроїли і маршем повели у м. Пінськ, і вже тут проходили наборову комісію. Під час цього маршу багато хлопців з-під Каменя-Каширського рушили до своїх сімей – по домівках, а ми, дубовці, і хлопці з Ковеля пішли на станцію і останнім потягом заїхали в Пінськ. Їхали всі на вагонах, бо вагони були заповнені залізничними речами. У Пінську ми кілька днів чекали тих, хто йшов маршем. Усіх новобранців із Пінська повезли у Красне село за 25 кілометрів від Петрограда, де був царський палац у саду. У цьому місті були військові казарми. Новобранців одягли, трохи навчили стріляти і відправили усіх на фронт. Везли нас на захід, і у Віленській губернії на станції Глибоке ми зупинилися і кілька днів йшли до місця призначення. Було це перед Різдвяними святами в 1915 році.

Снігу було дуже багато, йти було важко, і деякі вибивалися з сил, відставали від своєї частини. Прийшли на місце призначення, а там – ліс. Зима, мороз, снігу – по коліна, спочити немає де. Нарешті почали копати ями, а на верх класти дрючки, на них – гілляки з ялини, гілляками встеляли і дно ями. Деякий час так і жили. Вдень у лісі робили рогатки (щось на зразок козлів, на яких ріжуть дрова), збивали гвіздками, обмотували колючим дротом, а вночі носили їх на фронт. Розставляли у два ряди, робили загорожу. Так тягнулося цілий тиждень: одна партія робила рогатки, а інша носила їх і розставляла. Цілу ніч кирками сікли мерзлу землю, копали окопи, а коли починало світати, знову поверталися в ліс, а на лінії фронту залишалася варта. Коли вже прорили окопи, то вся частина з лісу перейшла в окоп. Під час такої роботи ніхто і очей не сплющив цілий тиждень, було так, що як несемо ті рогатки, то дехто падав сонний. Від того, що довго не спали, сніг в очах був не білий, а жовтуватий. Багато вояків повідморожували пальці на ногах і руках.

Коли перейшли в окоп, стало легше. Там поробили в стінах ямки на 4 - 6 чоловік, і з одного боку закривали палаткою, а всередині клали вогонь. У деяких були маленькі бляшані пічки, і так вже можна було в тих окопах заснути сидячи, і то – по черзі. На ніч перед окопами на метрів 50 виставляли варту і через дві години міняли. Крім того, вперед посилали розвідку. Для варті і для розвідників видавали на ніч валянки та білі халати із ковпаком, щоб їх на білому снігові не помітив ворог. Доводилося і мені бути на варті і ходити в розвідку. Йдучи на варту, взував валянки, а, прийшовши в окоп, знімав і віддавав тому, хто йшов, а сам знову взував чоботи. Але за ніч чоботи в окопах змерзалися, як кістка, і не можна було взутися, треба було їх пом'яти добре, через те багато вояків відморожували ноги.

На тому фронті неподалік м. Вільна ми простояли всю зиму. Крім перестрілки як з одного боку, так і з іншого, боїв великих не було. Під весну сніг почав розтавати, і в окопах, а їх викопали на низькому місці, стала набиратися вода, було мокро і грузько. У той час мене призначили в школу – у навчальну команду (школа унтер-офіцерів), вчився військового хисту в резерві в селі. Наука йшла добре, і гімнастика (фізкультура) також добре.

У березні 1916 року об'явили нам, що в цій місцевості буде наступ на ворога. Хто бував у боях, то в того навіть при згадці про наступ серце холонуло. Ночами почала підсуватися до фронту артилерія – як легка, так і тяжка. Вже звечора 17 березня 1916 року (за старим стилем з 4 березня) артилерія почала потроху бити по окопах ворога, а вночі відкрили сильний вогонь з близьких гармат і з далеких. Усю ніч до самого дня дуже били. Здавалося, що там нічого не залишилося. Нас, навчальну команду, тобто школу, викликали в штаб полку для охорони полкового прапора, бо наш 87 Нейшлотський полк наступав. Там у штабі ми довідалися, що вздовж по лінії фронту на три кілометри було 1200 гармат різного калібру, котрі всю ніч стріляли. На світанку пішла армія в атаку, а артилерія перенесла свій вогонь позад ворога по резервах.

З бетонованих гнізд ворог відкрив кулеметний вогонь. Руські вояки йшли в атаку колонами одна за другою. У той час земля була ще змерзлою, сніг тільки почав розтавати, зверху вода, земля рідка, скрізь багнюка – не тільки окопатися, але і лягти на землю не можна. Фронтową лінію ворога прорвали, але з великими втратами. Коли останні війська пройшли позад ворога, то в той час

знадобилася допомога із задніх резервів військ, але командири її не дали. А тим часом німець піддав сили, і наші вояки змушені були відступити назад у свої окопи.

На той час наш полковник був із німців, генерал дивізії теж був німець, і по інших дивізіях теж генералами були німці. Так ми довідалися, що в часі боїв була зрада: командири-німці, які служили в російській армії, тягли руку за своїм німцем. І тому там, у тім лісі, землю пофарбували кров'ю та встелили трупами даремно. Цей наступ був 18 березня 1916 року (5 березня за старим стилем). Після тих боїв по полках дали поповнення свіжими силами.

Там, у резерві, пробули кілька тижнів, і нашу дивізію 22 березня направляють на узбережжя Балтійського моря. Довелося йти назад до станції, щоб сісти в поїзд. До станції збилося, тобто зійшлося, багато військ, і серед ясного дня прилетіли два ворожих літаки, але тут же відразу і наших два літаки появилися, вступили з ворожими в бій та відігнали їх.

На узбережжі моря простояли три місяці, чекали ворога з моря, котрий мав висадитися, але не було. І нашу 1-у армію перекидають на Волинь. Тут цим фронтом командував генерал Брусилов. Після тих березневих боїв пішло перетасування командирів – від полковників і вище. У нашому 87-у полку був російський полковник, і генерал дивізії також російський – Шишкін, котрий любив із солдатами пожартувати. Приїхавши на Волинь, вивантажилися біля Луцька. На фронтову лінію йшли вночі, і на ранок дійшли до села поблизу Рожища. Де не взявся літак ворожий, котрий почав над військом викручуватися та спускатися вниз, і знизився до одного кілометра, але тут же відразу пішов вгору, по ньому відкрили сильний гарматний і кулеметний вогонь, і тут же його збили, він упав біля лісу.

Прийшовши на фронтову лінію, розмістилися по лінії фронту, тут же відразу німець почав наступати. Кілька днів пробував наступати, але ми його весь час відбивали, і він призупинив свою дефензиву. Це було влітку 1916 року, на той час я був взводним командиром.

Одного разу, як тільки змінилися з першої лінії назад, ворог вночі почав наступати біля річки Стохід. Наш полк потребували на підмогу, і йшли ми вночі через спалене село, а було дуже темно, хмурно, і йшли підбігом, бо в тому селі траплялися випадки такі, що хто звертав вбік від дороги, то падав у колодязь. Чути, що десь кричить в землі про порятунок, але ніч темна... А це село спалене, і верхи колодязів дерев'яних погоріли, все позаростало бур'янами, ніде нічого не видно, через те і потрапляв дехто в колодязь, але під ранок повитягували всіх живими. Село Пожарки все було спалене, бо там проходив фронт, тобто лінія фронту. Одного разу вбік від села Пожарки в сторону до шосе, що йде на Луцьк, наступав німець на р. Стохід і відкрив великий артилерійський вогонь. В один бліндаж (це велика широка яма, на котрій кілька накатів колодок, присипаних землею), в котрім було майже десять вояків, потрапив тяжкий снаряд, і всіх завалило. У прифронтовій лінії – як з одного боку, так і з другого – всі села були спалені – як не від снарядів артилерійських, то від літаків, через те там ніде не було господарів. Там, у прифронтовій лінії, здибали в землянці старенького дідуся із малою онукою. То дуже велика радість була воякам, що побачили мало не за рік часу чоловіка господаря – зобачили і зраділи. Надавали йому хліба вволю.

Одного разу там при Стоході був великий бій. І наш полк потребували на підмогу. Прийшли ми вночі на лінію фронту. Місцевість лісова, йшли лісом широким цепом один від одного за кілька кроків. Чути, як на півголоса подається команда по лінії цепу: «Лягай!». І всі полягали. А ніч темна, хмурна, до того ще й ліс. Переді мною, бачу, щось наче лежить, бовваніє, але не ворухиться. І так ми там на землі пролежали цілу ніч. Під ранок, коли вже почало світати, дивлюся, а то самі трупи (побиті вояки): і спереду, і між нами, і ззаду нас. Це вояки потрапили під кулеметний вогонь.

Там ми простояли недовго на першій лінії фронту, але не менше двох тижнів і не більше сорока днів. Нас змінив інший полк, також із нашої дивізії. Ми розташувалися недалеко від першої лінії, але все ж позаду. Там ріка Стохід була позаду першої лінії. Було так, що солдати ходили купатися в річку, але як ворог дослідить, то постійно обстрілював з гармат по тих, що купаються. Там же сміливі вояки глушили рибу в Стоході, кидаючи ручні гранати. Коли принесуть риби, а коли і повтікають, як ворог б'є з гармат по річці. Як принесуть риби, то кілька хлопців ідуть в ліс і в землянці зварять: назбирають та наламають сухих дрібненьких гілляк, бо з таких дров немає диму. Якби ворог помітив, що в лісі йде дим, то відразу з гармат лупив би. Це такий відпочинок був при фронті.

Недовго ми там так відпочивали, бо прийшов наказ, що буде наступ на ворога. Вже тоді всі і ошоломіли. Ніхто не хоче їсти те, що з кухні принесли, хоча суп був добрий. А дехто брав тільки свою порцію м'яса, а суп із котьолка виливав.

Справа від нас стояв І-й гвардійський корпус, а наш був І-й армійський корпус. Не пригадую, якого числа, але влітку, бо було тепло, під ранок відкрила наша артилерія великий вогонь - спершу по ворожому укріпленню, по ворожій широкій дротяній огорожі. Хороше було дивитися, як кілля із

дротом летіло вгору від розривів наших снарядів. Ну, а потім почали бити по ворожих окопах по передній лінії, і по другій лінії, а далі і по резерву. Вітер був з боку від німця.

Перш ніж наступати, німець пустив з правого боку від нас, на гвардійців, задушливий газ, котрий спричинив людям велику шкоду. По лінії цепу передавали, що гвинтівки та кулемети обхопило ржавчиною, а люди, котрі не витримували в масках від важкого дихання, скидали маски, щоб подихати і захоплювали диханням газ, і деякі задушувалися, а деяких відрятували. Хто міг витримати в масці, то той залишався живий.

Коли вже артилерія перенесла свою стрілянину позад ворога, тоді був даний наказ: «В атаку! Ура!». З першої лінії, тобто спереду окопів, вийшли вояки і бігом вперед, але тут же ворог відкрив великий артилерійський і кулеметний вогонь. Від вибухів снарядів, що рвуться та піднімають вверх суху землю, та від диму снарядного стало дуже багато куряви, наче мряка або хмара спустилася на землю. Там якраз жито було поспіле до жаття. Німецькі розривні кулі: «дум-дум», ударяючись об колосся, розривалися, спричиняючи велику тріскотню, так що нічого не було чути, а тільки один гул-шум.

Ми були на піддержці і бігли окопом, який йшов до передньої лінії. По окопах в рові лежали вбиті і тяжко поранені, і через них мусили солдати йти та їх топтати, бо рів вузький, а наверх не можна вилізти, бо ворог міцно стріляє з кулеметів та гармат. Бій тривав весь день, ніяк не могли дійти до німецьких окопів, бо в них були цементно-бетонні гнізда – схрони для кулеметів, котрі де-де залишилися нерозбиті.

Ввечері ми зайняли першу лінію окопів своїх, тобто дали підтримку своїм, бо ті, що були перед нами, вийшли в атаку, і дехто живий був, то добіг до дротяної огорожі, ліг і окопався, а дехто залишався в ямі, в тій, що снаряд виірив. Стало темно, і відразу перед нами почали кричати «Ура! Ура!», і біжать просто на нас, поперекакували через наш окоп, де ми знаходилися, і побігли з криками «Ура!» в ліс назад. А то були ті недобитки, котрі де-де зрідка лежали перед німецькою дротяною загорожею. Цілий той день йшов бій, снаряди гарматні рвалися вгорі і на землі, а кулі летіли, як дощ, і ті вояки, які лежали біля німецького дроту, за цілий день бою зазнали великого страху і переживання, котре їх міцно пошкодило, що і спонукало їх ввечері в нестямі бігти позад своїх військ.

Наша артилерія одно все стріляє по німецькому резерву – по артилерії, і все далі й далі взад. Німецька артилерія замовкла, тільки зрідка кулемети цокотять. Коли вже добре стемніло, почулася команда: «Вперед! В атаку! Ура!». Ми повисакували зі своїх окопів, кричучи «Ура! Ура!». І побігли на німецькі окопи з великим криком. Стрілянина затихла. Німець тікає, ми перейшли перші німецькі окопи – немає нікого, перебігли другі і треті, і біжимо далі. Добігли туди, де артилерія німецька була: гармати стоять, а німців нема. Ми тут залягли, чекаючи підтримки. Чекали, чекали, а її нема. І командирів-офіцерів теж немає, тільки взводні командири старші – унтер-офіцери. Наші телефоністи дзвонять та й дзвонять, щоб давали більше сили. Так ми пролежали там цілу ніч. Німець бачить, що руські далі не йдуть, і почав збоку строчити з кулеметів по нас та ракету за ракету пускати вгору, все освітлювати. Не дочекавшись підтримки, ми вранці відступили назад в свої окопи. На полі бою руські залишили багато вбитих, особливо від кулеметів – лежали цілі ряди військ побитих.

Через добу і через дві доби після того бою почали по полю поміж трупами озиватися поранені: стогнуть та ойкають, а дехто прийшов до сили, то кричить, просить про допомогу. Коли трохи присмеркло, почали їх санітари прибирати на носилки і виносити з фронтової лінії в тил, звідки відправляли поранених на перев'язочні пункти.

Через днів кілька після бою нас змінили інші військові частини. Ми розмістилися в лісі від фронту кілометрів за три, а то й чотири. До нас в полк прислали поповнення – молодих і старих. Простояли ми тоді в лісі кілька тижнів, і пора вже нам змінити з нашої фронтової лінії інші частини. На першій фронтовій лінії доводилося стояти від двох до п'яти тижнів без зміни. Цього разу нам довелося змінити частини із фронтової лінії в другому місці. Це вже від Переспи довелося йти на південь. Прийшли ми туди вночі, змінили військові частини. Тут ліс високий, великий, з товстими деревами. Наші окопи були нагорі, і німці теж нагорі, так що між нами і ворогом знаходилася долина (наче широкий яр). У нас на першій лінії було багато окопів виритих, тож називали ми їх містечком окопів. Перед першою лінією окопів, вниз метрів на 150, знаходилася застава, в котрій взвод вояків мінявся почергово через добу. Звечора, коли вже стемніло, послав я з кожного відділення по два вояки з котьолками по вечерю. У взводі було чотири відділення. Усі разом не йшли, а по черзі – той перший, той потім, щоб не дуже брязкотіли котьолками. Стали потроху приходити з супом, але всіх ще немає, а вже пора би бути. Через деякий час нарешті приходять лаючись. Тут кожен питає, чому так довго були. «Та зблудив в окопах», - відповідає. Там справді звечора часто блудили в задніх окопах, а вдень то можна було прочитати, бо були поіменовані (вулиці в ровах) і знали, куди який рів (окоп) веде. У моєму взводі було 48 чоловік, серед яких багато узбеків, татар та вояків інших національностей, які російськи трудно розмовляли. Щоб ворог не підліз вночі до наших окопів, то для того виставляли варту

з двох чоловік попереду першої лінії і, крім того, як де дозволяла місцевість, то висилали і розвідників. Одного разу темної ночі, де фронтова лінія проходила лісом, привів руський розвідник в окоп чоловіка і каже: «Я німця привів». У темноті не можна розібрати, а коли привели в бліндаж і присвітили, то побачили: це узбек. Ну тож було тоді сміху з одного і з другого.

Одного разу прийшла черга моєму взводу іти в заставу, це метрів за 250 від передніх окопів. Місцевість лісиста, ліс мішаний – дуб і сосна, а земля піщана. Наш окоп, де ми займали своє становище «заставу», був викопаний на схилі гори. Серед білого дня, а стояла вже осінь, коли сонце знаходилося на полудні, німці і австрійці пішли в наступ. Але, перш ніж піти в наступ, вони відкрили великий бомбометний та мінометний вогонь по нашій передній лінії, тобто ззаду нас, а наша передова лінія знаходилася на горбистій місцевості. Від сильних мінометних розривів дерева падали просто на окопи. У лісі шум, гул, тріскотня, а окопи завалюються від падіння на них грубого дерева і від розривів бомб. По нашій заставі німці відкрили вогонь із гвинтівок і кулеметний. По нас стріляють з лівого боку, потім стрілянина трохи притихла. Я передаю із середини свого взводу, щоб крайні ліві вистежили тих, що по нас стріляють вздовж нашого окопа, але кожен боїться голови виказати зі свого окопа. Передають по цепу мені, що десь близько нас ворог сидить і стріляє, але насправді невідомо, де він. Мій обов'язок як начальника застави розпізнати місце знаходження ворога. Я взяв дві гранати (бомби ручні) і пішов пригнувшись окопом, але недовго йшов, бо окоп скраю був дуже мілкий, так що довелося позти. Доліз до кінця окопу і припіднявся. Коли дивлюся, а позад мене з-за корча два ворожих вояки ціляться на мене. А корч був густий, я тоді відразу в окопі приліг і порачкував назад. Доліз навпроти того корча і кинув одну бомбу, потім другу, а сам піднявся на ноги і бігом до своїх. Прибіг і кажу, що то з лівого боку ті, що по нас стріляють, це ворожа варта. Підбираю сміливців, щоб піти і оточити їх та забрати, але тут же по нашій заставі з протилежного боку німці відкрили бомбометний вогонь і шомпольно-бомбовий (шомполіни – бомби такі, бомба величиною як ручна з довгим сталевим дротом). Бомби почали падати в наші окопи, як град, і з 48 чоловік взводу залишається лише 24, решта або перебиті, або поранені. По нас ворог міцно стріляє, так що голови з окопа не можна висунути, не те, щоб ще стріляти. Німці з австрійцями пішли на нашу заставу в атаку і вже почали обходити нас з лівого і правого боків. Відстрілюючись, ми змушені були відступати на свою передню лінію фронту. У першій лінії від сильного ворожого бомбардування окопи позавалювані, у деяких місцях попривалювали наших вояків, яких мусили рятувати – відкопувати. Ворогові вдалося зайняти тільки ті окопи, де була наша заставка. А далі він не зміг прорватися.

За ніч ми свої окопи поправили, а раненько тихенько кинулися на ворога в атаку. Добігаючи до окопів з криками «Ура!», закидали їх ручними бомбами. Ворог не втримався і втік, залишив в окопах ручні гранати та патрони. У тому лісі я був поранений. Пішов на перев'язочний пункт, а звідти мене відправили в Ніжин, потім – у Курськ. У Курську недовго пролежав і відправили в Москву. Звідти я написав листа своїм рідним – батькові та матері, котрі перебували в с. Макухівка біля Полтави. Одного разу приходить у палату черговий і викликає: «Безека! Іди сюди!». Виходжу в коридор, дивлюся, аж батько мій стоїть в кожусі (вже була зима) і з пакунками в руках. Я дуже зрадів, аж заплакав із радості. Батько привіз дещо з харчів, у розмовах з ним ми провели весь день до вечора. Батько поїхав, а я ще пробув у лікарні кілька тижнів. Там мене зобов'язали навчати грамоти тих, хто легко поранений. Після закінчення лікування мені дали місяць відпустки, після якої пішов до військового начальника, який мене відправив на збірний пункт у м. Кременчук на Полтавщині. У новому обміндірованні відправили мене і ще таких, як я, що вилікувалися після поранення, а таких зібралося кілька сотень, у Гомель. Тим, хто перебував у І-му армійському корпусі, начальник збірного пункту повідомив, що наша військова частина переїжджає із західного фронту на південний – до Румунії. Це був кінець 1916 і початок 1917 року. На збірному пункті пробули кілька тижнів, а коли назбиралося вояків на цілий ешелон, відправили нас у Бесарабію у м. Бендери і тут же розквартирували по приватних квартирах. На тій квартирі, де був я, жив старенький господар, він оповідав нам, що колись у їхньому місті Суворов брав штурмом фортецю.

У Бендерах ми простояли більше місяця, і тут нас застала революція. Спочатку пройшли по місту із музикою та червоними прапорами. Демонстрації були як військові, так і цивільні. Духова музика грала «Марсельєзу», і народ співав її. День минув спокійно, а ввечері і вночі почалися грабежі великих крамниць і винних складів. Наступного дня раненько вже солдатня ходить п'яна. Порозбивали винні льохи, побили в льохах бочки з вином. Люди біжать з відрами, а москалі із котьолками до льохів по вино. У льоху по коліна вина, яке витекло з бочок. Зачерпне москаль в котьолок і йде, але дорогою вип'є і повертається назад, черпає знову. Були такі випадки, що п'яні вночі топилися у винних льохах – впаде і захлинеється вином. Днів три не було порядку в місті, а потім встановили порядок, і все затихло.

Коли вже переїхала наша військова частина на румунський фронт, нас із Бендер направили у свої полки. Наш 87-й полк поповнили людьми, скільки було треба. Прибуло нас до полку кілька сотень, і нас там вважали «маршовими ротами», тобто запасними, і ми були без зброї. Розквартирувалися у селі Акмангіт, село велике.

На румунському фронті бої притихли. Наші військові частини звідти пішли на відпочинок, стояли ми по селах біля міста Проскурова, тут вже можна було жити вільніше, бо подалі від фронту. Простояли днів двадцять, і звідси у травні 1917 року наш корпус направили на західний фронт. Приїхали ми до Двінська. Наша 22-а дивізія призначена була змінити на першій лінії фронту ті частини, які там стояли. Наш 87 Нейшлотський полк зайняв фронтову лінію вздовж ріки Двіни. Тут в армії почали розповсюджуватися більшовицькі маленькі книжечки, зрідка з'являлися газети, котрі передавали з рук у руки. У тих газетах часто були промови Леніна і Троцького, які проголошували: «Геть війну – ми всі брати», а солдатам того тільки й треба було. Коли розпочалася в Росії революція і цар Микола II змушений був зректися престолу, то організувався тимчасовий уряд, який очолив Керенський. Тимчасовий уряд проголосив: вести війну до кінця – до перемоги над німцем і австрійцем. На той час вороги наші вже ослабли. На фронтовій лінії, на позиції німці почали виходити по одному та по двох із своїх окопів і виносити бритви, ножі, годинники та інші речі і міняти у руських солдатів на хліб, цукор, консерви. Між солдатами розповсюджували книжечки із російсько-німецьким перекладом, і тому могли трохи порозумітися один з одним. На фронті почало ширитися братерство, бо з окопів першої лінії виходили руські солдати, а від німців – німці, і робили товаро-обмін. Потім німецькі офіцери стали своїм солдатам забороняти таке братерство, і німці боялися виходити з окопів.

Прийшов наказ від Керенського через Двіну зробити наступ на ворога. Ночами саперна частина почала на річці свою роботу, але німець обстрілював, не давав робити. Прийшов наказ нашому 87-у полку йти в наступ, переправитися через Двіну, а з окопів ніхто не хоче виходити. Знову наказ в атаку йти, а солдати ані один не виходить з окопів. Потім надійшов наказ замінити на фронті 87-й Нейшлотський полк. Приїхали на конях козаки, оточили наш полк і наказали скласти зброю. Весь полк зброю склав, і обеззброєних вояків погнали назад і розформували по інших полках по кілька чоловік, а цей полк почали поповнювати свіжими силами. Незабаром після цього гармидеру був наказ всіх українців з полків вибрати і сформувати осібні полки. Я тоді потрапив у 131-й Тираспольський полк. Нас зібралося чоловік двісті і чекали осібного розпорядження, але потім це формування українців відкладене було, так ми і залишилися у 131-у полку.

Бої на фронті скрізь призупинилися. Наш полк стояв у лісі. Вечорами всі українці виходили на співи. Як почнемо співати, то увесь полк сходився до нашої роти. Обступлять нас колом, слухають та й кажуть: «Вот хахли харашо пають!»

Прийшла осінь 1917 року. Стало холодно, і резервні війська почали розміщати по селах у Литві. Наш полк розмістився у кількох селах, бо вони там невеликі. Мене як старого (не по літах, а по фронтовій службі) вояку змінили із взводного командира, а призначили каптінармусом. Це така служба була: отримувати продукти, одяг, взуття, зброю, все, що треба, і привозити в роту, а в роті взводні командири приходили і отримували. Траплялося, що в резервним обозі не було харчів, то доводилося їздити взимку на лижах по хуторах і купувати за державні гроші м'ясо, картоплю, а для коней сіно та овес. Доводилося за харчами добиратися і далеко, не раз із конем у снігу загрузав, бо місцевість, де ми стояли, нерівна: гори, низи, багна, снігом все замітало, і доріг не видно. Лижами їздив навпростець, шукав, де купляти, а коли купляв, то треба було їхати фірманками, щоб забрати.

У вільний час, особливо у свята та неділю, їздили кататися на лижах. Доводилося бувати на недільних литовських молодіжних гулянках. Деякі солдати познайомилися з дівчатами, одружилися і залишилися там жити, а деякі повідвозили своїх жінок додому, а самі повернулися в частину дослужувати.

На початку січня 1918 року нашу частину затребували у Росію придушувати контр-революцію. Йшли ми триста кілометрів і нарешті опинилися у Псковській області, там повантажилися в поїзди. Приїхали у Москву, де простояли кілька днів, а потім нашу частину направили далеко на північ. Приїхали у Ярославль і зупинилися до особливого розпорядження. Звідси вже декого відпускали у відпустку, і я цим скористався. Моя сім'я перебувала в біженцях у Полтаві, і я теж поїхав туди. Нам дозволяли брати з собою зброю, бо казали так: «Зброю не кидати, бо ще доведеться воювати з поміщиками».

Коли закінчилася відпустка, з'явився я до військового комісара, і той видав мені картку демобілізованого, бо тоді якраз вийшов наказ про демобілізацію з війська. У Полтаві я почав працювати на залізниці.

ТРАГІЧНІ ПОДІЇ 1940–1941 РР. НА ВОЛИНІ У СПОМИНАХ ЛЕВА ЛІХТАНСЬКОГО

В сучасній українській історичній науці посилюється інтерес до вивчення трагічних подій Другої світової війни, коли в огні збройної боротьби український народ відроджував і відстоював свою державність. Досить цінним матеріалом для дослідження маловідомих сторінок вітчизняної історії є мемуарна література, оскільки для історії «будь-якої країни, народу чи спільноти ... дуже важливим джерелом, попри документи, є спогади осіб, які ту історію творили або були її свідками» [1]. До таких надзвичайно цінних наративних джерел відносяться спомини «відомих діячів про себе і сучасників, із детальними характеристиками їхніх особистих якостей та словесними портретами». Спомини, – це той «дуже важливий вид джерел, що висвітлюють життя і діяльність даної особи», оскільки автор писав їх для публікації і «вивчення громадськістю та нащадками». Однак варто враховувати, що автор споминів й безпосередній учасник подій «часто намагається прикрасити описувані у спогадах події» і тому на їх правдивість «впливає соціальний стан їх автора, його політичні переконання, час написання їх та його віддалення від того періоду та подій, які описуються, а також справжня роль автора у цих подіях» [3, с. 204–205].

Для зображення історичної епохи з суб'єктивної точки зору спомини безпосередніх учасників перебігу трагічних подій щодо знищення комуністичним режимом українського національного руху в 1940–1941 рр. мають свою значну актуальність і займають сьогодні «одне з найповажніших місць», оскільки «справжнє життя завжди цікавіше, ніж вигадане». Мемуарист у споминах «передає новому поколінню свій власний життєвий досвід» й при цьому щирий «своїм прагненням до точного зображення дійсності» [2, с. 374]. Мемуарні джерела (*автобіографії, записки, листи, спогади, щоденники тощо*) завжди допомагають вітчизняним науковцям краще відтворити досліджувані ними історичні події, глибше відчувати мрії, настрої та сподівання багатьох тогочасних історичних осіб і персоналій. Спомини, – це «цінні скарби», що розповідають «новим поколінням про те, як жили і боролись старші за визволення нашої батьківщини – України», дають дослідникам можливість «дивитись на описані події з певної перспективи, охопити більший відрізок часу та аналізувати події з точки зору його ідейної концепції», що «значно підвищує якість і актуальність кожного твору» [2, с. 375]. Спомини відомих українських громадських, політичних і державних діячів, – це «наша боротьба, наша історія, наші змагання і наші глибокі переживання» [6], оскільки «зображують події особистого життя на полі сучасної дійсності», у них є «можливості для відбору, відсіву подій» [2, с. 375].

Мемуарист, подаючи «реальну правдивість» подій, розкриває національну свідомість і соціальну приналежність, які «визначають тематику спогадів», обумовлюють його відношення до «описаних подій, та й вибір самих фактів» [2, с. 376]. Спомини «є одним з джерел історії», оскільки автори мемуарів «розповідають про своє життя, громадські і політичні події, про зустрічі з видатними людьми». І, саме на їх підставі, в «результаті порівняння описаних різними авторами подій, майбутні історики встановлятимуть правду про життя, діяльність і розвиток народів, про їхні досягнення, часом поразки. Того, що пережили учасники згаданих подій, не опише офіційна історіографія» [5].

Із-поміж великої кількості споминів які розкривають тоталітарний зміст советської влади, зокрема, злочинної діяльності органів НКВС, особливу цінність для вітчизняних науковців і краєзнавців, які досліджують історичні події у 1940–1941 рр. на теренах Волині, складають спомини безпосереднього учасника цих трагічних часів Лева Ліхтанського «Я бачив пекло» [4]. Він народився 10 лютого 1904 р. у Ківерцях (*нині – с. Прилуцьке*) на Волині, у сім'ї українських селян Павла Петровича і Марії Романівни. Закінчив двокласне училище та 1926 р. одружився з Марією Гурманською, мав двох дітей: сина Валентина і доньку Раїсу. З 1929 р. працював бухгалтером у Ківерецькій кооперації. 30 жовтня 1940 р. за національно-патріотичні переконання, разом із сестрою Феоктистою (Фенею) Дмитрук та іншими членами управи, заарештований і до 26 червня 1941 р. перебував у советській в'язниці. Упродовж червня-грудня 1942 р. навчався на богословсько-пастирських курсах Української автокефальної православної церкви при Свято-Троїцькому соборі у Луцьку. 27 вересня, під час навчання, рукоположений у сан диякона Хрестовоздвиженської церкви (*Луцьк*), а 30 грудня 1942 р. у сан священника Свято-Покровської церкви в с. Воютин Торчинського району, де до березня 1944 р., тобто до приходу Радянської армії, здійснював богослужіння. 25 травня єпископ РПЦ Питирим здійснив пересвяту о. Лева на диякона у Свято-Троїцькому кафедральному соборі (*Луцьк*), а 26 травня у Покровській церкві (*Луцьк*) – на священника та перезатвердив його настоятелем Воютинської парафії. 30 серпня 1946 р. о. Лев був переведений на парафію у Смолигів і Великий Окорськ Торчинського району і 31 березня 1949 р. за «ворожу» позицію до советської влади

(«справжній тип українського німецького націоналіста, навіть своєю зовнішністю. Він не перестав продовжувати свою чорну справу як український німецький націоналіст і до теперішнього часу, використовуючи сан священика») його заарештували, а 8 серпня 1949 р. засудили до 25 років виправно-трудових таборів з позбавленням прав до п'яти років та конфіскацією майна. Покарання відбував в Омській області і 19 серпня 1956 р. звільнений достроково. 20 листопада 1968 р. о. Лев, утративши здоров'я у в'язницях і таборах, помер. Похований у с. Грушвиця (Рівненщина), де служив із 1958 року [7].

Цінним у спогадах Лева Ліхтанського є те, що він «докладно описує про ті страшні муки, що довелося пережити» волинянам підчас трагічних подій на Волині з жовтня 1940 р. по кінець червня 1941 р.; подає відомості та характеризує таких в'язнів, як-от: *Олександр Дмитрук, Феоктиста Дмитрук, Степан Домбровський з Піддубець, Микита Дроздюк, Аполлінарій Герасимчук, Давид Зайчук, Євгенія Зайчук, Нестор Кирилюк, Козут із Лаврова, Павло Кривенюк із Лища, Афійан Крупський, Степан Мазурець, Василь Медведюк із Садова, Іван Місковець із Ківерець, Михайло Мороз із Вільки Шелійовської біля Локач, Максим Омельчук із Годомич, Василь Остапчук із Пожарок, Панасюк із Городищ біля Сенкевичівки, Олекса Петричук із Хорлуп, Іван Притула, Гриць Рак, Максим Романчук із Седлищ, Микола Скопюк із Буянь, Скрипник із Седлищ за Ковлем, Василь Смочук, Клим Солтис, Сергій Терпіля з Жидичина, Петро Ткачук із Ківерець, Уліяна Тригуб'юк зі Шкління, Хачаюк із Годомич, Антін Шрай з Жалобова біля Рожниц, Микола Юськевич з Олики та ін.*; описує умови утримання в'язнів у нелюдських умовах в переповнених, обдертих, брудних камерах советських в'язниць, де «скрізь тече, вікно забите дошками, повітря доходить через залишену вгорі щілину»; відзначення українцями-в'язнями Великодня; розстріли енкаведистами сотні в'язнів 23–24 червня 1941 р. у Луцькій в'язниці.

Значення споминів Лева Ліхтанського для сучасних досліджень частково розкрито у публікації протоієрея Миколи Цапа «Шлях ісповідника» [20]. Враховуючи важливість споминів «Я бачив пекло», оприлюднених 23 жовтня 1941 р. на сторінках щотижневого часопису «Український голос» (Луцьк, 1941) [4], і з метою введення цих маловідомих, цінних, хоча й невеликих за обсягом, споминів, у науковий обіг та надання можливостей широкому колу науковців, істориків і краєзнавців використовувати їх у своїх дослідженнях, вони подаються повністю із збереженням стилю автора.

Лев Ліхтанський Я бачив пекло

Арешт

За совітів я працював бухгалтером в Ківерецькій кооперативі, до якої були прилучені ще 4 сусідні села.

30 жовтня 1940 року я одержав картку від сільради з наказом явитися з книжками в канцелярію сільради.

Рано о 8-й год, я забрав головну й помічні книги й явився в канцелярію сільради. Там мене ждав начальник НКВД (*Народний комісаріат внутрішніх справ. – А. Т.*) Криворук і ще кількох міліціонерів.

Книги передано голові сільради, мене задержано, а через годину привели в канцелярію мою сестру, Дмитрук Феоктисту, Притулу Івана й Солтиса Кліма. Всі ми були в управі кооперативи.

Падав густий осінній дощ, як нас, 4 арештованих в супроводі 40 міліціонерів та енкаведистів виїхало тягаровим (*вантажним. – А. Т.*) автом у Луцьк.

Арешт всі ми прийняли спокійно: не було видно на обличчях арештованих ні смутку ні страху, бо до цього всі були приготовані.

Нас завезли в обласне НКВД, перевірили, посадили кожного окремо в шафу для ізоляції і ввечері 30 жовтня відправили так званим «собачником» (автомашина, що має 8 темних переділів і в кожному сидить один арештований) в Луцьку тюрму.

Тюрма

Мене після докладної ревізії ввели в камеру ч. 40, яка, хоч розміром не велика, помішувала 23 особи. Тут мене вперше обняв жах. Камера обдерта, брудна, скрізь тече, вікно забите дошками, повітря доходить через залишену вгорі щілину.

В'язничні харчі мене не дуже вразили, бо в Березі Картузькій я вже привик до подібних. У камері я не зустрів нікого зі знайомих. У ній було 11 українців, 9 поляків і 3 жидів. Старші в'язні мали сінники, а мені, як новиківі, прийшлося спати разом з іншими в'язнями-новиками на голій підлозі. Навіть не було чим вкритись, бо з дому мені нічого не дали взяти.

Перші дні здавалися роками. Однак, як я, так і всі інші в'язні, жили надією, що так не буде і що діждемось волі.

З безмежною радістю в'язні приймали з дому одержу, а дехто й харчі. Це був саодикий зв'язок зі світом. 24 грудня мене викликано на слідство в НКВД м Ківерець. У маленькому арешті вмістили 8 осіб. Був там Кривенюк Павло з Лища і Хачаюк з Годомич (який пізніше згинув у в'язниці).

Слідство

Слідство в НКВД відбувалось кожного дня від 11 год. ночі. Підчас слідства держали арештованого до 2 год., а то й третьої години ночі, при чому били, але так, щоби зверхнього знаку не було.

На слідстві в Ківерцях мене держали 6 день і 30 грудня відправили в тюрму. Два тижні після слідства я був зовсім глухий на одне вухо, в наслідок побоїв з уха текло й дошкулював біль голови.

На слідстві закидали багато: при належність до ОУН, збірку грошей на бойовий фонд, зв'язки з підпільниками, поміч товарами з кооперативи та інше. Однак конкретно нічого не доказали.

Слід підкреслити, що з села Ківерець у в'язниці було 16 в'язнів і ніхто нікому не ставав на очну ставку. Це доказ, що арештовані трималися гідно й не видавали один одного, а через те не могли нікого й судити. Судили лише тих, кого зловили зі зброєю в руках: Дроздюка Микиту, Крупського Афіяна й Кирилюка Нестора, які також нікого не виявили.

Натомість з інших сіл були такі, що під побоями заломлювалися. Брат братові, батько синові ставали на очну ставку. НКВД мало рецепти, щоби змусити до цього. Романчук Максим з с. Седлищ оповідав таке про очну ставку зі своїм небожем: як привели Романчука в канцелярію слідчого, небіж його сидів лицем до стіни, а його посадили лицем до другої стіни. Слідчий питає небожа:

– Ти, знаєш цього чоловіка?

– Ні, не знаю, відповідає.

– Чому не знаєш?

– Тому, що не бачу.

– Обернись на половину.

Небіж одним оком глянув.

– Ну, а тепер знаєш? – питає слідчий.

– Так, знаю, це мій дядько.

– А про його контрреволюційну роботу знаєш?

Мовчанка.

Запит повторюється ще кілька разів. У відповідь вперта мовчанка. Злючий слідчий брутально лається, по привычці згадує «мать» і дзвонить по телефону, викликаючи кількох енкаведистів до помічі, а звертаючись до допитуваного, кричить:

– Я тебе навчу, як говорити.

Зляканому хлопцеві дає перо в руки й командує:

– Пиши! Я, такий то, стверджую, що Романчук Максим робив те і те і т. д., що власноручно підписую. Зі страху перед побоями допитуваний виконує наказ. На цьому очна ставка кінчалась і це було вистачаючим доказом на суді для обвинувачення підсудного.

Великдень

У 40-й камері я був 5 і місяців. Зі свого села Ківерець я нікого не бачив; була дуже строга ізоляція. 6 квітня мене перевели в 23 камеру, де я зустрів найближчого свого приятеля Притулу Івана (згинув у в'язниці), Терпіля Сергія з Жидичина, Когута з Лаврова, Омельчука з Годомич, Петричука Олексу з Хорлуп. У камері, де за Польщі було 25 осіб, я застав 80. Також одне вікно забите було дошками. Тут не лише лягти, але й сісти було тісно.

Щасливий був той, хто мав місце близько вікна. Той хоч трошки вхопив повітря крізь щілину поміж дошками, якими воно було забите. Повітря дуже тяжке, душно, люди роздягаються майже до нага. Щомісяця, а часом і раніш відбувалася ревізії, які проводили так: виганяли людей у коридор і, хоч це діялось зимою, роздягали до нага. Одержу докладно перешукували, а в камері все перевертали та скидали на купу.

Одна така ревізія в нашій камері відбулась у Великодню Суботу. Було знайдено кусок бляшки, що служила за ножа й дерев'яну зломану ложку, яку один в'язень заховав, щоби зробити з неї цигарницю. За це 70 людей покарали «карцерним положенням» на 5 день. Вияснення, що винні признались і хочуть відбутися кару особисто, не допомогли. Забрали нам всю одержу, харчі, що дехто дістав з дому на Великдень, і в одній білизні на 400 грамах хліба і 200 грамах води денно ми святкували Воскресення.

Рано на перший день Великодня «камерний хор» відспівав воскресні ірмоси та «Христос Воскрес».

Усі українці похристосувались; у кожного непрошена сльоза з'явилась на очах. У той час кожен думав не про себе, а про терпіння цілого українського народу, про рідних, які терплять пониження тут близько й на далекій Сибірі, позбавлені можливості дістати бодай 400 гр. хліба.

У камері було сумно, в'язні говорили мало. У перший день кари ніхто не взяв хліба. Думали залежати голодівку на цілих п'ять день кари, однак поляки запротестували й на другий день взяли хліб перші. Усі в'язні жили надією, що воскресне правда на землі.

Сон

Весною масові арешти не відбувались. У камеру свіжо арештовані приходили дуже рідко й тому не було відомостей про світові події. В'язні, не маючи чого робити, ворожили з карт, що їм вдалося якось приховати перед очима енкаведистів, і пояснювали сни, яким все-таки ніхто не придавав ніякого значення.

Однак один сон мушу підкреслити. У нашій камері був Антін Шрай, 50-літній українець із Жалобова коло Рожищ. 20 травня йому приснилося, що в'язнів з нашої камери вивели в коридор, усі молились і запитували: «Боже, доки ми будемо тут мучитися?» Тоді вийшов один старець і сказав: «Не журіться, за місяць і 5 день ви будете на волі». І де справді здійснилося; 25 червня ввечері прийшли німці. Шрай вийшов на волю, та не вийшли всі в'язні.

Гомін волі

У неділю, 22 червня, коли в'язні, згідно з приписами, ще спали, почали над Луцьком рватися бомби. В'язні зустріли ці відгуки бомбових розривів з радістю, хоч були й такі, що вірили поширюваним енкаведистами підшептам, що це лише маневри. О 10 год. ранку впала бомба на в'язничну канцелярію. Удар був такий сильний, що від потрясіння потріскались мури. У нашій камері від диму й пилу стало зовсім темно. Хто був близько вікна, того повалило на підлогу. У 16 камері струя повітря була така сильна, що вирвала двері, які трьох людей легко ранили. В'язні з 16-ої кам[ери] вийшли на коридор. Кілька камер відчинено обслугою і ці в'язні, користаючись відсутністю варті, почали розбивати всі двері.

Усі в'язні повиходили на коридор, а дехто й на подвір'я. У цьому хаосі вони шукали своїх близьких, приятелів і рідних.

Я пішов по камерах і знайшов всіх ківерецьких в'язнів. Вітання були справді щирі, від самого серця. Це ж віталися люди, що колись спільно працювали, а пізніше разом терпіли й під тортурами не зрадили один одного. Усі були веселі й лічили хвилини, коли вийдуть на волю й будуть свobodно працювати для батьківщини, без милосердя для ворогів України. З Притулом Іваном я пішов одвідати Мазурця Степана, що лежав у шпиталі. З ним була дуже сумна зустріч: всі сподівались волі, а ця молода ідейна людина догасала. Підчас першого слідства, яке відбулось наприкінці січня 1941 р., його без милосердя скатували, після чого він заложив голодівку й мовчанку. Голодівка тривала до 22.VI., коли розбито в'язницю. Кормили Мазурця штучно. Входити з ним в довшу балачку не приходилось; він був дуже безсильний і просив нас, щоби його самого у в'язниці не лишати, як будемо йти додому. У нас була надія, що при добрих умовах вдасться його врятувати.

Наша зустріч з Мазурцем була 23 червня о 9 год. ранку. У той час з тюремної адміністрації нікого не було і в'язні вільно ходили з камери в камеру, про втечу ніхто не думав, бо в'язниця була кругом обставлена військом.

«Укол в серце»

Ранком о 10 годині з'явилися озброєні енкаведисти. Кількох в'язнів вони вбили в коридорі, а решту порозганяли по камерах. Годину пізніше наказали всім виходити на подвір'я, при чому українці, що мають ст. 54-2, 11 на одне подвір'я, а всі інші – на друге. Цей наказ так швидко видано, що не всі зорієнтувалися, куди йти. Романчук Максим з с. Седлищ за Ковлем заявив, що нас будуть розстрілювати, за що напались на нього деякі в'язні, називаючи боягузом. Це, на їхню думку, було неможливе. Що сказав би світ?

У такому безголів'ї, в супроводі енкаведистів з зарядженими наганями, ми виходили на подвір'я.

Не можу забути, що з моїм найближчим приятелем Притулою Іваном, з яким я просидів останні 2 місяці та з яким під час стрілянини не розлучався, тоді якесь невідома сила мене розлучила. Я з натовпом опинився на подвір'ї, куди ми виходили на прогулянку. Я оглядався довкола, але не побачив Притули. Рушав я, було, назад, хотів іти на друге подвір'я, щоби його відшукати, але Тригуб'юк зі Шкління відтягнув мене назад і заявив, що Притулу бачив тут. Потім вияснилось, що Притулу, Солтиса й Герасимчука бачив Місковець, переконував їх, щоби лишилися на цьому подвір'ї, але вони не послухали й вернулися на друге подвір'я, де й загинули під кулями енкаведистів.

На тому подвір'ї піднялась страшна стрілянина. Листя з дерев летіло високо над в'язницею. Крику людей не можна було заглушити стрілами. На нашому подвір'ї піднялась паніка, в'язні в розпачі спиналися по колючому дроті на мур, що оточував в'язницю, і втікали за Стир.

Аж тут почалась стрілянина й на нашому подвір'ї. Люди бігали з одного місця на друге, сильніші збивали з ніг слабших. Разом з тими, що їх збили з ніг, падали й ті, що їх досягла большевицькі кулі. Подвір'я щораз більше вкривалось купами трупів. Чути було нелюдські зойки й стогони конаючих.

Стрілянина тривала не більше, як півгодини. Живі лежали між забитими, ті, що конали, просила одні води, а другі, щоби їх добити.

Трохи пізніше (точно окреслити не можемо) нам наказали розходитись по камерах. Своєї камери ніхто не шукав, шукали тих, хто лишився в живих.

Я зустрів Місковця Івана й Ткачука Петра з Ківерець. З моїх приятелів з нашого села згинуло. Нас скерували в 7 кам[еру], що її вікна виходили на подвір'я, де лежали вже розстріляні й конаючі герої. Видно нам їх не було, бо вікна були високо, однак кожний стогін та останні слова виразно було чути: «Гину за волю України, за тебе, Народе, а ви, кати, не діждете панувати на наших землях». Кожне слово п'яних катів, що дострілювали ранених, болюче вражало в'язнів. Свідомість того, що з кожним стрілом кінчається життя дорогої істоти, рвала на шматки душу людини, якій доля судила залишитись при житті, але яка не могла нічого вдіяти, щоби покласти кінець тим звірствам.

Підвечір на дворі стихло. Не чути вже було стогонів. Та зате почули ми, як до сусідніх камер кричали енкаведисти: «Виході 25 человек». Цих людей, що виходили на їхній наказ, підводили під саме вікно нашої камери і стріляли в них, глузуючи: «Дай цьому укол в серце».

Кров через розбиті вікна бризгала на стелю нашої камери, від диму з порошу неможна було дихати.

В'язні помолились, попросились з приятелями та ждали, коли дадуть наказ «виході 25 человек». Однак нашу камеру це оминувало.

На подвір'я вивели кілька жінок, впали стріли, почувся голос одної жінки: «Ой, добийте мене!» Цього голосу я ніколи не забуду, мені здавалося, що це голос моєї сестри. З моїх грудей мимоволі вирвався стогін. Інстинктовний жаль за єдиною сестрою огорнув мою душу. Я згадав її долю й розбите життя. Чоловік її Дмитрук Олександр відсидів 3 роки в польській тюрмі, в 1937 році вдруге був засуджений за приналежність до ОУН на 12 літ. Втікаючи, поліг від куль польської поліції, але де, й досі невідомо.

Цієї ночі ніхто не спав. На другий день, 24.VI. рано з'явилися знов кати. Виводили в'язнів, примушуючи копати ями і з поспіхом закопувати в них забитих. У багатьох випадках дострілювали ранених, які за ніч прийшли до себе. Чути було накази: «Стягай з цього чоботи, а з того черевика». Одежу, що не була закривавлена, також забирали. Коли закопали всіх убитих, одягу, що лишилась по них, скинули на купу, обілляли бензиною й підпалили.

Вітер повівав в наші вікна, а тому дим розійшовся по тюрмі. Сидіти в камерах було неможливо. В'язні думали, що палять трупів. На наше домагання відчинити бодай двері, бо люди подушаться, нам дозволили вийти на другий поверх, поки дим розійдеться. Там я зустрів Мороза Михайла з Вільки Шелійовської коло Локач, що сидів зі мною з 23 камері. Він мені розповів, що лежав під трьома трупами і, маючи 7 легких ран, вночі, коли не було варті, виліз спід трупів та скрився в корчах і з в'язнями, що закопували трупів, увійшов у камеру.

Полягли за волю України

25.VI. цілий день не було нікого з адміністрації. В'язні під проводом Стасишина наварили каші й рознесли по камерах. Це була перша їжа після двох днів голодівки.

Надвечір в камерах зробився рух. Всі забирали свої речі, в кого що лишилось, і виходили самі, не знаючи чого й куди. По дорозі ми зустріли німців.

Перекладач сказав, щоб усі в'язні розходились по камерах і спокійно лягали спати, а завтра після перевірки будуть розпускати додому. Одночасно перестерігав, щоби ніхто не важився втікати, бо в'язниця обставлена німцями і на втікачів будуть стріляти.

Про втечу ніхто й не думав. Знайомі, зустрічаючись, кидались в обійми з певністю, що вже врятовані. Часто можна було почути оклик: «Слава Україні!».

На превелику радість я зустрів свою сестру. Голос, який я чув підчас розстрілів, був якоїсь іншої жінки.

Ночувати пішов я з своїми хлопцями в 29 камеру. Там був священник Скрипник з Седлищ за Ковлем, що відправив вдячного молебня й панахиду по вбитих героях.

Сумно пролунала в вечірній тиші «Вічна Пам'ять», її відгомін понесли далеко хвилі Стиру.

26.VI. рано в'язні дістали вперше у в'язниці солодку каву та шматок білого хліба. О 8-й годині я пішов довідатись про Мазурця. Хворий на серце Юськевич Микола з Олики, що разом з ним лежав, сказав, що Мазурця загорнули в ковдру й винесли. Він передав мені Мазурців заповіт, в якому той просив, щоби поставити йому пам'ятника в селі Ківерцях з написом: «Провідник Юнацтва Західньої України, член проводу ОУН. Поліг за Волю України!».

О 12 год. німці почали випускати в'язнів, що були родом з тих місцевостей, де вже не було большевиків. Вийшов і я з ківерецькими в'язнями. Між нами була Євгенія Зайчук, в якій на в'язничному подвір'ї впав од ворожих стрілів батько і прибраний брат. Вістка про їх смерть довела молоду дівчину до нервового розстрою. Вона змінилася, зблідла й трудно було її заспокоїти.

Не було в нас тієї радості, що її викликає довгожданна воля. Виходячи на волю, ми залишали на тюремних подвір'ях понад 1.500 вірних синів України, між ними з Ківерець Мазурця Степана, Притулу Івана, Зайчука Давида, Рака Гриця, Кирилюка Нестора, Смочука Василя, Солтиса Кліма, Герасимчука Аполлінарія, які вже ніколи не вернуться до нас. Біль по такій великій втраті глушив ту радість, що її дає воля.

Ніколи не забуду

Ідучи додому, ми один у другого запитували, що скажемо матерям, жінкам, дітям і рідним, яких зустрінемо, про долю їхніх близьких і рідних? Чим заспокоїмо ридання жінок і дітей, які дізнаються, що їхні брати, чоловіки, батьки знайшли смерть за понурими стінами большевицької тюрми.

Юськевича хворого перевезли з в'язниці в повітовий шпиталь. Я до нього заходив кілька разів, приносив молоко й ягоди. Вів був дуже вдячний, радів, що вже нема жидівсько-московської орди, хотів жити й працювати. Один раз пішла одвідати його й моя сестра. Він зовсім притомно говорив, що приїде до нас на посвячення пам'ятника поляглим героям, але за кілька хвилин на її очах помер. Вимученому в'язницею організмові не допомогла дбайлива опіка лікарів.

Багато ширих ідейних людей пощастилось мені пізнати за 8 місяців перебування у в'язниці. «Не за сито заставленим столом, а в горі можна пізнати приятеля», – каже народня поговорка. У в'язниці була нагода характеризувати кожну людину, була змога слідкувати за її поведінкою, за кожним рухом та оцінити, чи людина сидить за ідею, чи так – з якогось випадку.

Першими, кого я зустрів в 40-ій камері та з ким близько зжився й полюбив, як рідних, були Скопюк Микола з Буянь і Медведюк Василь з Садова. Потім прийшли Домбровський Степан з Піддубець, Остапчук Василь з Пожарок і Панасюк з Городищ коло Сенкевичівки (останні два згинули у в'язниці). У 23 камері я зустрів: Омельчука Максима, Петрищука Олексу, Тригуб'юка Уліяна, Романчука Максима і ін. З цими людьми я ділив горе й вимріяні радості, їх ніколи не забуду. Це селяни, які мають вроджену інтелігенцію, здоровий розсудок і високо розвинений український патріотизм.

Кому неласкава доля судила хоч трохи побути в большевицькій тюрмі, той ніколи не забуде тих страхіть і жорстокости, що були там звичайним явищем. Вистачить сказати, що багатьох людей, які сиділи весь час разом зо мною, трудно було впізнати тим, що їх бачили перед арештуванням. Кілька людей навіть збожеволіло. Слова завбогі, щоби передати всі знущання й тортури, що їх приходилось переживати в'язням у большевицькій катівні-тюрмі. Це важко собі навіть уявити.

с. Ківерці, 15/X. – 1941 р.

Список використаних джерел

1. Верес Роман. Спогади – важливе історичне джерело. *Свобода* (Нью-Йорк). 1966. Ч. 228. 9 грудня. С. 2.
 2. Воропай Олекса. Мемуарна література. *Визвольний шлях* (Лондон). 1983. Кн. 3. Березень. С. 374–377.
 3. Колобов О. О. Значення фондів особового походження для історико-біографічних досліджень. *Українська біографістика. Збірник наук. пр.* Вип. 2. Київ: «РІО», 1999. С. 201–212.
 4. Ліхтанський Лев. Я бачив пекло. *Український голос* (Луцьк). 1941. № 6. 23 жовтня. С. 3–4.
 5. Поліщук Віктор. Потреба писати спогади. *Свобода* (Нью-Йорк). 1986. Ч. 80. 29 квітня. С. 2.
 6. Приходько Віктор. «Пабіско» (спогад). *Свобода* (Джерзі-Сіті). 1952. Ч. 321. 2 грудня. С. 2.
 7. Цап Микола. Шлях ісповідника.
- URL: <https://arkhiv.pravoslaviavolyni.org.ua/gazeta/stattja/?newsid=2774&ncategory=postati>.

ОПИСОВО-СТАТИСТИЧНІ ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

Вивчення будь-якої проблеми вимагає використання чималого кола джерел різноманітної видової належності, які висвітлюють різні аспекти соціально-економічної історії. Для вивчення соціально-економічної історії Західного Полісся другої половини XVI – першої половини XVII ст. представлені різні групи джерел. Серед них виділяються джерела описово-статистичного характеру та документи фіскального обліку. Для дослідження соціально-економічних проблем пріоритетними є описи різноманітних приватних маєтків – інвентарі та дільчі акти, а для державних володінь – ревізії та люстрації. Широко використовуються документи державного податкового обліку – поборові реєстри та тарифи подимного [8, с. 171].

Вивчення соціальної та економічної історії Волині, як і Полісся не можливе без посилання на типологію, а особливо географічну, оскільки ці регіони між собою відрізняються природними особливостями, і тому без їх урахування не можна об'єктивно розглядати ці проблеми. Саме через природні особливості, упорядник ревізії Пінського та Кльоцького князівств 1552–1555 рр. Станіслав Хвальчевський поділив територію цих князівств на райони. О. Яблоновський спирався на ці свідчення, тому у своїх дослідженнях вказував, що Полісся мало досить багато природно-географічних відмінностей від решти територій Волинського воєводства і тим самим воно виділялося в окрему географічну зону з трьома районами, які були згруповані навколо основних його річок, а саме Турії, Стира, нижніх Горині та Случі. Для пінського Полісся виділяли дві помітно різні зони, які були лише локалізовані щодо р. Піна, де її заріччя було поліським. Волинь в свою чергу, поділялася аж на шість таких районів, які були пов'язані із розташуванням річкових басейнів цього регіону, але як приклади приводилися лише володіння латифундійного характеру [1, с. 74]. Для цього дослідження О. Яблоновський використовував такі джерела як податкові документи – поборові реєстри 1570, 1577, 1583 та 1589 рр. Шкода лише, що ці джерела не збереглися для поза волинських територій Полісся.

До джерел вивчення соціально-економічної історії Західного Полісся середини XVI ст. відносяться ревізії замків 1545 та 1552 рр., ревізія Пінського та Кльоцького князівств 1552 – 1555 рр., писцева книга Пінського та Кльоцького староства 1552 – 1555 рр., ревізія пуш і переходів звіриних 1559 р., писцева книга Пінського староства 1561 – 1566 рр. та ревізія Кобринського староства 1563 р. Ці документи, окрім перших двох, стосувалися маєтностей, які деякий час перебували у власності королеви Бони. В цей період відбувалося інтенсивне впорядкування описово-статистичної документації Ковельського староства, яке до 1556 р. належало вище згаданій королеві Боні, яка досить активно в цей час проводила перевірку соціально-економічного становища в своїх володіннях. Потім ця документація стала основою для подальшого ревізування цих маєтностей, так і для проведення в них волочної поміри [8, с. 171].

Ревізія замків 1545 р. є одним із найдавніших джерел для території Західного Полісся, але проблема полягає в тому, що воно лише частково охоплює ці території, а саме – Чернечгородську волость. Дані з цієї ревізії є неповними, тому що в першу чергу вони стосуються повинностей луцького замку. Більш інформативними є інші джерела, які стосуються безпосередньо територій Полісся [3, с. 277]. В першу чергу, до таких документів потрібно віднести ревізію Пінського та Кльоцького князівств 1552–1555 рр., яка була проведена під керівництвом Станіслава Фальчевського за розпорядженням королеви Бони, але безпосередні роботи із землевпорядкування здійснювали Ян Горецький, Ян Дубовський та Богущ Міхнович. Цей документ в оригіналі має назву – «реєстр поміряння землі на волоки», хоч елементи впорядкування землекористування на українських та білоруських землях були відомі і раніше, але в таких масштабах як на Пінщині вперше [8, с. 172].

«Ревізія Пінського та Кльоцького староства 1552–1555 рр.» включає свідчення про населені пункти: церковні, міщанські, зем'янські та селянські наділи, а також на яких умовах відбувалася роздача землі селянам, міщанам, духовенству та зем'янам. В цей період на території Пінського староства знаходилося місто Пінськ та містечка Мотиль, Набель, а також 103 сільських поселень, які переважно розташовувалися на правому березі р. Піна та називалися зарічними. Територія староства поділялася на 13 війтівств, саме така система організації використовувалася лише на території Пінського староства. Запроваджена волочна поміра намагалася створити та розширити мережу фільварків та дворів. У «Ревізії» фіксується, що тут розташовувалися два фільварки (сілецький та ставецький) та три двори (дружиловський, ститичевський та кнубівський). Але на таку велику кількість

сіл, їх було досить мало, причиною цього може бути недостатня родючість землі. Серед наділів селян та міщан землі з хорошою родючістю було близько 20%, з поганою – майже 42%, а решта ділянок припадала на землі з середньою якістю. Фільварки не були великими, при всіх проживала невелика челядь, яка мала земельні ділянки. Селяни мали відробіткові, грошові та натуральні повинності, а також існували повинності, які накладалися на всю громаду та відроблялися спільно або по черзі. Ці повинності залежали від якості землі, яку брав селянин у користування [5, с. 171–172].

У 1561-1566 рр. відбувається ще одна ревізія Пінського староства, проведення якої покладалося на Лавріна Войну, завдяки якій створюються можливості для того, щоб порівняти становище староства протягом десятиріччя. На початку ревізії подається лист великого князя, в якому він повідомляє про проведення в Пінському старостві та в інших державних володіннях волочної поміри. У ревізії зафіксовано, що до складу Пінського староства в цей період входило три міста та вже 105 сіл. Зберігався поділ на війтівства, яких було вісім: Купетецьке, Паршевицьке, Чернчицьке, Курелицьке (Кужелицьке), Дружилівське, Христиболотське, Кигирівське та Хоєнське. Цей документ характеризується деякими важливими інформативними особливостями. В ньому містяться вказівки на кількість селянської худоби, яка використовується для польових робіт (коні та воли). Завдяки цим свідченням, можна ретельніше розглядати всі аспекти селянського господарства. «Ревізія» містить відомості про співвідношення окремих елементів фільваркових дворів, які дозволяють поширити такі дані на інші подібні житлові та господарські складники. Наприклад, фільварок у с. Ставок містив фільварковий пляц, який мав розмір 12 прутів, на гумна та оборони було виділено 20 прутів, а вже на двірські городи – 2 мори 5 прутів [7, с. 150–166].

Для дослідження соціально-економічного розвитку як Полісся, так і інших теренів Великого князівства Литовського досить важлива інформація зафіксована в ревізії пущ та звіриних переходів 1559 р., яка була складена старостою мстибогословським Григорієм Богдановичем Воловичем. Ревізія фіксує привілеї, які були надані на вхід у ліс, на землі та на нерухоме майно. Такі привілеї отримували не тільки приватні особи, а й православні церкви, монастирі та православне духовенство. Це джерело важливе тим, що містить багато матеріалів для давньої географії та топографії цього краю. В ньому фіксуються назви багатьох різних сіл, цвинтарів, лісів, полів, заростів, річок, озер, а також вказані їх кордони [6, с. 50–100].

У 1563 р. було проведено ревізію Кобринського староства Дмитром Сапігою. В цій ревізії зафіксовано, що в старостві знаходилося три міста – Кобрин, Добучин та Городець, під управлінням яких перебувало 6 волостей – Кобринська, Черевачицька, Вижецька, Добучинська, Блуденська та Городецька. Адміністративна структура в старостві була організована наступним чином: в м. Кобрин був замок, а в кожній волості власний двір, в якому знаходилося управління. Кожна волость поділялася на 18 війтівства, на чолі яких стояв війт, що походив із селян. До складу староства входило 109 поселень, серед яких: 3 міста, 8 дворів з волостями та 98 сіл. За підрахунками всієї землі в економії нараховувалося до 84 тисячі гектарів; нормальних доходів – 2740 грошів. В ревізії окремо описується кожне місто, населення, їхні доходи, повинності та інші важливі відомості для вивчення соціально-економічної історії Західного Полісся [4, с. 3–55].

Джерел описово-статистичного характеру для західної частини Волинського Полісся майже не збереглося. Винятком може бути Ковельське староство, яке найбільше забезпечене подібного роду джерелами. Здебільшого цьому посприяло те, що староство належало деякий час королеві Боні, яка досить регулярно проводила господарський облік у своїх володіннях. Таким чином, якщо йдеться про Ковельське староство, то можна говорити про унікальність джерельної бази для вивчення соціально-економічних аспектів історії Волині порівняно з іншими регіонами. Зокрема, для Ковельського староства збереглися такі описово-статистичні джерела: інвентарі 1556, 1590 та 1609 рр., люстрації 1616 та 1628 років, податкові реєстри Волинського воєводства за 1570, 1577, 1583, 1589 рр., тарифи подимного 1629 р. та поборовий реєстр волості 1590 р. Завдяки цим джерелам, які були створені в різні періоди досліджуваного часу для цієї території, можна простежити, які зміни відбулися у волочній системі, міських і сільських повинностях, фільварковому господарстві, а це є досить важливо для дослідників соціально-економічної історії [9, с. 174–175].

Інвентарні описи приватних маєтків посідають важливе місце серед описово-статистичних джерел. Вони є невід'ємною частиною джерельної бази вивчення соціально-економічної історії України в другій половині XVI – першій половині XVII століття. Інвентарями називалися описи маєтків, які складені з метою всебічного визначення їхньої цінності та прибутковості [12, с. 395-401]. Інвентар Ковельського староства 1556 р. з'явився внаслідок переходу цих маєтностей від королеви Бони до Жигимонта-Августа. Цей інвентар з точки зору інформації соціально-економічного характеру є дещо спрощеним, тому що сільські поселення Ковельського староства охарактеризовані досить

загально, але міста (Ковель, Вижва та Миляновичі) в свою чергу, описані дуже детально. В цьому інвентарі зафіксовано, що адміністрація королеви Бони намагалася запровадити волочну поміру і в Ковельському старостві. Певним недоліком інвентаря 1556 року при опису міст є відсутність даних про замок та військовий потенціал, він лише фіксує наявність восьми фільварків, загальний урожай в них та повинності селян, але місцезнаходження яких не можливо встановити [9, с. 176–177].

Інвентар 1590 р. був складений під час переходу Ковельщини від нащадків князя А. Курбського до складу державних володінь. Цей інвентар є неопублікованим і зберігається у ЦДІАК України. Інвентар дає можливість визначити місцезнаходження фільварків Ковельського староства, які раніше були не відомими, а також дізнаємося інформацію про урожайність в них. В цьому інвентарі не зазначені повинності селян. У 1609 р. був складений ще один інвентар після смерті старости А. Фірлея при передачі Ковельського староства новому старості Щ. Криському. Цей інвентар фіксує, що у старостві залишилося 3 міста, 26 сіл та 2 урочища, а фільварків лише чотири у Вербці, Миляновичах, Вижві та Грицьковичах. Це джерело є досить цінним, оскільки подає інформацію про розміри відробіткової ренти [9, с. 177–178].

Ще одним дуже важливим джерелом для вивчення соціально-економічного розвитку Західного Полісся є люстрації, які проводяться виключно в державних володіннях. В люстраціях описувалися замки, міста і села, приписання до замків, стан їх обороноздатності, наявність амуніції, будівель, склад і категорії міського та сільського населення, а також його повинності на користь державної адміністрації, заняття жителів, перерахунок промислів та угідь. В Ковельському старостві люстрування проводилося дуже рідко, оскільки довгий час перебувало в приватній власності. Люстрації 1628 – 1629 рр., які проводилися на Ковельщині, містять інформацію про доходи м. Ковеля, Вижви та Миляновичів, а також належних до них сільських поселень [13, с. 8–9].

Важливу складову джерельної бази вивчення соціально-економічного розвитку поліської території Волинського воєводства, в тому числі і Ковельського староства є податкові реєстри, які збереглися за 1570, 1577, 1583, 1589 рр. та подимний тариф 1629 р. Ці джерела містять свідчення як про державні, так і про приватні володіння.

До ще однієї групи джерел, які подають інформацію про соціально-економічний розвиток Ковельського староства протягом XVI–VII ст. належать пожалувані грамоти, данина, розпорядження та листи. Деяку частину цих джерел було опубліковано у виданні «Архив Юго-Западной России». Зокрема, до них належить «Пожалувана грамота Ковельського князя Василя Михайловича Сангушка Демиду Войткевичу на дворище в селі Мосочной з умовою військової служби» датована 1542 роком, розпорядження королеви Бони від 10 січня 1556 р. старості Ковеля та міському уряду організувати в місті цехи, не ображати міщан, оплачувати ремісникам виконання роботи, «Надавчий акт королеви Бони, що звільняє бурмистрів і писаря ковельського магістрату від сплати чиншу 9 січня 1556 р.», данина короля Сигізмунда III від 28 листопада 1611 р., що підтверджував магдебурзьке право місту Ковелю, встановлював відносини магістрату зі старостою і визначав міські доходи, документи, що підтверджують привілеї єврейської громади. З цих джерел можна дізнатися про приналежність волості до тих чи інших власників, існування в м. Ковель магдебурзького права, організацію самоврядування в місті, наявність цехової організації, єврейської громади та спеціально відведеної для неї вулиці [9, с. 178].

На південь від Берестейського воєводства розташовувалися королівщини Холмської землі, які на середину XVI ст. перебували в складі Польського королівства і тому на цій території регулярно проводилися люстраційні описи. Майже під усі найбільш вагомими люстраційні описи XVI – XVII ст. потрапило Ратненське староство, яке перебувало в складі Холмської землі та простягалось вздовж верхів'я Прип'яті, врізалося клином в територію Великого князівства Литовського поміж Ковельським староством і Берестейською землею. Люстрування Ратненського староства проводилося в 1565, 1569 – 1570, 1616 – 1620, 1628 рр. Завдяки збереженості люстраційних актів Ратненського староства можна з'ясувати динаміку соціально-економічних процесів, які відбувалися в межах окремої адміністративно-господарської одиниці на цій території. Значення люстраційних актів Ратненського староства зростає через можливість їх використання для порівняння стану волинських земель, які знаходилися в складі різних держав, а саме – Польського королівства та Великого князівства Литовського [13, с. 8].

Досить вагомими джерелами для вивчення соціально-економічного розвитку Західного Полісся є первинні поборові реєстри крупних волинських латифундій 70-х рр. XVI ст., а саме збереглися дані про Чернечгородську, Несухойську та Турійську волості. Всі ці маєтності належали князю Романові Сангушку, який в той час був однією з найвпливовіших фігур Великого князівства Литовського та обіймав високі державні посади.

Первинний поборовий реєстр Несухойської волості 1569 р. фіксує описи м. Несухойжі, замкових (Буцен, Войгоща, Боровне, Кречевичі, Старосільці, Грабове, Березове, Сереховичі) та боярських (Ломачин, Пісочне, Лапневичі) сіл, а також духовних маєтностей: монастирських (Пісочне, Неці, Комарове, Соловєве, Синове, Підсинівка) та церковних (Дороготіш). Первинний поборовий реєстр Турійської волості містить описи м. Турійськ, замкових (Болбли, Ставок, Долзьк, Торговище, Растове, Задиби) та боярських (Гаруша, Залісці, Сільце, Обиніж, Мировичі, двоє Солович, Кустичі, дві Осой, Тагачин, Колчин) сіл. В той час у Чернечгородській волості не знаходилося жодного міста, лише згодом міським центром став Романів (Колки). Реєстр фіксує, що окрім Чернечгородка в складі волості знаходилося ще 12 поселень [14, с. 150].

Після смерті князя Романа Сангушка (1571 р.) та його дружини згадані маєтності переходять до князя Василя-Костянтина Острозького як опікуна його дітей. В результаті цього було створено інвентарі, які описували маєтності князя Романа Сангушка, але збереглися лише описи Чернечгородського, Поворського та Карасинського дворів, Береської та Голятинської волостей. Ці інвентарі є найдавнішими описами приватновласницьких поліських латифундій Волині [12, с. 395–401].

Інвентар Чернечгородщини 1578 р. відображає не державні фіскальні, а внутрішньогосподарські податкові категорії населення, тому він є не дуже структурований, як поборові реєстри. Інвентар фіксує господарства дворищні (Чернечгородок і Маневичі), що сплачують по 60 або 80 грошів, а також дворища (Ситна Воля і Своя), які платили по 30 грошів та півдворища (Колки, Рудники, Дідовичі, Сопотовичі, Своя, Козин Став, Брюховичі) з грошовим чиншем у 24, 20, 15, 12 грошів. В цьому інвентарі міститься інформація про нерозділені господарства, шість категорій городників, чотири категорії підсуєдків, а також вольників та новоосажених, війта, лісника, боярина. Окрім цього, інвентар фіксує розмір дворової землі (засів на початок квітня), величину медової данини, кількість озер та ставків [8, с. 174].

Отже, джерельна база для вивчення соціально-економічної історії Західного Полісся в другій половині XVI – першій половині XVII є достатньо репрезентативною. Вона представлена різного виду джерелами, зокрема, найбільш інформаційно наповненими є описово-статистичні документи, до яких відносяться – ревізії, інвентарні описи, люстрації, поборові реєстри та тарифи подимного.

Ревізії є досить цінним джерелом для вивчення соціально-економічної історії Західного Полісся в зазначений період. Вони проводилися для перевірки стану державних володінь. Відомі ревізії замків 1545 та 1552 рр., ревізія Пінського та Кльоцького князівств 1552–1555 рр., ревізія пуш та звіриних переходів 1559 р. та ревізія Кобринського староства 1563 р.

Найбільш інформаційно насиченими джерелами для вивчення соціально-економічного розвитку в даному регіоні і не тільки вважають приватні документи – інвентарі. Вони створювалися при передачі приватних володінь в оренду чи спадщину, в разі їх продажу або поділу між нащадками, а також тоді, коли у державному володінні призначали нового старосту з метою опису та перевірки реального стану володінь. Впродовж другої половини XVI – першої половини XVII ст. у володіннях, які знаходилися на території Західного Полісся було проведено достатньо багато інвентарних описів – Ковельського староства 1556, 1590 та 1609 рр., а також Чернечгородщини – 1578 р., Степанської волості – 1614 р. та інші.

Для другої половини XVI ст. податкова документація характеризується регулярністю створення, тим самим дозволяє простежити зміни, які відбувалися протягом десятиліття. Основним завданням податкової документації був облік непривілейованого населення за податковими категоріями, на жаль ці джерела не допоможуть дослідити господарське становище володінь. Для вивчення соціально-економічної історії Західного Полісся в другій половині XVI – першій половині XVII ст. потрібно використовувати податкові реєстри за 1570, 1577, 1583, 1589 рр. та тариф подимного 1629 р.

Список використаних джерел

1. *Zródła dziejowe*. Warszawa, 1889. Т. XIX. 485 s.
2. Інвентарні описи волинських маєтків князів Сангушків другої половини XVI століття/ В. Кравченко. *Записки товариства імені Шевченка. Праці Історично-філософської секції*. Львів, 1999. Т. ССXXXVIII. С. 385–414.
3. Люстрації королівщин українських земель XVI-XVIII ст.: матеріали до реєстру рукописних та друкованих текстів / Р. Майборода. *НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського*. Київ, Вип. 49. 1999. 315 с.

4. Ревизия Кобринской экономии, составленная в 1563 году королевским ревизором Дмитрием Сапегой, с присовокуплением актов Браславского земского суда, относящихся к Кобринской архимандрии. Вильно, 1876. 231 с.
5. Ревизия Пинского и Клещского княжеств, составленная пинским старостой Станиславом Хвальчевским в 1552 – 1555 г. Вильно, 1884. 747 с.
6. Ревизия пущ и переходов звериных в бывшем Великом Княжестве Литовском... Изд. Вилен. комис. для разбора древ. актов. Вильно, 1867. 395 с.
7. Писцовая книга бывшего Пинского староства, составленная по повелению короля Сигизмунда Августа в 1561 – 1566 г. Пинским и Кобринским старостой Лаврином Войной. Вильно, Ч. 1. 1874. 483 с.
8. Атаманенко В. Б. Західне Полісся у свідченнях описово-статистичних джерел третьої чверті XVI ст. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Камінь-Каширський район в історії України та Волині*. Луцьк, 2020. Вип. 69. С. 171–176.
9. Дубляниця Т. Джерела вивчення соціально-економічного розвитку Ковельської волості в другій половині XVI – першій половині XVII ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2018. Вип. 27. С. 174–179.
10. Дубляниця Т. Інвентар 1556 року як джерело до історії вивчення володінь королеви Бони на Ковельщині. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2017. №26. С. 85–90.
11. Ковальский Н. П. Источники по социально-экономической истории Украины XVI – первой половины XVII века: Структура источниковой базы. Днепропетровск, 1982. 89 с.
12. Кравченко В. Інвентарні описи волинських маєтків князів Сангушків другої половини XVI століття. *Записки товариства імені Шевченка. Праці Історично-філософської секції*. Львів, 1999. Т. ССXXXVIII. С. 385–414.
13. Сидорук Т. В. Люстрації Ратненського староства XVI–XVIII ст. як історичне джерело. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2006. Вип. 6. С. 8–18.
14. Харлінська І. М. Склад володінь князів Сангушків на Волині в XVI – першій половині XVII ст. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Маневиччина, Чорторийськ і Кукли в історії та культурі рідного краю*. Луцьк-Маневичі, 2021. Вип. 71. С. 150–153.

АВТОРИ ЗБІРНИКА

1. **Антонюк Ярослав**, доктор історичних наук, науковий співробітник Галузевого державного архіву Служби безпеки України.
2. **Атаманенко Віктор**, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії імені проф. М. П. Ковальського Національного університету «Острозька академія».
3. **Бабінчук Олександр**, краєзнавець.
4. **Байрак Сергій**, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та публічного управління Волинського національного університету імені Лесі Українки.
5. **Бондаренко Геннадій**, голова ВООНСКУ, кандидат історичних наук, професор кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки.
6. **Бортніков Валерій**, доктор політичних наук, професор кафедри політології та публічного управління Волинського національного університету імені Лесі Українки.
7. **Бортнікова Алла**, доктор політичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки.
8. **Бурник Роман**, ксьондз канонік, настоятель парафії Преображення Господнього у Рожищі та парафії Всіх Святих і Матері Божої Фатімської у селищі Дубище, директор релігійної місії «Карітас-Спес» Луцької РКЦ.
9. **Вавренчук Микола**, член Національної спілки краєзнавців України.
10. **Гаврилюк Світлана**, докторка історичних наук, професорка, завідувачка кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки.
11. **Гвоздіковський Сергій**, краєзнавець, ветеран пожежної охорони, полковник внутрішньої служби у відставці.
12. **Гулько Геннадій**, член Національної спілки краєзнавців України.
13. **Денисюк Василь**, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки.
14. **Дмитренко Алла**, кандидатка історичних наук, доцентка кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки.
15. **Зінкіна Леся**, вчителька Рожищенського ліцею № 1.
16. **Козярчук Леонід**, краєзнавець, конструктор надлегких літальних апаратів.
17. **Костюк Михайло**, кандидат історичних наук, доцент кафедри соціогуманітарних технологій Луцького національного технічного університету.
18. **Костюк Степан**, завідувач науково-методичного відділу Тернопільського обласного краєзнавчого музею, голова Тернопільської обласної організації Національної спілки краєзнавців України.
19. **Коць Любов**, начальник відділу інформації та використання документів Національного архівного фонду Державного архіву Волинської області.
20. **Кучерепа Микола**, кандидат історичних наук, професор кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки.
21. **Кучинко Михайло**, доктор історичних наук, професор Волинського національного університету імені Лесі Українки, Почесний краєзнавець України.
22. **Локайчук Світлана**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки.
23. **Мазурик Юрій**, член Національної спілки краєзнавців України.
24. **Малиновський Валентин**, доктор політичних наук, професор кафедри соціогуманітарних технологій Луцького національного технічного університету.
25. **Матейчук Олександр**, співробітник Волинського краєзнавчого музею.
26. **Мацюк Раїса**, редактор газети «Наш край», член Національної спілки журналістів України.

27. **Надольська Валентина**, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки.

28. **Охріменко Григорій**, кандидат історичних наук, доцент, краєзнавець.

29. **Патійчук Наталія**, директор Комунального закладу «Центр культурних послуг» Рожищенської міської ради.

30. **Пахолок Василь**, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та публічного управління Волинського національного університету імені Лесі Українки.

31. **Переходько Тетяна**, головний зберігач фондів Рожищенського історико-краєзнавчого музею Комунального закладу «Центр культурних послуг» Рожищенської міської ради.

32. **Петрович Валентина**, кандидат історичних наук, доцент кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки.

33. **Понедельник Лариса**, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки.

34. **Рибачук Валерій**, краєзнавець, заступник директора державного підприємства «Ужгородське військове лісництво».

35. **Романюк Лідія**, директор Рожищенського районного дому «Просвіта» (2002–2018 рр.).

36. **Савчук Олег**, доктор гуманістичних наук, кандидат історичних наук, заступник голови Ради Інститут аналізу державної та регіональної політики, лауреат нагороди імені І. Виговського.

37. **Сарновський Олександр**, краєзнавець.

38. **Синенко Лідія**, краєзнавець, член Національної спілки журналістів України.

39. **Сосовський Юрій**, директор комунального закладу «Рожищенська музична школа» Рожищенської міської ради.

40. **Трембійський Анатолій**, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, член НТШ, УІТ, НСКУ.

41. **Трофімчук Роман**, історик, краєзнавець, співробітник Рожищенського історико-краєзнавчого музею Комунального закладу «Центр культурних послуг» Рожищенської міської ради.

42. **Федчук Олександр**, кандидат історичних наук, протоієрей, проректор Волинської духовної семінарії УПЦ.

43. **Харлінська Ірина**, магістрантка Національного університету «Острозька академія».

44. **Хоміч Дмитро**, кандидат історичних наук.

45. **Царюченко Віта Василівна**, старший вчитель Рожищенського ліцею № 4.

46. **Чибирак Світлана**, кандидат історичних наук, доцент кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки.

47. **Шульгач Віктор**, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник, завідувач відділу історії української мови та ономастики Інституту української мови НАН України.

48. **Якименко Микола**, власний кореспондент газети Верховної Ради України «Голос України» у Волинській області, Почесний краєзнавець України.

49. **Янішевський Сергій**, вчитель історії ОЗЗСО «Ліцей с. Копачівка».

50. **Яцій Василь**, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики Інституту української мови НАН України.

ЗМІСТ

Вітання	4
РОЗДІЛ 1. АРХЕОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ, СУЧАСНІСТЬ	6
Антонюк Ярослав Діяльність Рожищенського осередку ОУН.....	6
Зінкіна Леся Про походження назви міста Рожище.....	10
Козярчук Леонід Вишенецький костел – римо-католицька святиня	11
Козярчук Леонід Дубищенський монастир – одна з найдавніших православних святинь Волині	17
Костюк Михайло Рожищенська євангелічно-лютеранська парафія: до 160-річчя утворення (1862– 2022 рр.)	22
Коць Любов Місто Рожище у джерельній базі Державного архіву Волинської області	30
Кучинко Михайло Поселенські комплекси Рожищенського регіону княжої доби.....	36
Малиновський Валентин Створення міської організації Народного Руху та боротьба за Незалежність	40
Малиновський Валентин Становлення громади УПЦ Київського Патріархату м. Рожища у 90-х роках ХХ ст. .	46
Пахолок Василь Динаміка представництва політичних партій у районних радах на прикладі Рожищенської районної ради.....	54
Петрович Валентина Джерела вивчення соціально-економічної історії міста Рожища від найдавніших часів до ХVІ ст.	56
Савчук Олег, Бурник Роман Віхи католицької історії Рожищенського краю	59
Хоміч Дмитро Рожищенський край в період франко-російської війни 1812 року	64
Чибирак Світлана Автоматизована система виконавчого провадження у діяльності Державної виконавчої служби (на прикладі відділення у м. Рожище).....	69

Якименко Микола Рожище визволяли двічі	71
Янішевський Сергій Суспільно-політичне життя містечка Рожище у 1930-і роки за матеріалами тижневика «Wołyń».....	72
РОЗДІЛ 2. КУЛЬТУРА, ОСВІТА, СПОРТ	80
Дмитренко Алла Купальське свято на Рожищенщині: традиції, трансформації, перспективи	80
Малиновський Валентин, Романюк Лідія Творчі сторінки Рожищенського самодіяльного народного театру	87
Малиновський Валентин, Сосовський Юрій ВІА «Волиняни»: феномен успіху та популярності	93
Патійчук Наталія Рожищенський історико-краєзнавчий музей: етапи становлення.....	199
Рибачук Валерій Історія розвитку Рожищенського футболу у 1948–2022 роках	103
Сосовський Юрій Рожищенська музична школа: історія становлення, розвитку та успіхів.....	111
Трофімчук Роман, Малиновський Валентин Історія Рожищенської художньої майстерні	117
Царюченко Віта Гене́за та функціонування символіки вінка і хустки в календарній обрядовості Рожищенської територіальної громади	120
РОЗДІЛ 3. НАСЕЛЕННЯ, НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ТА ІСТОРИЧНІ ПОСТАТІ КРАЮ ...	125
Вавренчук Микола Загадкове життя і смерть Івана Зварича	125
Гвоздіковський Сергій Священники Гвоздіковські в історії Рожища	132
Мацюк Раїса Перукар з Рожища, книгу якого видали за трьох держав	137
Надольська Валентина Єврейська громада Рожища: етапи формування і розвитку	142
Переходько Тетяна Творчий шлях народного артиста України Богдана Депо	146

Понедельник Лариса	
Подвиг і героїзм сучасних захисників України	154
Трофімчук Роман	
Полковник Опанас Стефанів.....	158
Федчук Олександр	
Життя і церковне служіння Рожищенського окружного благочинного УАПЦ священника Олексія Сатаневича (за матеріалами архівно-слідчої справи).....	160
Шульгач Віктор	
З ойконії Рожищенського району	163
Яцій Василь	
Лінгвістичний коментар до деяких прізвищ Рожищенського району Волинської області	166
РОЗДІЛ 4. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ КРАЄЗНАВСТВА І ВОЛИНЕЗНАВСТВА..... 171	
Атаманенко Віктор	
Описи волинських володінь князів Чорторийських кінця XVI – першої половини XVII ст.	171
Бабінчук Олександр, Охріменко Григорій, Сарновський Олександр	
Ковальські вироби давньої Русі	178
Бондаренко Геннадій	
Актуальні теоретичні та методологічні проблеми історичного краєзнавства	182
Бортніков Валерій, Байрак Сергій	
Інституалізація політичного протесту на Волині під час Революції Гідності	189
Бортнікова Алла	
Повинності на потреби оборони в містах Волині у складі ВКЛ	193
Гаврилюк Світлана	
Музеї Волинської області як привабливі туристичні об'єкти	197
Гулько Геннадій, Мазурик Юрій	
Вшанування пам'яті полковника Івана Богуна на Волині	201
Денисюк Василь	
Учасники Листопадового повстання 1830–1831 рр. у Волинській губернії та репресивні заходи російського уряду щодо них.....	209
Костюк Степан	
Філокартія Тернопільської Волині: фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею.....	213
Кучерепа Микола	
Трансформаційні процеси на Волині у 1939–1941 рр.	215

Мазурик Юрій Луцький моноксил з розведеними бортами XV–XVI ст. (до 50-річчя знахідки випадково виявленої на річці Стир).....	220
Охріменко Григорій, Локайчук Світлана, Матейчук Олександр, Гулько Геннадій Волинь у період формування слов'янства	228
Синенко Лідія Перша світова очима її учасника Платона Безеки (1896 – 1972): село Дубове Ковельського району	234
Трембіцький Анатолій Трагічні події 1940–1941 рр. на Волині у споминах Лева Ліхтанського	240
Харлінська Ірина Описово-статистичні джерела вивчення соціально-економічної історії Західного Полісся в другій половині XVI – першій половині XVII ст.	246
АВТОРИ ЗБІРНИКА.....	251
ЗМІСТ	253

Підписано до друку 21.11.2022. Формат 60×84 ¹/₈
Ум. друк. арк. 32,0. Замовлення № 93. Наклад 100.
Папір офсетний Гарнітура Times. Друк офсетний.

Друк ФОП Іванюк В. П.
43021, м. Луцьк, вул. Винниченка, 65.
Свідоцтво Держкомінформу України
ВЛн № 31 від 04.02.2004 р.